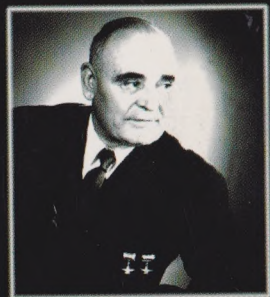


Lavinia Betea

Alexandru Bârlădeanu

despre



Dej,
Ceaușescu
,
și Iliescu

evenimentul românesc

Colecția „Arhiva vie a
comunismului românesc“

Colecția
„Arhiva vie a comunismului românesc“, nr. 1
(coordonatori: **Ion Cristoiu, Mircea Suci**)

coperta: Ștefan Cios

© Copyright
Editura Evenimentul Românesc
P-ța Presei Libere nr. 1
Corp D (central), et. 6, cam. 663,
sector 1, București, România
Tel./Fax: 222.24.05

ISBN 973-98249-1-9

Lavinia Betea

**ALEXANDRU BÂRLĂDEANU
DESPRE
DEJ, CEAUȘESCU ȘI ILIESCU
Convorbiri**

**Editura Evenimentul Românesc
București, 1997**

Carolina Jones

ALEXANDER D. H. JONES
DESERVED
DEL. C. H. JONES
Company

Printed and Published by
J. H. Jones

Alexandru Bârlădeanu

Scurtă biografie

Născut la 25.I.1911, la Comrat (Basarabia). Studii: Facultatea de Drept din Iași (1937). Carieră: 1937–1940, asistent la Catedra de economie politică a Facultății de Drept din Iași; 1940–1946,



cercetător științific la Institutul de cercetări științifice din Chișinău, profesor de matematică la Karaganda, aspirant la Institutul de planificare „G. Plehanov“, din Moscova; 1946–1948, secretar general în Ministerul Economiei Naționale; 1948–1953, ministru al Comerțului Exterior, 1953–1955, vicepreședinte al Comisiei de Stat pentru Planificare; 1955–1966, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri pentru coordonarea problemelor economice, reprezentantul României la

CAER; 1966–1968, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, președintele Consiliului Național pentru Știință; 1990–1992, președintele Senatului României, copreședinte al Adunării Constituante.

1946, membru PCR; 1956: membru al CC al PCR; 1963, membru supleant al Biroului Politic; 1965–1968, membru al Președintelui partidului și al CPEx; 1989, exclus din PCR.

1989, membru al CFSN; 1991, exclus din FSN.

I

NICI REVOLUȚIONAR DE PROFESIE, NICI APARATCIK...

Nepot de preot român dintr-un sat de răzeși

Domnule Alexandru Bârlădeanu, cei care s-au aflat în conducerea partidelor comuniste, în prima etapă a instalării lor la putere, fac parte din ordinul mondial al „revoluționarilor de profesie”. Cum ați ajuns întrînsul?

Nu am fost ceea ce se cheamă revoluționar de profesie. Cunosceam celebrul „catehism” al nihilistului Neceaeu, ale cărui idei l-au influențat pe Lenin și pe care Lenin a căutat să le aplice în partidul bolșevicilor de el creat. A adera, însă, la etica propusă de vestitul revoluționar din secolul XIX însemna a fi fanatic, a renunța la orice spirit critic, atât în ceea ce privește lumea din afară, cât și în introspecția eului. Negînd societatea înseamnă să renunți la condiția de om. Pentru că nu am putut accepta orbește tot ceea ce proclamă partidul, eu am intrat în partid abia în 1946, deși am fost apropiat de partid încă din anii treizeci. Dacă ai textul respectiv, ar fi bine să-l citezi; el ajută la înțelegerea genezei concepției leniniste asupra partidului revoluționar.

„Revoluționarul este un om predestinat”, scria Neceaeu în 1869. „El nu are interese personale, treburi private, sentimente, legături particulare, el nu are nici măcar nume”. Care este numele dv. din certificatul de naștere?

Bârlădeanu Alexandru. Și pe tatăl meu îl chema la fel. Iar pe tatăl tatălui meu, Nicolae Bârlădeanu. Bunicul după mamă — „părintele Pavel“ iar bunica — „coana preoteasă Ana“. Dar ea nu știa carte.

În ziarele de după '89 s-a scris că sînteți rus, evreu...

Sînt român. M-am născut la 25 ianuarie 1911, într-un tîrgușor, Comrat, din Basarabia. Acuma am constatat că este capitala minorităților găgăuze din Basarabia. În ceea ce-i privește pe strămoșii mei nu pot urca mai sus de bunici. Am să vorbesc, în primul rînd, de ascendența mea maternă, pentru că mama a divorțat de tatăl meu cînd aveam un an și am fost crescut de mama. Mama mea, Perpetua Caitas, a fost învățătoare și fiică de preot român, într-un sat de răzeși, Capaclia Răzeși, cam la 50 km de Comrat. Bunicul făcuse seminarul teologic la Huși. Capaclia era un sat pur moldovenesc iar bunicul meu, ca preot, primise din proprietatea obștei satului o bucată de pămînt, o parte din vie. Bunicul a slujit la biserică în românește pentru că, în sat, nu știu dacă erau unul sau doi săteni ce știau rusește, poate din timpul serviciului militar. Iar bunicul meu corespundea tot în românește, cu fiicele lui, care locuiau în internatul Liceului eparhial din Chișinău unde învățau cu litere latine. Am găsit la mama o carte poștală scrisă de bunicul meu. Cuvîntul „Dumnezeu“ era scris cu „d“ cu sedilă, după ortografia veche.

Cu tata n-am avut decît legături mai puțin decît sporadice. Sfîrșitul lui a fost nefericit. Sovieticii l-au deportat din Basarabia, în 1940. A murit în deportare, în Siberia, la Krasnoiarsk. În anii '80, a fost reabilitat ca victimă a represiunii staliniste. Acest lucru l-am aflat dintr-un ziar din Basarabia.

De ce apropiatii vi se adresează cu apelativul rusesc Sașa?

Acasă, mama îmi spunea „Unca“, un nume pe care eu, ca mulți alți copii, mi-l inventasem pe la trei-patru ani. Am și-acum prieteni din copilărie care continuă să-mi spună așa. La Liceul Internat din Iași, colegii mă strigau Alecu. După ce-am venit din URSS în România, Maurer sau Dej — nu mai știu care a fost primul — mi-a spus Sașa. După ei — ceilalți. Niciodată înainte nu mi s-a spus Sașa. Nimeni din familie sau dintre prieteni nu-mi spune așa. Doar Ticu Dumitrescu — dar, lăudat fie Domnul, el nu mi-e prieten.

V-ați născut, deci, în imperiul rus. Cum a fost copilăria în ceea ce mai tîrziu a fost numită „marea închisoare a popoarelor“?

Urmînd locurile de muncă ale mamei, am stat în mai multe sate. Clasa I primară am făcut-o tot într-un sat moldovenesc, Gura Galbenă, unde mama era învățătoare. Era o viață foarte săracă imediat după război. În clasa a IV-a primară, am ajuns într-un tîrgușor, Căușanii Noi, unde locuiau mulți evrei. Tot moldovenii erau, însă, majoritari. Ce puteam eu ști despre 1917? Anii aceia i-am simțit ca neobișnuiți doar prin întîmplările din familia noastră. Mama se recăsătorise cu alt învățător. Nici măcar n-am știut că nu este tatăl meu pînă cînd am ajuns la liceu. Atunci mama m-a avertizat că voi fi strigat la școală, după catalog, Bârlădeanu. Și că numele ce-l purta ea aparținea bărbatului cu care se recăsătorise după despărțirea de tatăl meu.

Acest învățător, Gheorghe Pșenit se numea — nume cu rezonanță poloneză, deși era moldovean get-beget —, fusese mobilizat în armata rusă prin 1914–1915. Întorcîndu-se de pe front, a intrat în mișcarea moldovenească unionistă. Prin 1917, Sfatul Țării — care era organul ales pentru conducerea Basarabiei — își organiza trupe proprii. Urmărea să aibă o armată care să se opună trupelor roșii rusești ce urmau să sovietizeze Basarabia. Și acest tată adoptiv al meu a fost comandantul trupelor moldovenești din județul Tighina (Bender). „Legiunea moldovenească pe județul Bender“, așa se numea. După Unire, prin 1921–1922, tatăl meu a fost numit subprefect la Tighina și noi ne-am mutat în oraș. Tînăr fiind, în acele vremuri tulburi, tatăl vitreg — pe care eu l-am simțit tată adevărat — a murit de inimă. Mama a rămas cu doi copii, eu și sora mea. S-a descurcat greu, cu ajutorul unei surori a ei, directoare la Liceul de fete din Tighina. Ce puteam simți eu atunci decît că era foarte greu? Lumină electrică am văzut prima oară la 10 ani. A fost o lume și o viață care s-au dus, și nu a rămas nimic pentru amintire, nici măcar povestită de vreun scriitor. Bunicii mei respectau cu sfințenie o tradiție a familiei: de fiecare Paști, toți copiii lor se adunau la părinți, la Capaclia. Erau cinci fiice cu soții și copiii respectivi — casa și curtea bunicilor deveneau neîncăpătoare. Dar cîtă veselie și dragoste domneau între noi! E adevărat, nu veneam de peste mări și țări — cam toți locuiam în perimetrul aceluiași județ, dar nici nu veneau cu avionul sau mașina, ci cu trăsura sau căruța. Călătoria dura cam două zile, cu o înnop-tare într-un sat pe traseu. Era primăvara, de-a lungul drumului întîl-neam turme de oi cu miei zburdalnici. Noi, copiii, eram mîndri cînd la deal ne dădeam jos din căruță să mai venim în ajutorul cailor ce trăgeau

din greu. Să-ți povestesc că am învățat să scriu nu pe caiete, ci pe niște abecedare vechi rusești, care se găseau în magazia școlii? Scriam între rînduri. N-aveam cerneală, o făceam din niște creioane chimice pe care le strujeam și le dizolvam în apă. Culoarea violetă este în amintirea mea legată de primele litere scrise. Ce să-ți spun..., se zice că atunci cînd moare un om, moare cu el o lume întreagă — lumea lui, unică și irepetabilă. Și lumea copilăriei mele se va duce odată cu mine. În paranteză vreau să-ți spun că totdeauna am fost mirat cît de repede se schimbă condițiile externe, materiale, de viață — să zicem civilizația — și cît de constantă, în fața acestor schimbări, rămîne natura umană. Pe timpul lui Cezar, nu erau telefoane, TV, aviație etc. —, dar cît de identice sînt sentimentele ce animă oamenii de azi, la fel ca pe cei de atunci. Probabil de aceea rămîne eternă literatura.

Ce educație ați primit în această situație deosebită a Basarabiei, revenită în 1918 la patria-mamă?

În 1921, am intrat la Liceul de băieți din Tighina. La 15 ani, am dat examen de bursă și m-am mutat la Liceul Internat din Iași — un vechi vis al meu. Țin minte că, în timpul examenului, nu aveam unde sta și am dormit pe o bancă în gară, la Iași. După bacalaureat, pe care l-am dat în 1928, nu aveam resurse să urmez cursurile universitare; de aceea, timp de aproape doi ani, am fost funcționar la revizoratul școlar al județului Tighina. Abia după aceea m-am înscris la Politehnica din București. Am reușit la examenul de admitere cu calificativul „excepțional“, mi s-a dat și o mică bursă. În acest timp, guvernul Iorga, venit la putere, nu a plătit un timp destul de îndelungat salariile cadrelor didactice și-atunci biata mama nu a mai putut să mă ajute cu nimic. Avea ea nevoie de ajutor. Am încercat să-mi găsesc de lucru în București, chiar ca ajutor de corector de noapte la un ziar. Nu am găsit nimic și atunci m-am întors la Tighina. Nu era chiar atît de simplu în perioada interbelică deși, astăzi, perioada începe să fie fals prezentată drept un timp cînd în România curgeau rîuri de lapte și miere, la îndemîna tuturor.

La Tighina părea mai ușor de trăit decît la București?

Eram, într-un fel, acasă. Aveam cunoscuți, colegi. Am devenit, din nou, funcționar la revizoratul școlar, dădeam și meditații, așa încît o duceam satisfăcător. În 1933, m-am înscris la Universitatea din Iași, la Facultatea de Drept, unde mă aștepta catedra de economie politică. În

1937, profesorul Gheorghe Zane m-a luat ca asistent al său la această catedră, unde am funcționat pînă în 1940, cînd am rămas în Basarabia, adică în URSS.

Mișcarea de stînga la Iași

Din nepot de preot român ați devenit comunist!

Eu sînt, prin data nașterii și prin perioada în care am trăit, un cetățean al secolului XX. Fie că am participat, fie că am fost martor, fie că am fost victima zguduirilor acestui secol.

Un secol singular în istorie, marcat prin două revoluții și două războaie mondiale...

Copil fiind, am suferit inconștient din cauza împrejurărilor și efectelor primului război mondial, a revoluției bolșevice care a avut loc, a ieșirii Basarabiei din compoziția Imperiului țarist și a revenirii ei la țara-mamă, România. Am fost martorul ascensiunii fascismului, care s-a născut după primul război mondial, și am fost acaparat de lupta politică și socială ce a avut loc în anii după primul război mondial. Iar după aceea, absorbit de vîrtejul celui de-al doilea război mondial... Am aderat la stînga. În România antebelică, mai ales în perioada de creștere a fascismului, erau numai șanse să pierzi totul fiind de stînga, mai ales fiind comunist.

De ce să aderi atunci la comunism?

Sigur, poate că este și o predispoziție naturală, știu eu? Niște gene din naștere care te împing să fii, cu predilecție, de partea celor nedrepțiți. Eu, însă, îmi explic evoluția mea și prin influența cîtorva factori exteriori. În primul rînd, trăind la Tighina, la vîrsta de 10 ani am învățat rusește și am crescut sub influența literaturii ruse, a literaturii clasice, care, după cum se știe, cu excepția lui Dostoievski, era toată democrație. Intelighenția vechii Rusii era toată împotriva țarismului, pentru democrație, pentru apărarea celor slabi și așa mai departe. Tolstoi, Turgheniev erau impregnați de spirit umanist și de dorința de-a clădi o lume pe principii mai echitabile. Apoi a fost acel sentiment care te îndeamnă să pui în slujba dreptății tot ce ai, tot ce ești. Mi-aduc aminte de o frază a profesorului Ralea, de la Iași, pe care nu știu dacă a scris-o undeva: „În societatea noastră — asta va fi fost în 1927 — sînt trei ca-

tegorii de nedreptățiți: femeile, evreii și muncitorii“. Consideram că avea dreptate.

Ce teorii politice ale vremii v-au marcat, social-democrația fiind reprezentată de mai multe curente?

Cum am spus, întâi am venit în contact cu beletristica rusă. De literatura marxistă am dat mai târziu, pe la 18–19 ani. Pînă atunci, fiind elev la Liceul Internat din Iași, mă afluam, direct, sub influența spiritului „Vieții românești“. Era un spirit profund democratic.

Ați avut un contact direct cu membrii redacției?

În clasa a V-a de liceu m-am dus la Ibrăileanu acasă cu o traducere ce o făcusem din limba rusă. Doream s-o public la „Viața românească“. M-a primit nevastă-sa, pentru că, ziua, Ibrăileanu dormea. Nu mi-am văzut traducerea publicată și n-am primit vreun răspuns. Asta era prin 1925. În '75–'76 însă, mă afluam la Iași, în căutarea urmelor lui C. Stere. Ducîndu-mă la Biblioteca universitară, unde lucra un fost coleg al meu — care publicase patru volume din corespondența lui Ibrăileanu — acesta mi-a spus că, atunci cînd a căutat prin hîrțile marelui critic, a găsit într-o ladă și traducerea mea. Nu arunca, deci, nimic și după 50 de ani s-a găsit și această traducere pe care eu o făcusem cînd eram aproape copil. Mai trebuie spus că, în copilărie, la urechile mele ajungea des numele lui C. Stere, care se bucura de o mare autoritate în rîndul moldovenilor din Basarabia și mai ales în rîndul partizanilor Unirii. Stere a avut o viață foarte zbuciumată, de revoluționar deportat, încă de pe cînd era elev, în Siberia. În timpul primului război mondial, întreg grupul de la „Viața românească“, în frunte cu Ibrăileanu și cu D.D. Pătrășcanu — tatăl lui Lucrețiu Pătrășcanu —, se afla sub influența lui C. Stere care, în primul rînd din adversitate față de țarism și din dorința de eliberare a Basarabiei, a adoptat o poziție filogermană. Se aflau sub influența lui încă din 1893–1894, de atunci Stere era conducătorul. Cînd, în 1902–1903, Stere a trecut la liberali, la invitația lui Ionel Brătianu, tot grupul a venit cu el. Din cauza urii față de țarism și din dragoste pentru Basarabia, pe care o voia întoarsă României, Stere a pledat pentru intrarea României în război împotriva Rusiei. Dar politica țării era alta; după terminarea războiului, el a stat fugit un an prin Elveția. D.D. Pătrășcanu, care l-a urmat pe Stere și în Partidul Liberal și în poziția filogermană, s-a compromis politicește și el și a avut mult de suferit. Și ca să vezi cum e politica!. Stere, care era prea de stînga, nu a fost agreat

de Maniu. Maniu a fost cel care l-a scos din viața publică, organizându-i o manifestație dușmănoasă a generalilor pentru motivul că Stere fusese filogerman! Sora mamei îl cunoștea bine și de la ea am aflat de destinul lui tragic. El a murit în 1936, iar profesorul D.D. Pătrășcanu a fost, și el, scos de pe scena politică, foarte curînd după terminarea războiului din 1914–1918.

Fiului său, Lucrețiu Pătrășcanu, îi plăcea să-l citeze pe generalul Rădescu în ceea ce spusese acesta referitor la aptitudinile omului politic: „Cînd cineva e hotărît a face politică, trebuie să se deprimă să înghită, în fiecare zi, cîte-o șopîrlă vie“!

Alt adevăr în legătură cu această activitate tipică omului: politica e un lucru crîncen, dar nu se poate fără ea. Pe mine pot spune că m-a nenorocit, căci mi-a deturnat viața de la ceea ce credeam că este vocația mea.

De ce n-ați ocolit-o?

Am evoluat spre formele de acțiune politică, deși acțiunea politică ca atare nu mă atrăgea. Mă atrăgea mai mult lectura, mai mult analiza politică și economică. *Capitalul* lui Marx nu l-am citit decît destul de tîrziu. La început, am cunoscut doar referințe. Literatura marxistă — cea originală, nu cea a epigonilor — te impresiona prin logica și rigurozitatea ei. Cu asta m-a cucerit, deși, cum spuneam, eu am aderat la poziția politică de stînga mai mult împins de motive sentimentale decît raționale. Dar, treptat-treptat, aceste sentimente s-au încuibat în mine și m-au obligat să iau o atitudine politică practică. După aceea, cînd am devenit student, am asistat la scene de oroare din partea legionarilor, împotriva evreilor și democraților. Așa am devenit nu membru de partid, ci om cu convingeri de stînga și antifascist. Pretutindeni în lume, această atitudine a intelectualilor, în acea perioadă, a fost evaluată pozitiv. Ulterior, la noi, această activitate a fost considerată vechime de partid.

La ce acțiuni politice ați luat parte în perioada de ilegalitate a partidului comunist?

N-am fost membru de partid în ilegalitate. De fapt, viața de partid era altfel de cum a fost imaginată de urmași, în urma literaturii propagandistice, înflorită după 1944. În perioada interbelică nu erau înscrieri, carnete de partid, cotizatii sau ședințe. Nimic din aceste lucruri. De obicei, erau cîțiva oameni care constituiau o celulă și care atrăgeau pe

alții, cam în acest fel: „nu vrei să vii la celulă să discutăm cutare și cutare lucru?”. Și dacă erai predispus spre atitudine de stînga, uneori acceptai, deși știai că intri pe o pantă periculoasă din punct de vedere al intereselor personale. Eu eram asistent universitar și știam ce riscuri de a pierde totul aveam, începînd cu cariera universitară și terminînd cu posibilitatea de a fi arestat. O serie de colegi de ai mei și-au pierdut tinerețea în închisoare. Am fost marxist din studenție, dar membru de partid n-am fost. E adevărat că mi se cunoșteau convingerile și manifestările și de aceea am făcut servicii și am primit sarcini din partea partidului comunist, pe vremea cînd eram student la Iași. Am fost un „simpatizant“, după terminologia de atunci.

Ce fel de sarcini?

De exemplu, am ținut în podul casei unui coleg — cu acordul respectivului — o mică tipografie clandestină. De vreo două ori am pus manifeste în pupitrele colegilor din sălile de curs, am participat la lupta antifascistă. Eram atașat de comuniști, dar nu acceptam unele din ideile lor, pe care le socoteam absurde sau incorecte. Nu-mi plăcea, de exemplu, cînd își prezentau partidul ca o organizație cu priză la mase. Mi se părea o mistificare a opiniei publice. La fel, nu puteam accepta ideea că Basarabia nu este un teritoriu românesc. În primul an de studenție, la Iași, prin 1933, am frecventat organizația tineretului țărănist. Ideile lor îmi erau cunoscute de la profesorul meu, Zane. Cînd, însă, am văzut ce a făcut guvernul țărănist cu muncitorii, în 1933, la Grivița, nu m-am mai dus la ședințele organizației de tineret a PNT din Iași.

Ghiță Ionescu scrie că la cel de-al V-lea Congres al Partidului Comunist din România, ce-a avut loc în 1931, a fost instituită o nouă conducere: Boris Ștefanov, Foriș, Koffler, Chișinevski, Pătrășcanu, Luca, Bela Brainer, Ranghetz. Alături de ei — afirmă istoricul român, ce și-a scris cartea în exil, beneficiind de o documentare facilitată de mari instituții științifice din lume — a apărut și un grup de lideri tineri, între care Nicolae Ceaușescu, Miron Constantinescu, Constanța Crăciun, Sorin Toma și ... Alexandru Bărlădeanu!

Fă matală o socoteală: în 1931, Ceaușescu avea 13 ani. Mai puțin decît susținea el însuși că a avut cînd a luat contact cu mișcarea comunistă! În ceea ce mă privește, legătura ce-am avut-o cu Congresul al V-lea al PCdR este una care contravine biografiilor revoluționare. În acel timp stăteam la un cămin al studenților basarabeni, la Iași. Aveam

legătură cu mișcarea de stînga și mi s-a dat o broșură subțirică, pe hîrtie de țigaretă, conținînd rezoluția aceluï congres, pentru a o studia. Cum PCdR era interzis, aceasta era literatură subversivă și trebuia ascunsă. Am ascuns și eu broșurica aceea sub fața de pernă. Într-o noapte, a avut loc o percheziție a poliției în cămin. Au întors totul pe dos, iar eu tremuram să nu scoată fața de pe perna mea. Am avut noroc, mi-am spus, respirînd ușurat cînd s-a terminat percheziția. A doua zi dimineața, am rupt și am aruncat broșurica în toaletă, grăbindu-mă să trag apa!... Acesta este adevărul „istoric” în legătură cu poziția mea de lider al mișcării comuniste din România. La Congresul al V-lea, nu eram membru de partid. Îmi pare rău că Ghiță Ionescu a făcut o astfel de greșeală. Îmi pare rău pentru el.

„Țara de vis” creată de Stalin

În 1940, cînd, în urma Pactului Ribbentrop–Molotov, Basarabia a fost încorporată în URSS, ați optat pentru a rămîne în țara sovietelor. Din ce considerente?

Am considerat de datoria mea să rămîn în Basarabia, oricare ar fi fost soarta. Și n-am fost singurul ce-a judecat astfel. Răspunsul la această întrebare trebuie încadrat corect în contextul istoric. La fel ca și Basarabia și Bucovina a fost luată și partea de nord a Transilvaniei de către unguri. N-au fost români care-au rămas acolo? Ei de ce-au rămas? Din punctul de vedere al intereselor egoiste, materiale, pe mine totul m-ar fi îndemnat să mă întorc la Iași. Acolo avem cariera universitară asigurată, într-un domeniu pe care-l consideram vocația mea. Dar am rămas dintr-un sentiment al datoriei. Îmi dădeam seama că această provincie intră într-o mare aventură istorică, într-un necunoscut, iar eu voiam să rămîn cu poporul meu. Ca mine cred că a judecat și Moș Ion Codreanu, acolitul lui Stere, marele luptător pentru unire în 1918, care a rămas și el. Codreanu a fost schimbat pînă la urmă cu Ana Pauker și sigur că nu la cererea lui, ci la propunerea URSS. Este adevărat că în acel moment credeam că această aventură în care intră Basarabia îi este favorabilă. Ca și alții, credeam că Stalin crease în URSS o țară de vis.

Erați atît de străin de realitățile sovietice?

Cei care nutream simpatii sau convingeri comuniste — spre deosebire de cominterniștii ce treceau clandestin dintr-o țară în alta, cu

diverse misiuni — nu cunoșteam deloc realitățile din URSS. Trecuse ceva timp din 1918 pînă în 1940 și credeam, înainte de a vedea, că Stalin înfăptuise ceea ce declara propaganda. Lovitura a fost cruntă cînd ne-am lămurit care e adevărul. Unii n-au mai rezistat și au sîrșit prin a ajunge-n pușcării. Absolut toate rubedeniile mele, începînd cu mama și sora, au trecut Prutul în România, urmînd să-și caute, în țară, un rost. Cu excepția mea și — cum am aflat ulterior — a tatălui meu, cu familia sa. Se dăduse un termen de trei zile, după care urmau să se instaleze autoritățile sovietice, dar, la Tighina, ele au intrat înainte de expirarea termenului. După aceea, am aflat că așa au făcut peste tot. Curînd am aflat că tatăl meu a fost ridicat de NKDV și trimis într-o direcție necunoscută. Într-un anumit fel, pe mine m-a salvat războiul, pentru că altfel aș fi nimerit și eu într-un lagăr. Cît am stat în Uniunea Sovietică, între 1940–1946, n-am făcut nici o tentativă de a deveni membru al partidului comunist din URSS — ceea ce mi-ar fi adus, dacă nu avantaje, cel puțin unele ușurări ale vieții. Pentru mine contactul cu realitatea sovietică a însemnat o prăbușire atunci cînd am început să-mi dau seama de adevărul situației, față de ceea ce credeam, ceea ce speram noi că este Uniunea Sovietică. Dezamăgirea a fost atît de mare, încît unii mai imprudenți au ajuns în lagăre pentru că au vorbit.

Cum se face că ați fost atît de prudent încît să nu vă faceți cunoscute opiniile?

M-a ajutat o întîmplare fericită. În 1940, cînd armatele sovietice au intrat în Basarabia, printre primele localități în care au ajuns a fost Tighina, unde mă aflam eu. Aveam mulți cunoscuți printre evreii din Tighina, care constituiau o jumătate din populația orașului. Printre colegii mei de școală, s-a întîmplat ca unul să fie rudă cu un colonel sovietic marinar, care venise cu aceste trupe și care și-a găsit imediat rudele în Tighina. Evreii se găsesc repede între ei, sînt rude cu toții. El a adunat cîteva din aceste rude într-o cameră la care a tras obloanele și le-a spus ceea ce, în esență, spun eu acuma, lucruri pe care prietenul meu mi le-a transmis și mie: „Fiți cu grijă! Noi trăim într-o dictatură crîncenă. La noi dispar oameni, fără să se știe unde au dispărut. Nu vorbiți nimic, fiți atenți cu cine aveți contacte, nu vă dați pe mîna nimănui! Nu aveți încredere, oricine poate fi delator sau trădător!“. Acesta a fost un avertisment pe care l-am primit în primele zile, apoi am constatat cît este de adevărat.

Panait Istrati, după ce vizitase Uniunea Sovietică, în 1929, s-a dezbărat de convingerile sale comuniste. Timp de mai bine de un an, cît a peregrinat prin URSS, s-a convins că nicăieri pe acest pămînt nu există un om mai lipsit de drepturi decît omul sovietic. Nu-i cunoașteți cartea?

Ba da... Am citit și cartea lui A. Gide, *Retour de l'URSS*, alt intelectual de stînga dezamăgit de contactul cu realitatea sovietică. Aflasem și despre procesele staliniste din '36-'39 și mă îndoiam de realitatea vinovățiilor ce erau aduse la cunoștința publică, chiar în momentul cînd ele aveau loc. Citisem și cartea altui fost comunist, ce a sîrșit prin a se sinucide, A. Koestler — *Zero et l'infini*.

Și atunci?... În ce mai sperați alegînd URSS?

Toți scriitorii pe care i-am numit erau intelectuali de stînga, fascinați de visul realizării în URSS a unui loc al dreptății sociale. Ei însă scriseseră despre statul sovietic interbelic care era singurul stat socialist din lume, amenințat în acel moment, în mod real, din interior și din exterior, de dușmani. Gîndul meu era că lucrurile se vor îndrepta. Devierile și falsificările ce s-au petrecut înainte de război în URSS mi le explicam, ca și mulți alții, prin faptul că socialismul s-a implantat într-o țară foarte înapoiată. Nu puteam concepe ca în țări ca România, ca să nu mai vorbim de Germania sau Cehoslovacia, un regim de tip socialist va avea ceva comun cu viața cunoscută în URSS. Și mai speram — în același spirit ideal al dreptății — că va veni un timp în care sovieticii vor recunoaște adevărul în ce privește Basarabia, faptul că ea aparține, de drept, României. Eram convins că poate exista un alt fel de comunism decît cel din URSS. Mă mai înșelam cu iluzia că toate sînt măsuri provizorii în perspectiva războiului cu fascismul, după înfrîngerea căruia toate lucrurile vor reveni la normal.

Probabil că vă spuneți și dv., ca majoritatea celor ce-au pierit în fața plutoanelor de execuție, că „genialul Stalin“ nu cunoaște ceea ce se întîmplă în imensa țară ce-o conduce... Este și aceasta o tactică politică — mitul bunului împărat, indus în eroare de sfetnicii săi! În primii ani de penurie economică din „epoca Ceaușescu“ și românii credeau că „genialul“ nostru este dezinformat...

Stalin mi-a cauzat și o altă decepție. Eram sigur că, după victoria în război, viața oamenilor din URSS va fi mai liberă. Îmi spuneam că Stalin a avut posibilitatea să se convingă de faptul că poporul rus și ce-

lelalte popoare înglobate în URSS au dat atâtea jertfe pentru patrie încât nu mai pot fi socotite ostile regimului. Nu era nici o familie fără jertfe. Însuși Stalin avea un fiu ucis în prizonierat!... Credeam că Stalin va considera toate acestea ca o verificare a fidelității societății, va lăsa frîiele, va termina cu securitatea, cu „teroaarea roșie“, lucru ce s-a dovedit, bineînțeles, o falsă iluzie. Spre sfîrșitul lui 1944, încă mai credeam. Apoi am aflat că Stalin deporta nu oameni, familii sau sate, ca înainte, ci națiuni întregi fiindcă nu s-au comportat „glorios“ în timpul războiului, rămînînd în viață sub ocupația nazistă... Am încetat să cred, de fapt, destul de repede după război. Dar acest proces, trebuie să spun dureros, de conștiință, nu este unul care să aibă date calendaristice. Mai mult decît realitatea trăită pe propria-mi piele — pe care puteam s-o consider o excepție nefericită — m-a marcat însă literatura dizidenților.

V-ați imaginat ce se întîmpla dacă rămîneați, în 1940, în România? Din cele cunoscute de mine despre istoria reală a PCdR în anii războiului, prezicerile nu erau optimiste. Ca și pe Pătrășcanu, Siguranța v-ar fi caracterizat drept „comunist doctrinar“, „de salon“, „nepericulos“ din perspectiva organizării de atentate și sabotaje. Vă lăsau în libertate. Cu pregătirea dv. economică, ați fi lucrat, probabil, în comisia financiară a PCdR, cunoscînd astfel resorturile intime și reale ale comunismului românesc. După 1944, pe motiv că n-ați organizat lupte de partizani — prin urmare, ați colaborat cu Siguranța! — sfîrșeați executat ca Foriș, Pătrășcanu, Kofler sau ajungeați în închisoare, împreună cu membrii comisiei financiare... Dar dv. erați, în acest timp, cetățean sovietic!

Automat, toți basarabenii au fost făcuți, în 1940, cetățeni sovietici.

Ce-ați făcut, în timpul războiului, în URSS?

În primul an, am stat în Basarabia și am lucrat la un institut științific din Chișinău. Cînd a început războiul, am fost evacuat spre interiorul URSS, tocmai în Kazahstan, unde am stat în 1941–1942. Din cauza unei defecțiuni de vedere, n-am fost luat în armată. De altfel, rușii, neavînd încredere în basarabeni, nu-i trimiteau pe front, dar îi puneau la muncile cele mai grele, în interiorul țării. În aceeași situație erau polonezii, lituanienii și alții. Am lucrat și-n minele de cărbuni din Karaganda. Am ieșit din mină datorită unui secretar de partid care m-a mutat, ca profesor de matematică, la un liceu din Karaganda. Apoi am fost chemat la institutul științific unde fusesem angajat la Chișinău,

instituit ce ajunsese, în urma evacuării, tocmai în Ural. Cîteva luni am mai stat la instituit și în '43, cu un grup de tineri de la instituit, am fost trimis la Moscova să-mi fac aspirantura în domeniul economic. Mi-ar fi convenit materialicește, în timpul războiului, să fi fost membru al PCdR, pentru că aș fi fost, în URSS, tratat mai bine.

În arhivele Kremlinului, printre numele celor care au avut legături financiare cu Moscova în 1944 se află și numele dv. Este adevărat, finanțarea dv. a fost sporadică și nesemnificativă.³

Afirm că n-am primit niciodată nici un fel de bani din partea Cominternului. Peste mica bursă, ce-o primeam ca aspirant în 1944, am făcut pentru Agenția TASS traduceri din limba rusă în limba română, articole ce se publicau apoi în presa românească. Se poate ca aceste plăți ale unor traduceri tipic agențiilor de presă să fi provenit din niște resurse gestionate de Comintern? Ce se spune concret? Eu nu cunosc nimic.

Nu se spune decît ceea ce v-am comunicat.

Cum puteam eu primi bani din partea conducerii mondiale a comuniștilor cînd nu eram membru de partid?! Abia în țară am fost primit în partid. După 23 august 1944, am început imediat să fac demersuri să mă întorc în România, unde se aflau toate rudele mele, inclusiv familia tatălui meu, familie care, de această dată, n-a mai rămas în Basarabia, ci s-a mutat în țară. Abia în '46 mi s-a aprobat să plec și eu, doi ani după ce România a devenit aliata URSS.

În „aparatură de partid“

În țară ați fost cotate ca specialist în economia politică socialistă, pregătit la Moscova...

La Moscova, am fost pregătit pentru aspirantură la Institutul de planificare „Plehanov“. M-am înscris acolo după ce dădusem înainte un concurs. Cu mine a reușit și Vasile Malinschi, cel ce-a fost după aceea ministru al Comerțului și guvernator al Băncii Naționale din România. În toamna lui 1943, am sosit la Moscova, dar n-am mai apucat să termin teza la Institutul „Plehanov“, pentru că, în 1946, m-am întors în România.

Acolo v-ați și însurat... Zvonurile epocii spuneau să soția dv. era rudă cu Molotov, ceea ce v-a favorizat ascensiunea...

Într-adevăr, soția mea a fost rusoaică. Dar era fiica unui cizmar. O femeie de bun simț, cu șapte clase, de meserie țesătoare. Când am ajuns la Moscova, din Asia, eram total nepregătit pentru acel frig rusesc. Aveam în picioare teniși iar ca îmbrăcăminte un singur costum de haine. Și hainele acelea erau din doc. Am stat în gazdă la viitoarea mea soție, iar ea m-a ajutat foarte mult. De însurat, m-am însurat cu o zi înainte de a pleca din Moscova, pentru a asigura un temei legal cererii mele de a veni și ea cu mine. Voiam să o răsplătesc în acest fel pentru ajutorul ce-l promisem de la ea. Eram convins că în România îi va fi și ei mai bine. Nu mai suportam să stau în URSS. Eram convins — și păstrez convingerea — că dacă mai rămâneam sfârșitul meu ar fi fost în gulag sau în închisoare. Cel mai greu de suportat nu era sărăcia, ci totala lipsă de libertate și mizeria morală. Până la 30 de ani, eu trăisem în acea lume democratică a României interbelice, lume în care — cu toate imperfecțiunile ei — nu te temei să-ți spui părerea. În raport cu alți străini, la Moscova eram avantajat: vorbeam bine rusește. Dar falsitatea și duplicitatea vieții erau imposibil de suportat. Și iarăși vei întreba de ce-am rămas cu opinii comuniste? Credeam și speram că în România vom face altfel lucrurile după război.

Ce-ați făcut după revenirea în România?

Mi s-a dat de lucru la Direcția economică a Comitetului Central. În același an, 1946, am făcut parte din grupul de experți economici din delegația românească la Conferința de Pace de la Paris. M-am întors de la Paris pentru alegeri. Când s-a format noul guvern, în care Dej era ministru al Economiei Naționale, împotriva voinței mele, dar presat de formula: „nu vrei să-l ajuți pe secretarul general al partidului în funcția de ministru?...“, am ajuns secretar general în acel minister pe probleme de comerț exterior. De acolo, în 1948, am fost numit ministru al Comerțului Exterior.

Ce-ați fi dorit să faceți?

Voiam să fiu profesor la Universitate. Acesta era idealul meu înainte de război. După 1946, am fost numit profesor la catedra de economie politică de la ASE. Predam economia politică a capitalismului. Bineînțeles, în viziunea lui Marx. Urmam ideile din *Capitalul* și *Critica economiei politice*. În 1952, mi-am dat însă demisia, pentru că, în acel an, datorită îndatoririlor ce-mi reveneau ca ministru al Comerțului Exterior, am lipsit 11 luni din țară. Cât am lipsit de la catedră îmi ținuse

locul N.N. Constantinescu, acum membru al Academiei Române și președinte al Asociației Generale a Economiștilor. În '52 am renunțat, deci, la visele cu cariera didactică. Trebuie să spun că deja îmi schimbasem destul de radical optica. Munca practică în construcția economică — aceasta era perioada de atunci, construcția economiei socialiste — îndepărtase treptat idealul unei activități de catedră. Realizările concrete, palpabile, în politica economică îmi dădeau satisfacții mai mari decât cele ce le aveam la catedră. Crede-mă că nu vorbesc de avantajele materiale, izvorâte din funcția de ministru, ci de satisfacții intelectuale și morale. Țara ieșise din război cu toate legăturile economice internaționale complet distruse. Refacerea acestor legături, plasarea României într-un context economic internațional (în prima fază, în grupul țărilor sub dominația sovietică — Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și cu perspectivă mai largă) devenise un scop mai de preț decât publicarea unor simple broșuri.

În „aparatură de partid“, cum se spunea, ce funcție aveai?

Niciuna. Eram simplu membru al unei organizații de bază din București. În decembrie 1955, am fost ales, prima dată, în CC și numit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri pentru probleme economice și președinte al Comisiei de Stat a Planificării (CSP). În câteva luni, mi-am dat seama că nu pot acumula atâtea funcții și am rămas doar vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, cu sarcina de a coordona ministerele economice. La Congresul al II-lea al PMR, care a avut loc în decembrie 1955, eram încărcat și cu relațiile economice cu străinătatea — sarcină pe linie de partid fiind și aceasta — și, în același timp, până în 1965, am fost reprezentantul țării la CAER. În urma atitudinii și muncii la CAER, Dej m-a propus, în 1962, membru supleant în Biroul Politic. În 1965, am fost făcut membru plin al Biroului Politic și membru al Prezidiului CC. Nu sînt un produs al aparatului de partid, un aparatcic. Datorită sarcinilor economice ce le-am avut, am primit sarcini de partid, nu invers. Cînd am intrat în Biroul Politic eram singurul membru fără stagiu în ilegalitate.

Ce număr are carnetul dv. de partid?

Avea numărul 5 pînă la pensionare, în 1968. Următorul carnet mi-a fost luat cînd am fost exclus din partid, în urma „scrisorii celor șase“. Cu acest număr 5 este o poveste. În 1965, cînd Ceaușescu a devenit secretar general, din inițiativa lui unora li s-a recunoscut activitatea anti-

fascistă drept activitate de partid și atunci mie mi s-a dat vechimea de partid din 1935. Nu întâmplător. Avea Ceaușescu o logică. El încerca să identifice crearea unui front antifascist cu activitatea partidului comunist. Împărțirea carnetelor a început direct cu Prezidiul Comitetului Politic Executiv.

Așa începe o altă rescriere a istoriei...

Numărul 1 avea carnetul lui Ceaușescu, după care veneau Apostol, Bodnăraș, Maurer, iar eu al cincilea. Dan Iosif, care a pătruns în 22 decembrie 1989 în sediul CC, împreună cu alți revoluționari, a strâns niște arhive. În timp ce eram președintele Senatului, mi-a făcut cadou un buletin de evidență a mea în partid.

Vi se contestă titlul de academician. Vi se reproșează că nu aveți o contribuție în domeniul teoriei și, totuși, ați fost primit în Academia Română. La cererea dv. ați fost făcut academician, ați ilustrat indicația de a avea printre membrii Academiei și membri ai CC al PMR?

Nu la cererea mea am fost ales în Academie. Am fost ales la propunerea lui Ralea, la propunerea lui Iordan și a lui Constantinescu-Iași. Am fost ales prin vot secret. Printre cei care m-au ales au fost Moisil, Săvulescu, Profiri, Hortolomei, Carafoli și multe alte mari personalități. Propunerea venită se baza nu pe o operă scrisă, ci pe unele realizări practice, pe care propunătorii le-au calificat drept aplicarea unor idei științifice la viața concretă. Țin să spun că în acel moment nu eram nici membru al CC, nici membru al guvernului, ci adjunct — printre alții unsprezece — al președintelui CSP. Două lucruri mai importante făcusem eu pînă atunci, mai bine zis am contribuit hotărîtor la ele, căci n-am lucrat singur. Am lucrat la reforma bănească din 1947, împreună cu Maurer, Vijoli, Gaston Marin și alții, reformă care, cu tot caracterul ei de clasă, a sistat procesul de degradare economică a țării ce ducea la colaps. Apoi, în 1954, am condus pregătirea abandonării sistemului de cartele, introdus încă din timpul războiului. Acestea au fost cele două momente care i-au făcut pe propunători să susțină alegerea mea. Pe lângă propunători, mai erau și ceilalți 30 sau 40 de academicieni cîți număra instituția atunci, care m-au ales prin vot secret. Prin statut se cerea atunci votul favorabil a cel puțin 2/3 din membrii Academiei. Cît despre opera mea scrisă, mă gîndesc că dacă aș aduna toate intervențiile mele la CAER sau în alte locuri, pe teme economice, aș face cel puțin două

volume. Eu, însă, am lucrat pe viu. De altfel, în istoria Academiei noastre mai sînt cazuri de membri aleși nu pentru opera scrisă, ci pentru realizări practice. Păstrînd toate proporțiile impuse de modestie, pot cita cazul lui Saligny, care nu are operă scrisă, dar are podul de la Cernavodă. Și mai sînt și alții. Cazul meu a fost umflat din motive pur politice. Toate acestea nu au împiedicat ca, după 1989, cînd nu mai era la putere partidul comunist, eu să fiu ales — tot prin vot secret — vicepreședinte al Academiei. Sigur că te vei simți îndreptățită să mă întrebi de ce nu am publicat mai tîrziu. Mi s-a interzis.

Ce momente din biografie le considerați hotărîtoare pentru cariera dv. politică?

Decizia de a rămîne, în 1940, în Basarabia și decizia de a mă întoarce cu orice preț, în 1946, în România. Momentele au avut semnificații și valori diferite de-a lungul timpului. Așa cum ai spus, dacă în 1940 rămîneam în România, sfîrșeam prost. La fel aș fi sfîrșit și dacă rămîneam în URSS.

Opțiunea din 1940 a contat ca „merit revoluționar“ iar cea din 1946 ca avantaj de experiență și prestigiu profesional în raporturile cu ilegaliștii din România...

Niciodată nu m-am socotit om politic, în sensul obișnuit al cuvîntului. M-am aflat, într-adevăr, în perimetrul unui timp foarte interesant. Jumătatea de secol în care România a fost reprezentată politic de Dej, Ceaușescu și Iliescu este, însă, alcătuită din epoci diferite deoarece condițiile istorice sînt diferite, civilizația și mentalitățile oamenilor sînt diferite, caracterele, inteligența și intuiția celor trei conducători sînt diferite. Eu consider, în general, că experiența comunismului real, așa cum a fost trăită, este o rătăcire pe cărări neumbrate în pădure. Ieșim din rătăcire acum? În orice caz, abandonăm o cale greșită, ceea ce nu înseamnă că abandonăm opera de căutare a valorilor fundamentale sociale sau de perfecționare a ceea ce a obținut omenirea pînă acum.

II

MARI IMPROVIZAȚII POLITICE: CC, ÎN 1945, ȘI CFSN, ÎN 1989

Între legendă și adevăr

La prima Conferință Națională a PCR, convocată la 16 octombrie 1945, a fost ales un Comitet Central și un Birou Politic. Din stenograma Ședinței Plenare a CC al PCR, din 22 octombrie 1945, aflăm componența nominală a CC, alcătuită din 35 de membri¹. Lista se deschide cu Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Constantin Pîrvulescu, I. Ranghetz, Emil Bodnăraș, I. Gh. Maurer, Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu. Nicolae Ceaușescu este pe poziția 30! Cei amintiți vor fi în scurtă vreme cunoscuți. Dar printre cei ce alcătuiesc primul CC sînt multe nume nerostite în „epoca Ceaușescu“. Vă propun să vi-i citesc, pe rînd, cu rugămintea de a-mi spune ce cunoașteți dv. despre ei.

CC începe, deci, cu Ana Pauker. Ea este, de fapt, numărul unu în acel moment în partid, deși Dej, la aceeași Conferință, a fost ales în fruntea partidului. L-ai citat pe Pîrvulescu, cunoscut după Congresul al XII-lea al PCR ca dizident. Are o istorie foarte interesantă. S-a născut la sfîrșitul secolului trecut, la Constanța cred. Era foarte în vîrstă cînd s-a ridicat împotriva candidaturii unice a lui Ceaușescu la funcția de secretar general al partidului. De aceea au răspîndit zvonul că e senil. Dar nu era. Pîrvulescu nu l-a putut, niciodată, suferi pe Ceaușescu. Înainte

de Congres, la Pîrvulescu s-au prezentat niște istorici să solicite relații despre trecutul de ilegalist al lui Ceaușescu. Iar Pîrvulescu le-a răspuns cam așa: „Ceaușescu?... N-am auzit despre el în ilegalitate“, ceea ce era un răspuns fără precedent în epocă. În timpul primului război civil, revoluția rusă l-a prins la Odessa, ca militar. A trecut de partea Armatei Roșii și chiar a luptat în rîndurile ei, prin 1917–1918. Din cîte știu eu, a fost membru al partidului comunist chiar de la întemeiere. A fost arestat prin anii '30 și ceva, dar a evadat din ordinul conducerii partidului, împreună cu Ranghetz și au plecat în URSS. S-au întors de acolo tot împreună. Eu l-am cunoscut la Moscova, în toamna lui 1944 sau primăvara lui 1945. Venise la examen, la socoteală...

V-a povestit el?

Nu. Nu știu cum se făceau asemenea lucruri, concret, că n-am făcut parte din Comintern. Sigur era, însă, că nu putea veni Pîrvulescu la Moscova decît chemat. Putea fi chemat pentru a da socoteală despre ceea ce știa: ce-au făcut comuniștii români în timpul războiului. El a fost cel care m-a căutat — ca român — la Moscova. După ce-am venit în România, l-am cunoscut ca un comunist foarte conștiincios și foarte fidel partidului, dar foarte limitat cultural. Era celebru prin confuzia ce-o făcea între „abținut“ și „obținut“. „Cine se obține?“, întreba el, punînd la vot ceva, prin ședințe. Cu trecutul lui se bucura de marea încredere a sovieticilor și a lui Dej, astfel că a fost, prin 1945–1950, președintele Comisiei de control a partidului, ce făcea temutele verificări de cadre. A fost un timp și președinte al Marii Adunări Naționale, după care steaua lui a început să decadă. Nu Ceaușescu l-a scos din funcție, ci Dej.

Cum?

Dej a fost nemulțumit de el pentru că se-ntîlnea cu alți membri ai Biroului Politic ca să-l critice pe el, ceea ce, în limbajul vremii, se chema fracționism și era considerat o foarte gravă greșeală politică. Dej a fost nemulțumit că Pîrvulescu nu venise să-i spună de fracționismul lui Miron Constantinescu și Chișinevschi. Și Maurer fusese tangențial printre ei. Dej a considerat faptul neloial din partea lui Pîrvulescu, în 1961, în Biroul Politic. Din acel moment, Pîrvulescu a trecut pe linie moartă. Rămăsese cu aura de vechi ilegalist, ceea ce era o atitudine sentimentală, dar el funcții nu mai avea.

A murit după 1990. Ați fost la înmormîntarea lui?

Nu. Știu că au fost puțini oameni. Am fost, cu Pîrvulescu, în relații bune, ținînd cont de diferența de vîrstă, dar ne aflam pe traiectorii diferite. Era bătrîn, scos din viața cotidiană. Știu că a avut mai multe neveste, dar copii nu știu să fi avut.

Iosif Ranghetz. L-ați cunoscut?

Puțin, personal. Știu că, în anii '30, lucra pe linie de partid la Cluj, apoi în Banat și în Valea Jiului. Împreună cu Bodnăraș și Pîrvulescu au condus partidul din aprilie 1944 pînă la ieșirea lui Dej din închisoare. În cadrul partidului și în legătură cu Dej, avea rol de securitate internă. Dacă voiam să aduc pe cineva, cu munca, în sectorul meu, cînd eram ministru al Comerțului Exterior sau adjunct al lui Dej în Ministerul Economiei Naționale, aveam nevoie de un aviz de la Ranghetz. Prin anii '48-'49, a fost depistat ca bolnav de cancer. Mi-l amintesc cu gîtul încorsetat într-un bandaj țeapăn. A murit curînd. După moarte, s-a vorbit puțin despre el. Soția sa, Sanda Ranghetz, tot fostă ilegalistă, se afla de asemenea în *staff*, pe linie de partid. Nu avea funcții de stat.

Gheorghe Radnef ?

Nu-l cunosc.

Andrei Pătrașcu?

N-am auzit de el.

Cred că este eroul unui episod interesant pentru ceea ce însemna istoria partidului. La interogarea lui Teohari Georgescu de către comisia de anchetă, instituită, în 1967, de Ceaușescu pentru cazul Pătrășcanu, fostul ministru de interne răspundea la întrebarea lui Gh. Stoica, referitoare la împușcarea lui Gh. Apostol, la „Malaxa“. Teohari Georgescu relatează că Gh. Apostol a fost împușcat, din greșeală, de către Pătrașcu, care era secretarul comitetului de partid de la Uzinele „Malaxa“, în timpul unei încăierări între muncitorii cu simpatii politice diferite. Apostol însuși a exclamat în acel moment: „Pătrașcule, m-ai împușcat!“. Pătrașcu a fost arestat iar cercetările au stabilit că l-a împușcat pe Apostol din greșeală⁵.

Nu mi s-a povestit pînă acum. Legenda creată a fost alta.

Partea acreditată de propaganda de partid, parte creată de Apostol însuși. „Scînteia“, din 1945, publica pe prima pagină buletinul sănătății lui Gheorghe Apostol, președintele Confederației Generale a Muncii, victimă a dușmanilor poporului. În spitalul din

București, Apostol a fost operat și îngrijit de medici sovietici. În versiunea sa proprie, Apostol susține că tulburările au fost generate de legionarii care „au arestat comitetul sindical ales legal“. Tovarășii din CGM — și cu Dej — au reușit să treacă de porțile păzite de legionari. Iar el, Apostol, fiind foarte cunoscut, a fost împușcat în abdomen. Deci, într-un fel sînt expuse faptele în documentele din arhive, în alt fel a fost creată legenda... Să revenim la CC din 1945. Constanța Crăciun.

Am cunoscut-o, înainte de război, fiind în conducerea Frontului Studențesc Democrat. Împreună cu ea și cu Gogu Rădulescu am fost martori ai apărării la un proces antifascist al lui Constantinescu-Iași. Constanța era foarte drăguță, plăcută, bună pianistă, cultă. Era fiica directorului Băncii Naționale din Constanța. Nu era singura, însă, de familie bună care făcea parte din mișcarea comunistă. Și Lucrețiu Pătrășcanu provenea dintr-o familie aleasă. Marcel Pauker era, de asemenea, fiul unui evreu înstărit.

Printre adresele comuniștilor conținute de carnetele Anei Pauker se afla și aceea a prințului Scarlat Calimachi?

Interesant, un prinț roșu... În ceea ce-o privește pe Constanța, cînd am cunoscut-o eu era prietena lui Ilie Constantinovschi, ce-a rămas în timpul războiului, definitiv, în URSS. A făcut o frumoasă carieră de scriitor în limba rusă. După război, cînd am revăzut-o pe Constanța, mi s-a părut de nerecunoscut. Se uscaseră la suflet, parcă. Și era foarte împregnată de morala proletară. Am aflat că fusese în pușcărie și că s-a căsătorit cu Ion Vincze. Au și o poveste în legătură cu închisoarea. Pentru a-i prinde, Siguranța a publicat în ziar fotografia lui Vincze, cu precizarea că acest „cadavru cu identitate necunoscută“ se află la morgă. Cine-l cunoaște și poate da relații depre el să se prezinte acolo. S-a dus gazda locuinței conspirative a lui Vincze și astfel „au căzut“ amîndoi. Cînd m-am întîlnit cu Constanța, după război, m-am mirat și de obediința ei față de orice indicație a lui Chișinevschi. Vincze figurează în CC în 1945?

Nu.

Țin minte că în '46-'47 am asistat la o discuție a lui Dej cu Vincze, care cerea aprobarea să-i aresteze pe toți cei care conduc oficiul cărnii. Dej i-a răspuns calm și ironic; „Măi, Vincze, arestează-i, dar carne să fie!“. Constanța a făcut o carieră destul de frumoasă. Ani de zile a fost

ministru al culturii. Cred că înainte de a veni Ceaușescu la putere a ieșit la pensie. M-a decepționat, însă, Constanța atunci când a marșat la ideea lui Ceaușescu privind promovarea femeilor în politică. În realitate, Ceaușescu s-a folosit de această idee pentru a o introduce pe Lenuța în CC și în Comitetul Executiv. Iar Constanța Crăciun l-a susținut deși era evident scopul lui Ceaușescu. Bodnăraș, de asemenea, a susținut necesitatea promovării femeilor, adică a Lenuței Ceaușescu. Constanța Crăciun și cu Ion Vincze aveau trecut de ilegaliști cu mult mai puternic decât cel al lui Ceaușescu. Cred că mai trăiesc și acum.

Un trecut vulnerabil, după cum dovedesc anumite declarații din arhivă! Alt membru al CC din 1945: Leontin Silaghi, viitorul general Leontin Sălăjan. Ce vă mai amintiți despre el?

După Bodnăraș, el a fost ministrul Forțelor Armate, prieten bun, de aceeași generație și cam de aceeași pregătire intelectuală, cu Alexandru Drăghici și Nicolae Ceaușescu. Erau membri supleanți ai Biroului Politic și erau nedespărțiți. Sălăjan a murit în urma unei operații de ulcer.

Eu am citit despre o suspectă operație de apendicită nereușită. În primii ani ce-au urmat înscăunării lui Ceaușescu. Sălăjan a murit pe masa de operație și s-a emis ipoteza unei morți cauzate de prea marea popularitate a generalului...⁸

L-a operat doctorul Făgărășanu, care era chirurgul oficial al partidului. Din cauza acestei poziții a intrat și doctorul în jocul de culise al breslei sale. Chiar eu l-am întrebat pe doctor cum a murit Sălăjan. „I-am spus să nu mai bea“, a zis doctorul care-l mai operase o dată. „El a plecat în Iugoslavia, a ținut-o numai într-un chef și s-a întors cu rană deschisă. Nu se mai putea face nimic“. Cei care-l cunoșteau bine pe Sălăjan îl știau amator de băuturi tari. Nu cred că a murit chiar pe masa de operație. Ceaușescu a făcut, atunci, o anchetă întreagă, a convocat alți chirurghi. Și aceste anchete sînt, însă, dubioase... Nici mîncătoria profesională între medici nu trebuie exclusă. Cred că au vrut colegii lui Făgărășanu să lovească în el, folosind acest caz. Așa a avut de suferit și profesorul Burghel, care a operat de apendicită pe unul din băieții lui Miron Constantinescu. La vreo două-trei zile după operație, băiatul s-a urcat pe bicicletă, a făcut o complicație și n-a mai putut fi salvat. Ani de zile, după acest caz, Burghel a fost marginalizat.

Alt membru al CC, necunoscut pentru mulți: Vasile Mîrza.

L-am cunoscut ca student, la Iași. El era pe atunci șef de lucrări sau conferențiar la medicină, încadrat în PCR. Când m-am întors din URSS, Mîrza era prim-secretarul regiunii Iași. Mîrza a fost un intelectual nu prea strălucit, dar un om cinstit. Nu a jucat un mare sau un lung rol politic. La un moment dat, s-a retras din viața politică. A fost profesor la medicină la Iași, membru al Academiei. S-ar putea să mai trăiască...

Vă citesc mai departe: Constantin Cîmpeanu... Elena Tudorache... Andrei Neagu...

Nu i-am cunoscut. Nici nu-mi amintesc să fi auzit de ei.

Mihai Roșianu. Învățătorul care a ajutat la evadarea lui Dej din lagărul de la Tîrgu Jiu, nu?

Da. Membru de partid din ilegalitate, făcea parte din conducerea regională de partid a Olteniei. Avea un băiat care, prin '46-'47, era șeful de cabinet al lui Maurer. Roșianu era foarte apropiat de Dej și prin faptul că fiica sa, Sabina, de profesie medic, era prietena Licăi Gheorghiu. N-a jucat vreun rol politic. Toți îl cunoșteau ca protejat al lui Dej și atât.

Despre Alexandru Moghioroș ce știți?

Era considerat șeful grupei de unguri din partid. Știu că a stat în închisoare după ce a fost condamnat în același lot cu Ana Pauker, la zece ani de detenție. Dej îl prețuia pentru că nu împărtășea viziunile Anei Pauker și ale lui Vasile Luca în probleme organizatorice și de colectivizare a agriculturii. Spre sfîrșitul conducerii lui Dej, Moghioroș era secretarul CC cu probleme de agricultură. A rămas fidel partidului și lui Dej. S-a îmbolnăvit de cancer și a murit la puțină vreme după Dej. Pe soția lui am cunoscut-o de mult, Stela Moghioroș, pe numele dinainte de căsătorie Stela Radoșevetskaia. Provenea dintr-o familie de revoluționari comuniști din Tighina.

Mihai Mujic — alt nume necunoscut de istoria oficială a partidului în „epoca Ceaușescu“.

Cred că era un miner din Valea Jiului.

Iosif Chișinevschi. Și Liuba Chișinevschi se află în CC din 1945.

Despre el sînt multe de spus. Pe ea am cunoscut-o după ce am venit de la Moscova. Membră de partid din ilegalitate. Auzeam că a stat închisă cu Ana Pauker și Ghizela Vass, șefa cadrelor după 1944. Chiși-

nevschi a luat după căsătorie numele ei. Pe el îl chema Roitman. Liuba era o tipică membră de partid, aparent principială, dar care știa să se conducă după linia intereselor proprii cu multă pricepere. A fost și ea ceva pe la syndicate și cred că a ieșit de pe scena politică împreună cu Ioșca, în 1957.

Gheorghe Vasilichi?

Vasilichi era un muncitor petrolist din Ploiești. În timpul grevelor CFR și ale petroliștilor din Valea Prahovei, din 1933, a avut un rol important în organizarea lor. A fost închis împreună cu Dej și, după 1944, între ei erau relații amicale. Curînd a fost cooptat și în Biroul Politic. A fost ministru al petrolului într-un timp și a avut o atitudine — n-aș spune hotărît negativă — ci pasiv negativă față de Sovrompetrol. Era și el foarte supus disciplinei de partid. Spun aceasta, amintindu-mi de o pauză dintr-o sesiune a MAN. Îi comunicam niște aprecieri negative față de Ceaușescu iar el mi-a atras atenția că fac dizidență în partid și e periculos pentru mine. La statutul lui de ilegalist, mi-l închiuiam altfel. În ansamblu, părea necarierist. Era și foarte bolnav de plămîni. De aceea nu a trăit mult.

În „Magazin istoric“, din iulie 1968, Gh. Vasilichi semnează un articol despre evadarea sa, a lui Constantin Doncea și Dumitru Petrescu de la închisoarea din Craiova. La fel de conformist ca în relatarea dv. se arată și cînd povestește că planul de evadare a fost aprobat de CC al PCdR și de conducerea MOPR. Cei trei condamnați în urma grevelor din 1933 au evadat după ce cîștigaseră încrederea unui gardian ce-i însoțea la spital. O evadare ca-n filme. Gardianul, adormit cu cloroform, a fost răpit și dus cu o mașină, pusă la dispoziție de partid, pînă în apropiere de București. Fugarii au trecut — din aceleași dispoziții de partid — în URSS, de unde se vor întoarce după război. Interesant este că acel număr de revistă, ce conține și articole despre Foriș și Pătrășcanu, nu a fost aprobat de cenzură, dispoziția de la conducerea partidului fiind de topire integrală a tirajului. Unul dintre puținele numere păstrate mi-a fost dăruit de actualul director al revistei, istoricul Cristian Popișteanu. Este și aceasta o dovadă că Ceaușescu nu dorea să-i reabiliteze pe cei condamnați pe nedrept și că nu voia să fie cunoscute meritele altor ilegaliști!

Aș vrea să citesc și eu revista.

O aduc data viitoare... Lista membrilor CC continuă cu Emil Popa.

Îmi amintesc ca prin ceață de figura lui. Dar n-aș putea spune nimic relevant despre ce-a fost și ce-a făcut.

Ilie Popa?

Nu-l cunosc.

Ilie Drăgan?

Nici pe el.

Despre Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Nicolae Ceaușescu și Alexandru Drăghici veți avea, desigur, multe de spus. Dar despre Dumitru Coliu?

Făcea parte din filiera bulgară a membrilor de partid din ilegalitate. Era o filieră pe verticală, foarte bine structurată. Primul și cel mai sus plasat era Borilă.

Iordan Dragan Rusev, pe numele său real.

După Borilă, venea Coliu. Apoi Vasile Vilcu, care a fost prim-secretar al regiunii Constanța. Coliu a fost și membru al Biroului Politic, a condus și organizația de partid București, a fost și președinte al Comisiei Controlului de Stat. A fost căsătorit cu o sovietică. Din câte știu, a fost și luptător în brigăzile internaționale din Spania, iar anii de război i-a petrecut în URSS. A venit în România cu Divizia „Tudor Vladimirescu” și a murit la scurt timp după Dej. Un om mijlociu din punct de vedere al capacității, însă cu state de serviciu în ilegalitate.

Cine-a fost Vasile Vaida?

Cizmar, de la Cluj. A fost cu Moghioroș și cu ceilalți în închisoare. Și pe el îl aprecia Dej. Prin '46-'47, Vasile Vaida era ministru al agriculturii iar Ceaușescu consilier în acel minister. Știu că cineva spunea că, la agricultură, conduc cizmarii: Vaida și cu Ceaușescu. Despre Vasile Vaida îmi aduc aminte cu plăcere, spre deosebire de alții, cum ar fi Chișinevschi, de care-mi amintesc cu oroare.

Dumitru Focșeneanu și Petre Ion sînt ultimii doi membri ai acestui prim CC.

Nu-i cunosc.

În lista aceasta nu apare, însă, Dumitru Petrescu. În fața comisiei de anchetă instituită de Ceaușescu pentru cazul Pătrășcanu, în 1967, el declară că a fost membru plin al CC din 1945. Numai că, fiind general și șeful politic al armatei, acest lucru nu s-a publicat.

Mai spune că el participa la ședințele CC care se țineau destul de rar și de dezorganizat. Alt amănunt despre funcționarea celor mai înalte instituții politice ale perioadei oferă Dumitru Petrescu cu privire la componența Biroului Politic. Despre Pătrășcanu ba se spunea că este membru al Biroului Politic, ba nu se spunea. Într-o pauză a uneia dintre ședințele Biroului Politic, Ana Pauker i-a spus lui Dumitru Petrescu că problema alegerii lui Pătrășcanu în Biroul Politic a fost decisă de însuși Stalin. Dej i-a prezentat lui Stalin punctul său de vedere: Pătrășcanu să nu fie membru al Biroului Politic. Dar Stalin le-a recomandat lui Dej, Anei Pauker și lui Vasile Luca, ce alcătuiau acea delegație, să-l includă pe Pătrășcanu în Biroul Politic pe motiv că are un trecut de comunist în România’.

Nu ne-a spus nimeni de asemenea lucruri.

Actori și improvizații politice pe scena istoriei

Explicați-mi, vă rog, cum se face că dintre membrii CC din 1945 atât de mulți vă sînt necunoscuți?

În 1946, cînd am revenit eu în România, nu mai ocupau poziții politice însemnate. Deveniseră necunoscuți. În general, cînd vorbim despre ei, trebuie ținut seama de un fapt: tot Comitetul Central din 1945 a fost o improvizație. A fost acolo un grup de oameni ce s-au cunoscut între ei și s-au introdus unii pe alții în CC, ținînd cont de simpatiile și adversitățile ce le aveau. Așa s-a întîmplat și în decembrie 1989. Dacă vei citi acum lista CFSN din 1989 — și-o vei citi așa cum ai făcut cu lista CC din 1945 — vei constata că, deși a trecut puțină vreme de la evenimente, tot astfel despre unii membri ai CFSN nu ți-aș putea spune nimic. Pentru că au dispărut tot atât de repede cum au apărut în viața publică. Interesant ar fi să afli cum a fost ales CC în 1945. Există vreo stenogramă de la alegeri? Mai mult ca sigur că nu. S-au așezat cîțiva la o masă și, pe baza unei liste alcătuite ad-hoc, au apărut ceilalți. Și pe ei i-au luat evenimentele pe nepregătite ca și pe cei din 1989. Eu, bunăoară, în 22 sau în 23 decembrie 1989 am aflat că sînt membru al Consiliului Frontului Salvării Naționale de la televizor, am aflat din comunicatul oficial.

Apariția CC al PCR a fost unul dintre efectele înțelegerilor de la sfîrșitul războiului între marile puteri. După șapte ani de la

evenimentele din 1989, cine reia lectura documentelor oficiale și a unor declarații „calde“ are o viziune total diferită față de percepția colectivă a momentului. Pînă la 22 decembrie, decizia a aparținut integral lui Ceaușescu, care a impus viziunea oficială asupra revoltei populare astfel: „... aici sînt acțiuni puse la cale atît din est, cît și din vest care s-au unit pentru a distruge socialismul că vor un «socialism uman capitalist». Unicul plan pe care-l avea conducătorul absolut al României — expus confuz ca toate celelalte gînduri ale sale — a fost: „Vom lupta pînă la ultimul și trebuie să supunem aprobării partidului pentru că independența și suveranitatea se cuceresc și se apără cu luptă pentru că dacă, în 1968, nu am fi acționat și nu adunam aici poporul, nu înarmam gărzile patriotice, ar fi venit și peste noi cum au făcut în Cehoslovacia, pentru că atît sovieticii cît și bulgarii erau la graniță“¹⁰. În cele întîmplate în 22–25 decembrie, rol determinant are Silviu Brucan care declară, ulterior, că „în acea perioadă, în general, răspundeam de Ministerul de Interne și de propagandă“, compartimentele sociale care învăluie în ceață evenimentele și actorii. Cu cinism și insolență, în februarie 1991, referindu-se la enigmele revoluției, Brucan declară: „Marele secret de stat din România este că Iliescu e un om fricos“¹¹. Între anii '45 și '89 se fac analogii pe tema înțelegerii existente între marile puteri în stabilirea regimului politic în țările fostului lagăr socialist. Despre revoluțiile din 1989 s-a spus că sînt efectele înțelegerii de la Malta.

Vor mai trece niște ani pînă se va ști exact ce s-a discutat la Malta. Eu nu cred că la Malta au fost niște înțelegeri atît de clare ca și cele de la Ialta, cu care se stabilesc similitudini. Și Gorbaciov și Bush le contestă. Probabil că acolo s-au stabilit niște linii generale.

În 1994, a apărut, la Paris, cartea *Sfîrșiturile comunismului*, scrisă de Françoise Thom (tradusă și în românește, în 1977), o excepțională cercetare în domeniul sovietologiei. Prin studiul regularității și similitudinilor deja observabile în prăbușirea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, ea emite ipoteza că „jocul de domino“ din toamna anului 1989 — încheiat în 1991 cu căderea lui Gorbaciov — a fost orchestrat de serviciile speciale. În toate țările din blocul comunist, regimul a căzut în urma unor provocări polițienești, „afacerea Timișoara“ — cum este numit

momentul declanșării evenimentelor din România — poate fi considerată o capodoperă a „manevrelor invizibile“ ce-au dus la sfârșitul comunismului¹².

Orice-ar fi fost, falimentul socialismului există și el se explică prin faptul că acesta a mers împotriva sensului istoriei, împotriva direcției de dezvoltare a societății. Aceasta a evoluat către triumful personalității umane, triumful ideii de dreptate, triumful ideii de drepturi ale omului. Tot mersul umanității nu a fost în sensul triumfului acestor idei? Cei mai profunzi și mai luminați oameni nu pentru ele au luptat?... Toate acestea au fost contestate, distruse de socialismul real și aceasta a dus la pierirea lui.

Linia a doua a puterii

Deocamdată, cercetătorii scot din arhivele sovietice dovezi interesante despre raporturile URSS cu celelalte state europene în perioada interbelică. Astfel, în 1920, într-o scrisoare optimistă, adresată lui Stalin, Lenin proiectează sovietizarea Ungariei, Cehoslovaciei și României. În vederea realizării acestui scop, Cominternul a fost pus la dispoziția CEKA, organismul creat de Lenin pentru a coordona „terorizarea roșie“ ce duce la instaurarea dictaturii proletariatului. Ulterior, CEKA se va transforma în NKVD, respectiv KGB. În perioada interbelică, agenții NKVD erau simultan comuniști, revoluționari internaționaliști, spioni NKVD și trădători pentru popoarele pe teritoriile cărora trăiau. În România, ei veneau de peste Tisa, Nistru și Dunăre, acoperiți de „legende“ temeinice și cu geamantane cu fundul dublu ce conțineau materiale de propagandă, valută și lei. Nikolski, Didenko, Pantiușa, Nikonov sînt cîțiva dintre aceștia. După condamnare, au ajuns tovarăși de închisoare cu Dej iar după evenimentele din august 1944 au rămas în România. Ce se știa despre ei, ce făceau în mod vizibil?

Se știa că au intrat în închisoare pentru spionaj în favoarea URSS. România se aflase în război cu URSS și acești agenți, prinși în timpul războiului, primeau condamnări foarte mari.

Biografia lui Alexandru Nikolski — pe numele real Boris Grünberg — este cea mai cunoscută și mai relevantă. În mai 1941 — înainte de atacul german împotriva URSS —, Nikolski a fost

trimis în România pentru a strînge informații privind mișcările de trupe, starea de spirit a populației, situația economică. La mai puțin de două săptămîni de la intrarea sa în țară, este prins de autorități și condamnat la muncă silnică pe viață. Pînă la 23 august 1944, stă la închisoarea din Aiud, de unde va fi eliberat la fel ca și ceilalți agenți sovietici¹³. L-ați cunoscut?

Pe Nikolski nu l-am cunoscut deloc. Nu era de scos în lume, în mod oficial, cu funcțiile ce le avea. Prin '48, era subdirector în Direcția Generală a Securității Poporului iar mai tîrziu a fost adjunctul lui Drăghici, la MAI. Sarcinile sale erau de represiune.

A murit în 1992, cu o zi înainte de data la care trebuia să se prezinte la Procuratura Generală pentru a fi audiat despre numeroasele sale victime. Interesant poate fi și faptul că Ion Iliescu a fost prezentat, pentru prima dată, națiunii române de Teodor Brateș, ginerele lui Nikolski după cum a scris presa ulterior. Brateș coordona în acel moment, al zilei de 22 decembrie 1989, emisiile la televiziune. L-a prezentat pe viitorul președinte astfel: "Tovarășul Ion Iliescu, fiul unui revoluționar și patriot, el însuși revoluționar și patriot"¹⁴.

Interesant. Pe soția lui Nikolski am cunoscut-o puțin. Wanda Nikolski, ilegalistă și ea. Știu că lucra la o comisie de control, pe linie economică, împreună cu Coliu. Nu toți agenții sovietici fuseseră, însă, închiși la Aiud. Pantiușa — pe numele adevărat Pantelei Bodnarenko, cunoscut în actele oficiale de după 1944 ca generalul Gheorghe Pintilie — a fost închis la Doftana. Raporturile sale cu Dej, cînd i-am cunoscut eu, erau foarte bune, în sensul că Dej avea multă încredere în el, în urma conviețuirii în închisoare. Acolo, Pantiușa fusese un fel de responsabil administrativ al întregii organizații de partid. Cînd am venit de la Moscova, Pantiușa era șef al serviciului administrativ al CC. Conducea și organizația administrativă a partidului. El mi-a repartizat o locuință și două cupoane de stofă, să-mi fac haine, că n-aveam. Sediul lui era pe strada Orlando, aici, lîngă Calea Victoriei. Nu știu cînd a trecut el la munca de securitate.

În 1948, avea grad de general-locotenent și funcția de șef al Direcției Generale a Securității Poporului.

A fost un om potrivit pentru funcția de agent special pe care i-o conferiseră sovieticii cînd l-au trimis în România. Știu că el a fost tri-

mis înaintea celorlalți, înaintea începerii războiului. Pantiușa era complet incult și limitat, dar disciplinat și prudent. Nu era un om cu care să ai o conversație mai deosebită, pe o temă mai abstractă. Toate discuțiile cu el se purtau în jurul unor probleme cunoscute, a unor fapte sau a unor oameni din imediata apropiere. În meseria lui era apreciat ca foarte cinstit. Cinstit în sensul că făcea doar ceea ce i se spunea. Erau excluse inițiativele care, la acest nivel, aveau aspect de intrigă. Chișinevschi era opusul lui. De aceea Dej avea încredere în Pantiușa, deoarece acesta acționa numai la ordinul superiorului. În ceea ce privește cauza socialismului, era fanatic. Mândria lui cea mai mare era amintirea zilelor când fusese ostaș în cavaleria lui Budionîi, în timpul războiului civil. Vorbea cu pronunțat accent rusesc și bea foarte mult. Ce mai pot spune despre el? Îi era foarte fidel lui Dej și sînt convins că tot ce-a făcut Pantiușa a fost la ordinul lui Dej. Interesant mi se pare, acum, că la discuțiile ce-au avut loc în 1968, la Plenara CC, pe baza raportului prezentat de comisia de anchetă a cazului Pătrășcanu, Pantiușa nu a luat parte. Spre surprinderea mea, după un an sau doi, Ceaușescu l-a decorat, deși în discuțiile din '68 — la care-am luat și eu parte — Pantiușa apărea ca un criminal.

De ce credeți că l-a decorat Ceaușescu?

Versiunea lui Gheorghe Apostol — care cunoștea mai bine oamenii aceia de la începuturi și relațiile dintre ei — mi se pare plauzibilă. Apostol spune că Pantiușa a fost decorat datorită faptului că Ceaușescu i-a fost recunoscător că n-a spus ceea ce era de spus despre rolul lui, al lui Ceaușescu, și a jucat, atunci, în scenariul alcătuit după cum i se cerea. Rămas în România, Pantiușa s-a căsătorit cu Anuța Toma.

Ana Grossman, pe numele adevărat.

Ea, la rîndu-i, a fost o figură foarte interesantă. O femeie deșteaptă, care lucrase în ilegalitate. Mai întîi, a fost soția lui Sorin Toma și, în timp ce acesta se afla în URSS, s-a căsătorit cu Pîrvulescu. După 1944, a devenit omul de încredere al Anei Pauker — era secretara particulară a acesteia — dar, în același timp, a păstrat relații bune și cu Dej. Poate că acele relații se datorau și faptului că devenise soția lui Pantiușa.

Cum se manifestau aceste relații?

Apreciez astfel relațiile lor deoarece atunci cînd Ana Pauker a fost scoasă din funcția de ministru de Externe Dej a trimis-o la mine, pe Anuța Toma, ca ministru adjunct al Comerțului Exterior.

Nu este exclus să fi jucat un anume rol în îndepărtarea Anei Pauker din locul unde se afla... Tot astfel cum a jucat un rol și în îndepărtarea lui Foriș.

Îmi amintesc că Dej i s-a adresat odată, în fața mea, astfel: „Anuța, e aprilie! Se-mplinesc — nu mai știu câți ani — de cînd am scăpat de Foriș...”. Aveau amintiri comune, prețuite de Dej. Anuța Toma a rămas soția lui Pantiușa pînă la moartea acestuia, în 1974. Ea a murit prin '82-'84. Locuiau peste drum de mine. Aveau doi copii înfiați — un băiat și o fată — care au emigrat în Israel. Anuța s-a pensionat din funcția de ministru adjunct al Comerțului Exterior. Nu a fost niciodată membră a Biroului Politic, dar, ca soție a lui Pantiușa și apreciată de Dej, avea o poziție foarte puternică.

Ce raporturi avea Dej cu ceilalți foști agenți sovietici?

Despre acești oameni pot spune doar ceea ce vedeam. Raporturile lor reale cu Dej, raporturile lor ierarhice cu agentura sovietică din care făceau parte îmi scăpau. Pe Vanea Didenko — rebotezat în România Gheorghe Vidrașcu — l-am cunoscut prin faptul că se-nvîrtea mult pe lîngă Dej. Și el avea grad de general, dar eu îl știam ca pe un fel de ajutor al lui Dej în educarea fetelor sale. Didenko este cel ce-a pledat pentru căsătoria Licăi Gheorghiu cu Marcel Popescu, un june ofițer ce căuta să stea cît mai aproape de Bodnăraș. După ce i-a devenit ginere, Dej l-a făcut ministru al Comerțului Exterior. Cînd Lica a început să umble pe două cărări, Marcel Popescu a vrut să pună piciorul în prag, dar Dej nu a suportat să fie pusă sub ascultarea cuiva. Prin divorț, Marcel Popescu și-a pierdut și funcția. A murit, din cîte știu, de-o boală provocată de beție... Serghei Nikonov — cunoscut ca generalul Sergiu Nicolau — era, de asemenea, un om apropiat de Dej. Fratele lui Nikonov murise la Doftana, în timpul cutremurului, unde fusese închis împreună cu Dej. Pe Nikonov, Dej îl vizita deseori acasă. Ani de zile, soția lui Nikonov a fost secretara lui Dej. Pot să spun că Dej avea încredere în ei și se aflau în relații prietenești. De aceea l-a și păstrat pe mai departe în serviciile secrete.

Probabil că și această puțin cunoscută apropiere a lui Dej de agenții sovietici l-a ajutat la eliminarea rivalilor săi, în cele trei etape: 1944–1948 — Foriș și Pătrășcanu, 1952 — Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, 1957 — Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski.

Dej era în foarte bune relații cu Kaftaradze, ambasadorul URSS în România. Pe Kaftaradze l-am cunoscut și eu. Era georgian ca și Stalin — îl cunoștea pe acesta de dinainte de a ajunge la putere, fuseseră amândoi membri ai partidului bolșevic înainte de 1917 — și se căsătorise cu o femeie de viță nobilă din ținuturile sale natale. L-am auzit povestind cum a fost membru al congresului care nu l-a votat pe Stalin în funcția de secretar general al partidului, ci pe Kirov, primul secretar al Leningradului, care a pierit asasinat. Voturile au fost secrete, dar dintre membrii aceluși congres circa 70 la sută au pierit executați ca agenți ai unor puteri străine. Kaftaradze a trecut prin grele încercări. Povestea cum, în '44, a fost chemat la Stalin și s-a dus cu mare frică, așteptându-se la cine știe ce neplăcere. Dar Stalin i s-a adresat pe numele mic, în semn de prietenie, și i-a spus: „Vreau să te trimit în România...”.

Îl „cunosc” și eu pe Kaftaradze din scrisorile istoricului rus Roy Medvedev. Îl prezintă ca pe una dintre excepțiile istoriei PCUS: un om care a fost arestat, anchetat, condamnat și repus în funcții înalte.

Cît a fost în România, Kaftaradze avea legătură directă cu Stalin. Alt sovietic foarte important pentru ceea ce se întîmpla atunci la noi era generalul Susaikov, un fel de viceguvernator al României. Și el îl plăcea pe Dej. Comanda trupele din România și era șeful Comisiei de Armistițiu. Prin '48-'49, a plecat de-aici. Pînă atunci, însă, a fost o personalitate fără care nu mișca nimic în România... Mai exista o categorie interesantă — foștii luptători din brigăzile internaționale din Spania. Pe aceștia, însă, i-a sprijinit Dej. Stalin — sau poate că numai Beria — îi ura. Cu ocazia proceselor staliniste, din Ungaria și Cehoslovacia, ei au fost terorizați. Printre acești „spanioli”, la noi, erau Valter Roman, Mihail Florescu, P. Cristescu (Fifca Kleiman). Cristescu a fost comandantul miliției pe toată țara. Îl știam bine pentru că, în școala primară, fusese elevul mamei mele iar la Universitatea din Iași am fost colegi. Dej n-a permis să fie arestat niciunul dintre ei. A cerut ca înainte de orice măsură să i se aducă lui personal dosarul de justificare. Nu a existat ședință a CC în care Valter Roman să nu-i mulțumească pentru aceasta, ceea ce nu l-a împiedicat ca, după moartea lui, să devină adulatorul lui Ceaușescu și criticul lui Dej.

Spuneți că nu au fost prizonieri „spanioli”. Răspunsul l-am aflat, de curînd, din memoriile unor foști ofițeri superiori NKVD

care cunoașteau că ajutorul oferit de Comintern republicanilor nu a fost gratuit. Plata în aur și în obiecte de valoare a fost secretă. Tezaurul, în valoare de peste 500 milioane de dolari, a fost scos clandestin din Spania, în colaborare cu Dolores Ibarruri, vestita comunistă spaniolă, și dus la Odessa. Un alt tezaur, de aceeași proveniență, a fost dus la Moscova, el constituindu-se în fonduri pentru sprijinul refugiaților spanioli ce începuseră să apară în capitala URSS. Stalin nu mai avea nevoie de acești oameni și s-a grăbit să scape de ei ca și de cei care puteau ști ceva despre tezaurul cu care s-a plătit ajutorul acordat, propagandistic, în numele internaționalismului proletar¹⁵.

Știam ceva, din zvonuri, că URSS a pus mîna pe tezaurul spaniolilor. Cum, de altfel, au pus mîna și pe tezaurul românesc depozitat la Moscova, în timpul primului război mondial.

III

COMUNIȘTI ȘI TOVARĂȘI

Comunist din închisoare

Dv. sînteți unul dintre cei numiți „baronii lui Dej”¹⁶. L-ați cunoscut bine, din imediata sa apropiere. Datele sale biografice, ca și la ceilalți membri de partid din ilegalitate, conțin multe imprecizii, diferă de la o sursă la alta. Vă voi citi o fișă personală a lui Dej, alcătuită după 1990: „Născut la 8 noiembrie 1901, la Bîrlad; tatăl său era muncitor la Societatea «Steaua română» din Moinești; studii — clasele primare; la vîrsta de 11 ani, se angajează ca ucenic; schimbă multe locuri de muncă; mai întîi, lucrează pe lîngă un cizmar din Moinești, apoi la o fabrică de cherestea din Dărmănești, apoi la postăvăria din Buhuși; intră ca ucenic la un dogar din Piatra Neamț, apoi la alt dogar din Moinești; la vîrsta de 15 ani și jumătate, se angajează ca ucenic electrician la Atelierele centrale electrice ale Societății «Steaua română» din Moinești unde lucra tatăl său, apoi ca electrician la Atelierele Grivița de lîngă Cîmpina; în 1921, îl găsim angajat la Societatea de tramvaie din Galați; după satisfacerea stagiului militar se reîntoarce la Galați, lucrînd tot la Societatea de tramvaie; intră, apoi, ca electrician, la Atelierele CFR Galați; e momentul în care vine în contact cu ideile PC, fără să fie membru al acestuia; în 1930, intră în PC din România; contactat de agitatorii comuniști trimiși de Moscova, își începe activitatea de propagandist comunist în rîndul muncitorilor, îndemnînd la greve;

tolerat multă vreme de autorități, e mutat disciplinar, în cele din urmă (la 15 august 1931), la Atelierele CFR. Dej (din acest moment își atasează la nume și apelativul Dej) continuă și acolo activitatea comunistă sub numele conspirativ Ivanov; este, din nou, mutat disciplinar la Atelierele CFR Grivița din București; în 1933, izbucnește greva ceferiștilor bucureșteni (2–16 februarie); între organizatorii ei, cu rol de fruntaș, s-a aflat și Dej; la 14 februarie 1933, e arestat; e judecat la București, dar sentința e casată; în anul următor, 1934, procesul se rejudecă la Craiova și Gheorghiu-Dej e condamnat la 12 ani închisoare; odată cu el au fost condamnați și alții, toți membrii PC (Chivu Stoica, Gh. Vasilichi, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu etc.); își execută pedeapsa la închisorile Craiova, Văcărești, Jilava, Ocnele Mari, într-un regim privativ doar de libertate de mișcare, probă evidentă că și în închisoare a putut să-și continue activitatea politică, mereu în contact cu exteriorul; a fost unul din beneficiarii îndelungați ai «Ajutorului Roșu», ajutor subvenționat de Moscova; la începutul anului 1944, e transferat în lagărul din Țirgu Jiu, lagăr înființat de Ion Antonescu pentru opozanții politicii sale; aici, într-o viață cvasiliberă, ocrotit de conducerea lagărului, începe să capete profil de conducător comunist, punând la punct organizarea partidului comunist, după model sovietic...⁴⁷. Ne oprim aici, la timpul de dinaintea lui 23 august 1944. Reiese că Dej este lider politic începând cu grevele din 1933. Cum credeți că a dobândit această calitate?

Evident că biografia lui Dej — în maniera în care mi-ai citit-o — nu putea fi cunoscută în timpul cît a trăit. Conform obiceiurilor vremii — încetățenite de sovietici — despre membrii CC se puteau cunoaște anumite date personale doar atunci cînd urmau să fie epurați. Din cronologia expusă cu privire la Dej lipsesc, însă, faptele ce schimbă destinul unui om. Iar cînd e vorba de un om politic, destinul multor oameni. Cum a ajuns Dej conducătorul partidului? Nu s-a întîmplat peste noapte, în lagărul din Țirgu Jiu, cum reiese din biografia citată. Printr-un proces de selecție naturală, în primul rînd. Știu de la cineva care a participat la grevele de la Grivița că în opinia muncitorilor se afla următoarea judecată: dacă e nevoie de cineva să țină discursuri pentru a înflăcăra masele — acela e Doncea, iar dacă e nevoie de cineva cu cap bun — acela e Dej. În biografia citată cred că sînt multe lucruri greșit inter-

pretate. Sigur că eu nu pot vorbi decît despre ce am auzit întîmplător sau fragmentar. Însă, din cîte-mi pot da eu seama, ascultîndu-i pe Apostol, Chivu Stoica, Bodnăraș, Pantiușă, Nikonov, care-au stat la închisoare cu Dej și-l cunoșteau bine de-acolo, Dej nu s-a impus prin vreo activitate de partid. Eu cred că Dej a devenit membru de partid după Grivița, nu înainte. I-ai găsit numele prin documentele de arhivă în legătură cu vreo misiune comunistă sau vreo plecare în străinătate, cum se întîmpla cu ceilalți ilegaliști ce plecau în dese călătorii la Praga, Berlin și Moscova, unde se aflau sediile conducerii comuniste?

Nu.

În închisoare i s-a vorbit de marxism-leninism. Printre primii mentori ai lui a fost Gheorghe Stoica. Era evreu de origine și se numea Moscu Kohn. A fost unul dintre primii comuniști din România. Intrase în mișcare prin 1921–1922. Spunea că a stat, un timp, împreună cu Dej, că au dormit în aceeași încăpere. Stoica se considera chiar profesorul lui Dej în ale comunismului. Adică, el l-a convertit pe Dej la doctrină. Era un om duplicitar. Dar lucrurile acestea le spunea în timpul vieții lui Dej și, dacă ar fi fost altfel, îți dai seama ce-ar fi stîrnit cuvintele lui.

Probabil că de aceea l-a și instalat Ceaușescu în comisia de anchetă din 1967. Avea nevoie de un om recunoscut ca fiind foarte apropiat de Dej, pentru a-l compromite pe predecesorul său.

Pe Stoica l-am cunoscut la Moscova, în timpul războiului. Era ceva prin preajma Anei Pauker și a lui Vasile Luca. După revenirea în țară, a fost un timp secretar al organizației Bucureștiului și nu s-au auzit prea multe lucruri favorabile despre el.

De fapt, nici în biografiile oficiale, apărute curînd după 1944, Dej nu este prezentat ca vechi membru de partid. Se recunoaște chiar că, din întîmplare, Dej a găsit un manifest comunist, lansat cu prilejul comemorării unui an de la greva din 1929, de la Lupeni. Fiind de acord cu conținutul acestuia, Dej hotărâște să intre în partidul comunist. Caută partidul, dar nu-l găsește. Peste cîteva zile, sindicatul muncitorilor organizează o evocare a victimelor de la Lupeni iar Dej se duce cu speranța că-l va întîlni, acolo, pe reprezentantul partidului comunist, pe care-l va recunoaște după cuvîntul său, în spiritul manifestului. Nu cuvîntă nimeni astfel și-atunci, în acel spirit, vorbește Dej. A doua zi, este căutat de muncitorul Mitică Teodosiu — nume ce n-a intrat în pantheonul comunist —

care-l pune în legătură cu organizația clandestină...¹⁸. Nici în declarațiile unor comuniști notorii, din perioada interbelică, nu am întâlnit numele lui Dej. Dar nici numele lui Ceaușescu.

Dej s-a impus în închisoare. Venea acolo cu aura de organizator al grevelor de la Grivița, care au fost cele mai mari mișcări muncitorești din perioada interbelică. Era, însă, mai deștept decât ceilalți toți, calitate pe care nu i-o poate contesta niciunul dintre cei care-au fost în apropierea sa într-un moment sau altul, indiferent că i-au fost prieteni sau dușmani. Prin temperament, voință și perseverență s-a adaptat cel mai bine condițiilor de închisoare. Așa a putut să organizeze acel mic grup al deținuților comuniști din închisoare, dându-i disciplină și ordine în viața de fiecare zi. Nu în numele unor principii politice, ci pentru a supraviețui. Datorită acestor calități, a reușit să aibă legături bune cu gardienii și legături cu exteriorul. Mai știi că era foarte prețuit ca meseriaș și, în acel timp de război, când nu se găsea mână de lucru calificată, Dej era scos din lagărul de la Tîrgu Jiu, împreună cu alți deținuți, aflați în subordinea sa, și trimiși să repare diferite defecțiuni la rețelele electrice.

Cum se face că pe Constantin Doncea și Dumitru Petrescu nu-i găsim în anturajul oamenilor apropiați de Dej, ca și pe Chivu Stoica și pe Gheorghe Apostol?

Doncea și Petrescu au evadat din închisoare. După cum te-ai convins — din cele relatate de Vasilichi —, nici aceste evadări nu se făceau din proprie inițiativă, ci la ordinul conducerii de partid. Faptul că, după evadare, cei doi au ajuns pe frontul din Spania iar după aceea în URSS dovedește că ordinul de evadare a venit din partea Moscovei. Probabil că și Dej putea să evadeze. Cred că n-a făcut-o din prudență. Se poate și ca numele celor ce urmau să evadeze să fi fost desemnat de centru, cu strictete, Doncea, Vasilichi și Petrescu fiind considerați mai merituoși în mișcarea internațională decât Dej. Această diferență de situație între Dej, pe de-o parte, Doncea și Petrescu, pe cealaltă parte, a lăsat o neînțelegere între ei, poate o umbră de invidie. În timpul războiului, Doncea a fost foarte mult folosit de armata sovietică. A fost parașutat și prin Crimeea.

A frecventat, în timpul războiului, și Școala internațională leninistă de la Moscova¹⁹.

Cînd s-a întors din război, între el și Dej trecuse o „piscică neagră”. Dej nu-l respecta pentru că-l socotea incapabil să judece. În plus, Doncea era indisciplinat. Trecea peste dispozițiile lui Dej cu convingerea că, în plus față de meritele sale de ceferist, are o autoritate sporită de șederea la Moscova și de acțiunile din timpul războiului. A fost, un timp, și primar al Bucureștilor. Se manifesta ca un om primitiv, agramat, violent, dar destul de curajos. Făcea să se vorbească mult și despre viața lui personală. Se căsătorise, în timpul șederii în URSS, cu o sovietică pe care a adus-o aici. Au avut și copii, apoi el s-a încurcat cu altele... Sub influența ultimei soții sau a cine știe cui, Doncea a vrut să devină patron și protector al artelor. Și-a construit o casă somptuoasă pe care a umplut-o cu tablouri și statui, nu toate dobîndite curat. Era o altă figură ce nu cadra cu prototipul conducătorului de partid. Treptat, treptat, Dej l-a îndepărtat.

În realitate, nu Dej l-a îndepărtat, după cum declară un alt personaj cheie al epocii, Teohari Georgescu. Referindu-se la practicile de a se lua hotărîri fără a fi informat Secretariatul în plenul său, Teohari Georgescu declara: „Îmi aduc aminte de un aspect, cînd s-a pus problema scoaterii lui Doncea din muncă; era în perioada creării primelor unități comerciale. Tov. Gheorghiu, cu care lucrase Doncea, a plecat la odihnă și a doua zi s-a discutat scoaterea lui Doncea. Am întrebat de ce, pentru că n-a fost tov. Gheorghiu aici? Mi s-a răspuns că viața nu stă pe loc. Eu am fost împotrivă. Acest lucru nu s-a discutat într-un cadru organizat”⁴²⁰.

Noi, ceilalți, am fost, însă, lăsați să înțelegem, peste ani, că Dej s-a debarasat, din invidie, de foștii săi tovarăși de la Grivița. O situație asemănătoare a avut, cred, și Dumitru Petrescu, pe care l-am întîlnit la Moscova. Petrescu și cu Boris Ștefanov erau în conducerea Editurii pentru limbi străine iar eu i-am cunoscut aflîndu-mă în căutare de lucru și de cîștig. Petrescu era mai ponderat, mai inteligent și mai serios decît Doncea. S-a întors în țară cu Divizia „Tudor Vladimirescu” și i s-a conferit, imediat, rangul de general. După ce s-a întors, între el și Dej se simțea o animozitate. Într-un timp și-a zis „Petrescu-Grivița” iar Dej nu a putut să admită aceasta. Socotea că i se aduce un afront uzurpîndu-i-se un titlu. Petrescu a fost, un timp, șeful secției organizatorice a partidului. A fost și ministru de finanțe. Prin '54-'55, se auzea că a pur-

tat, împreună cu alții, conversații în care a fost criticat Dej. Iar Dej — pe acest motiv — l-a dat la o parte din pozițiile în care se afla.

Astfel, Dej a rămas moștenitor unic al capitalului de prestigiu acumulat de organizatorii grevelor de la Grivița!

Dej era, într-adevăr, viclean. Extrem de viclean și sigur ahtiat după putere. În ascensiunea sa au fost mai multe trepte. Întîi, a urmărit să aibă puterea de partid. A ajuns membru al CC fiind în închisoare, a condus grupul din închisoare și pe urmă... pofta vine mîncînd. Urcînd treptele, nu mai voia să se oprească. Cred, însă, că istoria ce se va scrie mai tîrziu va revizui și reconsidera perioada lui Dej și aportul lui real. Multe lucruri i se vor considera ca merite.

La care dintre ele vă gîndiți?

El și-a dat seama destul de repede de lipsurile sistemului sovietic. Rămînînd comunist vroia să se debaraseze de influența sovietică. De aceea nu s-a înțeles cu Ana Pauker, nici cu Vasile Luca, nici cu ceilalți trimiși ai Moscovei. Timpul e greu de înțeles pentru cine nu l-a trăit. Ca să înțelegi în ce măsură depindeau lucrurile de Uniunea Sovietică, vreau să-ți spun că propunerea ca Dej să fie secretar general al partidului, în 1945, a făcut-o tocmai Ana Pauker. Bineînțeles că nu din proprie inițiativă și nu cu plăcere. L-a propus pe Dej pe motiv că „este muncitor, român și... pentru că nu avem altul!”. Ultimul motiv l-a ofensat, desigur, pe Dej, dar ce-i putea răspunde?

Se înțelege și că Stalin l-a desemnat pe Dej. Ce l-a făcut, oare, să-l prefere celorlalți?

Nu mai știe nimeni exact cum s-au petrecut lucrurile. Ipoteza mea este că Stalin îl simpatiza. Această impresie am avut-o și la întîlnirile lui Stalin cu Dej, la care-am luat și eu parte. Spre deosebire de alți posibili conducători, Dej avea avantajul de a fi stat în închisoare, în timpul războiului. Era exclusă posibilitatea de a fi acuzat de colaborare cu Siguranța sau de adoptare a unei linii de partid greșite sau de pasivitate, cum era cazul cu cei rămași în libertate. Era evidentă, deci, fidelitatea lui. După război, Stalin și-a dat seama de virtuțile politice ale naționalismului. Faptul că, spre deosebire de majoritatea ilegaliștilor, Dej era român a fost un argument în plus, în momentul acela. Ana Pauker era văduvă în urma împușcării de către NKVD a soțului său, Marcel Pauker. Oricît va fi căutat ea să-și dovedească fidelitatea față de partid, mimînd acordul cu condamnarea la moarte a bărbatului cu care avea

doi copii, Stalin devenea, pe măsură ce trecea vremea, tot mai suspicios. Lucrurile n-au fost, însă, simple. Deși Dej era, oficial, numărul unu în partid, Ana Pauker se simțea, în continuare, îndreptățită să joace ea rolul prim. De altfel, în Secretariatul ce alcătuia nucleul Biroului Politic și unde se luau hotărârile cele mai însemnate, Dej nu avea nici o putere. Era întotdeauna în minoritate în raporturile cu Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Când au urmat alegerile din '46, Ana Pauker a vrut, numaidecât, să-și depună candidatura la București. Dej a refuzat, motivînd că o asemenea candidatură ar stîmni antisemitism. Lucrurile nu s-au oprit aici și au ajuns la Moscova, unde Ana Pauker se găsea sub protecția lui Beria și a lui Molotov.

Cum s-a aflat?

Dej povestea foarte plastic cum a fost chemat la Moscova de către Stalin, în legătură cu pretenția Anei Pauker de a candida la București. Stalin l-a lăsat o vreme pe Dej să stea în așteptare, timp în care el se plimba în sus și-n jos prin cabinet. Într-un târziu, l-a întrebat: „Măi, Gheorghiu, tu ce politică faci în România, de clasă sau de rasă?”. „De ce mă întrebați, tovarășe Stalin?”, s-a prefăcut a nu ști despre ce e vorba Dej. „Ce-i cu Ana Pauker? De ce te opui să candideze?”. Și Dej s-a pus pe explicații. În ce mă privește, eu pot să spun că Dej a fost omul cu capul politic cel mai profund din cîți am cunoscut. Cred că-ți dai seama că astăzi, din partea mea, nu este nimic care să determine un astfel de elogiu, în afară de dorința de a spune ceea ce cred eu că este adevărat. Am intrat în al 86-lea an de viață. Nu știu cîte zile îmi dă Dumnezeu dar, atîtea cîte sînt, nu pot fi decît un timp exclusiv pentru adevăr... Dej era o inteligență nativă. Să nu crezi că era atît de incult ca și Ceaușescu. Ceaușescu rămăsese cu lectura — ca vîrf — la Bolintineanu. Eu i-am spus-o mai în glumă, mai în serios și el mi-a răspuns printr-o tiradă, într-un discurs politic. Dej avea o anumită cultură și se preocupa de tot ceea ce era nou. Mi-aduc aminte că, atunci cînd au apărut cărțile lui Călinescu *Scrinul negru* și *Bietul Ioanide* i le-am dus să le citească. După ce le-a citit, Dej a dorit o discuție cu scriitorul și însuși Călinescu a mărturisit că, în cele două ore cît a durat discuția, a avut ocazia să se minuneze de inteligența lui Dej. Dej a fost bun psiholog, un mare cunoscător de oameni. Cum am mai spus, era și un om viclean.

Nu degeaba a fost poreclit de sovietici „vulpea din Carpați”!

Probabil că viclenia și-a dezvoltat-o datorită sistemului de auto-apărare pe care a trebuit să și-l formeze în cei 11 ani de pușcărie. A fost un mare povestitor. Dacă începea să-și depene amintirile, puteai să-l ascuți fără teamă că te vei plictisi. Ținea minte totul, ținea minte ce a fost cu 20 de ani în urmă, pînă în cele mai mici amănunte, mai ales caracteristicile pentru descrierea unui personaj sau a unei situații.

„Trădarea“ lui Foriș

După acest portret al lui Dej, să ne întoarcem la treptele ascensiunii sale. Din 1935, PCdR este condus de bulgarul Boris Ștefanov. În 1939, acesta este chemat în URSS, unde i se încredințează alte sarcini iar în România este trimis să conducă partidul Bela Brainer.

Bela Brainer? Este prima dată cînd aud că el a fost secretar general al partidului! De fapt, după război, se vorbea foarte puțin despre el, astfel încît eu am crezut că e vorba... de-o femeie. Se știa doar că a fost unul dintre fruntașii ilegaliști din România, decedat în timpul războiului.

Așa am învățat și noi, la istorie, dar declarațiile date de Remus Koffler, în 1948–1954, în fața anchetatorilor — confirmate de declarațiile celorlalți membri ai conducerii de partid din România, din timpul războiului — atestă că Bela Brainer a sosit în țară în 1939, ca secretar general al PCdR. În primăvara lui 1940, Brainer a decedat la Spitalul Colentina²¹. Nu se insistă asupra cauzelor morții, semn că aceasta nu a fost una „eroică“ și probabil de aceea Brainer a fost „epurat“ din lista conducătorilor PCdR. Lui Bela Brainer îi succede Istvan Foriș, pînă în aprilie 1944, după care conducerea este preluată de un triumvirat alcătuit din Pîrvulescu, Bodnăraș și Ranghetz. Autorii istoriei oficiale induc cu măiestrie ideea că după 23 august conducătorul partidului este Dej. În declarațiile lui Remus Koffler — membru al Secretariatului PCdR și apropiat al lui Foriș, condamnat la moarte și executat în aceeași noapte cu Pătrășcanu — sînt și alte informații interesante cu privire la conducerea partidului în anii războiului. În 1940 — declara Koffler —, Vasile Luca a fost chemat la Comintern pentru a fi numit secretar general al PCdR, dar Foriș a aranjat să aibă „un mic accident“ la graniță, adică să fie arestat²². În contextul în care Kof-

fler aflat în penitenciar primise sarcină de partid, prin intermediul unui anumit tovarăș „Cohn“, de a-l demasca pe Foriș în fața organelor de anchetă, în partea de adevăr care poate fi reținută din aceste declarații sînt conținute „căderea“ lui Luca, dorința și interesul acestuia de a-l înlătura pe Foriș. O altă informație relevantă pentru misterele ce dăinuie oferă Koffler despre compoziția Secretariatului PCdR în 1944. Atunci — declara Koffler — Secretariatul era alcătuit din Foriș, Dej — care se afla în lagăr iar Pîrvulescu îi ținea locul ca secretar general — Ranghetz, Bodnăraș și Agiu. Declarația e datată august 1950²³. Koffler nu înnebunise încă. Cred că poate fi reținută ca veridică. Din păcate, măsurile luate de politicienii ruși cu privire la materialele de arhivă provenite din alte țări și depozitate la Moscova împiedică aflarea adevărului istoric. Din istoria orală a vremii, dv. ce cunoașteți?

Știu că Dej îl ura pe Foriș. Că din ordinul lui Dej, Pantiușa l-a omorît pe Foriș cu o rangă. Aceasta s-a spus în discuțiile pe marginea anchetei din 1968. Din discuțiile din timpul vieții lui Dej se desprindea învinovățirea de bază că Foriș fusese agent al Siguranței.

Cum argumenta Dej această idee?

De unde și-a dat seama Dej de trădarea lui Foriș o povestea chiar el. Dej se afla închis la Doftana și după cutremur a primit vizita lui Maurer. În condițiile dezastrului provocat de cutremur, directorul închisorii din Doftana l-a învoit pe Dej să plece pentru o noapte, cu Maurer, pe răspunderea de avocat a acestuia. S-au dus la un alt om din partid. Acolo, Maurer i-a propus să evadeze. Ajuns la București, Maurer a informat partidul. Adică i-a spus aceluia din conducerea partidului, care era „legătura sa superioară“, că i-a propus lui Dej să evadeze, că evadarea ar fi avut toate șansele de reușită, dar că Dej a refuzat. La puțină vreme după întâlnirea lui Dej cu Maurer, directorul Doftanei îi spune lui Dej: „Așa! Intenționezi să evadezi! Eu am avut încredere în tine și tu vrei să evadezi, să mă bagi pe mine la apă!“. În capul lui Dej au început frământările. A aflat, ulterior, că Maurer informase conducerea partidului și a dedus că numai Foriș putea informa Siguranța. Știa că Maurer nu putea s-o facă.

De unde știa?

Aveai ei dovezile și motivele lor să deducă! Mai târziu, Bodnăraș confirma spusele lui Dej referitoare la felul cum acesta și-a pierdut în-

crederea în Foriș. Corelau aceste aspecte și cu căderea și deconspirarea altor ilegaliști, cu legăturile ce duceau la ei...

O argumentare limitată la asemenea premise devine credibilă. Arhivele spun, însă, altceva. Vă voi relata câteva episoade pe care le-am aflat din studiul „dosarului Pătrășcanu“. „Dosarul Pătrășcanu“ conține aproape 70.000 de file. Acolo sînt multe declarații ale foștilor conducători ai PCdR, ale unor însemnați oameni politici din perioada interbelică și ale unor foști agenți ai Siguranței. La anchetele din 1948–1954, se adaugă declarațiile foștilor anchetatori, procurori și șefi ai serviciilor speciale date în fața comisiei de anchetă, ordonată de Ceaușescu în 1967. Din toate aceste documente reiese că nu există nici o probă care să-i incrimineze pe Foriș, Pătrășcanu și ceilalți condamnați ca agenți ai Siguranței. În declarațiile date în perioada imediată arestării — înainte, deci, de a fi torturați în vederea obținerii „mărturisirilor“ dorite — anchetații relatează despre „căderile“ ce-au avut loc în anii războiului ca fiind provocate de avocatul Sraer (viitorul adjunct al lui Teohari Georgescu în MAI), Margulis și Mircea Biji. Legăturile acestor comuniști cu Siguranța sînt confirmate și de foștii agenți ai Siguranței. La începutul lui 1944, a fost și o propunere de evadare a conducerii PCdR pentru deținuții din Caransebeș — unde se afla închis și Teohari Georgescu —, propunere respinsă de ei ca fiind o „provocare“. La propunerea respectivă și-au dat, însă, acordul și ceilalți membri ai conducerii PCdR, aflați în stare de libertate: Ilonka Papp, Anuța Toma, Pîrvulescu, Bodnăraș și Ranghetz²⁴.

De fapt, Pîrvulescu, Bodnăraș și Ranghetz, fiind în libertate în ultimii ani de război, puteau fi, la rîndul lor, acuzați de ceilalți că datorită colaborării cu Siguranța și cu Gestapo-ul n-au fost trimiși în închisoare...

Din relatările celor anchetați reiese că organizația PCdR era departe de a fi monolitică. Astfel, Pîrvulescu — nume conspirativ Ghiță — a intrat în conflict cu Foriș încă din 1942, din cauza faptului că acesta a ironizat pregătirea politică a lui Pîrvulescu. După cum ați caracterizat dv. nivelul cultural al lui Pîrvulescu, însemna că Foriș (care era licențiat al Facultății de matematică și fizică din Budapesta și practica meseria de gazetar) a avut dreptate. Tot în 1942 și tot datorită unor motive similare, Foriș a intrat în conflict

cu Grigore Răceanu, viitorul soț al Ilonkăi Papp (martoră a acușării în procesul Pătrășcanu). Viitoarea Ileana Răceanu a fost, de asemenea, sancționată pentru încălcarea regulilor muncii conspirative: aflându-se la croitoreasă a pierdut biletul cu „evcile“ (întîlnirile) cu legăturile sale de partid. În 1943, Pîrvulescu aflîndu-se într-o mașină cu Anuța Toma (viitoarea sa soție) a uitat acolo documente din arhiva de partid, care au ajuns în mîinile Siguranței²⁵.

Eu știu cu totul altfel. Că el s-a purtat eroic, păzind arhiva sub bombardament. Cînd toți coborau în adăpost, Pîrvulescu rămînea, înfruntînd pericolul, să păzească arhiva.

Vedeți, așadar, cum se creează legenda pe o realitate inversă? Gîndiți-vă ce dovezi de colaborare cu Siguranța puteau fi confecționate din asemenea neglijențe! Ranghetz a fost, de asemenea, sancționat de Foriș pentru nereguli în munca de partid, făcîndu-și, conform procedurii, autocritica. În urma sancțiunii, a fost înlocuit cu Bodnăraș la compartimentul „război“. În ceea ce-l privește pe Bodnăraș, materialul depozitat de el la Rîșnov pentru organizarea de sabotaje a fost descoperit de autorități. Acestea au fost „meritele revoluționare“ reale ale membrilor triumviratului care l-au înlocuit pe Foriș și pe cei devotați lui: Koffler și Victoria Sârbu. Foștii anchetatori declarau în 1967–1968 că din declarațiile reale ale anchetaților Koffler, Sârbu ș.a. reieșea că tovarășii din închisori au rupt în 1943 legătura cu conducerea partidului, acuzîndu-i pe Foriș și Koffler de trădare. De asemenea, Pîrvulescu nu s-a supus conducerii de partid, adoptînd o atitudine net fracționistă. Torturați în moduri greu imaginabile, anchetații au dat declarații false, în concordanță cu ceea ce pretindea conducerea anchetei. Declarațiile false au fost întărite în proces de mărturiile false ale Ilenei Răceanu, Anuței Toma, Ronei Gheorghiu și Ivanka Rudenko²⁶. Din pieșele din arhivă mai reiese și o altă latură importantă a „activității“ PCdR: certurile și divergențele dintre comuniștii din închisori și cei aflați în libertate. Relațiile dintre cei aflați în închisori nu sînt supuse cercetării. Avem numai legenda „universității Doftana“ și a organizației de partid conduse, principal, de Dej.

Era imposibil să nu fie certuri în acea perioadă. Foarte greu era să stai fără ceartă și în anii imediat următori lui 1944. Membrii de partid

manifestau o enormă obtuzitate. Partidul era un nimic și ei voiau să pară ceva.

Vă rog să urmăriți, mai departe, cum a dispărut Foriș de pe scena politică. În 7 februarie 1950, Victoria Sârbu — fostă membră a secretariatului CC și „tovarășă“ a lui Foriș, arestată la 15 decembrie 1949 — declară în fața organelor de anchetă, despre care știe că sînt subordonate lui Bodnăraș (șeful SSI), Pantiușa (șef al Direcției Generale a Securității Poporului) și Teohari Georgescu (ministru al MAI): „La 4 aprilie 1944, seara, a venit tov. Bodnăraș cu o dispoziție bătută la mașină ca eu și tov. Foriș să predăm toate legăturile și tot materialul aflat la noi iar noi să ne alegem o casă unde să stăm și să așteptăm noile dispoziții pentru că e vorba de un control care va dura maximum cîteva zile. Tov. Bodnăraș a spus că dispoziția aceasta vine din Uniunea Sovietică. Și eu și tov. Foriș ne-am supus fără nici o discuție. Am strîns materialul, am predat legăturile și evcile...“²⁷. În continuare, Victoria Sârbu arată că ea și Foriș au continuat să stea într-o casă conspirativă nepăzită. În ajunul lui 23 august, ea a fost trimisă de Bodnăraș și Ranghetz la Brașov, „să facă legătura cu partizanii sovietici“. După îndeplinirea misiunii, s-a întors, în septembrie, și a dat raportul lui Dej. A continuat să domicilieze cu Foriș, în aceeași locuință. Peste cîteva zile, Foriș a fost ridicat de Didenko și Bodnăraș. S-a întors, în preajma Crăciunului, „cu situația tot neclarificată“. În 6 ianuarie 1945, Didenko și Bodnăraș le-au adus la cunoștință că au fost găsiți nevinovați și că urmează a fi trimiși la Cluj, cu munca de partid. Legătura lor de partid rămîne Didenko. Culpă lui Foriș mi se pare că a constat în insistențele cu care solicita „clarificarea situației“ sale și mărturisirea intenției de a trece, cu munca, la comuniștii din Ungaria, nemulțumit de ceea ce i s-a întîmplat aici. Așa putem explica faptul, relatat de Victoria Sârbu, privind apariția a doi agenți ce-l poftesc pe Foriș la sediul MAI „să dea niște relații“, unde Foriș rămîne arestat. În arest, Foriș intră în greva foamei și își scrie testamentul după tipicul revoluționarilor de profesie: se declară pe sine întru totul la dispoziția cauzei partidului și încheie cu „Trăiască Stalin și Uniunea Sovietică!“²⁸. Foriș și Victoria Sârbu au mai avut prilejul să petreacă, împreună, cîteva zile, în mai-iunie 1945.

Între timp, Victoria născuse o fetiță. În 9 iunie 1945, Foriș iese în oraș după cumpărături și dispare definitiv din viața familiei sale.

Aceste elemente duc la convingerea că problema debarcării și asasinării lui Foriș trebuie regândită. Sînt mai mulți actori decît s-a spus, pînă acum, în această piesă și trebuie precizat locul fiecăruia. Istoriografia de pînă astăzi, bazată pe propaganda de partid, a pus foarte simplist problema: Dej a hotărît uciderea lui Foriș ca să-i ia locul și Pantiușa a executat. Nu s-au făcut conexiuni, nu s-a redat situația complexă din PCdR în 1944. Reiese, din cele ce mi-ai povestit despre declarațiile foștilor ilegaliști, că dacă nu-l puneau pe Dej în față răspundeau ei pentru pasivitatea partidului în timpul războiului. Cădea asupra lor răspunderea. Pentru că aceasta este într-adevăr realitatea: partidul s-a manifestat foarte puțin, în timpul războiului, în comparație cu partizanii din Bulgaria și mai ales cei din Iugoslavia. De altfel, este firesc, pentru că partidul din România era foarte puțin numeros și alcătuit, mai curînd, din oameni de idei decît de acțiune. Urmînd să dea socoteală lui Stalin, cei rămași în libertate au găsit „țapii ispășitori“ iar pe Dej l-au scos în față. N-a fost cominternist, dar n-a fost nici în conducerea partidului, ci stătuse în închisoare.

Moartea lui Foriș continuă, însă, să fie misterioasă. Fostul ministru de interne, Teohari Georgescu, anchetat în stare de arest în 1952, sub aceleași învinuiri de colaborare cu Siguranța, mărturiște că el a avut ideea executării lui Foriș. Neavînd interesul anchetării lui Foriș, de teamă ca acesta să nu dezvăluie propria sa activitate trădătoare, Teohari Georgescu s-a adresat lui Dej, Anei Pauker și lui Vasile Luca cu propunerea respectivă.²⁹ În fața comisiei de anchetă din 1967, Nikolski declară că Teohari Georgescu a încredințat-o pe mama lui Foriș în seama lui Birtaş, șeful poliției din Oradea, pentru a o face să dispară împreună cu insistențele legate de dispariția fiului său³⁰. Deși n-am găsit în dosar declarațiile care să le confirme, comisia de anchetă din 1967-1968 ajunge la concluziile cunoscute ale morții lui Foriș: ucis cu o rangă, în subsolul clădirii din Alea Alexandru, de către Pantiușa, ajutat de șoferul său, Mitea. Din ordinul lui Dej. Versiunea a fost preluată și de foștii generali de securitate, Ion Mihai Pacepa și Neagu Cosma, deși în timpul acțiunii aceștia nu aveau tangență cu asemenea misiuni importante. Să mai reținem că Foriș avea o statură athletică,

de uriaș, iar ranga de fier prezentată se potrivește unui omor accidental, nepremeditat... Nu văd de ce un general de securitate — avînd la îndemîină toate armele posibile pentru un omor comandat de la cel mai înalt nivel — preferă ranga. Cu atît mai mult cu cît cel ce urma să fie omorît se afla în captivitate...

Lucrurile trebuie regîndite și cu conexiunile decorării lui Pantiușa după reabilitarea lui Foriș. Și a încredințării unei munci de răspundere lui Teohari Georgescu — conducerea Combinatului Poligrafic din București — după ce Ceaușescu „a făcut dreptate“. Mai trebuie ținut seama și de faptul că Dej nu putea să asasineze un înalt conducător al partidului fără acordul sovieticilor. Foriș a fost trimis de Moscova, condusesese ani de zile partidul... Cînd Vișinski își putea permite să bată cu pumnul în fața regelui iar conducătorii partidelor comuniste aveau nevoie de aprobarea Moscovei în orice moment, cum putea fi ucis Foriș fără ca Moscova să nu fie întrebată?

Misterul Bodnăraș

Între istorici sînt încă discuții contradictorii referitoare la relațiile conducerii PCdR cu Moscova, în timpul războiului. Dv. ce părere aveți, erau sau nu întrerupte legăturile cu Moscova în 1943–1944?

Cred că e bine să reluăm cîteva date care facilitează răspunsul la întrebare. Organizația Internațională Comunistă — Cominternul — a fost înființată de Lenin la Moscova, în 1919, cu scopul de a coordona mișcarea comunistă din celelalte țări. Partidele comuniste, după ordinele și învățăturile Moscovei, urmau să conducă lupta proletariatului pentru cucerirea puterii. Acesta era „exportul de revoluție“ din teorie. Între teoria și practica politică sovietică trebuie făcută, de la începuturi, distincție. Nici Lenin, nici Stalin nu considerau Uniunea Sovietică suficient de puternică pentru a susține o politică externă revoluționară. Așa a ajuns Cominternul să fie utilizat, în primul rînd, în servirea intereselor URSS. În condițiile grele în care se afla URSS după războiul civil, revoluția din celelalte țări îl interesa foarte puțin pe Stalin. El nici nu prea fusese în afara granițelor URSS și nici nu avea cunoștințele și experiențele politice ale lui Lenin și Troțki. Politica lui Stalin a fost axată pe principiul construirii socialismului într-o singură țară. Conflictul teo-

retic dintre el și Troțki de aici a pornit. În realitate, ca orice luptă pentru putere, Troțki voia să ia locul lui Stalin. În genere, Stalin a dat o atenție sumară activităților Cominternului. Partidele comuniste care voiau să se afilieze la Comintern trebuiau să declare, oficial, loialitatea absolută față de linia dictată de Uniunea Sovietică. Zinoviev a fost cel care a inventat termenul de „bolșevizare“ pentru descrierea acestui proces de subordonare a partidelor comuniste internaționale în fața voinței Moscovei. Troțki l-a acuzat pe Stalin că, abandonînd revoluția proletară internațională, a transformat Cominternul într-un sector al Ministerului de Externe sovietic. Această situație generală s-a acutizat în timpul războiului. După invazia URSS, din iunie 1941, cu siguranță că Stalin se concentrase pe rezistența în interiorul țării, apoi pe înfrîngerea dușmanului și pe înțelegerile cu Aliații. În ceea ce privește România, ce făcea parte din tabăra dușmană, cred că liniile frontului tăiau posibilitățile de comunicare. De altfel, în 1943, Cominternul s-a autodizolvat datorită acestei situații complexe de război. Sînt sigur că legăturile comuniștilor din România cu Moscova nu puteau fi în acel timp decît sporadice.

Așa a declarat și Foriș după arestarea sa. El spune că, în luna mai 1941, aproape cu un an înainte de rezoluția CC al PCR — ce a stîrnit multe controverse între ilegaliști, referitoare la linia politică de urmat — „a căzut canalul“. În consecință, Foriș și CC al PCdR au rămas fără posibilitatea comunicării cu Internaționala Comunistă. Nu au mai putut afla care sînt ordinele acesteia pentru a le îndeplini³¹.

Afirmația lui poate fi întărită de conduita Anei Pauker și a lui Vasile Luca, după revenirea lor de la Moscova, în septembrie 1944. Dej povestea cum „Ana noastră“ întreba „unde este conducerea aleasă“, adică unde sînt aceia care fuseseră trimiși de Comintern să conducă PCdR. Mai erau nemulțumiți că se-ntîmplaseră evenimentele de la 23 august, care complicau lucrurile prin colaborarea cu regele și cu burghezia, cînd lucrurile ar fi fost mai simple odată ce „veneau armatele sovietice și salvau țara“...

Argumente serioase pledează, deci, pentru ipoteza că evenimentele de la 23 august 1944 nu au fost dirijate de Moscova, ci s-au făcut fără știrea ei, din inițiativa unor forțe naționale, cu regele în frunte. Credeți că, dacă sovieticii n-au putut să dirijeze scoaterea

României din război, puteau opera o schimbare în conducerea PCdR?

Dacă erau întrerupte legăturile cu Foriș din 1941, lui Stalin îi mai rămânea doar posibilitatea de a schimba instructorii Cominternului pentru România. Îndoielnic este să fi avut astfel de preocupări dat fiind ceea ce se întâmpla atunci în țară.

Cît de reală poate fi atunci afirmația lui Bodnăraș, din seara de 4 aprilie 1944, că în îndepărtarea lui Foriș execută o dispoziție venită din URSS? L-ați cunoscut personal pe Bodnăraș, cum îl apreciați?

Cele povestite din declarațiile aflate în arhive sînt lucruri cu totul noi pentru mine. Treptat, biografiile acestor personaje încep să iasă din ceață... În condițiile de ilegalitate, la București nu existau dosare de cadre. Pînă la moartea lui Stalin, nu se făceau decît excepțional stenograme la ședințele Biroului Politic al partidului din România. Ce știam eu, bunăoară, despre Bodnăraș? Bodnăraș nu ascundea pregătirea sa ca spion sovietic. Mi-a povestit odată că, atunci cînd se afla la școală, la Moscova, a fost chemat la telefon. Cineva i s-a adresat cu „Emile“ iar el a răspuns „da“, deconspirîndu-se. Asemenea lucruri le povestea fără fereală. Era evident, și în timpul lui Dej, că Bodnăraș avea legături cu serviciile speciale sovietice, dar eu susțin că ele n-au funcționat atunci cînd a fost îndepărtat Foriș.

Despre legăturile lui Bodnăraș cu sovieticii și trecutul său misterios scrie și Belu Zilber, alt comunist ilegalist. Bun cunoscător al acestei lumi, Zilber a fost condamnat în procesul Pătrășcanu la muncă silnică pe viață. Într-un memoriu, adresat comisiei de anchetă din 1967, Zilber îl descrie astfel pe Bodnăraș: „ofițer de cavalerie, a dezertat în 1932 în Uniunea Sovietică, după ce luase, din casa de fier a regimentului plicul H. Întors în 1936, ca spion sovietic, a fost condamnat de Curtea Marțială la numai 8 ani închisoare și a fost eliberat exact în ziua de 22 iunie 1941, cînd armatele germane atacă URSS. Pentru ajutorul pe care i l-a dat ca să scape atît de ușor, tov. Bodnăraș a mulțumit col. Radu Ionescu, comisar regal”⁴³². Istoricul Gh. Buzatu, care a cercetat recent o parte din arhivele Kremlinului, îi completează astfel biografia: între 1932–1935, Bodnăraș a fost contabil la Moscova și Astrahan; timp de doi ani a frecvent: școala superioară a OGPU — „școala de spioni“; în

1936, a fost trimis pentru „muncă specială“ în România³³. Este, de asemenea, binecunoscută acum activitatea sa de rezident NKVD (KGB) în conducerea PCR.

Pentru mine, Bodnăraș nu era un tip prea clar. Ce știam eu și ceilalți din trecutul lui? Că el fiind ofițer — de artilerie, nu de cavalerie — a trecut frontiera și s-a predat rușilor. Îl consideram deștept și curajos, dar știam că nu în toate este în unison cu Dej. Auzisem că Bodnăraș a fost primit în partid în închisoarea din Caransebeș, deoarece înainte nu fusese membru de partid. În URSS îl pregătiseră numai ca spion, nu pentru a conduce partidul. În privința înlăturării lui Foriș, continui să cred că a fost o combinație ieșită din mintea lui Dej. Dej era prea viclen ca să-l întreacă altul! Și dacă planul ar fi fost al altuia — al lui Bodnăraș sau Pîrvulescu — n-ar fi renunțat aceștia la putere atât de ușor în favoarea lui Dej. Se știe că Bodnăraș era cel care ținea legătura cu Dej, în lagărul din Tîrgu Jiu. Bodnăraș, Pîrvulescu și Ranghetz n-au făcut decît să aplice ceea ce hotărîseră împreună cu Dej. Încin să cred, acum, că la plan a vrut să aibă o inițiativă proprie și Bodnăraș, deoarece știu că, după ce Dej a evadat din lagăr, a fost silit să stea cîteva zile prin Oltenia, unde tot aștepta să vină o mașină de la București, să-i ia pe el și pe Maurer. Mașina trebuia s-o trimită Bodnăraș. Așa se face că Dej a ajuns cu întîrziere la București. Știu de la Apostol că Dej era convins că Bodnăraș intenționat a întîrziat trimiterea mașinii.

Ion Gheorghe Maurer susține că evadarea lui Dej trebuia să fie pregătită de Bodnăraș, conform hotărîrii conducerii de partid. Dej a refuzat deoarece nu avea încredere în el³⁴.

Simțeam mai mult decît vedeam că Dej are anumite reproșuri să-i facă. Pe față era, desigur, propaganda oficială cu rolul lui Bodnăraș în organizarea gărzilor patriotice, fără de care n-ar fi existat victoria de la 23 august 1944. Am văzut chiar un film în care Bodnăraș, pe motocicletă, vizita posturile gărzilor patriotice...

Se poate deduce și că în august 1944 Bodnăraș a avut intenția de a prelua conducerea partidului, întîrziind sosirea lui Dej în București, unde acesta urma să întîmpine armatele sovietice. Arhivele sovietice oferă și alte surprize. În 1947, Bodnăraș a scris Moscovei un „denunț“ împotriva lui Dej. În urma acestuia, la București desciinde în anchetă Lesakov, care are întrevederi separate cu Susai-kov, Ana Pauker, Dej, Vasile Luca, Maurer și alții. În raportul ce se

păstrează la Moscova, în urma acestor întrevederi, sînt semnalate divergențele între „gruparea Dej“, din care făceau parte Maurer — identificat ca „eminența cenușie“ a lui Dej — și Gaston Marin, și „gruparea Pauker“, cu Vasile Luca și Teohari Georgescu. „Grupul Dej urmărea scoaterea din conducerea partidului a Anei Pauker și a lui Vasile Luca, pe motiv că sînt cetățeni sovietici“. Raportul conține și caracterizarea personajelor mai importante din dispută. Dej este apreciat ca „bun organizator“, „se bucură de mare autoritate și influență în țară“, dar „este lipsit de pregătire teoretică“. Ana Pauker este cea mai bine „pregătită teoretic“ însă, ca și Teohari Georgescu, nu are talent organizatoric și manifestă lipsuri în selecția și pregătirea cadrelor¹⁵. În balanța pe care-au fost măsurați, probabil că superioare din punctul de vedere al necesităților momentului au fost considerate calitățile lui Dej.

După aceea, Lesakov a fost considerat expert în probleme românești. Multă vreme a fost șeful secției pentru România în CC-ul sovietic. Deseori, delegațiile oficiale românești erau însoțite, la Moscova, de Lesakov. Peste tot umbla cu noi. Doar la culcare se ducea acasă. După episodul din 1947, probabil, Maurer a fost trecut pe linie moartă... Ceea ce mai auzeam eu, indirect, despre Bodnăraș era că prin anii '60 sovieticii i-ar fi oferit locul lui Dej. Dar el a fost acela care i-a refuzat. Îmi amintesc acum că, odată, am fost cu o delegație la Londra, iar Bodnăraș m-a rugat să-i aduc niște cataloage de bărci cu motor foarte puternic și cu instalații pentru posturi de radio. Mi-a trecut prin cap că el, cum stătea mult la Mangalia, pleacă în barca asta și informează în URSS. Așa gîndeam atunci.

În bibliografia subiectului am mai găsit o referință interesantă despre Bodnăraș. Într-un studiu despre serviciile speciale chineze se afirmă că relațiile româno-chineze — care au pus în dificultate Kremlinul anilor '60 — au fost antamate de Bodnăraș și Kang Sheng, șeful serviciilor secrete chineze. Cei doi fuseseră colegi la școala OGPU de la Moscova și, conform tacticii „manevrelor invizibile“ în care fuseseră inițiați, au acționat împotriva propriilor magiștri¹⁶.

E o noutate pentru mine ceea ce-mi spui. Se poate să fie adevărat, pentru că primele întâlniri cu chinezii le-a avut Bodnăraș. Venise în România o mare personalitate de-a lor, care a fost primită de Bodnăraș.

După aceea, nici o vizită în China nu s-a făcut fără Bodnăraș. Cine știe câte secrete a dus cu el în mormînt!... După toate cele discutate aici, mi se pare și mai interesant faptul că îi era frică de Ceaușescu. Cunosceam aceasta tot din lucruri mărunte. Îmi amintesc, bunăoară că, la primele mitinguri de după instalarea sa, Ceaușescu se bălăba mult mai tare ca în ultimii săi ani. Stînd în tribună lîngă Bodnăraș, îi spun, ascultîndu-l: „Tovarășe Emil, cred că ar fi bine să-l sfătuim pe Ceaușescu să-și ia un profesor de dicție“. Mă și gîndisem la Beligan, pe care-l știam de la Liceul Internat din Iași. Dar Bodnăraș a dat din mîini, speriat de ideea mea, făcîndu-mi semn să tac. Reacția lui Bodnăraș, care avea state de serviciu în partid cu mult mai mari decît ale lui Ceaușescu, era neașteptată și dovedea că-i este frică de el. De ce? Mai tîrziu m-am gîndit că era vorba de procesul Pătrășcanu.

În 1974 și 1975, Bodnăraș i-a adresat foarte respectuos scrisori lui Ceaușescu, prin care îl roagă pe acesta să-l elibereze din toate funcțiile pe motiv de boală și vîrstă avansată...³⁷. Am început, însă, să discutăm despre misterul în care rămîn învăluite motivațiile unora dintre acțiunile lui Bodnăraș în contextul înlăturării lui Foriș. Cred că veți fi, de asemenea, surprins să aflați că și Lucrețiu Pătrășcanu „a lucrat“ la înlăturarea lui Foriș. Conform propriilor sale declarații, în 1943 „a discutat cu tov. Ghiță toată problema Foriș, apoi a adunat mulți bani de la cotizanții evrei, pe care i-a predat lui Bodnăraș pentru a-i folosi la găsirea de gazde și case conspirative noi³⁸. O altă relatare interesantă a lui Pătrășcanu despre acest timp: Pătrășcanu a făcut parte din delegația românească trimisă la Moscova să semneze Convenția de Armistițiu cu URSS. Zile întregi, românii au fost lăsați în așteptare. La 12 septembrie 1944, ziua semnării, Molotov l-a chemat pe Pătrășcanu la o fereastră, arătîndu-i focurile de artificii de pe cerul Moscovei. „Știi ce sărbătorește Moscova acum? Căderea Bucureștilor!“, i-a spus. Elena Pătrășcanu mai declară că, la Moscova, Ana Pauker îl punea pe Lucrețiu Pătrășcanu să repete povestea arestării Antoneștilor. Nu-i venea să creadă o asemenea întorsătură a faptelor!³⁹.

Nicăieri și niciodată n-am auzit de un amestec, cît de cît apropiat, al sovieticilor în evenimentele de la 23 august 1944. Dimpotrivă, regele a anunțat armistițiul, soldații și ofițerii noștri de pe frontul de răsărit s-au comportat conform comunicatului iar sovieticii i-au luat prizoni-

eri. Nu voiau să știe de nici un fel de condiții. Este imposibil, atunci, să se fi schimbat conducerea PCdR cu acordul Moscovei iar în această chestiune esențială, a războiului, sovieticii să fie ignorați. Îmi amintesc că numele lui Pîrvulescu l-am aflat dintr-o „Șcînteie“ ce mi-a căzut, în mînă, la Moscova. Scrisa ceva despre „Pîrvulescu, secretar general al PCdR“. Cum funcția de secretar general al partidului era automat asociată cu numele lui Stalin, m-am mirat cu ce ușurință se atribuie această funcție, în România, unui necunoscut. Pîrvulescu nu s-a cramponat la pierderea funcției sale, a cedat-o în favoarea lui Dej. Semn că își asumase doar formal sarcina de a fi secretar general. De fapt, fusese un secretar general nelegal, pentru că nu fusese ales. Pîrvulescu era în relații bune, în acei primi ani, cu Dej. Încă un semn că Dej nu-l considera adversar în drumul său spre putere și că planul înlăturării lui Foriș îi aparținea lui și l-a realizat prin interesarea celorlalți.

IV

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU — MOARTEA UNUI LIDER COMUNIST

„Cioara albă din cîrdul comunist“

Vă propun să continuăm discuția despre adversarii politici ai lui Dej. În aprilie 1944, Foriș a fost înlăturat prin intrigi interne de partid. În septembrie 1944, cu un avion, vin în țară Ana Pauker și Vasile Luca. Importanța sosirii lor trebuie corelată cu faptul că, exact în aceeași perioadă și cu același mijloc de transport, au fost debarcați, în viitoarele țări socialiste, viitorii lor conducători ce fuseseră găzduiți de URSS în timpul războiului. Firesc, se deduce că Pauker și Luca erau cei desemnați de centrul moscovit să preia conducerea României. În țară se află, însă, un alt comunist, cu o poziție mult mai puternică decât a lui Dej — Lucrețiu Pătrășcanu. El reprezentase PCdR în pactul încheiat cu PNT, PNL și PSD pentru ieșirea României din război și condusese delegația română ce a semnat Convenția de Armistițiu cu URSS. L-ați cunoscut?

L-am cunoscut, dar foarte puțin. Prima dată l-am întâlnit în 1936, cu ocazia unui proces intentat unor antifasciști din Chișinău. Constantinescu-Iași era principalul acuzat, iar eu — atunci student — unul din martorii apărării. Avocații lui Constantinescu-Iași erau Pătrășcanu — șef și Maurer — ajutorul lui. Ei ne instruiă cum să ne comportăm în ședință. Așa i-am cunoscut și pe Maurer și pe Pătrășcanu. Prin '37-'38

scoteam, la Iași, o revistă studențească intitulată „Manifest“, care era la început a studenților democrați — și a ajuns, după aceea, a partidului comunist —, condusă de George Ivașcu. Cei care eram în redacția revistei ne-am întâlnit de două-trei ori cu Pătrășcanu, care se comporta ca un instructor destul de încrezut. După aceea nu m-am mai întâlnit cu el. După război, el devenise ministru al justiției, ceea ce era o funcție mare în politica vremii, mai mare decât a lui Dej. Iar eu, după întoarcerea în țară, deși aveam funcții economice, pe linie politică rămăsesem simplu membru de partid, într-o organizație de bază. Nu cunoșteam nici meritele revoluționare din ilegalitate ale lui Pătrășcanu...

Biografia sa este de excepție. Născut în 1900, cetățean român, de naționalitate română, licențiat în drept, doctor în științe economice și filosofie, membru al partidului comunist din 1921. Dintr-un mandat de arestare, emis în 1932, de Tribunalul Ilfov, se poate afla că Pătrășcanu a participat la congresele partidului comunist de la Moscova, din 1931 și 1932, partid de la care a primit bani și instrucțiuni în vederea pregătirii revoluției comuniste în România, conform cărora a și acționat. A luat parte la toate alegerile iar în 1931 a fost deputat din partea Blocului Muncitoresc Țărănesc. A fost judecat, în 1932 și în 1939, pentru activitate politică, fără a fi condamnat.⁴⁰ Datorită faptului că Siguranța îl caracteriza ca un „comunist doctrinar“, „de salon“, nu a fost arestat în anii războiului, ci i s-a fixat doar „domiciliu obligatoriu“ într-o casă a mamei sale, la Poiana Țapului. O scurtă perioadă este internat în lagărele de la Miercurea Ciuc și Țirgu Jiu de unde, datorită numeroaselor relații ale familiei Pătrășcanu, este eliberat. Aceste date personale, precum și comportamentul tipic unei asemenea personalități, l-au transformat pe Pătrășcanu, după 1944, în ceea ce mai târziu a fost numit „cioara albă a partidului“, în chiar istoriografia oficială. Ce vă mai amintiți despre el?

La tratativele de pace de la Paris, din '46, conducătorul grupului comunist din delegația română era Gheorghiu-Dej. Din acea delegație făceau parte Maurer și Pătrășcanu. Și eu mă aflam la Paris, fiind în comisia de experți economici. Atunci m-am apropiat de Maurer. La un moment dat, Dej s-a întors acasă. Îl chemau și treburile de partid și nici nu-i plăcea să stea în străinătate. Cel care a fost însărcinat să-i ia locul a fost Maurer și nu Pătrășcanu, deși Pătrășcanu avea, judecând după cri-

teriile aceluia timp, merite mult mai mari decît Maurer. De cîte ori l-am auzit vorbind pe Dej despre Pătrășcanu am reținut ura împotriva lui. De asemenea, antipatia și neîncrederea în el.

Ce anume părea negativ în ceea ce spunea și făcea Pătrășcanu?

Dincolo de dorința lui de a fi numărul unu în partid — care era evidentă —, Pătrășcanu era un om cult iar cultura lui părea o sfidare pentru ceilalți. Așa se și manifesta. Se bucura de multă popularitate — era singurul care avea o asemenea popularitate — și în rîndul politicianilor din celelalte partide și la nivelul mulțimii de oameni. Ceilalți mai șopteau că Dej nu-i ierta popularitatea ce-o cîștigase în urma colaborării cu regele în provocarea lui 23 august 1944.

Despre această invidie a lui Dej declară tocmai Pantiușa, în mai 1967. Pantiușa povestește că, la sfîrșitul lui 1944 și începutul lui 1945, au apărut „aspecte de popularitate“ a lui Pătrășcanu care îl supărau pe Dej. Astfel, la o demonstrație muncitorească, pe Călea Victoriei, o parte din coloana demonstranților a început să strige insistent numele lui Pătrășcanu. Gheorghiu Dej, care se afla lângă Pantiușa, l-a tras de mîncă pe acesta, șoptindu-i: „Ce tot strigă ăstia Pătrășcanu-Pătrășcanu... mama lui!“⁴¹.

Pătrășcanu nu era în conflict numai cu Dej. Și Maurer îl ura pe Pătrășcanu, din anumite motive. Bunăoară, Maurer ar fi vrut să aibă el prestigiul intelectualului din partid pe care îl avea la începuturi Pătrășcanu. Maurer ar fi vrut să fie el ministru al justiției, în locul lui Pătrășcanu. Maurer voia să scrie o carte, așa cum ți-a mărturisit. Pătrășcanu avea publicate patru.

Din declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu reiese că antipatia era reciprocă. Maurer a fost singurul om despre care Pătrășcanu dădea semne că nu i-ar displace să-l tragă după el în anchetă, să-i împărtășească soarta. I se și pregătea o situație asemănătoare. În 1952, numele lui Maurer începe să apară în declarațiile anchetaților, semn că, peste puțină vreme, urma să fie el însuși anchetat. Belu Zilber, bunăoară, a dat declarații despre „cum a organizat inflația împreună cu Maurer“⁴². Este și aceasta una dintre metodele după care s-au construit procesele staliniste! În 1967, Nikolski recunoaște că „a primit sarcina să-l pună sub urmărire pe Maurer“, dar se eschivează să spună de la cine a primit-o⁴³. Fostul ancheta-

tor Victor Vinătoru declară în aceeași anchetă că „pentru a stabili activitatea de spionaj a lui Maurer, în slujba englezilor“ a fost adus din penitenciarul E. Dawyl, dovedit ca spion englez“.

Scoaterea lui de sub ghilotină, Maurer lui Dej i-o datorează. Aproape un deceniu, Maurer a fost scos din funcțiile de partid și ținut în munci de mai mică răspundere. Pe el, Dej l-a apărut, pe Pătrășcanu — nu. Conflictul dintre Dej și Pătrășcanu era vechi. Din ceea ce povesteau cei din anturajul vechi al lui Dej reiese că în lagărul din Tîrgu Jiu Pătrășcanu a încercat să preia conducerea organizației de partid de-acolo. Ceea ce lui Dej nu i-a convenit. Nu accepta să-i ia altul locul. Motivul public invocat era că Pătrășcanu provoca prea multă agitație în jurul comuniștilor încercînd să afle biografiile ilegalistilor. Timpul era într-adevăr tulbure și se putea ca nemții, în retragere, să recurgă la represalii și să împuște comuniștii.

În lagăr, însă, se știa prea bine ce hram poartă fiecare, fiind împărțiți pe grupe. Conflictul Dej-Pătrășcanu poate fi urmărit la nivel de fapte, nu de simple antipatii, cu mulți ani înainte. După grevele din februarie 1933, Pătrășcanu a fost arestat împreună cu alți agitatori comuniști și organizatori ai grevelor muncitorești și duși la Jilava. Cei arestați au fost împărțiți în două grupe: un prim lot — în frunte cu Dej, care a primit condamnări mari, de peste 10 ani, și al doilea, compus din 19 persoane, în frunte cu Pătrășcanu. Avocatul Petre Pandrea, cumnatul lui Pătrășcanu, a conceput pentru lotul doi o tactică de tergiversare a judecății. Ajuțați și de intervenții la puternicii zilei, procesul s-a judecat abia în 1938, întregul lot fiind achitat⁴⁵.

Eu sînt curios la ce concluzie vei ajunge după ce vei sintetiza cele citite în legătură cu ancheta lui Pătrășcanu. A fost sau nu vinovat de cele cunoscute în sentința lui: colaborare cu Siguranța și cu agenturile de spionaj străine, încercare de fugă în străinătate și celelalte?

Ancheta și procesul lui Pătrășcanu dețin un trist record: sînt cele mai lungi din istoria comunismului mondial. Pe parcursul a șase ani de anchetă, în care s-au succedat mai multe colective de anchetatori, zeci de oameni au fost obligați să dea declarații, care diferă de la un an la altul. Acuzațiile sînt corelate cu evenimentele politice interne și externe, cu raportul de forțe dintre cei aflați în centrele de putere. Răspunsul la întrebarea: a fost sau nu vinovat

Pătrășcanu? I-a dat Pantiușa în '68: „Probe reale de vinovăție n-au fost, și alți zece ani dacă s-ar fi făcut cercetări n-am fi fost în stare să le găsim“⁴⁶. Iar Dej cunoștea metodele de anchetă. „Știi, ce am suferit noi la Siguranță e mizilic, ce au suferit aceștia e groaznic“, i-a spus el lui Dumitru Petrescu⁴⁷. Cazul Pătrășcanu este un caz tipic de manipulare care ilustrează esența totalitarismului comunist.

O manipulare a fost și ancheta din 1968. Momente mari din istorie pot fi determinate de cauze mărunte.

„Reabilitarea“ lui Pătrășcanu

În 1968, vă aflați în nucleul puterii. O poziție care, aparent, vă permite să știți totul. Cum a venit la ordinea de zi a Prezidiului CPEx chestiunea revizuirii procesului Pătrășcanu?

Într-un fel, greu de imaginat pentru oricine. Se punea problema unor schimbări administrative, desființarea regiunilor și înlocuirea lor cu județe ș.a.m.d. În această problemă, Lenuța Ceaușescu, care nu ocupa nici o funcție în partid, a intrat în dispută cu Martha Drăghici, care era și ea în aceeași situație. Martha Drăghici, fiind evreică unguroaică, susținea crearea unor județe ungurești, după principiul regiunii autonome maghiare. Acuitatea disputei era sporită și prin caracteristicile feminine ale oponentelor și era firesc ca la un moment dat să fie antrenați în discuție și bărbații. Cearta finală a celor două femei a avut loc într-un restaurant din Poiana Brașov, în fața consumatorilor ce se aflau acolo. Dimineața a fost convocat Prezidiul CPEx iar Ceaușescu a început cu întrebarea: „Cine e Martha Drăghici să se amestece în politică?“. Iar Drăghici i-a răspuns pe același ton: „Dar Lenuța Ceaușescu cine e?“. După acest schimb de întrebări, Ceaușescu se ridică de la masă, se duce la o casă mare de bani și o deschide. Revine cu un plic mare, sigilat, în care se afla un dosar.

Un singur dosar?

Da. Un dosar voluminos, pe care-l pune pe masă și spune spre stupefacția celor prezenți: „Uite, acesta e dosarul comisiei care a anchetat ce ai făcut tu, în cazul Pătrășcanu“... Mărturisesc că primul meu gând — și sînt convins că și al celorlalți — a fost: „Oare cîte dosare mai are acolo?“. Și apoi: „Cine a înființat comisia, că noi, Prezidiul CPEx,

nu știm de ea?". Sigur, cearta de care am vorbit a fost scînteia. Fondul stătea în intenția lui Ceaușescu de a se descotorosi de Drăghici și de a-i ține în lesă pe acei membri ai fostului Birou Politic care semnaseră, la vremea respectivă, hotărîrea de condamnare la moarte a lui Pătrășcanu. Erau Apostol, Chivu și Bodnăraș. Și această situație explică motivele pentru care aceștia erau atît de ascultători față de Ceaușescu.

De ce voia Ceaușescu să scape, în primul rînd, de Drăghici?

Ca vîrstă, Ceaușescu și Drăghici făceau parte din același eșalon. După criteriul meritelor muncii de partid în ilegalitate, Drăghici era mai avantajat decît Ceaușescu. Drăghici a fost condamnat la nouă ani de închisoare. Foarte curînd, după 23 august, el a început să aibă funcții însemnate, culminînd, în 1952, cu aceea de ministru de interne. Într-o asemenea funcție trebuia să fii omul sovieticilor. Pe deasupra, Drăghici dăduse dovadă și de fidelitate față de Dej în înlăturarea lui Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. În fond, lupta se ducea pentru stăpînirea organelor de Securitate. Timp de 16 ani, Drăghici a fost organizatorul și conducătorul lor. Fără îndoială, aparatul îi era credincios lui. Cît timp a trăit Dej, Securitatea era în slujba lui Dej, prin intermediul lui Drăghici. După dispariția lui Dej, stăpîn absolut al Securității a rămas Drăghici. Situația putea deveni periculoasă pentru Ceaușescu. Era firesc, pentru stăpînirea absolută pe care acesta o urmărea, ca prima condiție pentru a-și subordona Securitatea să fie îndepartarea lui Drăghici. Aceasta era miza pentru care a organizat Ceaușescu așa-zisa reabilitare a lui Pătrășcanu. Nu reabilitarea lui Pătrășcanu era scopul, ci eliminarea lui Drăghici.

Ați aflat cumva cum pregătise Ceaușescu dosarul?

Asta ar fi trebuit să întrebăm noi, atunci. Normal ar fi fost să întrebăm cine și cînd a instituit acea comisie asupra lui Drăghici, al cărei rezultat era dosarul din fața noastră. Dar n-a întreat nimeni acest lucru. Toate cele ce-au urmat — revizuirea procesului lui Pătrășcanu, reabilitarea lui, scoaterea lui Drăghici din funcție — sînt cunoscute, au devenit publice. În 1968, Drăghici a fost scos din funcție și exclus din partid.

Iar pe locul lui, rămas vacant în CC, a fost cooptat Ion Iliescu!

Să-ți mai povestesc un lucru interesant, pe care mi l-am amintit acum. În 22 decembrie 1989, în sediul CC, printre „oamenii de bine” ce-și făcuseră apariția la chemarea de la televiziune a lui Iliescu am în-

tîlnit și cuplul Martha și Alexandru Drăghici. N-am schimbat cu ei nici un cuvînt. Drăghici interpretase evenimentele ca o posibilitate de revenire la putere a celor care și-au pierdut funcțiile în timpul lui Ceaușescu.

Aveau exemplul lui Ion Iliescu... Se gîndeau, poate, și că acesta îi datorează ceva lui Alexandru Drăghici din cariera politică, de vreme ce îi luase locul în CC... Au reușit să-și ofere cuiva serviciile?

Nu știu. Ceea ce mai știu din presă este că, în urma dezvăluirilor despre el, s-a speriat — ca și Nikolski — că va fi judecat. Cînd a simțit că miroase a pîrlit, a plecat. A emigrat la Budapesta. Eu sînt convins că Drăghici a căutat protecția Ungariei la sfatul soției sale, care era mult mai deșteaptă decît el. Rea și deșteaptă. Era unguroaică și în Ungaria s-a simțit protejată. S-a cerut extrădarea lui de către autoritățile române, dar autoritățile maghiare au refuzat să-l extrădeze pe Drăghici. Cazul s-a închis cu anunțarea morții sale. Revenind la dosarul lui Ceaușescu, acesta îl avea gata pregătit — nu știu de cînd, n-am aflat — și bănuiesc că mai avea și altele.

Documentele din arhivă completează răspunsul dv. Încă din octombrie 1965 — probabil, la cererea lui Ceaușescu —, MAI redactează o notă informativă cu mențiunea „strict confidențial“ ce sintetizează concluziile procesului Pătrășcanu și reafirmă vinovăția celor condamnați. În dosarele din arhivă, am găsit alte note informative din 1966–1967 în care se relatează că emigranții români vorbesc, în străinătate, despre adevăratul conținut al procesului Pătrășcanu. Chestiunea era pusă, în primul rînd, de baronul Ioan Mocsony-Stârcea, care în urma amnistierii deținuților politici emigrase în Elveția. Întocmai cum preconizase, în urma înțelegerii încheiate cu Drăghici, pentru a depune mărturie falsă în proces...

Mi se pare ciudat ca Securitatea să fi respectat astfel de înțelegeri, încheiate în închisoare!

Nici nu le-a respectat. După ce acest apropiat al regelui Mihai, condamnat la numai doi ani închisoare în procesul Maniu, colaborează din nou cu anchetatorii la elaborarea unui complot anti-statal, „condus de Pătrășcanu“, și a unei rețele de partizani cu sediul în castelul său din Bulci (Arad) în legătură cu Tito, în procesul Pătrășcanu a fost condamnat la 15 ani muncă silnică și confiscarea totală a averii. După condamnare, fostului mareșal al Curții regale

i se pregătesc alte dovezi de compromitere în eventualitatea punerii sale în libertate. Astfel, în celula sa sînt introduși informatori care-i atestă homosexualitatea⁴⁸. Interesant este și faptul că de plecarea sa în Elveția, după amnistia deținuților politici din 1964, este însărcinat să se ocupe Neagu Cosma, viitorul șef al Contraspionajului și actualul autor de cărți ce „demonstrează” patriotismul ofițerilor din Securitate și care pun în circulație false concluzii cu privire la anumite momente istorice, cum este și cazul Pătrășcanu. În 1967, Neagu Cosma, bunăoară, nu cunoștea nimic despre rolul jucat de Mocsony-Stârcea în procesul Pătrășcanu, ceea ce nu-l va împiedica — nici pe el, nici pe Pacepa — să-și manipuleze cititorii avizi de dezvăluiri senzaționale, de „martori oculari”. Tineri ofițeri fiind atunci, au fost manipulați și ei, conform directivelor lui Ceaușescu. Iată ce le spunea colonelul Holțier Ervin lucrătorilor de Securitate, la 9 mai 1968, la ședința Direcției a X-a de prelucrare a documentelor plenarei CC al PCR din aprilie 1968: „Am fost închis împreună cu Dej și cu Alex. Drăghici, dar nu mi-am închipuit că au fost capabili să săvîrșească abuzuri și ilegalități (...). Alexandru Drăghici a fost un laș — fiindcă la plenară nu a dezvăluit adevărul căutînd să se apere (...). După cum cunoaștem, fiica lui Gheorghiu-Dej a plecat de zeci de ori în străinătate, dacă nu de sute de ori, și-a făcut rochii fistichii, s-a făcut actriță, a ținut mai mulți bărbați, care au fost făcuți și miniștri” (...). Colonelul se declară împotriva jocurilor de noroc — „Loto” și „Pronosport” —, a conducătorilor de partid ce-și trimit fiii la studii în străinătate, opinînd, în continuare: „Democrația în statul nostru consider că ar trebui să fie lărgită, un șef să fie schimbat și chiar șeful statului să fie schimbat la Congresul partidului pentru a avea garanția că în viitor nu se vor mai repeta asemenea lucruri”⁴⁹. Cum i s-au spulberat speranțele peste numai cîțiva ani! Deocamdată, însă, Ceaușescu și-a atins scopul cu aceste ședințe, stabilind, ca vinovați de cele întîmplate, pe Dej și pe Drăghici... În notele informative ale MAI, din 1966-1967, sînt recomandate reabilitările celor condamnați deoarece ar face o bună impresie în străinătate. Ancheta ordonată de Ceaușescu a început în 1967.

Vezi, imediat după înscăunarea sa, Ceaușescu a încetat să aducă la cunoștința conducerii aceste informări din partea Securității. Le ținea

numai pentru el și pentru Lenuța. Dej pune aceste sinteze informative la dispoziția tuturor membrilor Biroului Politic, pentru a fi informați în deciziile ce urmau a le lua. Ceaușescu a oprit acest sistem. El răspundea pe vremea lui Dej de armată, securitate, justiție și procuratură. Cunoștea multe de-acolo. Normal ar fi fost să-l întrebăm atunci pe Ceaușescu din cine-a fost alcătuită comisia ce-a anchetat cazul Pătrășcanu. Când totul a fost încheiat, am aflat că din ea au făcut parte Gheorghe Stoica — mentorul lui Dej, Patilineț — în acel moment omul lui Ceaușescu, Popescu-Puțuri...

Cel care, în anii de anchetă a lui Pătrășcanu, făcuse declarații incriminatoare despre el...

Și Grigore Răduică. Nici unul n-avea interesul să scormonească lucrurile.

Declarațiile și stenogramele discuțiilor din 1967–1968 sînt conținute în patru dosare. Despre celelalte două sute de dosare ce conțin materialele adunate în cei șase ani de anchetă membrii comisiei instituite de Ceaușescu fac deseori afirmația: „doar n-o să citim 60–70.000 de pagini cîte s-au adunat aici!“. Dacă ar fi avut, cu adevărat, sarcina stabilirii adevărului, a reabilitării și dreptății, în urma anchetei lor, trebuia să fie deferiți justiției Bodnăraș, Chișinevski, Miron Constantinescu, Teohari Georgescu, Pantiușă, Nikolski, zeci de anchetatori, temniceri, oameni din justiție. Relevant, în acest context, este cazul colonelului Ioan Șoltuțiu, anchetatorul șef al lotului Pătrășcanu. După proces, Șoltuțiu a devenit secretarul de partid pe Centrul Universitar din Cluj-Napoca, oraș unde trăiește și acum.

Ce spune despre cele petrecute?

Are un răspuns foarte concis: „Pentru mine, Pătrășcanu nu mai există“. Mai departe refuză să discute. După proces, și-a perfecționat imaginea unui cugetător democrat iar după „reabilitare“ a fost trimis în pensie: pensie de ilegalist și colonel în rezervă. Nu i s-au imputat nici nedreptatea ce-o făcuse, nici abuzurile. Șoltuțiu este, de asemenea, o mostră a sistemului. După execuția lui Pătrășcanu — prin intermediul unuia dintre subordonații săi — a cumpărat, la prețuri de nimic, tot ce era mai valoros din averea familiei Pătrășcanu, ajunsă în magazinele „Consignația“ în urma sentinței ce prevedea și confiscarea averii. Realitatea faptelor lui Șoltuțiu

sînt deasupra oricărei ficțiuni: el a cumpărat pînă și patul soților Pătrășcanu, iar statuetele de Tanagra, aparținînd colecției profesorului D. D. Pătrășcanu, au fost achiziționate, conform listei de inventar — „7 figurine jucării copil: 1 leu bucata“!

Nimeni, niciodată nu a pomenit de asemenea oameni și fapte!... Trăind asemenea momente în legătură cu „dictatura proletariatului“ nu se poate să nu remarci adevărul butadei lui Churchill: regimul democrat e plin de defecte, dar e singurul acceptabil!... Interesant este de știut cum a ajuns Pătrășcanu aici.

„Fraționismul“ — crima revoluționarilor de profesie

Să ne întoarcem la anul 1948. Ce se vorbea despre Lucrețiu Pătrășcanu în cercurile dv.?

Eu, despre Lucrețiu Pătrășcanu, nu știu să fi discutat vreodată — atunci. Cu nimeni. Din cauza celui regim stalinist despre care astăzi poți cunoaște mai multe decît atunci cînd l-ai trăit. Din cauza obedienței și a lipsei de informare se evitau asemenea probleme. Dar Pătrășcanu cred că și-a dat mai repede seama decît alții de lipsurile sistemului. Nu ale ideologiei, căreia cred că i-a rămas fidel, ci ale sistemului. Dar nu te puteai aventura să emiți o judecată deoarece putea fi interpretată ca fraționism.

Revoluționarului de profesie descris de Neceaev îi era admis orice act împotriva ordinii sociale existente. Singura sa crimă era considerată a fi fraționismul de partid, nesupunerea sau critica la adresa ordinelor primite. Vă citesc un fragment dintr-o declarație a lui Lucrețiu Pătrășcanu, datată 30.XI.1949, în care confirmă spusele dv. Anchetatorul întrebă: „Puteau manifestările de supărare duce la fraționism?“. Iar Pătrășcanu răspunde: „Orice manifestări nepartinice, indiferent de forma și conținutul lor, pot duce la fraționism“⁵⁰. Elocvent pentru spiritul și mentalitățile epocii este și cazul puternicului Molotov care, fiind întrebare cum a putut să fie de acord cu arestarea soției sale, a răspuns: „Fiind membru al Biroului Politic, am respectat disciplina de partid, prin urmare m-am supus hotărîrii ca soția mea să fie arestată“⁵¹.

Nu numai în cadru organizatoric, dar nici între prieteni nu se discuta. Chiar dacă discuțiile erau prietenești, era de preferat să nu iei parte.

Cum arăta „unitatea“ conducerii partidului din locul unde vă aflați?

Nu-mi dădeam seama de multe. Ca simplu membru de partid, al unei organizații de bază din București, nu prea eram la curent cu nuanțele disciplinei de partid și ale relațiilor dintre membrii conducerii. Până în 1956, când am fost ales în CC, eram taxat ca tehnocrat, Dej avînd încredere în mine în această postură. Ce puteam observa uneori privind conducerea de partid era fie din întâmplare, fie lucruri mărunte, dar care aveau elocvența lor. În 1946, Dej a devenit ministru al economiei naționale iar pe mine m-a obligat să fiu unul dintre adjuncții lui. Maurer era primul adjunct. Noi, ceilalți adjuncți, eram vreo cinci-șase, printre care și Daicoviciu.

Istoricul Constantin Daicoviciu? În timpul dictaturii legionare, fusese decan al Facultății de Litere de la Sibiu. Ce făcea în Ministerul Economiei Naționale?

Era șeful Departamentului aprovizionării. Chiar când nu făcea nimic, făcea greșeli. Așa se spunea, despre el, acolo. Dar nu știu cum a fost pus, nici cum îl cunoscuse pe Dej. În acea perioadă, ministerul era plin de funcționari vechi, din vechiul regim. Cu ei am avut o linie clară. Le-am spus: cine va lucra cîstit, am să-l ajut și am să-l apăr. Și, după obiceiul meu de toată viața, am urmat cele spuse. Eram în relații bune cu ei. În iarna din '46-'47, unul dintre directorii generali îmi aduce la cunoștință că funcționarii sînt obligați să se înscrie în PCR sub amenințarea că altfel vor fi dați afară. Primul secretar al PCR era Dej, șeful meu ierarhic, pe linie de stat. Eu — care eram crescut cu ideile de tinerețe, cum că partidul trebuie să fie avangarda proletariatului, care conține „oamenii cei mai...” — am stat multă vreme la îndoială, întrebîndu-mă ce să fac: să mă duc la Dej să-i spun sau nu. Să mă duc — însemna o critică la adresa lui în calitate de conducător al partidului. Să nu mă duc — aveam remușcări, nu mă lăsa în pace conștiința. Pînă la urmă m-am dus. I-am povestit, i-am dat cîteva cazuri; din felul în care Dej mă asculta și punea întrebări, mi-am dat seama că habar n-are de nimic.

Ce urmări a avut discuția?

Pe mine, Dej s-a mulțumit să mă asculte. Ulterior, am aflat că la nivelul Secretariatului Biroului Politic au fost discuții. Care, desigur, mie, simplu membru de partid, nu mi-au fost aduse la cunoștință. Pot spune, însă, că cel puțin la nivelul Departamentului Comerțului Exterior au încetat amenințările privind obligativitatea intrării în partid.

Primul secretar al partidului nu cunoștea, prin urmare, directivele cu privire la primirea în partid?

Așa era. Mai târziu, când am ajuns să cunosc ceva mai bine lucrurile mi-am dat seama că, la nivelul conducerii de partid, Dej se ocupa de treburile de stat, iar Ana Pauker de problemele de partid. În numele conducerii de partid se luau hotărâri fără ca primul secretar să fie informat. Așa fusese cu obligativitatea intrării în partid, hotărâtă de către Ana Pauker și de ajutorul ei din acel timp, Miron Constantinescu. Atunci și cu alte două-trei ocazii am văzut că, în vârful partidului, nu este nici un fel de unitate, că, în fond, și acolo sînt niște clanuri care încearcă să se mănînce între ele. Victimă a lor a fost Lucrețiu Pătrășcanu. Dej nu avea, în 1948, puterea de a decide să fie arestat Pătrășcanu, oricît de mult l-ar fi antipatizat.

În 1953, Teohari Geogescu, arestat, declară că în 1946–1948 Dej era cu sarcina muncii de stat. Ana Pauker primea și rezolva problemele de partid⁵². În ancheta din 1968, Teohari Geogescu mai declară că hotărîrea scoaterii lui Pătrășcanu din CC nu s-a luat nici în Secretariat, nici în vreun alt colectiv. Fără știința lui Dej. Conform propriei declarații, Teohari l-a informat pe Dej că „Pătrășcanu a fost scos și că eu eram secretar al CC”⁵³. Manipulările continuă, însă, și astăzi. În general, politologii ce și-au dobîndit renume de experți ai „epocii Dej” trec sub tăcere asemenea „amănunte”, toate tarele epocii fiind transferate asupra lui Dej.

Te referi, probabil, și la Vladimir Tismăneanu. La el, probabil, își spune cuvîntul biografia. Vladimir e fiul lui Leon Tesmenetki, basarabean de origine evreiască care a participat — cu Valter Roman — la războiul civil din Spania. Acolo, în luptă, și-a pierdut brațul. Eu i-am purtat totdeauna respect pentru curajul și abnegația lui. După război, printre primii care au fost trimiși de la Moscova în România au fost Tesmenețki și Răutu/Oigenstein. Graba cu care au fost trimiși în țară arăta că erau printre cei mai de încredere oameni ai Moscovei. Când a putut, Dej — a derobat de acești oameni care îl împiedicau în politica lui

de îndepărtare de Moscova. Am impresia că atitudinea dlui Tismăneanu față de Dej reflectă resentimentele unui fiu față de cineva pe care îl crede vinovat de nedreptățile comise împotriva tatălui său. Cred că, de aceea, dl. Tismăneanu nu vede nimic pozitiv în activitatea lui Dej, nici măcar lupta acestuia pentru independența țării. Desigur, aceasta este impresia mea subiectivă.

Am observat însă că Vladimir Tismăneanu nu-l place nici pe Leonte Răutu. De ce?

Nu știu. Cred că din două motive. Întîi, pentru faptul că acesta s-a apropiat de Dej, nu a rămas ca tatăl său, în grupul care s-a păstrat fidel față de Ana Pauker. Al doilea — acesta mi l-a relatat Răutu personal și nu răspund de autenticitatea lui —, Răutu n-a fost de acord să i se mărite fata cu Vladimir Tismăneanu. Prin 1987–1988, Răutu a venit de două ori la mine acasă — dar n-am încurajat eu aceste vizite, căci nu voiam să-i fac rău dacă ideea cu scrisoarea s-ar fi realizat. De altfel, Răutu știa și singur să se păzească: dacă în discuție venea vreun subiect mai periculos, care eventual putea fi înregistrat, Răutu începea să vorbească mai mult cu mîinile, fără glas.

Din caietele Anei Pauker, păstrate la Moscova, reiese că soții Leon și Hermina Tesmenetki au fost plătiți cu cele mai mari sume de către Comintern pentru serviciile aduse. Și, în 1944, Leon plătea, dintre toți românii aflați în URSS, cea mai mare cotizație de partid, ceea ce dovedește că avea cele mai mari venituri⁵⁴.

Ei au reprezentat în partid fracțiunea cominterniștilor. Dar, uite, în rescrierea istoriei contemporane a României continuă să se manifeste tendințe partinice și chiar interese de familie...

Astfel, condamnarea lui Pătrășcanu este prezentată ca rezultat al conflictului cu Dej și este acreditată imaginea unei prietenii devotate între Pătrășcanu și Ana Pauker. În realitate, ea a fost cea dintîi care și-a manifestat nemulțumirea în legătură cu reprezentarea partidului de către Pătrășcanu în semnarea Convenției de Armistițiu. În 1947, Vasile Luca se plînge lui Lesakov că „G. Dej nu a întreprins nimic pînă acum împotriva lui Pătrășcanu”⁵⁵. La Plenara CC al PCR, din 22 octombrie 1945, membrii CC sînt în consens împotriva lui Pătrășcanu în discuțiile de la punctul 3 al ordinii de zi: „Atitudinea tov. Pătrășcanu după critica făcută la Conferința Națională a PCR (1945) de către tovarășii Ghe. Gheorghiu–Dej

și Gheorghe Apostol⁶⁶. Arestarea lui Pătrășcanu a survenit imediat după vizita acestuia la Kaftaradze, ambasadorul URSS, unde se plînge de ceilalți tovarăși din conducere și solicită „clarificarea situației” sale. Cum s-a „clarificat”, cunoaștem.

Ca să scape de Foriș și Pătrășcanu, Dej și ceilalți au fost în consens. Cei doi barau, deopotrivă, ascensiunea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Dej.

Manipulările de care vorbeam au fost practicate și de foștii condamnați din „lotul Pătrășcanu”. Belu Zilber — ca autor, împreună cu Securitatea, al scenariului pe temeiul căruia s-a realizat „procesul Pătrășcanu” — este și autorul unor memorii prefăcute de ginerele Anei Pauker și tipărite după 1990. În ele, Zilber ajunge să-l considere și pe Bodnăraș un apărător al lui Pătrășcanu, Bodnăraș fiind în timpul reabilitării un puternic al zilei⁵⁷. La fel, în memoriile sale, Lena Constante — apropiată a soților Pătrășcanu și condamnată la 12 ani de închisoare — oferă o viziune afectată de politica timpului în care au fost scrise⁵⁸. În declarațiile din '67, Lena Constante îl fletează pe Ceaușescu afirmînd că fruntea acestuia îi amintește de fruntea lui Pătrășcanu...⁵⁹. Să ne întoarcem, însă, în deceniul cinci! În luptele fracționiste din partid, pe cine se baza Dej?

Unul dintre oamenii de încredere era Chivu Stoica. Lucraseră împreună la Grivița. Dej îl folosea pe Chivu Stoica ca pe o bătă. Cînd voia să facă ceva dur, se folosea de Chivu. Apoi, Apostol, care nu era atît de primitiv precum Chivu Stoica. Maurer fusese, în toate, înfrîul său sfetnic. Din cauza sovieticilor — care-l aveau la mîna și cu participarea lui la războiul împotriva URSS — Dej nu-l putea ține foarte aproape.

Din declarațiile unui fost lucrător din Securitate reiese că Maurer a fost denunțat chiar de propria soție. A doua sa soție⁶⁰.

Cea de-a doua soție a lui Maurer a fost una dintre fostele neveste a lui N. D. Cocea. Și acesta a avut mai multe soții. Maurer a făcut, în acei ani, să se vorbească de el. Avea mari calități și mari defecte. Ca defecte, aș putea spune că era sibarit, se purta ca un ciocoi. Dej i-a spus „burghez rătăcit în mișcarea comunistă”. La lucru venea mai tîrziu decît ceilalți, pentru că se ducea să joace tenis. Literalmente, în Moldova, murea lumea de foame iar el, prim-adjunctul lui Dej la Ministerul Eco-

nomiei Naționale — în fond, adevăratul ministru —, nu era preocupat de această situație.

Faptul că Dej, cu cele patru clase primare ale sale, avea pretenția de a conduce economia națională era un subiect ce stârnea ilaritate în grupul de prieteni ai lui Pătrășcanu. Pătrășcanu l-a sfătuit pe Dej să nu se angajeze la această sarcină ce-i depășește capacitatea. Belu Zilber lansase lozinca: „Să așteptăm cu construirea socialismului pînă își dă Ghiță bacalaureatul“.

Pentru Dej era un afront. Mai lansaseră cei din grupul lui Zvonul că Dej era țigan.

Era, într-adevăr?

Figura lui se preta la interpretare. Pe tatăl lui îl chema Tănase, nume folosit de țigani. Dar tatăl lui a fost muncitor, ori țigani în industrie nu prea lucrează nici acum. Dar ce importanță are acest lucru? Pentru mine n-are nici o importanță.

Nici ceilalți membri ai conducerii partidului nu erau tratați cu mai multă blîndețe de intelectualii din cercul lui Pătrășcanu. Ana Pauker, care preconiza organizarea de soviete în România pînă la finele lui 1944, era catalogată ca autoare a unei „politici de menopauză“ iar Chișinevschi ca „sfertodot“.

Cum puteau să-i treacă cu vederea asemenea lucruri în contextul în care orice opinie diferită era tratată ca fracționism? Iar în partid fracționismul era pedepsit ca o crimă.

Execuția lui Pătrășcanu

Văd pe biroul dv. o carte: *Cumplita odisee a grupului Lucrețiu Pătrășcanu*, scrisă de Anton Rațiu. Și autorul ei are o odisee proprie, posibilă doar în lumea creată prin instaurarea dictaturii proletariatului, ideal căruia Pătrășcanu i-a fost fidel în calitatea sa de ministru comunist de Justiție. Rațiu, ca și Zilber, Nicolae Betea, Mihail Levente, Remus Micșa sînt intelectuali din cercul lui Pătrășcanu, manipulați de serviciile speciale de informații în scopul de a-l determina pe Lucrețiu Pătrășcanu să emigreze. Din cauza regimului de înfometare, a frigului și a singurătății, a stresului provocat de cei șase ani de anchetă, Rațiu a suferit grave tulburări psihice. Ca și Nicolae Betea și Victoria Sîrbu.

Despre reabilitarea lor nu a vorbit Ceaușescu. Iar la Plenara din aprilie 1968, n-am auzit aceste nume. Ce-mi mai amintesc în legătură cu Pătrășcanu... La începutul anului 1954, făceam parte dintr-o delegație economică la Moscova. Tratam problema reducerii și lichidării datoriilor de război și a Sovrom-urilor. În timpul șederii noastre acolo au survenit niște zile cu căderi imense de zăpadă, în România. Dej și cu Chișinevschi au plecat în țară să facă față greutăților în care se găsea populația. Dumitru Petrescu, Miron Constantinescu și cu mine am rămas la Moscova să finalizăm discuțiile economice. Habar n-am avut că, în acele zile, s-a discutat și o problemă politică, în afara celor economice și că s-a ridicat problema condamnării lui Pătrășcanu. După '90, revista „Magazin istoric“ a publicat un material din care reieșea din relatarea lui Dumitru Petrescu că Miron Constantinescu a fost atunci la Malenkov — ce deținea postul de prim-ministru al URSS — pentru a cere aprobarea condamnării lui Pătrășcanu. A fost o mare noutate pentru mine această informație.

De ce?

Dacă au avut loc, la Moscova, discuții despre Pătrășcanu, pe mine mă surprinde ca acele discuții să fi fost duse de Miron Constantinescu. În maniera timpului, ele țineau de rangul lui Dej sau al lui Chișinevschi — ultimul răspunzând de justiție și procuratură în acel moment... Dej nu ar fi permis. Dar nu este singura dată când Miron a trecut peste Dej.

Aceasta este și afirmația pe care o face Dumitru Petrescu în declarația din noiembrie 1967. Specifică în fața comisiei de anchetă că în urma întrebării repetate — ce căuta Miron Constantinescu (după plecarea lui Dej) pe la biroul lui Malenkov, încercînd să fie primit — acesta i-a arătat un dosar de vreo 50 de pagini, scrise în limba rusă, despre care i-a spus că ar conține cazul Pătrășcanu. Petrescu spune că, surprins de răspuns, s-a eschivat de la aflarea unor amănunte suplimentare. După cîteva zile, a fost anunțat de Miron că „s-a rezolvat“. „Miron Constantinescu — declară Dumitru Petrescu — făcea gesturi de nabab din punct de vedere moral“⁶¹. Interesant este faptul că pe anchetatori nu-i interesează acest aspect — al stabilirii contribuției lui Miron Constantinescu la decizia de execuție a lui Pătrășcanu — ci sînt foarte dornici să cunoască anumite aspecte din activitatea de ministru de Finanțe a lui Dumi-

tru Petrescu ce l-ar incrimina pe Dej. Dv. credeți că audiența lui Miron Constantinescu la Malenkov a fost o inițiativă personală?

Nu este deloc exclus. Pentru că și Miron avea pretenții foarte puternice să joace rolul de prim intelectual al partidului pe care-l avusese Pătrășcanu. A ținut chiar mai sus: către locul lui Dej, pe care a crezut că-l va avea în condițiile în care, după moartea lui Stalin, urmau să fie schimbați și ceilalți conducători din lagărul socialist. Chiar în timpul vieții lui Stalin, a încercat să-l compromită pe Dej, caracterizându-l drept „sentimentalnoi celovek“, ceea ce era un calificativ degradant în ochii lui Stalin pentru un conducător al timpului. Se poate ca, în legătură cu Pătrășcanu, să aibă și Apostol dreptate când spune că Dej intenționa să-i comute pedeapsa în închisoare pe viață, dar a fost pus în fața faptului împlinit, Pătrășcanu fiind împușcat în celulă.

Se cunoaște versiunea lui Gh. Apostol. Pacea o continuă, indicând și asasinul, care la puțină vreme după aceea s-a sinucis. În realitate, însă, Pătrășcanu a fost executat în noaptea de 17/18 aprilie 1954, împreună cu Remus Koffler, membru al Secretariatului PCdR condus de Foriș. Procesul-verbal tip dovedește că totul s-a petrecut în conformitate cu procedura legală⁶². Martor ocular la execuție, colonelul de justiție Vasile Varga declara, în 1967, că a fost împușcat de personalul de pază al închisorii Jilava. Declarația sa nefiind considerată importantă pentru adevăratele scopuri ale anchetei, nu a fost nici măcar bătută la mașină, cercetătorii grăbiți ce au răsfoit dosarul neobservând-o. Vă citesc câteva fragmente din ea: „Lucrețiu Pătrășcanu, după cum se știe, a adoptat poziția de a nu răspunde la întrebări, de a nu se apăra. Din reacțiile sale în formele arătate a rezultat că este revoltat de procedurile folosite, manifestându-și, totodată, neîncrederea în dorința justiției de a stabili realmente adevărul. Atunci când în prezența mea, i s-a dus la cunoștință hotărârea de condamnare la moarte, nu s-a exteriorizat deloc surprins, nu l-a zguduit perspectiva morții, lăsând impresia unui om care, credincios unui ideal, simte o satisfacție de a termina, chiar și în acest mod, cu suferințele. Punându-i-se în vedere că are dreptul să ceară comutarea pedepsei, a declarat, fără ezitare, că nu înțelege să uzeze de un astfel de drept.

Menționez că în discuțiile ce au avut loc, după pronunțarea hotărârii, între procurorii, anchetatorii și completul de judecată s-a

desprins că trebuie stăruit pentru a-l determina să facă cerere de grațiere.

Părerea mea este că o astfel de stăruință nu se justifica decît de interesul de a se putea conchide că, cerînd clementă, implicit a recunoscut și vinovăția“. Referitor la aceasta, de menționat că Remus Koffler a făcut cerere de grațiere iar Marea Adunare Națională, prezidată de Petru Groza, i-a respins-o. Vă citesc mai departe: „Cu aceeași indiferență și tărie, L. Pătrășcanu a primit și comunicarea, la Jilava, că urmează a fi executat și, deși perfect lucid, nu a avut nimic de spus.

După cîte îmi amintesc, în aceeași seară cînd a avut loc execuția a fost transportat de la închisoarea din Calea Plevnei la Jilava.

Împușcarea acestuia au executat-o personalul de pază de la închisoarea din Calea Plevnei.

Aceștia au exteriorizat o profundă ură și dușmănie față de L. Pătrășcanu, materializată nu numai în vorbe, dar și în dorința de a contribui la provocarea morții lui.

Astfel, după primul glonț, L. Pătrășcanu s-a mai văietat și s-a zvîrcolit și atunci cei din personalul de pază se înghesuiau să mai tragă și au mai tras efectiv“...⁶³.

Nu mi-am imaginat asemenea lucruri. Cum s-a ajuns aici?...

Sînt și alte elemente interesante pe care cercetătorii grăbiți să tragă concluzii sau dornici de a fi pe placul unui anume cerc politic nu le-au luat în calcul ori le-au omis cu bună știință. Bunăoară, toți foștii anchetatori declară că numai anumite declarații erau traduse în limba rusă și prezentate consilierilor sovietici: cele în concordanță cu planul anchetei. De asemenea, Secretariatului îi erau puse la dispoziție doar declarații și fragmente de declarații vizate de consilierii sovietici, de Drăghici și Chișinevski. O viziune integrală asupra a ceea ce se întîmplă nu era la îndemîna anchetatorilor deoarece secretul în care era învăluită ancheta nu permitea decît o cunoaștere fragmentară. În Plenara de partid din aprilie 1968 s-a spus că Dej a făcut însemnări ce conțin indicații cu privire la cursul anchetei pe marginea unor declarații. Pantiușa declară, în schimb, că el a știut că acela e scrisul lui Chișinevski, că Dej însuși era informat despre cursul anchetei de consilierii sovietici și de către

Chișinevschi. Nimeni nu a făcut pînă acum o expertiză grafologică... Chișinevschi a fost acela care a presat executarea sentinței lui Pătrășcanu, declară Pantiușa, alias generalul în rezervă Gheorghe Pintilie, în fața anchetatorilor lui Ceaușescu⁶⁴. În aceeași anchetă, general-mr. în rezervă Ilie Moisescu, fostul președinte al tribunalului ce a condamnat „lotul Pătrășcanu“, declară că proiectul de hotărîre cu privire la sentința ce urma a fi pronunțată a trebuit prezentat lui Chișinevschi. Acesta nici măcar nu l-a citit: a dictat el pedepsele care urmau a fi pronunțate în instanță. Prin „tehnică“, Chișinevschi a ascultat desfășurarea procesului, întrerupîndu-l în cîteva rînduri pentru a da indicații judecătorilor și procurorilor. După proces — a spus Chișinevschi —, urma să aibă loc o ședință de analiză. Organizatorii procesului Pătrășcanu să vină cu propuneri deoarece vor urma și alte procese. Ședința nu a mai avut însă loc⁶⁵.

Sigur, lucrurile nu puteau lua un asemenea curs decît într-un regim de dictatură cînd toate verigile deveneau supuse unei voințe oarbe. Pătrășcanu a intrat în istorie ca și Buharin în URSS. După spusele cuiva, Pătrășcanu chiar făcea figura lui Buharin, simțea o mai mare afinitate față de el decît față de Stalin. Dintre cei executați în procesele staliniste, Buharin era cel mai cunoscut la noi deoarece toți cunoșteau acel „ABC al comunismului“ scris de el, o carte de popularizare a ideologiei comuniste, în rîndul celor cu mai puțină școală. Buharin i-a servit ca prototip lui Koestler în *Zero et l'infini*, o carte care descifrează ceva din infernalul sistem stalinist căruia îi cad victime cei care l-au creat. În România, Pătrășcanu se situa pe poziții mult mai avansate decît cei din preajma sa. Făcea un fel de disidență. Iar de la Stalin încoace, toți cei care se aflau în conducerea partidelor comuniste se temeau de acuzația de fracționism. Ne temeam de fracționism ca de lepră! Lucrurile astăzi pot părea absurde, dar atunci trezeau groaza. Iar cazul lui Pătrășcanu și al altora, dovedesc că aveai de ce te teme.

V

GENIILE POLITICII SÎNT MONȘTRI

Participant la Conferința de Pace de la Paris

În 1946, ați revenit în România. Ce sarcini vi s-au încredințat în acea perioadă de mari transformări sociale?

Întîi, vreau să spun că am revenit ca persoană particulară. Nu prin ceea ce se cheamă transfer în interes de serviciu sau trimis de autorități sovietice. În 16 iunie 1946, am ajuns în România. Mama se afla în București. Aveam numărul ei de telefon de la Iorgu Iordan, ambasadorul României la Moscova. În legătură cu mine, mama primise niște informații de la un cunoscut care „văzuse cu ochii“ lui cum am fost împușcat în război... Mama auzise, apoi, de la radio că mă aflu la Moscova. Știind-o bolnavă de inimă, cînd am căutat-o la telefon, din București, nu i-am spus, direct, că sînt fiul ei, ci purtătorul unor vești de la el. Revederea este greu de descris... Am căutat să-mi văd colegii și prietenii buni. Printre ei îl consideram și pe Miron Constantinescu.

Nu s-a dovedit astfel?

Mă despărțisem de el, la Iași, la începutul verii anului 1940. Mă pregăteam să plec în concediu, la mama, la Tighina, cînd, la gazda mea din Iași, s-a prezentat Miron, ce venise la Iași cu o misiune ilegală de partid. L-am găzduit, fără să-l întreb ce treabă avea pentru că, atunci, nu ne puteam permite să fim curioși. În discuțiile noastre, Miron era preocupat de Horea, Cloșca, Crișan și Avram Iancu. Toată viața a avut preocupări diverse și fără legătură între ele, ceea ce mi se părea dila-

tantism. Atunci, însă, l-am dus la profesorul meu, Zane, care tocmai încheiase un contract cu Fundațiile Regale pentru o lucrare despre Bălcescu — și se preocupa, în acest context, și de Avram Iancu — să-l ajute la bibliografie. Ne-am despărțit, atunci, prieteni. Eu am plecat la Tighina. A urmat, la puțină vreme, cedarea Basarabiei, și am rămas, după cum spuneam, în URSS. Revenit în România, după șase ani, mă grăbeam să-l văd pe Miron. Întâlnirea n-a putut avea loc decât peste câteva zile. Miron m-a primit în biroul lui de-acasă, foarte rece, foarte distant. Conversația, foarte laconică, a centrat-o pe „și-acum, ce vrei să faci?“. I-am spus ceea ce doream să fac în acel moment: să-mi continui cariera universitară. Credeam, atunci, că se ferește de mine, dar, după aceea, viața ne-a pus în situația de a avea contacte apropiate și repetate. Din sociolog, Miron devenise, între timp, economist, ziarist — conducea „Scînteia“ —, filosof, istoric etc. Era membru al Biroului Politic și făcuse ceea ce se chema o carieră strălucită, datorată și faptului că, în anii războiului, fusese în închisoare. În primele zile după venirea în țară, am fost și la CC, la biroul lui Borilă, care se ocupa cu cadrele. Întîi, mi s-a repartizat o cameră într-o casă foarte fastuoasă, în care locuiau mai multe familii. Fiind calificat economist, am fost trimis să lucrez la secția economică a partidului, condusă de Petre Bălăceanu. Foarte curînd s-a constituit delegația română pentru Conferința de Pace de la Paris. Am fost luat în delegație, ca expert economic.

S-au scris multe despre această Conferință de Pace. Vă rog, însă, să completați istoria oficială a partidului cu atmosfera reală a Conferinței și a raporturilor dintre membrii delegației românești!

Chestiunile generale se știu. Tratatul de Pace a fost semnat abia în februarie 1947. Pe parcursul lunilor cît a durat Conferința, la Paris au fost delegații a 22 de națiuni. Delegația română era foarte numeroasă, cuprinzînd mulți experți diplomatici și economiști din vechiul regim. Nu puteau fi alții, că nu existau alții.

Și ei sînt „tovarășii de drum“ ai partidului comunist...

Delegația era condusă de Gheorghe Tătărescu, vice-premier și ministru de externe în guvernul Groza. În ceea ce mă privește pe mine, am făcut parte din comisia economică, condusă de Maurer, din care făceau parte Ion Christu și Belu Zilber. Două elemente trebuie consemnate, referitor la poziția mea. După șase ani de ședere în URSS, nu prea aveam habar de economia României. Am fost numit în grupul de experți eco-

nomici pe considerentul că cei din conducerea partidului aveau mai multă încredere în mine decât în Ion Christu care era, în realitate, șeful acestui grup sau în Belu Zilber, delegat ca și mine.

Belu Zilber a ajuns în delegație la intervenția lui Pătrășcanu. Mai avea și rolul nevăzut, încă, de agent al serviciilor speciale sovietice...⁶⁶.

Da?... Revenind la mine, cel de-al doilea lucru ce trebuie luat în calcul e faptul că eram o rotiță foarte mică și pe linie de stat și pe linie de partid și nu prea aveam ce face pe acolo. La Paris l-am cunoscut și pe Dej și primele schimburi de cuvinte au plecat de la o neînțelegere.

Cum s-a întâmplat?

Eu, care veneam din URSS de la o viață foarte grea și ajunsesem să ating visul nesperat de a mă afla la Paris, voiam să știu cât mai multe despre Franța și viața culturală a capitalei sale. Mă duceam la muzee, la teatre, mă plimbam. Mă pilota un consilier al ambasadei, Michel Neculce, pe care-l cunoșteam bine încă de la Iași. Nu eram, prin urmare, apropiat de ceilalți din delegație: Dej, Maurer, Dămăceanu, Florica Bagdasar, pe care nici nu-i prea cunoșteam, nici nu prea aveam multe lucruri comune. De aceea m-au considerat un izolat, amator de valori pe care ei nu le prețuiau. Așa se face că, la un moment dat, Dej mi s-a adresat: „Ce te ții așa departe? Te ocupi de cumpărături?“. Întrebarea dovedea că era un sistem de urmărire și acolo. Soția mea nu venise încă în România și, într-adevăr, îi cumpărasem niște lucruri de uz personal.

În arhive am găsit referiri și la întâlnirea ce-ați avut-o, la Paris, cu sora și cumnatul dv.

Sora mea se căsătorise cu fiul lui Sabin Manuilă, fostul director al Institutului Central de Statistică și membru marcant al PNT, care fugise din țară. Sora mea și soțul ei plecaseră din România cu o bursă de studii, în Elveția, și se stabiliseră acolo. Au venit la Paris să ne vedem după atâția ani. Nu sînt curios să cunosc informatorul — cum n-am fost curios să aflu nici identitatea reală a celor care m-au anchetat după „scrisoarea celor 6“, în 1989 —, dar mi se pare interesant contextul.

În legătură cu contactele stabilite de Pătrășcanu în străinătate au fost anchetați foștii „tovarăși de drum“ aflați în închisori, după 1948, ca reprezentanți ai partidelor așa-zis „istorice“. Să revenim, însă, la Paris cînd oamenii politici și specialiștii români nu bănuiau ce-i așteaptă. Cum v-ați apropiat de Dej?

I-am răspuns înțepat că nu mă ocup de cumpărături, dar sînt foarte interesat de viața din Franța. Dej avea un anume sistem de apreciere a oamenilor. Nu-i plăcea să i te opui în problemele politice, dar în celelalte chestiuni îi plăcea să ai o anume demnitate personală. Cred că la indicația lui Dej s-a apropiat de mine Maurer, cu care am stabilit relații bune. Dej s-a întors în țară și l-a lăsat pe Maurer cu sarcina precisă de a-l supraveghea pe Pătrășcanu. La puțină vreme, Maurer mi s-a plîns de o atitudine sau o acțiune a lui Pătrășcanu pe care a spus că trebuie să o comunice lui Dej. M-a lăsat să înțeleg că Dej îl însărcinase cu acest lucru. Nu mai țin minte ce anume făcuse Pătrășcanu.

Probabil faptul că a vrut să ia cuvîntul „peste“ Tătărescu în chestiuni de politică externă, căutînd să fie remarcat — după cum se poate deduce din declarațiile din arhivă. Care era, însă, rolul lui Maurer?

Supraveghea comisia economică, în fapt condusă de Ion Christu. O supraveghere politică. Comisia economică la Conferința de Pace nu a făcut nimic. Mie, personal, nu mi s-a cerut să fac nimic. Asta înseamnă că sînt acolo de formă. Ca și mine erau și ceilalți. Cei care dictau erau rușii și americanii. Deși s-a recunoscut că România, pe frontul antinazist, după 23 august 1944, a avut pierderi mai mari decît celelalte țări — cu excepția SUA, URSS și Angliei — nu i s-a recunoscut statutul de stat cobeligerant. În ceea ce privește textul Tratatului de Pace cu România, acesta nu în țară s-a examinat. Textul acestui Tratat era, în esență, similar cu cele privind Italia, Finlanda, Ungaria și Bulgaria. Îmi amintesc de niște discuții de natură politică, nu economică, în care America susținea unele pretenții teritoriale ale Ungariei asupra cîtorva orașe din Transilvania — printre care și Aradul —, dar acestea au fost respinse de Anglia și, bineînțeles, de ruși, care aveau cuvîntul hotărîtor în această zonă. Stalin nu le ierta ungarilor participarea pînă la capătul războiului alături de Hitler. Acesta a fost norocul nostru în problema revenirii Ardealului în granițele României.

Am mai întîlnit în documentele de arhivă menționarea unui incident despre care Belu Zilber dă mai multe detalii. Astfel, exilații români și delegația americană susțineau, împotriva delegației oficiale române, că reparațiile de război plătite de România URSS depășeau cu mult suma specificată în Tratat și recunoscută de guvernul României. Pe baza datelor oferite de Institutul de Conjun-

tură, unde lucra, Belu Zilber concepușe referatul „Capacități de plată și transfer a României“, pe care-l înmînase lui Ion Christu. Datele au apărut în „New York Harald Tribune“. Cel care a aflat primul de această „scurgere de informații“ a fost Maurer. Tot el a stabilit vinovatul în persoana lui Christu⁶⁷.

Nu am știut asemenea lucruri, din motivele arătate anterior. Despre Christu am rămas cu o părere bună și ca specialist și ca om de caracter. Era nepotul lui Titulescu.

A murit în 1953, în închisoarea de la Sighet, „temința miniștrilor“ cum este ea denumită, în urma rolului ce i-a fost conferit după 1944...

Cu Zilber mă mai văzusem înainte. Fusesse ilegalist și prieten cu Pătrășcanu.

Are și el un rol tragic în istorie. Convinș că procesul lui Pătrășcanu se desfășoară după tipicul proceselor staliniste, sacrificiul revoluționarilor servind victoriei revoluției, colaborează cu anchetatorii în elaborarea scenariului care „dovedește“ activitatea de spioni și complotiști a celor din „grupul Pătrășcanu“. A fost condamnat, în final, la muncă silnică pe viață. A apucat și amnistierea deținuților politici.

Apreciam materialele economice semnate de Andrei Șerbulescu înainte de a ști cine e. Belu cunoștea mai bine decît mine relațiile dintre cei aflați atunci în cercurile puterii. Prin '70-'72, mi-a trimis vorbă că vrea să mă vadă. N-a vrut să vină la mine și m-am dus eu la el. Spre surprinderea mea, era foarte bine informat și atunci. Aflase că, în Prezidiu, eu spuseseam să terminăm o dată cu cultul personalității. L-am întrebat de ce a depus mărturie falsă împotriva lui Pătrășcanu și mi-a răspuns că nu a mai rezistat fizic la ceea ce se făcuse cu el. Nu l-am mai văzut. După aceea, am auzit că a murit...

La ancheta din '67-'68, se menționează faptul că la ieșirea din închisoare i-ați aprobat un ajutor de 3 000 de lei. Ceilalți foști condamnați sînt nemulțumiți de faptul că i s-a repartizat un apartament și de ajutorul aprobat de dv. După atîtea suferințe și după atîția ani, fricțiunile dintre ei nu scăzuseră în intensitate... Întrebam despre atmosfera de la Paris. Am întîlnit, în memoriile unui fost deținut politic, un episod care se referă la Maurer, viitorul premier al României, care, întorcîndu-se într-o seară beat la hotelul

unde se afla cazată delegația română, a polarizat atenția trecătorilor⁶⁴. Este real?

Putea fi. Maurer cam petrecea la Paris. Era cu cea de-a doua soție acolo. Și când ne-am apropiat mai mult, Lila, soția sa, se plîngea de el. Trebuie să spun că Tătărescu a avut grijă să avem foarte mulți bani. Ne-a fixat o diurnă, în franci elvețieni, foarte mare. Din această diurnă am trăit ani de zile. Mi-am cumpărat din ea haine. Și mobilă mi-am cumpărat din ce mi-a rămas.

Și Pătrășcanu declară că a rămas cu echivalentul a 8 000 de franci elvețieni din diurna de la Paris⁶⁵. În momentul arestării i-au confiscat valuta, în 1948 deținerea de valută fiind deja considerată o infracțiune.

Da, conform legii stabilizării monetare trebuia să-i predai. Acei bani mulți de diurnă făceau parte din metodele lui Tătărescu de a-și face acoliți. A fost și el un personaj foarte interesant al epocii. Socotit un bun „tovarăș de drum” pentru a-i diviza pe liberali, se știa, totodată, că se poate ușor scăpa de el fiind ceea ce se cheamă un om politic compromis.

A depus și el mărturii false împotriva lui Pătrășcanu, în proces. El se afla, în acel moment, condamnat... Dar de ce era compromis?

Fusese secretar de stat la Interne în momentul în care a fost reprimată revolta comunistă de la Tatar-Bunar, în timpul în care Basarabia făcea parte din România. Represiunile au fost foarte dure. Compromis putea fi socotit în acel timp și pentru că a fost multă vreme prim-ministru al lui Carol al II-lea. Interesant, poate ca amănunt de atmosferă, ar fi de spus că am asistat la o scenă între Dej și Maurer, în care Maurer insista pe lângă Dej să-i primească pe Auschnitt și pe Malaxa. „Ce să fac cu ei?”, zicea Dej. Pînă la urmă, am înțeles că i-a primit, dar eu n-am asistat, desigur, la convorbire.

Cu ce scop au solicitat întrevederea, nu știți?

Ei emigraseră și voiau, probabil, să mai salveze ceva din avutul lor de aici. În noiembrie 1946, eu am fost chemat de la Paris să particip la alegerile din țară.

Falsificarea rezultatelor electorale

Ați fost candidat la alegeri?

Da. În județul Baia, din partea partidului comunist, fiind ultimul candidat pe o listă de cinci oameni, alcătuită din reprezentanți ai mai multor partide ce constituiau Blocul Partidelor Democratice. Am ajuns să particip la campanie, la Fălticeni. Rezultatele alegerilor au fost catastrofale pentru BPD. Am fost chemat să raportez la București care era situația. Am arătat că din lista noastră nu a ieșit decât primul și atunci mi s-a spus să se ia toate măsurile să iasă întreaga listă.

Cine a spus?

Teohari Georgescu, ministrul de Interne. Atunci l-am cunoscut. A cerut ca și rezultatul de la Fălticeni să fie falsificat. Eu n-am acceptat și astfel am devenit, cred, singurul candidat al partidului comunist care n-a reușit din proprie dorință în alegeri.

Cum se operau, concret, falsurile electorale?

Se comunicau alte rezultate decât cele reale. Un rol mare, la Fălticeni, l-a jucat Manole Bodnăraș, fratele lui Emil, care a convocat șefii secțiilor de votare, obligându-i să semneze procese-verbale false. Le-a cerut-o în mod direct. Trebuia, însă, să fie și candidatul de acord. Eu n-am fost. În fața rezultatului „catastrofal” de la Fălticeni, ce urma să-i fie comunicat și lui Dej, în urma refuzului meu de falsificare, Manole, și cu mine am fost urcați, din Suceava, într-un avion rămas de la nemți și în cea mai mare grabă ne-am prezentat la Dej, la București. Dej ne-a trimis să vorbim cu Teohari, care m-a întrebat atît: „Vrei să faci parte dintre cei aleși?”. „Nu”, am spus eu. „Trebuie să facem să fie toată lista aleasă”, a mai zis el. Eu am răspuns că pot să rămînă doar patru. Și așa, pe lista de la Baia a fost ales candidatul țărănist Hudiță. Dacă mai trăia, el ar fi fost unul dintre liderii PNT.

La alegeri l-ați cunoscut pe Teohari Georgescu. Ați mai avut de-a face cu el după alegeri?

În nici un fel. La intrarea mea în CC, Teohari Georgescu fusese înălăturat. Are și el un trecut interesant, dar eu știu destul de puțin despre el.

Se numea Burăh Tescovici, se spune. Cîteva momente din biografia sa sînt relevante pentru ce înseamna „a fi comunist”. Tipograf de meserie, în iunie–octombrie 1940 a fost în URSS, împreună cu Petre Borilă. Conform declarațiilor sale, în ancheta din 1952,

acolo a fost învățat să transmită, printr-un cifru secret, informații de la CC al PCR către Internaționala Comunistă. Dimitrov, conducătorul Cominternului, i-a cerut să o facă fără știrea lui Foriș⁷⁰.

O dovadă că Foriș putea fi suspectat de sovietici. De altfel, se putea și se practica un asemenea sistem dublu de informare pentru mai multă siguranță.

În timpul războiului, Teohari a fost arestat și deținut la Caransebeș. El este cel ce i-a acuzat de „provocare“ pe Foriș, Pătrășcanu și grupul comuniștilor de la Institutul Central de Statistică — Levente, Zilber, Betea, Rațiu, Pavel — care au încercat să organizeze evadarea deținuților comuniști din închisoare, înainte de sfârșitul războiului. La Plenara CC din 26–27 mai 1952, Teohari Georgescu a fost scos din CC și trimis la „munca de jos“. În '53, a fost arestat. Dacă nu murea Stalin, și el și Ana Pauker urmau să fie condamnați. Ce explicații aveți însă pentru ralierea lui Teohari Georgescu, în acei primi ani, tandemului Luca-Pauker?

O singură explicație. Ca unul ce fusese în URSS, își închipuia că Ana și Luca vor avea sprijinul necondiționat al sovieticilor. Iar Dej va pierde. Asta era socoteala lui Teohari. Prin falsificarea alegerilor și prin atribuțiile ce reveneau funcției de ministru de Interne, Teohari a avut un mare rol în schimbările de regim din România. Câștigarea alegerilor trebuia să fie izvorul de legitimitate pentru guvernul Partidului Comunist din România. Dacă bineînțelele alegerile ar fi fost corecte, însă a fost o legitimizare falsă. Eu cunosc, personal, situația din județul Baia, dar am avut posibilitatea să aflu că asemănător s-au petrecut lucrurile și în celelalte județe. În partidul comunist, încă de la Lenin, stăpînea ideea că puterea trebuie cucerită cu orice preț. Iar odată cucerită, cu orice preț trebuia păstrată. Morală este numai atitudinea care slujește interesele proletariatului. În numele acestor interese se putea face orice. Acesta era principiul de bază. Așa s-a întâmplat și în impunerea guvernului Groza. Regula era: Să cerem drepturile în numele principiilor voastre, dar nu vi le vom acorda noi, în numele principiilor noastre.

Intelectualii și partidul

Aminteți de Petru Groza. Dv. cum l-ați cunoscut?

Tot printr-o neînțelegere. M-am pomenit, așa cum ți-a relatat și Maurer că i s-a întâmplat lui*, cu o frumoasă doamnă ce-mi fusese trimisă de el. Doamna urma să plece în străinătate și voia să o scutesc de anumite taxe vamale, eu fiind șeful departamentului de comerț exterior. Am refuzat și Groza s-a plîns lui Dej. Dej m-a chemat și a ascultat explicațiile mele zîmbind pe sub mustață. Mi-am dat seama că Dej îmi aprobă conduita, dar, pentru a mă feri de supărarea lui Groza, a dat el aprobările respective.

Cunosc tactica lui Stalin din prima etapă a sovietizării de a instaura, în viitoarele țări socialiste, guverne acceptate și de aliați și de fostele regimuri. Guvernul Groza face parte din această etapă tranzitorie. Cum se explică, însă, desemnarea lui Groza ca prim-ministru? Belu Zilber declară că în primele zile ce-au urmat lui 23 august a fost trimis de Pătrășcanu la Deva cu sarcina de a-l aduce pe Petru Groza la București, dar acesta a refuzat...⁷¹. Se pare că încrederea lui Petru Groza în comuniști scăzuse în urma unei experiențe personale. În toamna lui 1943, între partidul lui Groza, „Frontul Plugarilor“, și PCdR s-a încheiat o înțelegere. Procesele verbale, întocmite de Foriș și Koffler, ajung la Siguranță în urma căderilor și confiscărilor de arhive despre care am mai vorbit, iar Petru Groza este închis o vreme la Malmaison, timp în care scrie *În umbra celulei*, publicată de Editura Cartea Rusă, în 1945. Conform declarațiilor lui Remus Koffler, după întîmplare, Petru Groza a afirmat că „s-a convins că nu poate lucra cu jidani care fie sînt trădători, fie vanitoși: notează totul pentru a căpăta de la Stalin nota 10“⁷².

Groza a fost, totuși, un democrat. Era conducătorul unei organizații politice țărănești, Frontul Plugarilor, care făcea o oarecare concurență țărăniștilor. Și această puțină opoziție contra lui Maniu, care avea cea mai mare popularitate, era pe placul partidului comunist și al sovieticilor. Mai este un element care m-a ajutat să-l cunosc mai bine pe Groza. În '48, s-a întîmplat ca eu să sufăr o mică operație. La spital am

* V. vol. *Maurer și lumea de ieri...*, p. 66-67

fost internat în același timp cu Groza. Pe amîndoi ne-a operat Hortolomei. Marele chirurg era un moldovean șugubăț. În convalescență, uneori, mă chema Groza în salonul lui și venea și Hortolomei. Amîndoi spuneau, cu mult umor, anecdote pe care le scoteau dintr-un sac fără fund. Groza avea farmec și cred că și prin asta l-a cîștigat pe Stalin, care era, pe atunci, în căutare de oameni ce se bucură de popularitate în țările lor, pentru a-i face politica. În '47, am fost cu Groza într-o delegație, la Praga, în calitate de responsabil al comerțului exterior, pentru reînnoarea relațiilor de prietenie între România și Cehoslovacia.

Nu le reînnodaseră sovieticii?

În '47, legăturile atît ale lor, cît și ale noastre cu sovieticii nu erau așa de strînse. Ale noastre cu Cehoslovacia erau mult mai vechi. Făcuserăm parte împreună din Mica Antantă și soldații noștri participaseră la eliberarea Cehoslovaciei. Am vizitat, în Slovacia, un cimitir unde sînt îngropați soldați români. În delegație era și Bodnăraș care, împreună cu Groza, s-a întîlnit cu Gotwald, conducătorul partidului comunist de acolo și cu Beneș. Eu m-am întîlnit cu omologul meu, cu care-am discutat un schimb de țevi de petrol contra porumb. Eram foarte simpatizați pe atunci, noi, românii, la Praga, iar Groza a făcut o foarte bună impresie. Am călătorit cu trenul, așa că am putut sta mult timp de vorbă. La întoarcere, ne-am oprit la casa lui din Deva. În '47, era normal să-ți păstrezi casa. I-am cunoscut și copiii. Pe băiat l-am cunoscut apoi în URSS, cînd era student. Mă rugase Groza să-i duc ceva, într-una din călătoriile mele la Moscova. După ce-a terminat băiatul, am vrut să-l aduc hidrotehnician la CSP, dar m-a refuzat, pe motiv că mai are nevoie de cîțiva ani să învețe bine meserie. L-am notat pozitiv pentru această atitudine necarieristă. Fiica lui Groza era secretara lui particulară. Caracteristic pentru Groza era și faptul că în anumite lucruri era foarte copilăros. Bunăoară, era mîndru și se fălea de cîte genuflexiuni poate face el în ședințele de gimnastică! Se mai știa despre el că nu invită la masă, iar cînd o face nu-ți dă aproape nimic. Groza a fost un om deștept care a intuit încotro merg evenimentele. Și s-a pus pe firul lor. Cînd a putut, a ajutat. A sprijinit mulți nedreptățiți, arestați.

Am întîlnit și asemenea relatări în memoriile unor foști deținuți politici...

Asta era tot ce puteai face — ajutor personal, uneori chiar discret, în anumite cazuri particulare. Nu și-a păstrat nimic cu ocazia naționa-

lizării din 1948, cu excepția casei de la Deva. Nu a intervenit cu nimic pentru a fi scutit sau favorizat la naționalizare! S-a supus ca orice cetățean. La ieșirea din ședințele Marii Adunări Naționale, unde s-a votat legea naționalizării, el mi s-a adresat cu următoarea frază: „Bârlădene, cred că sînt singurul prim-ministru care a intrat în funcțiune bogat și va ieși sărac“.

Și ce mari eforturi depusesese pentru a se îmbogăți!

A renunțat la băncile și fabricile ce le avea pentru că a pus pe prim-plan politica.

Interesante pentru spiritul epocii mi se par observațiile lui Zilber despre intelectualii care nu credeau că partidul comunist — „alcătuit dintr-o mînă de oameni“ — poate lua puterea. În contact cu armatele rusești, „grosul populației se transformase dintr-o masă apatic reacționară într-una activ reacționară“ iar „puțina muncitorime existentă în România era departe de a avea cunoștința politică necesară preluării puterii“⁴⁷³.

Eu, care trăisem și lucrasem șase ani în URSS, eram convins că ei vor instaura aici puterea lor. Aveam, însă, și eu doza mea de naivitate. Nu-mi puteam închipui că se va instaura un regim atît de dur. Într-o țară cu tradițiile noastre culturale și democratice nu putea fi instaurată o putere ca a lor, speram eu. Nu gîndeam așa, în sensul că subestimam poporul rus. Dimpotrivă, îl socotesc un popor cu multe calități. Marea literatură umanistă ei au dat-o, marii disidenți la ei au apărut — Soljenițîn și Saharov sînt ruși, dar ei au apărut mai tîrziu. Eu credeam că instaurarea regimului a fost posibilă acolo, pentru că ei n-au avut, în istorie, nu perioade, dar nici măcar, momente democratice. Martie–octombrie 1917 sînt singurele luni de guvernare democratică din toată istoria seculară a Rusiei. Numai cîteva zeci de zile au cunoscut o presă liberă. Intelectualii români, care cunoșteau aceste lucruri, dar nu aflaseră de înțelegerile de la Ialta, sperau în democratizarea vieții politice din România, o democratizare în care partidul comunist urma să colaboreze o lungă perioadă cu partidele istorice. Să nu crezi că intelectualii care au făcut politică comunistă credeau orbește în ceea ce a acreditat propaganda. Unii dintre politicienii comuniști, dacă nu se instaura regimul comunist cu forța armelor, ar fi făcut, poate, politica altor partide. Uite, cazul lui Maurer. Realitatea este că Maurer ar fi vrut să țină, în continuare, legătura cu burghezia. Și Maurer, ca și Pătrășcanu, ca și

Maniu, de altfel, simțeau pericolul sovietizării, dar nu puteau crede că el va fi atât de rapid instaurat, atât de dur. Toți socoteau că URSS va fi îngrădită de americani. Asta credeau și intelectualii comuniști, ca și toți ceilalți intelectuali români.

Cît de uimiți ar fi să citească memoriile oamenilor politici care descriu cinismul cu care au fost încheiate înțelegerile dintre marile puteri, la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial! Cordell Hull, șeful Departamentului de stat american, care în 1943 avea sarcina de a coopera cu Kremlinul, rememorează o discuție cu Molotov din respectiva perioadă. La sfîrșitul războiului — i-a spus Hull lui Molotov — veți putea continua politica dv. de izolare, înghițindu-vă vecinii, iar noi, celelalte mari puteri, vom adopta față de statele mici, intrate în străpînirea dv., această politică „vitează“ — „Nu-i nimic că vă-nghite leul, îi vom pune noi pielea pe băț!“⁷⁴.

Saint-Just a spus că „toate artele au geniile lor, numai politica naște monștri“. Într-adevăr, geniile politicii sînt monștri!

În acest context al necunoașterii înțelegerilor dintre aliați, mi se pare firesc ca intelectualul idealist Pătrășcanu să fi respectat vorbele lui Stalin care a spus că „poporul român trebuie cîștigat politicește“. Declarațiile sale, taxate ca „naționaliste“, din discursurile de la Cluj și Sibiu, din 1945 și 1946, sînt, de asemenea, potrivite ținutei sale de intelectual român și candidat, în Ardeal, unde-și propune să contracareze propaganda lui Maniu. Așa își explică atitudinile și credințele sale în ancheta ce-a urmat⁷⁵. Faptele sale din acea perioadă lasă, însă, să se înțeleagă că după ce-a luat act de atmosfera dintre marile puteri la Conferința de Pace de la Paris și după falsificarea alegerilor electorale — pe care el crezuse, nejustificat, că le poate cîștiga la Arad, cîstit, prin popularitatea de care se bucura — se resemnase. A fost luat prin surprindere de desfășurarea partidelor istorice, de forțarea abdicării regelui, despre care lui — nemafiind considerat de încredere — nu i s-a spus nimic. Pătrășcanu voia chiar să demisioneze din conducerea partidului, să se îndrepte spre o carieră universitară. Cutumele vremii nu acceptă demisia din conducerea de partid, inadaplatul Pătrășcanu fiind desemnat pentru o altă misiune, tipică revoluționarului de profesie: sacrificiul suprem pentru a înfrunghia „dușmanul im-

perialist“ și „dușmanul de clasă“, care îngreunează drumul socialismului spre victorie.

Au fost și intelectuali foarte adaptabili. Miron Constantinescu, bunăoară.

Legionar sau comunist?

S-a vorbit în moduri diferite și în funcție de timpul istoric de scriitorii, savanții și artiștii care s-au grăbit să se pună în slujba noii puteri. În multe cazuri, biografiile profesionale ale acestor personalități încetează să mai fie interesante. Fac această afirmație deoarece am revăzut o ecranizare după *Bietul Ioanide*, al lui Călinescu. Lipsit de suportul propagandistic, eroul nu mai rezistă timpului, este fals. Personajul Miron Constantinescu mi se pare, însă, mult mai interesant pentru a ilustra condiția intelectualului ce face carieră în regimul comunist. L-ați cunoscut bine și cred că-l puteți descrie...

Pentru mine e stînjenitor să vorbesc despre niște oameni care n-au posibilitatea să-mi răspundă. E o luptă inegală aceasta, eu sînt în viață iar ei nu mai sînt. Și este stînjenitor... Așa mă simt în cazul lui Miron Constantinescu și al lui Gogu Rădulescu. Pe de altă parte, mă gîndesc: dacă nu spun eu, cine-o să mai spună? Se va duce odată cu mine și nu se va mai ști nimic... Despre Miron Constantinescu nu pot spune lucruri bune tocmai datorită faptului că l-am cunoscut foarte bine, și, crede-mă, regret sincer acest lucru. S-a acreditat despre el, datorită „reabilitărilor“ lui Ceaușescu, imaginea unei nevinovate victime a lui Dej.

A avut, chiar el, cinismul de a povesti, după 1968, unui prieten al său din Arad că s-a dus la Malenkov pentru a interveni în favoarea lui Pătrășcanu! Pentru aceasta și pentru că a pus sovieticilor chestiunea Basarabiei a fost îndepărtat de Dej! A mers cu cinismul pînă la a declara că în memoria lui Pătrășcanu și-a botezat unul dintre nepoți Lucrețiu...

Spune ceva despre om! L-am cunoscut în timpul studenției noastre: eu la Iași, el la București. Prin '35-'36, se organizase de către partid așa-zisul Front Studențesc Democrat, la București, Iași, Cluj. Președinte al acestui front pe țară a fost desemnat Gogu Rădulescu, student la ASE. Eu eram la Drept la Iași, cu oarecari legături de partid. Am fost

desemnat — nu se făceau alegeri — ca președinte al filialei Iași iar secretar era Voitinovici, viitorul magistrat și președinte al tribunalului care l-a judecat pe Antonescu. Voitinovici a scris o carte, în care sînt unele episoade din acea vreme, intitulată *Amintirile unui ucenic politic*. În prima ediție, autorul respectă adevărul, în a doua, la indicațiile lui Ceaușescu și ale lui Gogu Rădulescu, probabil, faptele și oamenii sînt descriși în concordanță cu istoria oficială a vremii, nu cu cea reală. Cred că în '36 acest FSD a organizat, lîngă Brașov, o tabără, la care a venit și Voitinovici. Eu n-am stat la Brașov decît o zi, pentru că intra-sem la catedră. Toamna, primesc o comunicare de la București, prin care eu și Voitinovici eram invitați la o ședință foarte importantă a FSD în Capitală. Aici, ne-am întîlnit cu conducerea — Mișu Dragomirescu, Constanța Crăciun, de la Cluj a venit Cleja — și ni s-a spus că acea ședință este convocată în legătură cu greșelile făcute în conducerea Frontului și organizarea taberei de către Gogu Rădulescu și Ilie Constantinovski.

Și pe Constantinovski îl „cunosc“ din dosarul Pătrășcanu. Puțin a lipsit să devină și el „dușman al clasei muncitoare“, deși se afla în acel moment în URSS!

Da? Nu m-aș fi gîndit... Întîlnirea aceea a FSD a avut loc într-o sală a clubului PNT, după aceea ne-am mutat într-o alta. Acuzatorul lui Gogu Rădulescu și Ilie Constantinovski (care n-a venit la ședință) a fost Miron Constantinescu. Atunci l-am cunoscut: un băiat blond, înalt, slăbuț, cu ochelari, cu aspect de om cult, ce părea simpatice. Ulterior, am aflat că era fiul nelegitim al savantului Murgoci și al unei profesoare din Arad. El, de fapt, s-a născut în 1917, la Odessa, unde se refugiaseră o parte din munteni. Miron Constantinescu a mers cu acuzațiile pînă acolo încît l-a învinovățit pe Gogu Rădulescu de matrapazlîcuri, lucru pe care nu l-am crezut. Gogu și-a terminat apărarea, izbucnind în plîns. Avea Gogu obiceiul ca în momentele grele să înceapă destul de ușor să plîngă! Gogu a fost exclus atunci din FSD și din UTC. Gogu are și el o ereditate interesantă: amestec de țigan cu rusoaică; tatăl lui a fost lăutar și a cîntat la Sankt Petersburg. Gogu s-a căsătorit cu o evreică, ceea ce i-a atras simpatiile multor intelectuali evrei, căci în acea vreme era într-adevăr un act de curaj. Ca și Miron Constantinescu, de altfel. Pe nevasta lui Miron o chema Sulamita Bloch.

Și Dumitru Popescu, zis „Dumnezeu“, este fiu natural. Aceste biografii cu copilării împovărate de frustrări pot furniza explicații pentru carierismul de mai târziu... Miron a fost acela care a împins lucrurile spre excluderea din partid și a lui Belu Zilber...

Nu numai a lui Zilber. „Vioara“ care dădea tonul în eliminarea cui-va era deseori Miron Constantinescu, în calitate de membru al Biroului Politic și de fidel anghiotant al Anei Pauker.

Despre Ana Pauker a fost, de asemenea, acreditată o falsă imagine de rafinată intelectuală și „Passionaria“ română. În realitate, așa cum o dovedește formularul său de înregistrare ca membru al PC(b) din Moscova — din anul 1944 —, după ce-a terminat „școala orășenească“, la vârsta de 12 ani, Ana Pauker a mai urmat o școală profesională, la București, fiind calificată în meseria de croitoreasă. Timp de șapte ani, a practicat meseria de învățătoare la București iar la Geneva nu a urmat cursurile facultății de medicină, cum scriu anumiți biografi, ci a practicat meseria în care se afla calificată: croitoreasă la domiciliu⁷⁶.

Interesant este faptul că, totdeauna, se sugera că Ana Pauker era o intelectuală de înaltă clasă! În ceea ce-l privește pe Miron, după ce Ana Pauker a căzut, a rămas la fel — făcea porcării celorlalți. Istoria cu Gogu nu s-a încheiat în '36. Miron și-a continuat campania împotriva lui și în '52, după istoria cu „devierile“ și chiar mai târziu. Să-ți povestesc un amănunt pe care-l găsesc relevant pentru portretul lui Miron. Chiar el mi-a povestit că, în tinerețe, după examenul de bacalaureat, oscilînd între o cale politică sau alta — legionar sau comunist —, s-a retras pentru un timp la mănăstire, de unde, după două săptămîni, a revenit cu hotărîrea de a deveni comunist. Pentru mine e de neînțeles acest fel de a-ți organiza viața, destinul, prin niște raționamente care se adună, se scad, ca niște operații aritmetice, dînd un sold final în care sentimentele nu joacă nici un rol. Mărturisesc că nici nu-mi trezește respect acest gen de oameni, a căror viață e bazată pe calcule de profit și pierdere. Nu văd cum frământările interioare, neliniștile moral-intelectuale în căutarea unui *Weltanschauung*, pot fi epuizate într-un termen fix de două săptămîni?

Legionar sau comunist?!

Da. Este adevărat că după aceasta, odată rolul ales, el și l-a jucat cu fermitate. A stat la închisoare, apoi după 23 august '44 s-a adaptat

foarte rapid mentalităților și practicii aduse de socialismul real. Încă un moment de care mi-am adus aminte acum: Ceaușescu, care contribuise decisiv la eliminarea lui Miron din viața politică, în 1957, l-a readus în 1970 în conducerea partidului, numindu-l și președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice. După aceea, în orice împrejurare se afla, cînd pomenea numele lui Ceaușescu, Miron se ridica, în semn de venerație, în picioare..., deși sînt convins că îl detesta. Aș putea să povestesc foarte multe despre Miron.

Zvonurile timpului se refereau și la tragediile petrecute în viața sa de familie...

Unul dintre băieți i-a murit într-o excursie în munți, un altul după o operație de apendicită. Soția sa a fost ucisă de fiică. Cu satîrul! Fata a fost apoi internată într-o casă de nebuni... Un om obișnuit, cu o viață afectivă normală ar fi fost doborât de aceste tragedii, dar pe Miron nu l-au clintit. În structura sa sufletească sentimentele nu păreau să joace vreun rol. Totul se baza pe calculul sorților de izbîndă în jocurile de putere. Aș putea să-ți spun foarte multe lucruri despre Miron, pentru că, în afară de faptul că l-am cunoscut încă din anii studenției, viața a făcut să lucrez cu el cot la cot ani în șir, astfel încît îi cunoșteam fiecare cută a caracterului. Însă acum nu ne interesează anecdotică, ne interesează rolul jucat de Miron în viața politică, mai ales în viața economică a țării în perioada 1948 (de la naționalizarea mijloacelor de producție) pînă în 1957 — cît a fost președintele CSP, adică responsabil pentru organizarea economiei naționale. Poate cîndva voi povesti cum am ajuns eu să fiu însărcinat cu coordonarea problemelor economice în guvern, înlocuindu-l pe Miron, în 1957. Deocamdată, pot să-ți spun că Miron, limitat de incompetența sa în chestiunile economice (nu avea nici pregătire, nici experiență), însă mînat de mari ambiții politice, a dus economia națională într-o stare de haos de nedescris, haos plătit de populație cu lipsuri și greutate materiale. Au fost necesari trei ani pentru ca (cu ajutorul unor oameni competenți — Vijoli, Gaston Marin și alții) să readucem economia la o stare normală, pe baza căreia s-a putut alcătui planul economic cincinal 1960–1965. Mă gîndesc că eu personal nu mai am timpul, dar ar fi interesant să se scrie un eseu despre rolul nefast jucat în economia noastră de incompetența responsabililor, atît în perioada tranziției de la economia capitalistă la cea socialistă, cît și în faza tranziției de la economia de stat la cea de piață. Poate cînd se va scrie

istoria economiei noastre naționale în decursul acestor decenii — dacă vor rămîne în arhivă documentele respective — se va aborda și acest subiect. Incompetența a fost plătită cu frustrări și lipsuri îndurate de cîteva generații de români.

Cînd am fost avertizat de Gheorghiu-Dej, la sfîrșitul anului 1956, că voi fi însărcinat să coordonez economia și că pentru a-mi crea autoritatea necesară voi fi ales în CC și numit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, am cerut să mi se acorde două lucruri: să normalizăm situația din agricultură prin desființarea cotelor obligatorii și să mi se permită ca timp de doi-trei ani să repar greșelile comise de Miron.

În problema agriculturii, pe baza referatului meu către Biroul Politic (sper să mai existe în arhiva CC acest referat), s-a hotărît înlocuirea acestui sistem nedrept și antieconomic prin sistemul contractărilor libere (care, ulterior, a fost și el falsificat) — cu toată opoziția celorlalte țări din lagărul socialist. Din însărcinarea lui Dej, am avut o întîlnire cu ambasadorii acestor țări, pentru a le explica sensul măsurii. Alertat de ambasadorul sovietic, Hrușciiov i-a telefonat lui Dej, avertizîndu-l că măsura va lăsa orașele fără pîine, la care Dej — după spusele lui — i-a răspuns: „Tovarășe Hrușciiov, la nevoie vom mînce mămăligă!“. În celelalte domenii, semnalează eliminarea haosului din sistemul de salarizare, oprirea investițiilor nefundamentate, dezvoltarea petrochimiei etc. Fapt este că în anii 1960–1965 s-a putut ridica simțitor nivelul de trai al populației. Alina Mungiu, într-o intervenție la TVR, a declarat că la o anchetă cei chestionați au răspuns că cei mai buni ani, din punct de vedere al condițiilor de viață, au fost ultimii ani ai lui Dej și primii ani ai lui Ceaușescu. Domnia sa nu s-a întrebat care e explicația. Pot să-i răspund eu că explicația stă în eliminarea greșelilor în conducerea economiei. Te rog să nu mă judeci greșit, dar printre lucrurile pozitive pe care mi le atribui în activitatea mea îndelungată cel mai de preț pentru mine este faptul că am reușit să dau un respiro în domeniul condițiilor de viață ale poporului — respiro doar de cîteva ani din cei patruzeci ai regimului comunist. Spre regretul meu, din cauza neînțelegerilor mele cu Ceaușescu, mai ales în problemele economice, el m-a mutat, în 1967, din domeniul activității economice în cel al științei, lăsîndu-mă cu lucrurile neduse pînă la capăt. Visul meu era să ridicăm nivelul de trai al românilor la cel pe care îl aveau cehii — lucru posibil chiar în condițiile economiei socialiste.

După moartea lui Miron, unul dintre liceele Aradului i-a purtat numele. În fața clădirii a fost înălțat un bust monumental. După 1989, numele i-a fost șters iar statuia dărâmată. Din tot ceea ce a făcut nu a rămas ceva valabil nici în istoria vreuneia dintre științele în care s-a declarat savant, nici în istoria epocii... Nu v-ați gândit, în hățișurile aceluia timp, că soarta intelectualilor ajunși în închisori putea să vă pîndească și pe dv.?

După cum te-ai convins din documentele din arhivă, nici lui Pătrășcanu nu i se puteau imputa fapte din punct de vedere al partidului. Ca ministru al Justiției își făcuse, pe deplin, în spiritul vremii, datoria. În ceea ce mă privește, deseori am scăpat ca prin minune din anumite situații în care am intrat cu naivitate. Ca să-ți dau un exemplu: anii '48-'49 erau perioada de instaurare a monopolului comerțului exterior. Eram ministru și aveam sarcina să organizez întreprinderi de stat ca să eliminăm pe cele private. În acel moment, în afară de Sovrom-uri, mai erau în țară câteva întreprinderi foste germane ce-au încăput pe mîna sovieticilor. Și aceste societăți făceau comerț exterior. Întreprinderile erau conduse de români, dar sub dirijare sovietică și nu ascultau deloc de Ministerul Comerțului Exterior. Exportau și făceau ce voiau după pofta inimii. Eram independente, pentru că de fapt erau sovietice. Atunci, în naivitatea mea, mi-am zis ca la prima întâlnire cu Mikoian — care era ministru al Comerțului Exterior în URSS — să-l rog să aprobe desființarea lor. În a doua jumătate a anului 1948, am fost la Moscova și i-am expus lui Mikoian cererea mea privitoare la aceste societăți. L-am rugat fie să le desființeze, fie să le ordone să se supună disciplinei de stat românești. Mikoian m-a ascultat, fără să spună nimic. Întors în țară, am putut constata că, în două-trei luni, aceste întreprinderi s-au veștejit de la sine și au dispărut. Eram recunoscător lui Mikoian că a fost atent la rugămintea mea. După o vreme, cînd Anuța Toma a devenit adjuncta mea la Ministerul Comerțului Exterior, după ce mai înainte fusese adjuncta Anei Pauker la Externe și omul ei de încredere, în cursul unei discuții mi-a povestit ce se întîmplase. Cu ocazia sărbătoririi ultimei zile de naștere a lui Stalin, Ana Pauker și cu Dej fuseseră la Moscova. Întîlnindu-se acolo cu Mikoian, acesta i-a spus Anei Pauker: „Aveți la Ministerul Comerțului Exterior un băiat foarte curajos. Dar ar fi bine să-l sfătuiți să fie mai atent la ce face“. Și i-a povestit Anei Pauker despre intervenția mea. Cînd a spus că sînt curajos, pentru el însem-

na inconștient. Era ușor, pornind numai de la atît, să fiu declarat anti-sovietic, KGB atît aștepta, să descopere cît mai mulți dușmani.

Propaganda oficială din timpul lui Ceaușescu a sugerat imaginea unui Pătrășcanu care la încheierea Convenției de Armistițiu, la Moscova, a avut o curajoasă atitudine de sfidare a pretențiilor sovieticilor, apărînd deschis interesele teritoriale și economice românești. În realitate, textul Convenției a fost redactat de sovietici, partea română fiind în același mod tratată ca și la Conferința de Pace de la Paris. Observațiile comunicate de Pătrășcanu au fost, de fapt, ale delegației pe care le aducea la cunoștință, în calitate de conducător al ei. Tot Ana Pauker a fost aceea care a declarat, deschis, neîncrederea în el.

Am tradus pentru anumite publicații, după '92, diverse materiale din limba rusă. Printre care și scrisoarea lui Pătrășcanu adresată lui Molotov, înainte de plecarea la Moscova, în septembrie 1944. Pătrășcanu își justifică prezența în fruntea delegației românești „nu pentru a apăra interesele burgheziei“. Și a sfîrșit prin a fi declarat „antisovietic“, lucru ușor, după cum spuneam. Iar lucrurile curgeau pe făgașul știut. Eu, printr-un complex de împrejurări, am scăpat.

VI

SUB STELELE KREMLINULUI

Cine credea în „viitorul luminos“?

Din istoria oficială a partidului reiese că Dej era convins de „viitorul luminos“. „Urmașii noștri — declara el — ne vor invidia pentru fericirea de a fi participat la bătăliile timpului nostru, de a fi contribuit la grăbirea viitorului comunist al omenirii“ ...⁷⁷.

Aceasta e propagandă. Cred că acest pasaj a fost scris de un propagandist, pentru că nu stătea în felul lui Dej de-a vorbi în fraze sforăitoare, fraze mari. Dej nu a dorit să copieze sistemul sovietic. În toamna lui 1944, a fost publicată, sub semnătura lui, o broșură intitulată *O politică românească*, fapt ce a trezit, la Moscova, suspiciuni. Sigur că a fost ajutat să scrie broșura aceea de Maurer, cred. Dar ideile din ea erau ideile la care adera Dej. N-a putut însă să facă această politică, de la început. Toate acestea au avut loc înainte de revenirea mea din URSS.

Cred că veți fi surprins de anumite amănunte pe care abia acum le pot istoricii consemna. Propagandiștii lui Ceaușescu l-au declarat pe acesta continuatorul liniei „comunismului național“, inițiată de Pătrășcanu. În discuțiile cu Lesakov, din 1947, grupul Dej (din care făceau parte Maurer, Gaston Marin și Zeiger) era acuzat de Ana Pauker și Vasile Luca de „comunism național“ și de faptul că neagă rolul conducător al partidului (în ministere). Raportul lui Bodnăraș trimis, prin Susaikov, la Moscova, conține, de

asemenea, grave acuzații la adresa lui Dej și Maurer: că ei critică prezența Armatei Roșii în România, activitatea Sovrom-urilor etc.⁷⁸.

Eu sînt sigur că Dej înțelegea realitatea sovietică, nu voia să o copieze, dar aștepta momentul potrivit să pornească pe calea sa. Unele lucruri sînt foarte elocvente, deși par un fleac. Uite, să-ți spun un moment. Eram într-o vizită la Moscova, cu el și cu Gogu Rădulescu. Și, ca întotdeauna, cu însoțitorii sovietici după noi. Fiind pe jos, lângă Piața Pușkin, în centrul Moscovei, de grupul nostru s-a apropiat un cerșetor. A cerut ceva, în rusește. Ce m-a surprins a fost viteza de reacție a lui Dej: s-a întors foarte brusc și s-a făcut că nu-l vede. Nu voia să observe consilierii că el a înregistrat și altceva din realitatea sovietică decît voiau ei să ne arate. Dej, ca orice conducător, putea fi mințit de cei care-i stăteau strîns împrejur, oprindu-l să vadă realitatea. Dar avea și calitatea, rară la un conducător, de a recunoaște că s-a înșelat.

Unul dintre paradoxurile istoriei comunismului mondial este faptul că puterea comunistă, care se legitima prin voința maselor, s-a exercitat, în realitate, ca voință a unui singur conducător. La această realitate a ajuns și Dej. Culmea a atins-o Ceaușescu!

Luați în calcul și lucrurile bune ale timpului! Stalinismul nu a fost un regim de acceptat, a fost un regim odios pentru că a fost împotriva libertății. Nu este cîstit, însă, cînd recunoști defectele epocii să omiți lucrurile pozitive. Societatea românească era, în 1944, o societate burgheză nu prea dezvoltată — să nu mai vorbim de cea rusească în 1917! — iar revoluțiile ce-au venit au dat posibilitatea oamenilor și din alte categorii sociale să se ridice.

Dumitru Popescu, ideologul lui Ceaușescu, opinează că socialismul a încercat să rezolve paradigma binelui pentru cei puțini și aleși sau pentru marea masă...

Dumitru Popescu discută aceste chestiuni propagandistic, fals. M-a enervat atît de mult cartea lui *Am fost și cioplitor de himere* — în care el întreabă, sub pseudonim, și tot el răspunde — încît nici n-am putut s-o citesc pînă la capăt! Deși este un scriitor talentat și unele portrete ale oamenilor vremii — cu toate că, din punct de vedere al realității, au și greșeli — din punct de vedere literar sînt foarte reușite. Este falsă și opinia că el a făcut ideologia lui Ceaușescu, ori că Ștefan Andrei a făcut politica externă. Ceaușescu nu suporta pe nimeni cu idei proprii. A aflat

în ei niște foarte buni executanți ai planurilor sale. Pe mine m-a scos din economie pentru că mă încăpăținam să am idei proprii. Ștefan Andrei n-a fost descoperirea lui Ceaușescu. Când l-am cunoscut eu, lucra la secția externă a CC, pe lângă Ghizela Vass. Revenind, însă, la economie, să descriem realitatea așa cum era. Nu cea de la sfârșitul războiului, ci, anul 1938 — cel mai bun din economia interbelică românească. Eram o țară agricolă în primul rînd pentru că venitul național era alcătuit, în cea mai mare parte, din venitul din agricultură. Populația țării, în cea mai mare parte, muncea și trăia din agricultură. Dar și agricultura era la un nivel tehnic foarte jos. În structura socială a vremii, proletariatul era foarte puțin numeros. Industrializarea era recentă, cu unele domenii destul de puternice și înaintate, ca extracția și rafinarea petrolului sau cum erau unele construcții metalice ale lui Malaxa, cu un început de siderurgie a lui Auschnit, la Reșița, un început de șantier navale la Constanța și Galați. Aveam industrie ușoară și alimentară. Cea mai dezvoltată era industria petrolieră, datorită interesului capitalului străin. Eram cotați ca slab dezvoltați între statele Europei, considerați cu cîteva decenii în urma dezvoltării economice a Ungariei și Cehoslovaciei. Țările acestea au moștenit o industrie ce începuse în timpul stăpînirii Imperiului austro-ungar. De aceea și noi, în Ardeal, în partea ce a aparținut Austro-Ungariei, aveam o industrie mai dezvoltată decît în restul țării. Reșița și Timișoara erau centre importante. Să te compari cu Franța și Anglia? Iar acum se spune eronat că, dacă n-ar fi fost socialismul, eram pe picior de egalitate cu ele. De la această situație socială se puneau probleme foarte profunde, chiar dureroase. Era clar că agricultura nu putea hrăni 70–75% din populație. Nu dădea atîtea venituri. Iar acum se spune că România era o mare exportatoare de cereale, trecîndu-se sub tăcere starea mizerabilă a majorității populației rurale care era subalimentată. O mărturisește literatura vremii.

Asemănător relatează situația României și regina Elisabeta, la început de secol XX. Țara, scrie ea, este puțin populată, meseriile sînt în mîna străinilor, nu se cumpără, nu se vinde, nu se construiește, nu se fac comenzi. Dacă Iisus ar reveni în mijlocul avuților creștini, aceștia l-ar declara „socialist periculos“ și, în cel mai bun caz, l-ar închide într-un ospiciu...”.

Vezi, așadar, că nu trebuie să fii comunist ca să spui aceste lucruri. Le descrie și regina României! În '44, cronologic ne aflăm în epoca

modernă, dar în economia unei asemenea epoci tehnica și industria sînt pe primul loc, nu agricultura. 60% din populația țării era analfabetă și cu ea nu puteai industrializa țara. Necesitatea industrializării, care a fost înscrisă în programul partidului comunist, cred că nu trebuie argumentată. Că s-a făcut prin imitarea industrializării sovietice, cu planuri cincinale și în forță este, desigur, adevărat. Fără economie planificată, siderurgie și industrie constructoare de mașini, URSS s-ar fi prăbușit în timpul războiului. Acesta este adevărul pentru economiști. Propagandistic poți spune orice. De pildă, că sînt idei criptocomuniste...

Mi-am notat pentru această discuție o celebră considerație a lui Robert Conquest: „Stalinismul este o cale de realizare a industrializării după cum și canibalismul este un regim bazat pe protetine superioare“.

Sună spectaculos, dar Conquest este politolog, nu economist. Pe de-o parte, avem definiția lui Lenin — „Socialismul este puterea sovietelor plus electricitate“ și simbolurile puterii economice sovietice: siderurgia, rafinăriile de petrol, uzinele hidroelectrice și fabricile de tractoare. De cealaltă parte, teoriile anacronismului acestor realizări pentru că, în acea epocă, în Occident și în America, industria însemna mecanica ușoară și tehnologia modernă. Numai că Rusia feudală și România nu puteau face saltul direct în epoca post-industrială. În anii '50, nu ne puteam mărgini la o industrie bazată pe prelucrarea produselor din agricultură, ne trebuiau și sectoarele de bază ale industriei grele. Și asta nu se poate fără oțel. Oțelul înseamnă siderurgie, cocs, cărbune, energie. Nici agricultura nu se putea dezvolta fără producția de mașini agricole. Se cereau dezvoltate ramurile conexe care, împreună dădeau ideea politică de industrializare a țării.

Să regîndim puțin atmosfera acelor ani de trecere de la un regim social la altul. Cum s-a făcut naționalizarea din iunie 1948, în afara celor scrise, pînă de curînd, în manualele de istorie?

Eu nu știu ce s-a scris în manualele de istorie. După ce-am venit în țară, am răsfoit manualele lui Roller iar după aceea nu am mai citit manuale de istorie. Mi-a ajuns. Despre naționalizare o să-ți spun ceea ce știu din locul unde eram eu. În trecerea, pe feli, de la economia privată la cea de stat momentul naționalizării a contat foarte mult. Categorie s-a făcut la comandă sovietică. Totul se făcea la comandă sovietică. Nu știu dacă ei au indicat momentul și formele.

Zilber relatează că între el și Pătrășcanu erau contradicții pe această temă. Zilber pretinde că el l-a sfătuit pe Dej să înceapă naționalizarea încă din 1947. Pătrășcanu susținea că ar fi o greșeală să se facă devreme, deoarece nu ar avea cine conduce întreprinderile⁸⁰.

Dacă au existat asemenea discuții, se poate ca momentul să fi fost hotărât de Dej împreună cu conducerea partidului. Pregătirea naționalizării s-a făcut în secret, astfel că naționalizarea principalelor mijloace de producție a părut o lovitură de stat. Cu Legea naționalizării, promulgată de MAN în 22 iunie 1948, s-a trecut, de fapt, la noua orînduire. Conform învățăturii lui Lenin, proprietatea privată produce capitalism și burghezie, permanent, spontan și în proporție de masă.

Numai că această învățătură nu a fost răspîndită în România înainte de instaurarea noii orînduiri. Tot din declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu, am aflat că în campania electorală din '46 „cuvîntul colhoz nu a fost luat în gură“ de candidații comuniști altfel decît pentru a-i combate pe cei care răspîndesc „zvonuri mincinoase“ privind colectivizarea. În conformitate cu indicațiile Ministerului Economiei Naționale a procedat Pătrășcanu și atunci cînd l-a sfătuit pe Max Auschnitt să investească în continuare, aici capitaliștii fiind îndemnați să continue afacerile, să nu se teamă de naționalizare.⁸¹

Sigur că nu întîmplător Dej conducea Ministerul Economiei Naționale, care răspundea de promptitudinea livrărilor către URSS și de inventarierea resurselor naturale și a bogățiilor țării în vederea naționalizării. Mai trebuie însă știut că în România interbelică unele întreprinderi și servicii publice aparțineau statului iar naționalizarea ansamblului industriei fusese punctul central al programelor electorale ale PCR și PSD. Banca Națională fusese naționalizată în '46. Ce știam eu înainte de publicarea legii? De știut, știam ceva, mai bine zis simțeam, pentru că lucrînd la Ministerul Economiei Naționale ni s-a cerut să pregătim o listă din sectoarele materialelor de construcții și textile cu întreprinderile care merită interes din partea statului. Nu ni s-a spus că pentru naționalizare, dar bănuiam că va veni o modificare a statutului lor.

Dar problema cadrelor?

Așa cum o vedea Pătrășcanu, exista într-adevăr. S-a rezolvat prin aceea că anumiți oameni de încredere au fost convocați cu o noapte îna-

inte de a fi cunoscută legea, la comitetele teritoriale de partid. Din ei s-au creat „comitetele de naționalizare“. Dimineța a fost trimis fiecare la locul stabilit, în fabrici și uzine, pentru a prelua casele de bani, documentele, conducerea. A fost ca un trăznet din senin peste proprietari și populație.

S-a spus că a fost foarte bine primită de lucrători...

Eu n-am văzut atîta fericire. După ce s-a făcut naționalizarea, împreună cu alți doi oameni de la partid am fost trimiși într-o călătorie la Brașov, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc, unde am vorbit la niște mitinguri despre naționalizare. Nu prea i-am văzut pe ascultători fericiți, pentru că nu prea pricepeau măsura. Dar, probabil, ai făcut această remarcă avînd în vedere filmele ce s-au făcut după aceea cu muncitorii ce-au preluat, entuziasmați, fabricile. În realitate, noi fuseserăm trimiși să explicăm legea după ce aceasta intrase în vigoare. După cum ai văzut și din dosarul lui Pătrășcanu, nu se așteptau oamenii la ea. Careva din delegație vorbea și ungurește și traducea oamenilor ce spuneam noi. N-aș putea spune nici c-am simțit vreun protest sau vreo opoziție din partea ascultătorilor noștri. Eu n-am văzut exuberanța muncitorilor pe viu și pentru motivul că am trăit lucrurile birocratic, din minister. Nu știu ce au spus oamenii în momentul în care-au aflat că fabrica unde lucrează nu mai e a patronului. Pentru că te interesa entuziasmul oamenilor din anumite momente ale acestei istorii, un astfel de moment a fost stabilizarea monetară din '47.

Propaganda de partid nu o prezintă astfel. Rețin cazurile, prezentate de cinematografie, ale unor bogați, sărăciți peste noapte, ce înnebunesc, subit, în fața milioanei cusute în saltele sau se sinucid, precedați de imaginea artistică a bancnotelor fără valoare, spulberate, deasupra străzilor, ca frunzele moarte-n furtuna de toamnă...

Nu rețin ce s-a spus propagandistic, dar înainte de stabilizarea monetară aveam o inflație de genul celei ce-o trăim acum. În prezent este cauzată, în principal, de greșelile de conducere. În 1947, erau urmările războiului, despăgubirile plătite sovieticilor, faptul că activau Sovrom-urile care transferau o parte din avuție în URSS, la care se mai adăuga bineînțeles și o proastă conducere. Față de starea de dinainte de război crescuseră prețurile de 100–150 de ori și viața economică era falsificată de această inflație.

O dovadă a falsurilor propagandistice: „Scînteia“ prezenta cozile din fața magazinelor din URSS ca un model de disciplină și conștiință cetățenească, demn de urmat și la noi...”⁸².

Da? Sînt multe lucruri comice și în politică!... În august 1947, după o pregătire de aproape o jumătate de an, s-a făcut stabilizarea monetară. Din martie 1947, un colectiv din care făceau parte Maurer, eu, Gaston Marin, Vijoli, cîțiva consilieri sovietici și adjunctul ministrului de finanțe sovietic, a pregătit stabilizarea. În august s-a introdus o monedă nouă. Tot leul, dar cu un alt conținut în aur. S-a introdus și o grilă de prețuri.

Mercurialul?

Nu. Mercurialul este un preț absolut local. În comisie s-a stabilit o scară a prețurilor. Față de 1938, am scos salariile să fie la 1,5, prețurile agricole la 2 și prețurile industriale la 3.

Dar aceasta însemna scăderea nivelului de trai al oamenilor!

Sigur că da. Însă crea o anume stabilitate a vieții economice, pe care se putea clădi ceva. A fost un succes. Deși a fost o măsură cu un caracter net de clasă, cu scopul de a slăbi burghezia. Schimbul banilor vechi cu bani noi era foarte dezavantajos pentru cei care aveau bani. Un leu nou valora 20 000 de lei vechi. Măsura asta a avut loc în august cînd venea lumea din vacanță și rămăsese fără bani. Fără resurse. Nu pentru aceasta, bineînțeles, s-a făcut în august, ci pentru a fi după recoltă. Salariaților li s-au dat niște avansuri, dar ceilalți au rămas în vînt.

Generalul Sănătescu vorbește despre greutățile acestui timp. Din pensia de general nu putea să-și întrețină familia și, pentru a cumpăra alimente, vindea pe prețuri de nimic diferite piese din echipamentul său militar⁸³.

Cred că Sănătescu se referă la timpul dinainte de stabilizare cînd toți o duceau la fel de prost din cauza inflației. Stabilizarea a fost o spoliere a claselor avute, directă și fățișă, necamuflată. Era categoric, în mod nemascat, o măsură de clasă. Această măsură a fost primită mult mai pozitiv de clasele neavute decît naționalizarea. Vedeau, concret, că noul regim îi avantajează. Ei nu pierdeau nimic la schimb, pentru că nu aveau ce schimba. Li se dădea avans din salariu. Cel puțin pînă la salariul următor aveau din ce trăi, iar ceilalți nu. Atunci s-a interzis deținerea valutei de către cetățenii români. Oamenii au fost obligați să declare tot ce aveau, metale prețioase și valută. În afară de bițuteriile de

familie, au fost obligați să predea totul băncii. „Cocoșeii“ și dolarii trebuiau predați sub sancțiunea închisorii.

Nu i-au predat nici cei din conducerea partidului! Bodnăraș avea un cont în Elveția⁶⁴. La percheziția la domiciliu făcută lui Pătrășcanu în '48 și lui Teohari Georgescu în '52 s-a găsit valută. De unde știți cei din comisie să planificați și să coordonați aceste măsuri?

Nimeni dintre noi nu prea știa. Sub direcția consilierilor sovietici s-a elaborat. Și în condiții foarte grele, pentru că Ministerul de Finanțe era în mîna liberalilor. Ministru era Alexandrini, omul lui Tătărescu. Iar Tătărescu era vicepreședinte al guvernului. Deci, material documentar nu puteai obține de la Finanțe. Se obținea prin oamenii partidului de la Finanțe care, sub diferite pretexte, îl puteau scoate. Iar metoda era, de asemenea, patent sovietic. Ca toate celelalte măsuri din acei ani.

„Adevărul iese ca sula din sac!“

Nici din literatura beletristică, nici din istoria oficială, nici din zvonuri n-am putut afla ce făceați dv. într-o delegație economică. De exemplu, între 10 ianuarie și 20 februarie 1947, o delegație română, din care făceau parte Dej, Alexandrini, Maurer, Zeiger și Bârlădeanu, a fost la Moscova pentru „încheierea unui nou acord economic cu URSS“. În încheiere, scrie „Scânțea“ din ziua sosirii dv., „părțile și-au acordat reciproc statutul națiunii celei mai favorizate“. Ce s-a întîmplat, la Moscova, în decursul celor... 40 de zile?

Trebuie să spun că România, la sfîrșitul războiului, a ieșit ca o țară fără legături cu străinătate. În timpul războiului, aceste legături s-au redus la Germania, după război au fost, aproape exclusiv, cu URSS, în condițiile armistițiului — cînd le dădeam tot ce voiau ei —, și se puneau ca primă problemă reînnoarea unor relații între România și celelalte state. Am început cu această vizită în URSS, iar după aceea, în septembrie, am fost la Praga — cum am evocat — cu Groza, Bodnăraș, Livezeanu. În februarie 1947, am încheiat acordul cu URSS. Alexandrini era ministrul Finanțelor, din partea lui Tătărescu. Zeiger era un inginer tînăr care a stat în închisoare cu Dej. Fusese prins și arestat cînd au intrat trupele române în Basarabia. Avea și avantajul că știa rusește. Dej avea mare încredere în el. Și eu am colaborat bine cu el, cînd con-

duceam economia. El coordona compartimentul muncă și salarii. În delegația despre care vorbeam, înainte de a intra în această paranteză, am tratat și schimbul de mărfuri. Aveam nevoie de oțel, cocs, bumbac. Relații cu alții nu am avut, și nici cu ce face export. În URSS, dădeam produse petroliere, cherestea, ciment, carton asfaltat și pentru acestea am cerut materiile prime fără de care nu puteau funcționa fabricile noastre. Fabricile lui Malaxa, bunăoară, erau fără materie primă.

Nu se făcuse naționalizarea, încă. De ce vă preocupau fabricile lui Malaxa?

Erau ale lui Malaxa, dar în același timp erau ale economiei țării. Lucrau cetățeni români acolo. Cum să nu ne preocupe? Malaxa, ca și Auschnit, plecaseră în străinătate iar fabricile erau conduse de niște societăți generale în care intrau și reprezentanți ai statului. Fabrica de țevi a lui Malaxa — ce există și acum în București — rămăsese fără oțel. Fabrica era condusă de inginerul-șef, un mare specialist. Tot fără oțel era și proprietarul de la Cîmpia Turzii, din industria sîrmei. Între ei era concurență și a trebuit să stabilim proporții. De ce-am stat atît de mult? Cu ministrul comerțului exterior din URSS ne-am înțeles repede, dar obiceiul era să aprobe Stalin. Încheiam acordul, îl perfectam și așteptam ca miniștrii sovietici să-l aducă aprobat de Stalin. În timpul acesta pierdeam vremea, ne duceam la teatru, la operă. Țin minte că, la un moment dat, într-un magazin de bijuterii, Alexandrini a fost buzunărit. Aveam grijă ce vorbeam, ce făceam, ne știam continuu sub supraveghere! Pînă la moartea lui Stalin a funcționat acest sistem cu aprobările. Mult timp am pierdut așteptînd la Moscova aprobarea respectivă cît am fost ministru al Comerțului Exterior.

Cum s-a hotărît Dej să vă încredințeze conducerea economiei?

Printr-o întîmplare. În '53, la București trebuia să aibă loc un festival al tineretului. Pe rînd, în fiecare țară din lagărul socialist se făcea, anual, cîte unul. Tot o metodă din sistemul de propagandă inventat de URSS. În '53, trebuia să aibă loc într-o țară care, în ajunul datei respective, a comunicat că nu mai poate face față acestei sarcini. Ea a căzut asupra României. Pentru ca tinerii din toată lumea să aibă o impresie cît mai favorabilă despre țară s-au luat o serie de măsuri. Pe linie economică, s-a hotărît să se reducă aprovizionarea populației, pentru a se face stocuri ce urmau să fie puse în vînzare cînd vor veni oaspeții. Eu, care mă ciocneam de aceste probleme, mi-am zis: „Ar trebui să-i spun

lui Dej cum stăm, în mod real“. Aveam și rețineri: dacă se supără? M-am hotărât totuși să merg la el și i-am spus: „Tovarășe Gheorghiu, știți cum o duce lumea? Aproape moare de foame!“. Dej, ce se plimba prin cabinet, s-a apropiat repede de mine, m-a luat de reverele hainei — scena se petrecea în Palatul Victoria — și, cum el era voinic și îndesat, m-a tras cu putere lângă geam și mi-a spus: „Arată-mi și mie unul care moare de foame!“. „Aici, în Piața Victoriei, nu găsiți niciunul! Dar dv. aveți posibilitatea să vă informați și cum o duce lumea ce nu trăiește în Piața Victoriei“. M-a lăsat supărat — nu știam ce va urma —, dar după vreo trei săptămîni îmi spune: „Să știi că ai avut dreptate. Miron ne-a indus în eroare, pe toți, cu cifre false de la statistică și noi am înghițit găluști de la el. Vreau ca tu să lași Comerțul Exterior și să treci ca vicepreședinte la CSP. Stai acolo și înveți un an, un an și jumătate și după aceea preiei președinția la CSP“. Așa s-a și întîmplat. Am luat cunoștință cu sistemul de planificare, am văzut și ce haos era în economie. Odată cu mine a fost numit și Gaston Marin, un om de încredere al lui Dej. Eram o îmbinare bună: un inginer și un economist.

Cum s-a luat măsura numirii?

În '55, către sfîrșitul anului — eram în convalescență la Poiana Brașov, după o operație — primesc un telefon de la Gaston Marin că Dej mă roagă să vin la București. La Nicolau acasă trebuia să-l caut. Acolo se mai aflau Chișinevski și Bodnăraș. Și Dej îmi spune: „Am hotărît să te însărcinăm pe tine să conduci economia. O să te facem membru în CC, să ai mai multă autoritate. Congresul este în decembrie și după aceea te numim“. Așa s-a și întîmplat.

Ce reproșai conducerii lui Miron Constantinescu?

În lumea politicii de-atunci — ca și în cea de-acum — e plin de ambițioși care cred că pot răsturna sau clădi economia în cîțiva ani de zile. Dacă în politică mai poți acoperi realitatea cu fraze, în economie lucrurile se răzbună imediat. În economie, adevărul iese ca sula din sac: imediat te-nțepi! Comisia de Stat a Planificării nu a fost invenția lui Miron sau a cuiva din România. În 1948, cînd a apărut la noi, a fost înființată și în celelalte țări intrate sub stăpînire sovietică. CSP era „sfătuit“ de specialiștii de la Gosplan iar scopul final era transformarea statului în unic patron. În fruntea acestui CSP, Miron își permitea pur și simplu fantezii, nu conducere economică. Voluntarism! Ce visa noaptea

credea că poate face ziua. Ca și Stalin, ca și Ceaușescu se închipuia omul providențial al țării.

Planurile cincinale, economia centralizată puteau fi concepute pe bază de eficiență reală?

Oamenii cred că au suferit cel mai mult din cauza lipsei de competență. De aceea au urmat procesele de sabotaje. În '49, se introdusese pedeapsa cu moartea pentru sabotaj în economia națională.

S-a și aplicat în cazul unor nevinovați care au lucrat la Canalul Dunărea-Marea Neagră!

Cînd s-a putut — după moartea lui Stalin —, Dej l-a desființat. După eliminarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și Teohari Georgescu, Dej a căutat să coreleze planurile economice cu necesitățile populației. Încă de la Plenara lărgită a CC, din august 1953, Dej a declarat că rata industrializării este excesiv de accelerată. În 1954, nivelul investițiilor din România era cel mai ridicat, dar disproporțiile erau foarte mari. Bunăoară, pentru agricultură și industria forestieră se alocaseră doar 10% din plafonul investițiilor și încă mai puțin pentru industria bunurilor de consum. În 1954, s-au desființat Sovrom-urile, dar planul cincinal 1954-1960 a avut ca scop menținerea unei industrializări rapide — considerată necesară pentru evoluția pozitivă a economiei —, dar fără o industrializare corelată, proporțională a ramurilor. Cînd conducea Miron economia, se căutau „sabotori” și „dușmani de clasă” pentru economia care nu mergea din cauză că se baza pe lucruri incerte. De pildă, producția se planifica pe materiile de import, dar nu se prevedea în plan, cu ce exporturi compensăm sau pe ce bază plătim. Și urmau explicațiile. Atunci, se afirma că oamenii trăiesc rău din cauza „dușmanilor poporului” care sabotează economia, astăzi se spune că o duc prost cetățenii României datorită costurilor de tranziție. Dar unde-i legea iminentă a costurilor de tranziție? Viața oamenilor de azi este subordonată „legii” costurilor de tranziție. Nicăieri nu există o astfel de lege economică, deși se vorbește de ea ca și cum cineva a descoperit-o. Din păcate, istoria economică a fost scrisă de propagandiști, nu de economiști, de aceea s-au afirmat multe falsuri. Dej spunea: „Avem nevoie de propagandiști numai atunci cînd lucrurile merg prost; cînd lucrurile merg bine, fac ele singure propagandă”. Mai avea Dej o vorbă care nu a rămas în discursurile oficiale: „Mie nu mi-e frică de dușmani, mie mi-e frică de prostia noastră”.

Intuiția deschizătorului de drum

Prin ce momente reprezentative a trecut economia românească după 1944?

Nu le-aș spune „momente reprezentative“. Sînt niște etape. O etapă premergătoare a durat pînă prin '46, cînd economia a fost capitalistă, dar statul căuta să intervină mai mult ca înainte. După '46, a început o luptă între elementele socialiste și rămășițele economiei capitaliste, luptă care a fost rezolvată prin actul naționalizării. După aceea, a urmat o perioadă de reconstrucție economică, făcută cu mari greșeli de concepție și lipsuri foarte mari, care a durat pînă prin '56-'57, cînd Dej s-a putut folosi de toate avantajele situației sale politice pe plan intern și de conjunctura externă... A durat pînă la venirea lui Ceaușescu și după aceea a început un nou și mare haos. Într-o economie planificată, primul pas care trebuie făcut e de natură politică: trebuie să se împartă corect, în raport cu scopurile, dar și cu realitățile, venitul național. Cît din el se dă pentru viața populației, cît se dă pentru investiții, pentru dezvoltare. Aceasta e problema cheie. În cuvîntarea mea la Congresul al IX-lea al partidului, la înscăunarea lui Ceaușescu, am atins și aceste probleme. Arătam necesitatea unei reforme. Am vorbit și de credite, de datorii, de prudența ce trebuie să o avem în ce privește îndatorarea.

Cum coordona Dej economia? Rămăsese la capitolul studii doar la cele patru clase primare și la „universitatea Doftanei“...

Numeroși întemeietori de mari averi — începînd cu Ford — ca și mari oameni politici n-au zăbovit prea mult prin școli. Au avut intuiție. Intuiția este calitatea principală a deschizătorilor de drum. Și Dej o avea. Nu după cifre economice lucra Dej. Fusesse muncitor și lucrase direct în producție, avea o mare experiență de viață, acutizată în anii pușcăriei, o mare inteligență nativă, intuiție și curajul riscului. O să-ți dau un exemplu din care poți deduce felul de a lucra al lui Dej. La un moment dat, am fost alertat de Banca Națională că sporesc datoriile gospodăriilor colective față de bancă. I-am făcut un material lui Dej din care reieșea că trebuie să examinăm problema, altfel ducem de ripă gospodăriile colective, îndatorîndu-le. Am trimis plicul lui Dej și, nu știu de ce, secretara a scris pe plic „foarte urgent“. Dej mi-a reproșat, după aceea, jumătate în glumă, jumătate supărat că datorită acelei mențiuni a deschis plicul înaintea celorlalte ca să găsească înăuntru... niște

cifre statistice! Contactul cu realitatea îl impresiona, nu cifrele. Avea Dej și alte calități care îl avantajau în relațiile cu oamenii politici străini, benefice și pentru relațiile economice ale României. Făcea impresie pentru că era plastic și în expresie și în gesturi. D'Estaing, în februarie 1965, a rămas foarte impresionat de el. La plecare, mi-a spus: „Aveți un conducător foarte înțelept“. Îmi amintesc că odată, la Moscova, a venit la vila unde stăteam Ponomariov, secretarul CC însărcinat cu relațiile cu țările socialiste. Iar Dej îi povestea cum va fi când vom avea o rezervă de stat de cereale la care visa el, de cel puțin două milioane de tone. „Iar eu voi sta, ca un crîșmar, cu cheile la brîu, fără să-mi pese de secetă“, zicea el.

Episodul este relatat de Dumitru Popescu într-un alt context: pentru a ilustra ipocrizia lui Dej în legătură cu criticile aduse Anei Pauker pentru colectivizarea în forță. Dej — afirmă Popescu — era încîntat de încheierea grabnică a colectivizării și se numea de-acum pe sine „stăpînul“, cu cheile recoltelor la brîu...⁸⁵.

Nu este adevărat. Episodul s-a consumat în legătură cu rezerva de stat de cereale necesară desființării cotelor! În tot ce scrie, Dumitru Popescu este partinic. El a fost unul dintre oamenii lui Ceaușescu care l-au „ajutat“ să ducă țara unde se știe.

Iar dv. — se poate replica — ați fost unul dintre oamenii lui Dej...

Este adevărat. Dej avea încredere în mine. Cînd Maurer a fost numit prim-ministru, Dej i-a spus: „Du-te liniștit că poți să te bazezi în probleme economice pe Bârlădeanu și pe Gaston Marin“. Asta mi-a spus Maurer, pe care Dej îl scosese de sub ghilotina sovietică, apreciindu-i inteligența și abilitatea. Am povestit că, atunci cînd mi-a comunicat Dej că voi răspunde de economie, i-am răspuns că nu voi putea face nimic dacă nu îndreptăm lucrurile în două domenii: cotele agricole și unele prevederi ale planului, precum și sistemul de salarizare.

Un sistem mai dur decît al economiei feudale unde iobagul avea obligația de a preda o cotă parte din recolta sa. Conform sistemului sovietic, însă, indiferent dacă recolta era bogată sau compromisă din motive meteorologice, cotele stabilite prin lege erau obligatorii. Ca să nu fie închiși, povestesc ei, țărani, cumpărau de pe piețele din alte zone ale țării produsele pentru cote.

Așa era. Noi veneam primii în tot lagărul socialist cu ideea desființării cotelor. La vestea aceasta au început să tragă toate clopotele de alarmă. Dej mă însărcinase să pregătesc un material pentru Biroul Politic cu propunerea de desființare a cotelor obligatorii. Acolo susțineam ca sistemul cotelor obligatorii să fie înlocuit cu cel al contractelor libere. Țăranii să facă contractele ce le vor ei. În acea vreme, existau puține CAP-uri. În bună parte era o producție privată.

După 1980, Ceaușescu a reintrodus sistemul cotelor chiar pentru satele colectivizate. Oamenii erau chemați la primărie și obligați să semneze planuri de producție și planuri de contractare prestabilite pentru ceea ce aveau în gospodăria individuală — grădina și animalele proprii. La predarea contractelor — cu prețuri impuse — urmau scene asemănătoare cu cele descrise de Marin Preda cu „foncirea” lui Moromete...

Eram pensionat atunci. Dar să știți că și în Biroul Politic când s-a pus chestiunea desființării cotelor au fost unii care au mîrîit. De Borilă și de Bodnăraș îmi amintesc. Eu, care nu eram membru al Biroului Politic, mirat și enervat de stupiditatea întrebărilor ce mi se puneau, am spus: „Dacă vreți, lăsăm așa cum e și veți vedea ce va ieși”. Iar Dej era jumătate supărat, jumătate încîntat că le-am răspuns dur. După aprobarea desființării cotelor în Biroul Politic, a început gălăgia în lagărul țărilor socialiste. Dej m-a însărcinat să convoc toți ambasadorii acestor țări, în frunte cu Epișev, ambasadorul URSS, și să le explic măsura prin care noi scontam să obținem cointeresarea țăranilor și creșterea producției. Care-a fost rezultatul? Peste cîteva zile, Hrușciiov l-a chemat, furios, pe Dej, la telefon: „Ce faceți voi acolo? Vreți să lăsați fără pîine orașele, să moară de foame?”. Dej i-a răspuns: „Nu va fi nimic, tovarășe Hrușciiov. Noi știm să mîncăm și mămăligă, dacă nu-i pîine”. Dar mi se pare că am evocat deja toate acestea. Noi hotărîserăm să facem o rezervă de stat cît mai mare. Dacă nu ajungea, importam din URSS, iar dacă ei nu ne dădeau, Dej era dispus să pună la bătaie o cantitate de aur cu care să cumpărăm grîu în primul an. Ne gîndeam să reînființăm sistemul ce funcționase înainte de 23 august, dar pe care noi nu-l stăpîneam. Existau negustori de cereale, unii reprezentînd trusturi străine, care umblau din sat în sat și încheiau contracte cu proprietarii. Pe parcurs, Ceaușescu a reintrodus cotele obligatorii, nemaiputîndu-se descurca în urma greșelilor economice făcute. A început cu obligații

impuse sectorului cooperatist. Chemau secretarul de raion și-i spuneau că trebuie să mai livreze încă cinci tone de grâu la prețul cutare. Iar omul executa sarcina de partid, înlocuind contractele vechi cu altele noi, obligatorii. Dumitru Popescu continuă cu atitudinea pe care a avut-o și înaintea: ce s-a făcut bine trece în seama lui Ceaușescu, ce s-a făcut rău pune pe seama lui Dej.

S-ar putea crede că Dej a fost dușmanul colectivizării?

Dej nu era dușmanul colectivizării. Însă o colectivizare bazată, în final, pe interes. Ideea lui era de a promova la început întovășirile ca o treaptă spre colectivizare. De aceea i-a și criticat pe Ana Pauker și pe Vasile Luca pentru presiunile pe care le-au făcut asupra țăranilor de a intra în colectiv, pentru cei 80 000 de țărani ce-au fost închiși pentru că refuzau să semneze cererile de intrare în colectiv.

Și, dacă mai trăia Dej, se desființau colectivele?

Să-ți spun cum ar fi sfișit lucrurile dacă mai trăia Dej. În decembrie '64, eu mă întorsesem de la Paris, unde am avut tratative cu Giscard d'Estaing, pe atunci ministru de Finanțe, pe care l-am invitat să vină la noi. L-am convins pe Dej să-l primească. Dej era bolnav, se întorsese de la Varșovia. Nu știa că are cancer. Zicea că-i răcit și îl înjura pe Gomulka: „O să vadă el — zicea — când o să vină la noi, îl cazez și eu într-o casă cu curenți“. După ce-a plecat D'Estaing, am rămas noi: Dej, Maurer și cu mine. Dej îmi spune: „Îți aduci aminte de desființarea cotelor? De materialul ce l-ai făcut atunci? Uite ce material trebuie să studiem și să pregătești: să lăsăm CAP-urile libere. Să vîndă ce vor, cît vor și cu ce preț vor“. Eu, cu o glumă nu prea reușită, îi răspund: „Dacă le lăsăm libere, vom rămîne fără prune, fără țuică!“. „Să le rămînă lor și prunele“, a zis Dej.

Ce însemna această idee la nivel macroeconomic?

Autonomia CAP-urilor. S-ar fi creat o piață în care ar fi ființat ca reali producători și proprietari.

Și beneficiari... Nu de aici și-a însușit ideea Ceaușescu?

Nu știu. Despre Ceaușescu... I-am spus atunci lui Dej că nu pot pregăti materialul fără Ceaușescu, care răspundea de agricultură, pe linie de partid. Dej s-a înfuriat: „Lasă-l pe prostul ăsta la o parte! Nu înțelege nimic. El poate numai să te-ncurce!“. Deci am rămas cu această sarcină de a pregăti materialul. Ar fi fost un puternic impuls dat agriculturii, care ar fi funcționat ca agricultură modernă, mecanizată, chi-

mizată și după regulile eficiente ale raporturilor cerere—ofertă. Îți dai seama că ar fi fost o măsură mai profundă decît cea a desființării cotelor.

„Uneori, nu-i bine să trăiești prea mult!“

Ce colaboratori apropiați ați avut ca președinte al CSP?

Am lucrat bine cu Gaston Marin, Vijoli, cu Modoran, Zeiger. Pînă prin '58—'59, ne-a trebuit timp să reparăm greșelile făcute de Miron. Din anii '60, oamenii au început să trăiască mai bine. Cînd a murit Dej, noi aveam o situație economică pe care o invidiau mulți; nu aveam nici un fel de datorii.

Cum se făcea față nevoii de specialiști, în anii '50, pentru conducerea proprietăților naționalizate și coordonarea economiei?

S-au găsit pentru fiecare întreprindere conducători. Nu întotdeauna s-a reușit, dar au fost oameni care au făcut față sarcinilor. Între timp, s-au format specialiști din generația tînără. Dar, sigur, era o problemă grea aceea a cadrelor.

S-a rezolvat, parțial, ca în planul politic: prin tactica „tovarășilor de drum“, îndepărtați după ce politehnicile muncitorești au produs primele generații de absolvenți.

Cînd am fost numit președinte al CSP, aveam acolo o serie de directori, ingineri, economiști de mare valoare, proveniți din regimul burghez. Îmi amintesc de Tache Atanasiu care fusese director general adjunct al CFR și martor în procesul lui Dej.

Al acuzării?

Al apărării, cred, pentru că Dej vorbea pozitiv de depozitia lui. Alt specialist de mare valoare cu care am lucrat a fost Bercovici, membru al Academiei, ce conducea sectorul energetic din CSP. Pe asemenea oameni viața îi obligase să slujească noul regim. Eu, cu asemenea cadre, m-am împăcat bine și la Comerțul Exterior, în '46. Și Dej prețuia specialiștii. Cei cu care am avut eu de-a face erau destul de loiali.

După ce-și îndeplinesc „misiunea istorică“ puteau fi îndepărtați.

Nu cunosc asemenea cazuri frapante în experiența mea. Dacă era util și lucra cinstit, de ce să nu fie păstrat? Dacă omul făcuse înainte politică, niciodată n-am considerat că era un certificat fatal pentru el. Conta să nu facă, în continuare, politică dușmănoasă, burgheză.

Pe inginerul Emil Calmanovici l-ați cunoscut?

Foarte puțin.

Dv. m-ați rugat să vă povestesc ce aflu din arhive și din bibliografia consultată. Vă sintetizez, acum, drama a trei specialiști: Emil Calmanovici, Jacques Berman și Alexandru Ștefănescu — care n-au făcut politica partidelor burgheze, ci au fost principalii susținători ai partidului comunist în ilegalitate. Toți trei au fost condamnați în procesul Pătrășcanu — deși erau absolut nevinovați —, Calmanovici și Ștefănescu la muncă silnică pe viață, iar Berman la zece ani muncă silnică. Doar el a mai ieșit din închisoare. M-am pregătit pentru a aduce cazul lor în discuție deoarece lămurește și controversata chestiune a fondurilor bănești din ilegalitate. Calmanovici și Berman au fost responsabili comisiei centrale financiare a CC al PCdR în perioada 1937–1947. În 1943, Calmanovici a donat partidului 8,4 milioane de lei, iar Berman 7 milioane de lei, în timp ce toți ceilalți susținători ai partidului au donat — la un loc — suma de 10,7 milioane lei! În 1944, cei doi au donat o sumă și mai mare, iar Alexandru Ștefănescu a fost donatorul a 6,1 milioane de lei⁶⁶. Cea mai mare parte a banilor de care a dispus partidul în „anul victoriei” provenea din avuția celor trei oameni! Calmanovici și Berman erau membri de partid din 1937. Ștefănescu nu a fost membru al nici unui partid. Niciunul nu s-a opus naționalizării. Dimpotrivă, inginerul Calmanovici, pe când nu se punea chestiunea naționalizării, a construit, cu fonduri proprii, locuințe pentru muncitori. Nu numai agoniseala de-o viață a donat-o popoului muncitor ci s-a pus cu toată priceperea și cunoștințele sale în slujba vremurilor noi. Specialist de mare reputație, a fost, după 1944, directorul Normelor și Construcțiilor și consilier tehnic în construcția Casei Scînteii. Cum i-a răsplătit partidul serviciile acestea? A fost suficient ca într-o declarație să apară numele său — ca mijlocitor al unei întrevederi între Pătrășcanu și Ștefănescu, faptul fiind inventat — ca Dej să scrie pe marginea declarației: „să fie arestat”. Același Dej, căruia Calmanovici îi trimisese, în închisoare, un cojoc să-l protejeze de frigul Doftanei... După condamnare, din închisoarea Aiud, Calmanovici a trimis cutremurătoare scrisori foștilor săi tovarăși din conducerea partidului prin care îi imploră — dacă au socotit că servește cauzei partidului con-

damnarea sa, deși era total nevinovat — măcar să-i acorde privilegiul de a munci. Altfel, nu merită să mai trăiască și va intra în greva foamei. Deși scrisorile ajung la destinație, nu-i răspunde nimeni. În cele din urmă, reușește să strecoare, printr-un gardian, câteva vești soției și rugămintea de a lua legătura cu anumiți tovarăși din fosta Internațională pentru a atrage atenția asupra nevinovăției sale. Lucrurile se descoperă, iar Calmanovici este manipulat pentru „a fi stors“ de tot ceea ce știe. Este transportat la o vilă a gospodăriei de partid — cu promisiunea că în curînd se va „clarifica situația“ sa — și i se înscenează o legătură cu exteriorul printr-un ofițer de securitate, deghizat în gardian. Pe o pînză de cearșaf, Calmanovici își scrie povestea de soldat credincios al partidului și își așterne dorințele de a sluji cu munca sa, pînă la ultima suflare, partidul. Manipularea își urmează cursul: „demascată“, Calmanovici este readus, cu brutalitate, în închisoare, unde, conform celor scrise anterior, intră în greva foamei. Pînă într-un anumit moment critic cînd este manipulat pentru a o înceta — și a semna declarația de încetare a ei — după care, conform declarației medicilor închisorii, i se aplică un regim alimentar care-i provoacă decesul. În ancheta din '67-'68, sînt descrise și torturile prin care au fost smulse mărturiile de falsă vinovăție. Iată în cel fel „a fost ajutat“ Berman să-și realizeze „sarcina de partid“ de a declara ceea ce-i cereau anchetatorii: „În 17 decembrie 1952, am fost luat din celulă și legat la ochi, ca de obicei am fost coborît într-o pivniță unde simțeam o lumină puternică, zgomote de lanțuri, căderi de greutate etc., am fost dezbrăcat și apoi instalat într-un fel de frigare, cu capul și picioarele legate de niște fiare, iar mîinile legate cu niște frînghii aspre care provocau mari dureri la încheieturi. Am început a fi întors pe frigare, întoarceri care îmi provocau dureri și amețeli grozave, apoi, întors cu fundul în sus, mi s-au tras, cu niște lopeți late, metalice, zeci de lovituri“⁴⁸⁷. Aceștia n-au fost „dușmani de clasă“, ci ilegaliști. Niciunul dintre cei trei nu provenea din „clasele exploatare“, ci își cîștigaseră, singuri, avuția. Bănuiesc că nu s-a vorbit nimic despre ei la „reabilitări“!

Nu s-a vorbit despre ei. N-aș fi bănuît asemenea lucruri. Cum spuneam, politica naște monștri... Uneori, nu este bine să trăiești prea mult ca să afli așa ceva...

Dramatic este și cazul lui Anton Golopenția, directorul Institutului Central de Statistică, mort în timpul anchetei, care își implora anchetatorii să fie lăsat să muncească cinstit. Îi scria fetiței sale, Sanda, scrisori de părinte iubitor, sfătuind-o să fie o bună pionieră... Puțin a lipsit ca să ajungă în anchetă și Corneliu Mănescu, viitorul ministru de externe al României!

Cornel Mănescu? De ce?

Ca funcționar la Institutul Central de Statistică, fusese trimis — ca și Levente, Rațiu, Pavel, Betea, Ștefan Popescu, anchetați în lotul Pătrășcanu — la un recensământ, comandat de Ion Antonescu, în Transnistria. În felul acesta, cunoșteau ceva mai mult decât era nevoie despre istoria reală a partidului iar prin rezultatele aceluia recensământ se putea „dovedi” atitudinea lor antisovietică. Am găsit, în declarațiile celorlalți, multe referiri la Mănescu. M-am întrebat, în timpul studierii dosarului Pătrășcanu, cum a fost posibil ca, singur, Corneliu Mănescu să fie exceptat de la arestare și anchetare. Răspunsul cred că l-am găsit într-un amănunt oferit de cartea lui Anton Rațiu. Fosta soție a lui Corneliu Mănescu, Tania, dactilografă la MAI, se recăsătorise cu șeful anchetelor, maiorul Filipescu⁸⁸. Această protecție cred că a fost întâmplarea care i-a oferit lui Corneliu Mănescu șansa strălucitei cariere politice ce-a urmat, spre deosebire de soarta tovarășilor săi de tinerețe, participanți la acel recensământ și învinuiți apoi de antisovietism.

Ce întâmplări pot hotărî destinul unui om!... M-am întrebat, după '68, dacă Dej a știut că Pătrășcanu a fost nevinovat. Despre ceilalți nu s-a vorbit. În raport cu puterea, Dej a fost unul din monștrii de care a vorbit Saint-Just. Ferească Dumnezeu să ajungă la concluzia că-i stirbea ceva din putere, că atunci n-avea milă!

VII

„VULPEA DIN CARPAȚI“

„Ana, Luca, Teo, Dej...”

„Ana, Luca, Teo, Dej / Bagă spaimă în burgheji” — era o lozincă populară a mitingurilor și demonstrațiilor muncitorești din 1944–1947. Ca orice construcție ideologică a epocii, ordinea în care sînt pomenite numele unor personalități reflectă ierarhia lor. Cum percepeați dv. relațiile dintre ei, pe vremea cînd Dej era al patrulea în partid?

Mai multe știu din cele ce-am aflat după „clarificare”. Dej spunea, atunci, că pînă la clarificarea cu Ana Pauker și Vasile Luca, pentru el, munca la partid a fost un infern. Tot ce voia el să facă era contracara de ei. Neînțelegerile lui cu ei decurgeau din multe chestiuni. Spre exemplu, cei doi voiau ca România să devină unul din statele federale ale URSS.

Gheorghe Dimitrov, ce-i avusese în subordine pe linie de Comintern, le-a promovat ideea, în 1948, în ziarul Cominform-ului, ceea ce l-a supărat pe Stalin. La scurtă vreme, Dimitrov a fost chemat de la Sofia la Moscova, unde a și murit.

Erau mai catolici decît papa! Cînd au venit în România, Luca și Ana aveau cetățenie sovietică și veneau în calitate de ocupanți. Ei îl considerau pe Dej un inferior. După emigrarea Anei în URSS, schimbată de autoritățile române cu unionistul Moș Ion Codreanu, ea a fost instructor al Cominternului pentru România. Vasile Luca fusese înainte

de război viceprimar al Cernăuților, iar în timpul războiului deputat în Sovietul Suprem din Moscova.

Și între ei erau dispute cu privire la viitorul României. Luca voia ca pînă în trei ani realitatea românească să fie identică cu cea a URSS. Ana, în schimb, voia ca pînă în decembrie 1944 să fie soviete în țară, iar Moldova să fie atașată Ucrainei. Pacea a continuat intoxicarea cu meritele Anei, prezentînd-o ca om de încredere al lui Stalin, căruia i-a făcut spectaculoase servicii. Astfel, Pacea o descrie pe Ana într-una din aceste misiuni la întîlnirea de la Teheran. „Spioana lui Stalin“ juca rol de menajeră la vila în care fusese cazat Roosevelt...”.

Din ceea ce-am văzut eu nu se observa o apropiere mare între Stalin și Ana. Ea era, într-adevăr, în bune relații cu Molotov, Malenkov, Beria. Meritele ei din timpul războiului în URSS erau prezentate cu referire la organizarea Diviziei „Tudor Vladimirescu“. După cum se poate vedea, acum, din studiul arhivelor — și ancheta lui Lesakov este concludentă, în această privință — ei îl considerau pe Dej dușman. Numai după ce-a scăpat de ei și-a putut Dej imprima linia lui. Pînă atunci îl țineau în căpăstru. Se simțea amenințat. Ana era o femeie deșteaptă, care a scăpat din calcul faptul că naționalismul începuse să fie speculat de Stalin încă din timpul războiului. Atunci și-a dat seama că îi este util. Și biserica a folosit-o Stalin! Alt element împotriva Anei a fost antisemitismul lui Stalin. Un filon al antisemitismului lui Stalin este, desigur, faptul că evrei ca Troțki, Kamenev, Zinoviev îl complexau prin cultura lor.

Istoria PCUS încadrează destinul acestor personaje — Ana, Luca, Teohari Georgescu — într-o situație mai complexă. După marile epurări staliniste, CC introdusese un procentaj de promovare în funcții însemnate pe criterii naționale, ceea ce bara ascensiunea evreilor ce deținuseră, pînă la procesele staliniste, ponderea în structurile de conducere. În 1944–1945, Stalin a folosit „chestiunea evreiască“ ca obiect de negociere, în încercarea de a aduce capital evreiesc pentru reconstrucția URSS și pentru a exercita influență asupra nealinierii puterilor în Orientul Mijlociu în perioada postbelică. În acest context, evreii au fost promovați în funcții de conducere în noile state incluse în lagărul socialist iar Crimeea părea a fi destinată a deveni un nou Eldorado evreiesc, tătarii ce-o

locuiseră fiind deportați, ca „națiune trădătoare“, în Uzbekistan și Asia Centrală. Stalin nu primește însă prețul scontat și retrage privilegiile acordate evreilor: renunță la ideea creării unei republici evreiești în Crimeea, pe cei care-l susținuseră la acest plan îi ucide (actorul Mihoels) iar ascensiunea evreilor este oprită pînă și în organele de securitate, unde ei deținuseră, încă de la crearea CEKA, la indicațiile lui Lenin, ponderea absolută⁹⁰. Aceasta se întîmpla, însă, în 1947. Cum reverberau la cei din jur neînțelegerile lui Dej cu cei trei?

Ana, Luca, Teo, Dej, ca să folosesc formula din lozincă, alcătuiau Secretariatul Biroului Politic. Ce se-ntîmpla în timpul ședințelor acestui Secretariat nu va ști nimeni vreodată, pentru că sigur nu făceau stenograme, dacă nici la Biroul Politic în România, pînă la moartea lui Stalin, nu se făceau. Din anumite exprimări, din anumite frînturi de conversație înțelegeai că Dej nu-i de acord cu viziunea Anei Pauker asupra lui 23 august. După ea, ar fi fost mai bine să vină armatele sovietice și să ocupe țara; atunci n-ar mai fi fost nevoie de tactica „tovarășilor de drum“ — regele și partidele istorice. Pe Ana, am impresia, Dej o respecta. Pe Luca, deloc. Despre Luca, Dej vorbea peiorativ, fără să se ascundă. Îl detesta. Îl credea fost agent al Siguranței. Fusese subofițer în armata ungară și de aici a intrat în trupele lui Bela Khun.

Biografiile alcătuite pe baza documentelor de arhivă contrazic biografiile propagandistice. În 1918, Luca s-a înrolat voluntar în „garda națională“ ce acționa împotriva „revoluției proletare“ a lui Bela Khun, apoi s-a înrolat în așa-zisa „divizie secuiască“ ce-a luptat contra trupelor românești. Abia din 1919 a început să activeze în mișcarea muncitorească. În 1924–1939, a fost închis de mai multe ori, totalul detenției însumînd aproape zece ani. În ancheta din 1952, a recunoscut că în închisoare nu a avut o „comportare corespunzătoare“ în raporturile cu Siguranța⁹¹.

Vezi, eu știam că Luca a fost mare revoluționar! Ce-mi mai amintesc de-atunci? În '48, după niște tratative comerciale, la Moscova, am plecat la Helsinki și la Stockholm, unde, în urma unor afaceri din timpul războiului, aveam dreptul la niște bani. Voiam să fie restituiți de țările respective României. Cînd am venit — mă întorceam cu trenul de la Praga — în Gara de Nord mă aștepta un adjunct al lui Luca, Iacob, care mi-a spus că Luca mă roagă să trec pe la el, la Ministerul de Finanțe. M-am

dus la biroul lui și i-am povestit ce-am făcut. În după-amiaza aceea, m-am dus și la Dej — șeful meu direct — și atunci Dej mi-a reproșat: „Întîi te-ai dus la Luca și-acum vii la Ghiță!“. Îi spuneam, atunci, Ghiță, abia după cîțiva ani, s-a instaurat apelativul „tovarășe Gheorghiu“ și pentru alții și pentru mine. Din acel reproș mi-am dat seama în ce raporturi se aflau Luca și cu Dej. Așa încît mai mult decît deducții pe baza unor asemenea întîmplări mărunte nu puteai face. Mi se pare ciudat că Dej a fost mai nemilos cu Luca decît cu Ana și cu Teohari Georgescu, pe care, după moartea lui Stalin, i-a scos din închisoare și i-a trimis la pensie, pe cînd Luca a fost condamnat la moarte. Pedepsa i-a fost comutată în muncă silnică pe viață, dar în închisoare a avut un regim care l-a omorît.

Cred că explicația constă în sifilisul vechi și netratat de care suferea Vasile Luca. Manifestările nervoase din faza terțiară a bolii compromiteau imaginea „revoluționarului de profesie“...”.

Am știut că Lenin a suferit de sifilis, dar n-am știut de Vasile Luca. Am auzit că Luca avea în ultima perioadă ieșiri foarte ciudate. La un moment dat, a sărit la Chivu Stoica, în biroul acestuia, cu tot felul de amenințări. În ajutorul lui Chivu au sărit Ana și cu Dej. Mi s-a povestit și că în '52, cînd a fost scos din CC, a avut o ieșire mîrlănească: a sărit de la tribună, și-a dat pantalonii jos și, arătîndu-i dosul lui Dej, striga: „Uite, mușcă-mă de-aici!“... Scoaterea lui din conducere a ilustrat și politica „șapului ispășitor“. Cît despre amintirile în legătură cu Ana îți voi povesti un fapt mai curînd relevant pentru portretul politic al lui Dej decît cel al Anei. În '52, mă aflam cu Dej, Ana Pauker și Miron Constantinescu la Moscova, pentru a fi primiți de Stalin. Fuseserăm cazați într-o vilă unde era și o cameră de biliard. Lui Dej îi plăcea să joace biliard și mereu o ruga pe Ana Pauker să joace și ea. Nu o scotea din diminitive: „Anușca“, „draga mea“ etc. De aceea, cînd, la cîteva luni, am aflat vestea că Ana, Luca și Teohari sînt acuzați de deviere, vestea a fost pentru mine ca un trăznet din senin. Abia atunci, mi-am dat seama că, la Moscova, Dej știa deja bine ce va urma pentru Ana Pauker și căuta să o anestezieze cu afecțiunea lui. Extrem de viclean a fost! Din patru secretari cîți a avut, atunci, partidul, doar unul a avut dreptate și ceilalți trei au fost desărcinați! Și pentru ceilalți a fost neașteptat, bănuiesc. Eu, nefiind nimic pe linie de partid și bucurîndu-mă de o atitudine negativă din partea lui Chișinevski, nu puteam ști mai mult. Ceea ce se întîmpla era tipic luat după cutumele din URSS. Ca mijloc de a-ți strivi ad-

versarii în lupta pentru putere îi acuzi de deviere. Devieri de dreapta. Devieri de stînga. Care era dreapta, care era stînga?

Era o legătură mult mai puternică decît o simplă imitație a situației din URSS! În 1952, începe ancheta „conspirației evreiești“ din Ministerul Securității Statului, iar Stalin dă ordin să fie arestați toți coloneii și generalii evrei din minister. Ei au fost arestați împreună cu subordonații lor, iar măsura s-a prelungit și în celelalte state ale lagărului socialist⁹³. Așa a căzut Teohari Georgescu, ministrul de Interne din România, și după el ofițerii superiori evrei din Securitate. În locul lor, proaspetele cadre de naționalitate română urcă dînd din coate — ca și ambițiosul Șoltuțiu, anchetatorul cu ajutorul căruia a ajuns Pătrășcanu la execuție.

În această istorie cu „devierile“, cei din conducerea partidului s-au folosit de prilej să-și plătească polițele mai vechi. Miron Constantinescu a căutat să i le plătească lui Gogu Rădulescu și, într-o oarecare măsură, și mie, pentru că eu, la Comerțul Exterior, mă luptam cu greșelile făcute de el la CSP. A aranjat Miron o ședință a conducerii guvernului la care-am fost chemat și eu, fără să mi se spună tema. Ședința era condusă de Dej. Se mai aflau acolo Petru Groza și Ana Pauker. A fost, cred, ultima ei apariție. Miron a venit cu vreo trei ajutoare, pregătiți toți să critice comerțul exterior. M-am revoltat, m-am opus celor declarate de ei și, cînd s-a luat o pauză, Groza a venit la mine, binevoitor, și mi-a spus: „Măi, Bârlădene, eu nu sînt membru de partid, dar știu ce înseamnă autocritica, pe cînd tu nu“.

Groza știa, probabil, ce va urma, pe cînd dv. nu. Dacă vă făceați autocritica era mai ușor?

Era o altă formă a totalitarismului. Indiferent ce ți ce făcea, trebuia să recunoști că are dreptate conducerea. Iar mai departe, indiferent de recunoașterea ta, tot peste capul tău se hotăra. După pauză, Dej a luat cuvîntul, a tras concluziile, iar mie mi-a spus: „Pe tine te vîd ca pe-un soldat stînd cu două săbii, în fața Comerțului Exterior. Dai din mîini și nu permiți nimănui să intre înăuntru“. Dej m-a apărat, dar m-a criticat că l-am apărat eu pe Gogu Rădulescu.

Care era sortit căderii în urma ascultării telefonului. Dintr-o conversație s-a dedus că ar avea intenția de fugă în străinătate...⁹⁴.

N-am mai știut de Gogu. Stelian Tănase mi-a povestit că Gogu a fost arestat cîteva luni. El a aflat asta din arhive. De Vijoli știu c-a fost arestat și bătut.

Știți de ce?

A fost guvernatorul Băncii Naționale și, în această calitate, lucrase cu Vasile Luca, ministrul Finanțelor. Iar Vasile Luca nu putea fi condamnat la moarte pentru că a subminat, singur, economia națională. Era nevoie și de complici. După ce Aurel Vijoli a fost achitat în procesul lui Vasile Luca, eu i-am cerut lui Dej să-mi dea voie să-l iau consilier la cabinetul meu la Consiliul de Miniștri și, după aceea, tot eu l-am propus ministru de Finanțe. Imediat după plenara de partid ce a condamnat „devierea de dreapta“, a avut loc o ședință mare cu aparatul central — miniștri, adjuncți, directori generali. Ședința era prezidată de Constanța Crăciun, iar raportul de critică l-a ținut Miron Constantinescu. În critică era vorba și de ministerul Comerțului Exterior. Se spunea acolo că populația nu a avut carne pentru că a fost exportată. Trei zile am cerut cuvîntul și nu mi s-a dat.

Trei zile?

Ședința a durat trei zile. Stăteai acolo cîte zece ore pe zi și te duceai acasă să te culci, noaptea. Nu știai, însă, dacă noaptea ce va urma vei mai dormi acasă. Erau ucigătoare, din punct de vedere nervos, asemenea ședințe! La sfîrșit mi s-a dat voie să vorbesc, cu indicația să fiu cît mai scurt. O intervenție, oricum, fără efect! După acea ședință, Gogu a fost destituit. A fost, un timp, profesor la un liceu comercial. Ceaușescu i-a readus pe scena politică pe toți cei care aveau niște merite în partid din ilegalitate și avuseseră, în vreun fel sau altul, de suferit în timpul lui Dej. Pe baza acestei practici a dobîndit Gogu prestigiul cunoscut.

Întîlniri cu Stalin

Ați avut prilejul unor contacte directe cu Stalin?

Eu l-am cunoscut pe Stalin nu ca participant la discuții, nu ca interlocutor, ci ca un martor, ca un asistent la discuții.

Între kremlinologi sînt, încă, dispute cu privire la rolul lui Stalin în sistemul comunist. Isaac Deutscher și Roy Medvedev sînt de părerea lui Troțki că Stalin a pervertit natura fundamental democratică a comunismului, transformîndu-l în dictatură personală. Întemeind ordinul „revoluționarilor de profesie“ — scria Troțki —

Stalin a adunat în jurul lui pe toți „șmecherii de profesie“. R. Conquest și Soljenițin consideră tirania lui Stalin ca o formă dezvoltată a crezului revoluționar-leninist de natură esențialmente represivă. Dv. de care parte sînteți?

Lenin a introdus în istoria partidului această noțiune a revoluționarilor de profesie, preluîndu-o de la nihilistul Neceaev. A avut loc o mare discuție în 1903 atunci cînd s-a desprins fracțiunea bolșevică din social-democrația rusă. Partidul alcătuit de Lenin a fost un partid de intelectuali. Toți s-au folosit de proletariat ca de-o masă de manevră, ca de-o armată. Istoria reală a PCUS nu am cunoscut-o, așa cum nu cunosc nici istoria reală a PCR. Știu, însă, că și istoria PCR a fost scrisă propagandistic, după modelul istoriei PCUS.

„Munca la istoria partidului are propria sa istorie politică“, spunea același Troțki⁹⁵.

Întru-totul adevărat. Cu Lenin am avut mari deziluzii cînd l-am citit pe Soljenițin. Abia de la Soljenițin am aflat că Lenin a fost la sorgintea „terorii roșii“. Unii încă mai cred că, dacă trăia Lenin, nu putea face Stalin ce-a făcut. Sau dacă i-ar fi succedat Troțki, lucrurile ar fi stat altfel. Pe mine m-a îngrozit o telegramă a lui Lenin către organizația de partid din Sankt Petersburg, din 1917. Aceasta luase mulți ostați din partidele burgheze. Și Lenin o critica pentru faptul că nu au fost executați ostatecii.

Prin umare, admiteți că Stalin este o creație a sistemului și nu o mistificare a lui. Cum l-ați cunoscut?

Prima dată, l-am văzut în '48, cu ocazia vizitei lui Petru Groza la Moscova. Personalitatea lui Stalin este atît de cunoscută și de descrisă încît eu nu pot decît să mai adaug cîteva amănunte pe care le-am observat personal. O să descriu o vizită mai interesantă. Prin '49-'50, între Dej și Ana Pauker a avut loc o mare divergență, o mare dispută care se repercuta și în conducerea partidului, privind ritmul de colectivizare a agriculturii. Dej era pentru un ritm mai lent și pentru încurajarea formelor primare de întovărire, ca o școală și perioadă de convingere pentru viitoarea cooperativizare. Ana, care venise de la Moscova și care era total ruptă de realitatea românească, voia ca totul să se desfășoare repede și tot mereu arăta spre bulgari, pe care ni-i dădea ca exemplu. Disputa a mers pînă acolo încît a ajuns la Moscova și ambii s-au prezentat, pentru arbitraj, la Stalin. Gheorghiu-Dej m-a rugat pe mine să-l

ajut și ca interpret. În acel moment, în România se elabora primul plan cincinal, pe care-l „compunea” Miron Constantinescu, președintele CSP. De aceea, delegația a fost alcătuită din patru: Dej, Ana Pauker, Miron Constantinescu și eu. Primii trei erau membri ai Biroului Politic, eu, simplu membru de partid. Toți patru trebuia să abordăm problemele economice și după aceea primii doi să rămână la Stalin, singuri, fără noi, să discute problema colectivizării. De ce fără noi? Pentru că era o neînțelegere în conducere, pe care noi, chipurile, nu trebuia s-o cunoaștem. Întâlnirea a avut loc după miezul nopții.

Atît de tîrziu?

Așa erau obiceiurile acolo. Conducătorii sovietici, cu aparatul funcționăresc respectiv, nu se culcau decît dimineața, pe la cinci-șase. Toți stăteau cu teamă în birouri și așteptau: „Dacă mă cheamă Stalin la telefon și eu dorm?”... Noi am expus problemele economice, Stalin le-a notat. Mi-aduc aminte, avea un bloc-notes și le-a notat cu un creion la un capăt roșu, la celălalt albastru.

Obicei preluat și de Dej și, probabil, de alții din lagărul socialist. Ca și plimbarea prin cabinet în timpul discuțiilor și preferința pentru jocul de biliard.

Mi-aduc aminte că Stalin avea un scris mare. După ce-a notat toate cererile noastre, au început întrebările. Mi-aduc aminte că, la ideea lui Chișinevski, am cerut și o fabrică pentru peliculă cinematografică și aici ne-am făcut de rîs pentru că el a întrebat: „Știți ce produse chimice trebuie pentru această fabrică de peliculă?” Și a trebuit să recunoaștem că nu știm. „Atunci — zice — aveți aceste produse?”. În fine, după ce-a notat toate cererile, a luat de-a-ndărățelele foile din carnet și ne-a răspuns, punct cu punct, la toate. Terminîndu-se problemele economice, conform înțelegerii de-acasă, Miron Constantinescu și cu mine ne-am ridicat, am salutat și am ieșit pentru a-i lăsa pe Dej și pe Ana Pauker singuri cu Stalin. Noi am așteptat în cabinetul alăturat. Cam peste trei sferturi de ceas au terminat și ei și au ieșit. Pe drum, în mașină, Dej ne povestește rîzînd: „Știți voi ce-am pățit din cauza voastră? Cînd ați ieșit voi, Stalin mă întreabă: ei de ce au ieșit? Și i-am explicat de ce ați plecat. Și atunci, Stalin spune: păi, voi cum vreți să vă creșteți cadrele? Dacă i-ați adus pînă aici, înseamnă că aveți încredere în ei și cum vreți să vă creșteți oamenii dacă nu participă la dezbaterea problemelor?”. Gheorghiu-Dej s-a repezit: „Aveți dreptate, tovarășe Stalin! Să-i che-

măm înapoi!". „Și Stalin — povestea Dej — s-a uitat la mine, rîzînd pe sub mustață: Acum vrei să te fac de rîs față de ei? Că dacă îi chem înapoi, tu rămîi de prost în fața lor!".

Cu ce rezultat s-a finalizat întrevederea?

Stalin i-a dat dreptate lui Dej. „De ce vă grăbiți?", a zis el. Repet cele povestite de Dej, de față cu Ana Pauker. „Noi a trebuit să facem lucrurile în grabă pentru că eram singuri pe lume și amenințați de toți capitaliștii". Stalin a fost, deci, de părere că trebuie încetinit ritmul colectivizării. Dar Ceaușescu, care a fost numit secretar al CC însărcinat cu agricultura și colectivizarea, a continuat ritmul accelerat.

Din cele relatate de dv., avem imaginea unui stăpîn blînd și îngăduitor cu supușii săi. Nu degeaba Buharin l-a numit „dozator genial", referindu-se la capacitatea lui Stalin de a-și duce planul pînă la capăt, pe bucăți, și de a măsura cu pricepere impresia ce voia să o facă interlocutorilor. Cum ați primit vestea morții lui Stalin?

Întîmplarea a făcut să asist la funeraliile lui Stalin împreună cu Maurer. Maurer lucra la o instituție, ce răspundea de răspîndirea cunoștințelor științifice, eu cu treburile mele de comerț exterior. Ne aflam, din întîmplare, amîndoi la Moscova. Anunțarea bolii și a morții lui Stalin ne-au surprins în același hotel. Am fost și în garda de onoare de la sicriul lui Stalin, împreună cu membrii ambasadei noastre din Moscova. Am fost de față cînd s-au ținut în Piața Roșie cele trei cuvîntări de către Molotov, Malenkov și Hrușciiov. Și moartea lui Stalin și moartea lui Dej m-au găsit împreună cu Maurer.

Care au fost reacțiile mulțimii?

Pe Dej, aveam impresia că lumea îl regretă sincer. La București, lumea era mai liniștită și mai îndurerată, la Moscova, mulțimea era isterizată. Au fost mulți morți. Oamenii s-au călcat în picioare din cauza aglomerației. Sentimentul de zăpăceală venea și din aceea că nu știai ce va urma. Nu eram bucuros, nici eu, nici Maurer, ci îngrijorați.

În ce fel l-a surprins pe Dej moartea lui Stalin — pozitiv sau negativ?

Față de Stalin era evident că avea frică. Desigur, avusese nevoie de aprobarea acestuia ca să-i elimine pe ceilalți. Cum a discutat el între patru ochi cu Stalin despre Ana Pauker nu am cum să știu. Dar așa s-a întîmplat. Ulterior, a povestit Apostol că, fiind la masă, la Stalin, aces-

ta a spus vorbind despre Ana: „Voi ați tăragănat-o atât cu ea. La noi am fi terminat mult mai devreme“ — și aici Stalin a făcut gestul împușcării în cap. Atunci a avut Miron acea intervenție în care l-a numit pe Dej „sentimentalnii celovek“.

Fără suportul documentelor, intervenția lui Miron Constantinescu pare foarte nepotrivită, mai ales că înlăturarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu a fost pusă de istoricii din timpul lui Ceaușescu — și nu numai — în exclusivitate pe seama dorinței lui Dej de a-și înlătura adversarii politici. Realitatea este diferită. Urmare a politicii lui Stalin în „chestiunea evreiască“, încă din ianuarie 1947, Vișinski i-a dat mână liberă lui Dej să o înlăture pe Ana, dacă aceasta ia decizii fără să-l consulte. Conform relatării pe care Dej a făcut-o membrilor Biroului Politic, în 1961, Stalin însuși i-a spus — tot în 1947 — „și dată te împiedică, izgonește-i“. De remarcat și că Ana este eliberată din închisoare, în urma morții lui Stalin. Când Moghioroș i-a adus la cunoștință moartea lui Stalin, Ana a început să plângă. Moghioroș a trezit-o la realitate cu replica: „Dacă Stalin ar fi trăit, tu erai moartă!“⁹⁶.

În orice caz, cât a trăit Stalin, Dej s-a simțit și el amenințat. Putea oricând intra în rînd cu Tito, Rajk sau Kostov, ca naționalist. După cum s-a văzut, nu era greu să ai mari neplăceri. Dimpotrivă, foarte ușor. Ușor a fost și pentru Kostov, din conducerea partidului bulgar să ajungă, din nimic, la execuție. Cam tot așa se afla la o ședință la Stalin, cum mergeam noi. Kostov avea niște ochelari cu lentile foarte groase și Stalin, vorbind și plimbîndu-se prin cabinet, s-a apropiat de Kostov, i-a smuls ochelarii de pe nas și i s-a adresat: „De ce te ascunzi după ochelari? Ai gînduri dușmănoase“.

Cei care l-au cunoscut bine pe Stalin povestesc că tema sa preferată de discuție era tocmai... sinceritatea!

Da, sinceritatea. Și de aici a început persecuția lui Kostov, mergînd pînă la executarea lui. Bulgarii au trebuit să repete și să pună în aplicare impresiile lui Stalin. În urma unor asemenea isprăvi se naște sentimentul de frică: dacă i se năzare ceva?

Ultimul revoluționar din URSS

Ce măsuri politice s-au adoptat, în România, după moartea lui Stalin?

România și celelalte țări din lagăr au continuat să copieze ceea ce se întâmpla în URSS. Pentru a ajunge la putere, Hrușciov i-a păcălit pe ceilalți, introducând principiul conducerii colective. În prima perioadă, puterea aparținea lui Malenkov, care era și președintele Consiliului de Miniștri, Beria, Molotov, Voroșilov, Hrușciov, Bulganin, Kaganovici, Mikoian. La fel, la noi și în celelalte țări-satelit s-a desființat postul de secretar general al partidului. Hrușciov l-a păcălit pe Malenkov că funcția cea mai importantă este funcția de stat. Așa că și Dej a rămas în funcție de stat — cea de președinte al Consiliului de Miniștri, din aprilie 1954 până în octombrie 1955. La conducerea partidului, pe post de prim-secretar al CC, Dej l-a pus pe Apostol, omul său de încredere. Între timp, a fost împușcat Beria iar Hrușciov a reușit să-și îndepărteze din rivali. Când Hrușciov a luat conducerea PCUS, a reluat și Dej funcția de conducere a partidului. Congresul al II-lea al PMR, din decembrie 1955, a fost amânat tocmai pentru că lucrurile nu erau clare la Moscova. După moartea lui Stalin, Dej a putut să-l aducă pe Maurer în preajma lui. Întâi ca ministru de externe. După moartea lui Petru Groza, l-a făcut președinte al Marii Adunări Naționale iar după aceea președinte al Consiliului de Miniștri. După moartea lui Stalin, au fost închise canalul, lagărele de muncă iar consilierii sovietici au putut fi trimiși acasă.

În spiritul adevărului, trebuie să adaug că procesul Pătrășcanu, procesul Maniu și toate celelalte anchete și procese în care erau implicate mari personalități politice au fost instrumentate de consilieri sovietici. Echipa care a coordonat regia procesului Pătrășcanu a fost dusă la Praga pentru a „învăța” din procesul Slanski. De asemenea, între cazul Calmanovici și cazul Oggins, alt evreu veteran al Cominternului, sînt similitudini elocvente. Condamnat din greșeală, în URSS, la 8 ani de lagăr, soția sa americană începe să agite forurile internaționale, drept pentru care Oggins a fost otrăvit, în 1947, în timpul unui examen medical de rutină. Nu întâmplător singurul membru din conducerea partidului cu care Calmanovici a venit în contact, în timpul cît a fost transferat din

închisoare într-una din vtile partidului, a fost Vasile Postecă, de naționalitate rus, pe nume Postanski⁹⁷. A fost o paranteză care întregește, cred, viziunea de ansamblu asupra cercurilor concentrice ale puterii din epocă. Dv. cunoașteți reacția lui Dej la prezentarea „raportului secret“ de către Hrușciov la cel de-al XX-lea Congres al PCUS?

Nu știu ce-a gândit Dej luînd cunoștință de raport. Dej n-avea deloc considerație pentru Hrușciov. Îl socotea superficial, pripit. Cred că și faptul că a ridicat problema cultului personalității l-a făcut pe Dej să-l desconsidere. Realmente, nu-l suporta mai ales după istoria rachetelor din Cuba, acuzîndu-l că noi puteam fi atrași într-un război total nu numai fără să fim întrebați, ci chiar fără să știm cum. Eu l-am auzit chiar înjurîndu-l. Hrușciov, după ce-a făcut pe democratul, la el acasă, voia, din nou, să exercite în alte forme autoritatea Moscovei, ca pe vremea lui Stalin, față de țările din lagărul socialist.

Opinia dv. concordă cu scrierile istoricilor contemporani. Cuvîntarea a slujit compromiterii lui Stalin și înlăturării rivalilor lui Hrușciov, nu a avut ca scopuri restabilirea adevărului, sfîrșitul represiunii și reabilitarea tuturor victimelor. Hrușciov însuși a fost coautor al represaliilor staliniste. Între numele victimelor reabilitate de el, numele lui Kamenev, Zinoviev, Buharin, Troțki n-au fost pomenite⁹⁸. Modelul a fost copiat ulterior de Ceaușescu.

Chiar eu l-am auzit pe Hrușciov povestind cît de frică îi fusese toată viața lui de Stalin. Și cum Stalin a crezut la un moment dat — la șoapta nu știu cui — că Hrușciov este agent al polonezilor. Poate că Dej se și temea de Hrușciov, în calitatea acestuia de stăpîn al Kremlinului, dar îl disprețuia pentru superficialitatea și pripeala lui. Dej nu era deloc pripit. Știa să aștepte și să sară la momentul potrivit, ca un animal de pradă. Rolul lui Hrușciov este, însă, de necontestat în istorie. Trebuie să i se ia în seamă și meritele. Cineva l-a definit ca fiind ultimul revoluționar din URSS. Cred că este o caracterizare exactă, în măsura în care este corelată cu trăsăturile sistemului. El era singurul care mai rămăsese cu ideile leniniste ale revoluției proletare. Ceilalți erau niște adaptați ai realităților sistemului, în bună măsură creaturi și profitori ai acestuia.

Birocrați, cum i-a numit Troțki.

Hrușcirov era un om dur, neconsecvent cu sine însuși, foarte contradictoriu, dar un om deștept. Cred că în profunzimea sa voia binele. Desigur, așa cum îl înțelegea el. Faptul că a rezistat 20 de ani sub Stalin spune multe despre el. Printre altele și aceea că și-a însușit metodele acestuia. Și-a croit albia, folosindu-se de interesele egoiste ale oamenilor timpului. La moartea lui Stalin, Hrușcirov nu era altceva decât unul dintre cei mulți. Erau unii cu mai vechi state de serviciu — Molotov, Vorosilov, Mikoian, vechi locotenenți ai lui Stalin. Hrușcirov trebuia să-și facă loc și nu-l putea obține decât alungându-i pe aceștia. Ce armă mai bună putea avea decât să-i critice pentru greșelile din timpul lui Stalin? Și-a făcut un merit din faptul că a ridicat, primul, problema cultului personalității și crimelor staliniste.

Istoricii demonstrează, în prezent, că primul care a ridicat această chestiune a fost tocmai Beria, ultimul șef al serviciilor secrete staliniste!

Și mai interesant atunci! Așa s-a făcut dreptate în istorie, împușcându-l și pe Beria, în favoarea intereselor personale ale lui Hrușcirov! Se confirmă că aceasta a fost intenția primă a lui Hrușcirov, prin lovitură dată stalinismului. Eu am intuit acest lucru și i-am spus părerea mea lui Dej. El a fost de acord cu mine.

„Devierea de stînga“

„Devierea de stînga“ este, de asemenea, un alt moment din istoria comunismului românesc, manipulat propagandistic în diverse moduri. Dv. cum l-ați văzut?

Prima versiune, acreditată în timpul lui Ceaușescu, este prezentarea îndepărtării lui Miron Constantinescu și a lui Iosif Chișinevski drept momentul ce încununează urcarea lui Dej în vârful piramidei din România. În '57, se spunea, Dej își îndepărtase toți rivalii și putea face ce voia. Motivul pentru care cei doi sînt îndepărtați este prezentat în mod fals: Miron și cu Ioșca sînt adepții destalinizării iar Dej este continuatorul lui Stalin. În realitate, faptele sînt mai nuanțate. Abia după Plenara PCUS, din iunie 1957, cînd Hrușcirov îi scoate pe Molotov, Kaganovici și Malenkov — „grupul antipartinic“ — din CC, Dej îi poartă scoate pe Chișinevski și pe Miron Constantinescu din Biroul Politic. Însă Chișinevski și cu Miron începuseră să-l atace pe Dej mult mai

devreme, la începutul anului 1956. Au făcut-o chiar în Biroul Politic, făcîndu-l răspunzător de toate abuzurile Securității.

Chișinevski — cel care a răspuns direct de procesul lui Pătrășcanu!

Timpul care trece de la atacul celor doi pînă la scoaterea lor din conducere, asociat cu ceea ce se întîmpla în URSS, indică faptul că Miron și Ioșca fuseseră instigați în atacul împotriva lui Dej de cineva din cei numiți „grupul antipartinic“. Dej nu s-a putut atinge de ei pînă cînd n-au căzut susținătorii lor de la Moscova.

Din alt unghi de vedere, însăși eliminarea celor doi poate fi privită ca o etapă a „destalinizării“, deoarece Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski erau informatorii Kremlinului plasați în nucleul puterii — Biroul Politic. Documentele de arhivă dovedesc clar aceasta.

Faptele trebuie corelate, altfel interpretările sînt false. Am participat la ședința CC unde s-a discutat tentativa lor de a da în Dej sub pretextul destalinizării. Sigur că nu puteau fi învinuiți oficial că au fost informatorii sovieticilor. Cum s-a discutat în Biroul Politic am aflat din stenograma ce s-a publicat de curînd. Știam, însă, de-atunci că discuțiile au constituit un moment în care Ceaușescu a crescut în ochii lui Dej.

Nu am înțilnit pînă acum informații despre rolul deosebit jucat de Ceaușescu în eliminarea lui Chișinevski și a lui Miron Constantinescu.

Să-ți povestesc episodul din care am dedus aceasta. Eu plecam în străinătate, și am venit la Dej acasă să-l informez. El locuia atunci, lîngă Piața Aviatorilor, într-o casă în care înainte stătuse Parhon. Casa avea o curte mare, cu grădină. Tocmai venise de la ședința Biroului Politic în care se discutasese atitudinea lui Miron Constantinescu și Ioșca Chișinevski. Dej vorbea din mers iar eu mă plimbam cu el.

Își imprimase bine conduita lui Stalin în primirea interlocutorilor!

Lui nu-i ardea de problemele mele deoarece era încălzit de cele întîmplate în Biroul Politic și spunea admirativ: „Al dracului, Nicu ăsta! De unde-a găsit el toate materialele lui Miron?“. Am înțeles că Nicu scosese extrase din diverse discursuri sau materiale scrise de Miron de-a lungul vremii — din care era evident că poziția acestuia nu fusese niciodată alta decît cea a lui Stalin. Și nici nu putea fi. Dar Dej

era foarte încântat de această manevră a lui Nicolae Ceaușescu, care-a triat tot ce-a publicat Miron și a găsit pasaje cu care să-i dea în cap.

Cît a răspuns de Securitate, Nicolae Ceaușescu a învățat cîte ceva despre metodele de compromitere ale adversarilor.

Acesta a fost un moment de săltare a lui Nicu în ochii lui Dej. Uite, un amănunt pentru portretul lui Dej. La cîteva luni după ce Miron nu mai era în Biroul Politic, într-o ședință, Dej a întrebat ce mai face Miron. I s-a răspuns că este cercetător științific. „Și ce salariu are?“, a vrut să știe Dej. „Măi, el are vreo cinci copii — a constatat atunci Dej — nu-i ajung banii. Să-i mai dăm o completare de cinci mii lei, lunar, de la partid“.

Vîntul destalinizării

Nu s-a temut Dej că va fi schimbat, repetînd politica Moscovei, sub auspiciile destalinizării?

Nu l-am auzit vorbind despre acest lucru. Dar, în '56, în timpul revoltelor din Ungaria, Dej și cu Hrușcirov au colaborat foarte strîns. Adevărul este că Dej s-a amestecat direct în ceea ce s-a întîmplat în Ungaria în 1956.

Din însemnările ce-au rămas în urma lui Imre Nagy, reiese că Valter Roman l-a vizitat în noiembrie 1956 în clădirea unei școli din Budapesta, unde el se afla reținut, pentru a-i comunica „rugămintea“ lui Kadar și a lui Dej de a părăsi voluntar țara și a merge în România, unde vor primi „cea mai bună îngrijire“ pînă la „normalizarea relațiilor politice în Ungaria“. Nagy și tovarășii săi au refuzat. Degeaba, pentru că au fost îmbarcați forțat într-un avion — fără să li se comunice destinația — și au ajuns la București. Este, probabil, momentul în care Hrușcirov a avut ajutorul lui Dej, deoarece evenimentele din Ungaria au fost socotite și în conducerea sovietică și în cercurile politice internaționale ca fiind consecința directă a „raportului secret“ prezentat la congresul XX al PCUS”. Ce-ați văzut din intervenția directă a lui Dej?

Noi ne aflam în acel moment cu o delegație de partid și de stat, condusă de Dej, în Iugoslavia. Era prima vizită de acest nivel la Tito, după moartea lui Stalin. Fusesem la Belgrad, Liublijana și Fiume. Îmi aduc aminte că eram la o masă oficială la Liublijana, cînd un ofițer de

Securitate a venit la mine, deoarece eu — ca mai puțin important din delegația română — mă aflam mai spre capătul mesei, și mi-a șoptit la ureche că se îngroașă gluma în Ungaria. M-am ridicat de la masă și m-am dus spre Dej să-i spun același lucru și tot în același fel. Dej a grăbit terminarea mesei, după care ne-am îndreptat spre Insula Brioni, unde se afla Tito, să se sfătuiască și cu acesta. Văzînd că în Ungaria lucrurile se agravează, Dej a părăsit delegația pe care o conducea și s-a întors, cu avionul, la București. Cînd am venit și eu la București am aflat că el plecase la Budapesta, împreună cu Valter Roman, care era originar din Oradea și știa bine ungurește. Valter Roman îl cunoștea bine pe Imre Nagy. Stătuseră împreună la Hotel „Lux“, la Moscova, locul unde erau cazați cominterniștii. Mai trebuie spus și că lucrurile au depins mult de informațiile ambasadorului URSS la Budapesta. Ambasador era Andropov, viitorul conducător al URSS. El l-a susținut pe Kadar.

Brucan afirmă că, ulterior, Dej a trimis și 2 000 de activiști de partid de naționalitate maghiară din Transilvania pentru a reface activul de partid decimat din Ungaria¹⁰⁰. Este real acest „transfer de cadre“ dintr-o țară în alta?

Brucan este o sursă de mîna a doua sau a treia. El scrie despre lucruri despre care a auzit ca și cum ar fi fost participant direct la ele. Nici de la Gere, nici de la Moghioroș n-am auzit de acest transfer. El nu se putea face fără urme. S-ar fi știut. Adevărul este că Dej a fost foarte panicat atunci. Îi era frică pentru situația din Ardeal. Îi era frică de solidarizarea ungarilor din Ardeal cu cei din Ungaria și că aceasta ne va crea greutăți.

În informarea pe care o fac Biroului Politic Valter Roman și Aurel Mălnășan (adjunct la Externe), în urma vizitei de informare pe care fuseseră trimiși să o facă, în octombrie 1956, la Budapesta, reiese că în problema Ardealului a fost „o presiune de jos“, părerile revoltaților fiind, în această unică chestiune, în deplină concordanță cu ale conducătorilor. „Kadar — relatează Valter Roman — a spus dați autonomie Ardealului“¹⁰¹.

Faptul că Imre Nagy a fost adus la București nu era o treabă de competența Biroului Politic, iar ceea ce s-a întîmplat mai departe cu Imre Nagy și cu însoțitorii lui a fost un aranjament între Dej, unguri și

ruși, cu știința lui Tito. Mai mult de atât nu știu și nu cred să fi știut nici membrii Biroului Politic.

Dej a ciștigat, prin urmare, în 1956, încrederea lui Hrușciov. Cum a plănuvit să se desprindă de linia tradițională a Kremlinului?

Prin deschiderea spre Occident. S-a făcut pe linie economică, mai întâi. Am fost cu delegații guvernamentale prin toată Europa. Și-n America am fost. În 1959, o delegație condusă de mine a fost la Paris. În același an, am condus delegații economice în Marea Britanie, Elveția, Belgia, Olanda. Am cumpărat atunci diverse echipamente petrochimice, o fabrică de polietilenă, două fabrici de zahăr. După 1959, când s-au reglementat pretențiile germanilor emigrați din România, am făcut mult comerț cu RFG. În 1959, s-a făcut un aranjament cu China pe trei ani. Le dădeam produse petroliere românești iar ei nouă fontă. Multe schimburi economice am făcut cu Italia. În acea perioadă, cu excepția Poloniei, aveam cea mai scăzută proporție cu țările lagărului socialist în domeniul comerțului.

Cum ați reușit să dobândiți încrederea oamenilor de afaceri occidentali?

Mai întâi, am plătit despăgubiri acelor cetățeni străini care au pierdut investițiile făcute la noi, cu prilejul naționalizării. Așa a fost și cu America.

Cum ați plătit?

Englezii, francezii și americanii dețineau de la banca noastră națională niște cantități de aur reținute la începutul războiului, pe care ei nu ni-l eliberau. Cu acest aur i-am despăgubit pe conaționalii lor păgubiți de noi. Prima dată când s-a pus deschis problema relațiilor politice a fost în '64, când Maurer a discutat cu de Gaulle.

Mi-a relatat Ion Gheorghe Maurer acest moment, finalizat cu întrebarea lui de Gaulle: de ce nu reușește el să se înțeleagă tot atât de bine și cu Hrușciov?

Dej îi dăduse lui Maurer această sarcină. Până atunci, relațiile se menținuseră la schimburi economice și la ameliorarea relațiilor protocolare datorită unor gesturi ale noastre. Îmi aduc aminte că primul nostru gest, interpretat ca „semn de răscălare“ de către sovietici, a fost în legătură cu votul nostru la ONU referitor la sancționarea unei țări din America de Sud. România a fost singura țară din lagărul socialist care a votat altfel decât sovieticii, călcând tradiția

Cum s-a întâmplat?

În momentul votului la ONU, Dej era într-o călătorie prin țară. În ședința Biroului Politic, s-a hotărât să se voteze altfel decât sovieticii, dar nu se putea lua decizia fără asentimentul lui Dej. Atunci, s-a telefonat la Brașov ca, în momentul în care trece prin gară trenul în care se afla Dej, să fie oprit și să i se comunice să sune la București. Când a telefonat Dej, Maurer i-a explicat situația și i-a cerut părerea. Dej și-a dat imediat acordul. Gestul ne-a fost reproșat direct de Andropov, mai târziu. În '63, a avut loc o întâlnire a unei delegații românești cu o delegație sovietică. Delegația noastră ce-a plecat la Moscova era condusă de Maurer și din ea făceau parte Bodnăraș, Răutu și cu mine. Din partea lor: Podgornî — președintele Sovietului Suprem, Kosîghin — prim-ministru, Andropov — responsabil al relațiilor cu țările socialiste, și Leseciko — omologul meu la CAER. Discuțiile au avut loc la Kremlin și au durat patru zile. Cîteva ore pe zi. Atunci am avut ocazia să le spunem unele adevăruri. Eu le-am plasat problema Sovrom-urilor.

Ce anume despre ele? Fuseseră desființate în '54...

Că au spoliat economia națională prin Sovrom-uri. Cît ne-au păgubit prin această formulă de cooperare. Kosîghin s-a supărat atît de tare încît nici n-a vrut să-mi mai dea mîna. Cu această ocazie, Andropov ne-a reproșat „ce-am făcut, noi, la ONU“. Maurer i-a răspuns că am votat așa cum am crezut noi că este corect. Andropov s-a enervat: „Cum, în fața dușmanului de clasă să arătați o spărtură în lagărul socialist prin votul vostru deosebit?“. Am mai ridicat eu, apoi, o problemă în legătură cu relațiile economice, arătînd nemulțumirile noastre. Când ne-am întors de la Moscova, Dej mi-a spus la telefon: „Bravo, măi! Sînt foarte mulțumit de felul cum ai ridicat tu problema Sovrom-urilor, însă mai puțin mulțumit de problema relațiilor economice. Am citit stenograma“. Deci stenograma există — sau a existat — și ar fi un moment potrivit pentru istoria relațiilor noastre cu PC al URSS s-o publicăm.

De ce să nu existe?

Ceaușescu nu a fost în delegație. Pregătindu-și rolul personal de campion al luptei antisovietice este posibil să o fi scos din arhive. Nu vezi că nici Declarația de independență, din 1964, n-a mai fost pomenită în timpul lui Ceaușescu? Ți-am spus aceste lucruri ca să mai rămînă ceva din ele. În viață mai sîntem doar eu și Maurer. Păcurar, care a jucat rol de stenograf, nu știu dacă mai trăiește, dar stenograma există.

Dacă au distrus-o la noi, cu siguranță se păstrează în arhivele sovietice. Generalul NKVD Sudoplatov, expert în misiuni speciale (printre altele, a organizat asasinarea lui Trokți), a conchis amar, după zece ani de închisoare, că în istoria contemporană nu poate fi nimic definitiv ascuns. Unul dintre marile învățăminte ale prăbușirii URSS și regimului comunist — afirmă el — este acela că nici un fel de decizii strict secrete sau planuri teroriste nu pot fi ascunse pentru totdeauna. O dată ce digul s-a rupt, torentul informațiilor secrete devine incontrollabil. Și pentru „misterele“ revoluției române din '89 e o chestiune de timp dezlegarea! Cum s-a ajuns, însă, la trimiterea delegației din '63, la Moscova?

Hrușciov era nemulțumit de noi pentru că am prelucrat în organizațiile noastre de partid neînțelegerile cu URSS — fără a ne feri să facem critica sovieticilor. A avut loc un schimb de scrisori între el și Dej, prin care s-a ajuns la înțelegerea ca să aibă loc o întâlnire între delegațiile celor două partide. Mulțumită bunăvoinței unui istoric, am unele stenograme din perioada respectivă, care în curînd vor fi publicate și la care vreau să scriu o mică introducere. Ca să vezi abilitatea lui Dej, iată alcătuirea delegației: Bodnăraș — omul ce asigura legătura cu sovieticii; Răutu — fost cominternist; Bârlădeanu — care a stat, în timpul războiului, în URSS. Prin această compoziție, Dej atenționa sovieticii: „Nu contați pe oamenii aceștia, deși au avut legături cu URSS“. A fost o discuție cu adevărat deschisă. S-a terminat cu un fel de banchet. Mă afluam într-o situație stînjenitoare cu Kosîghin, supărat pe mine. Nici ceilalți nu erau mai binevoitori, dar nu se manifestau atît de brutal ca premierul sovietic.

Ce ordine de zi a avut întâlnirea dv. cu sovieticii?

Nu s-a făcut, atunci, nici un protocol. Noi ne-am expus punctele de vedere, doleanțele. Ei ne reproșau că spargem lagărul, că nu ținem la unitatea țărilor socialiste, că ne lăsăm influențați de propaganda burgheză intelectuală, că nu recunoaștem meritele URSS în instaurarea regimului. Ne-au reproșat că am închis Librăria „Cartea rusă“ și Institutul „Maxim Gorki“, toate acestea considerîndu-le ca dovezi de adversitate față de ei.

Sub „umbrela“ chinezească

Aceste raporturi deosebite cu Kremlinul pot fi atribuite și „crizelor“ politice prin care a trecut Hrușciiov: în 1961 a fost confruntat cu o altă criză a Berlinului, cînd s-a ridicat zidul, 1956 — chestiunea Canalului de Suez, revoluțiile din Polonia și Ungaria, 1958 — problemele din Orientul Mijlociu, 1962 — criza rachetelor din Cuba. Mai gravă decît toate — schisma cu China. În loc să evolueze spre monolitul comunist de care se temea Occidentul, comunismul internațional a devenit o forță divizată datorită neînțelegerilor dintre cele două superputeri. Cum s-a ajuns la specularea de către români, în interes propriu, a conflictului sovieto-chinez?

Tot Dej a ajuns la concluzia că le-ar conveni foarte mult chinezilor ca, în această parte a frontierelor URSS, să aibă un prieten, un aliat. În 1962, rușii și chinezii ajunseseră la ciocniri armate. Dej a prins momentul și a trimis prima delegație în China pentru „a discuta problemele unității lagărului socialist“. Delegația era condusă de Maurer și din ea făceau parte Bodnăraș, Ceaușescu, Chivu Stoica. Întîi i-a primit președintele Chinei, apoi însuși Mao, pe care l-au convins pînă într-atît încît a admis să se scrie în ziarele lor că Basarabia este teritoriu românesc. După China, delegația a vizitat Coreea de Nord iar Maurer s-a întors prin Crimeea, unde își petrecea Hrușciiov concediul. Pentru motivul ca nu cumva să creadă Hrușciiov că avem ceva de ascuns față de sovietici! Știu că Dej și-a dat seama de ruptura chino-sovietică la întîlnirea partidelor comuniste de la Moscova, în 1961. Chinezii rămăseseră stalinisti. Dincolo de divergențele teritoriale și de chestiunea supremației armate, Mao nu era de acord cu destalinizarea.

În China, Mao era ceea ce fusese Stalin în URSS. Iar invectivele pe care și le adresau Mao și Hrușciiov făceau deliciul gazetarelor occidentali. Mao îi numea pe conducătorii sovietici „fasciști nedemni de moștenirea marxist-leninistă“ iar pe Hrușciiov „o cizmă veche pe care o arunci într-un colț, pentru că nu mai folosește la nimic“. La rîndu-i, Hrușciiov îl „gratula“ pe Mao cu apelativul de „cadavru viu“.

Dej, însă, a trăit sub umbrela protectoare a Chinei. Își putea permite mai multă independență știind că rușii sînt atenți la ce vor face chinezii, dacă ei întreprind ceva în defavoarea României.

Cum l-a convins Dej pe Hrușciiov să retragă trupele sovietice din țară, pe vremea când nu se bucura de protecție chineză?

Retragerea trupelor sovietice a fost tot ideea lui Dej. Numai că el a știut să-și pună în aplicare ideile — când era o problemă riscantă — doar atunci când o permiteau împrejurările și trimițînd pe alții înainte. O făcea și din diplomatie și dintr-un sistem de autoapărare. În cazul când nu ieșea bine, dregea el, din spate, lucrurile, spunînd că a fost o inițiativă proprie a celui trimis. Așa l-a trimis pe Bodnăraș, întîi, să discute cu Hrușciiov problema retragerii trupelor sovietice. Hrușciiov tocmai reluase relațiile cu Tito, făcînd și un *mea culpa* în numele URSS. Era momentul de destindere a relațiilor URSS cu Iugoslavia, după perioada stalinistă. Dej l-a considerat pe liderul sovietic într-un moment de slăbiciune și de încredere față de români, după ajutorul dat în timpul evenimentelor din Ungaria, și și-a propus să exploateze situația. Abia după ce Hrușciiov s-a înfuriat și a început să țipe la Bodnăraș, Dej i-a luat acestuia apărare, explicîndu-i atitudinea: „În ce poziție ne puneți pe noi? Față de poporul nostru sîntem puși în situația de incapabili să guvernăm țara fără armata sovietică“.

Aceasta era, deci, o tactică din diplomația lui Dej ce i-a atras porecla de „vulpea din Carpați“ și „Machiavelli al Balcanilor“...

Îți mai relatez un episod în care a fost folosit Ceaușescu în asemenea manevre și pe care acesta l-a exploatat apoi pentru a-și proba patriotismul. Eu nu contest patriotismul lui Ceaușescu, dar, în acest caz, el a jucat doar rolul ce i-a fost încredințat de Dej. Prin '62-'63, se aflau la noi Hrușciiov, Brejnev, Kosîghin. În dimineața zilei în care trebuia să se întîlnească delegațiile, s-a hotărît, la Dej acasă, că trebuie să pretindem sovieticilor să-și retragă rețeaua de spionaj din România.

Cine a hotărît?

Biroul Politic a hotărît, la propunerea lui Dej. Conform tacticii știute, a fost desemnat Ceaușescu s-o ridice, pentru că el răspundea pe linie de partid de asemenea probleme. Lucrurile s-au derulat conform planului. Răspunsul lui Hrușciiov a fost că nu există nici o agentură de spionaj în România și totul s-a terminat în coadă de pește.

Cineva care nu s-a aflat în miezul acelei lumi ar putea crede, auzind povestindu-se asemenea fapte, că Nicolae Ceaușescu a avut un fenomenal curaj, ridicînd o astfel de chestiune direct în fața celor trei lideri de la Kremlin. Și, bineînțeles, i s-ar aduce osanalele respective pe

care neștiutorii le-ar considera îndreptățite. Numai cei din Biroul Politic și apropiații știau că n-a fost ideea lui Ceaușescu, că el nu risca nimic expunând cele arătate, că, pur și simplu, îndeplinea o hotărîre luată în Biroul Politic. Și Ceaușescu a uzat o vreme de tactica predecesorului său, fără să aibă abilitatea acestuia.

Care au fost primele relații dintre Dej și Hrușciov?

Nu știu cum s-au cunoscut. Poate cu ocazia unei vizite. În orice caz, a fost un moment în '62, cu ocazia uneia dintre vizitele lui Hrușciov în țară — era și Andropov cu el — cînd cei doi aproape că nu-și vorbeau. Am participat și eu la convorbirea delegațiilor pe teme economice. La un moment dat a avut loc o călătorie cu trenul, la Constanța. Tot drumul, Dej și Hrușciov n-au schimbat un cuvînt. Hrușciov era atît de enervat, încît atunci cînd la Constanța i s-a spus: „Vă așteaptă o gardă de marinari să vă dea onorul!“, a răspuns, neîntinînd cont de regulile ospetiei și de uzanțele diplomatice: „N-am nevoie! Avem și noi marinari!“. Acea vizită a început cu o neînțelegere — greutatea medie de tăiere a porcilor în România — și s-a terminat cu altă neînțelegere: semănatul porumbului în pătrat.

Par subiecte minore pentru asemenea personaje!

Oamenii o duceau greu în URSS, iar Hrușciov adoptase o măsură a „pămînturilor deșeleneite“ în scopul creșterii producției agricole. El fusese prim-secretar în Ucraina, în timpul foametei din anii '30, și ră-măsese marcat. Hrușciov devenise un mare partizan al culturii porumbului și susținea metoda semănării lui în pătrat. Dej susținea metoda noastră tradițională, a semănării porumbului în rînd. Hrușciov a găsit de cuvință să scoată această dispută chiar și la un miting de pe un stadion din București, înainte de plecare, deși se înțelesese cu Dej să trimită fiecare cîte o echipă de agronomi care să experimenteze metodele prin compararea recoltelor de pe două lanuri vecine. S-a și făcut. Dar după aceea. Rezultatele au fost asemănătoare.

Hrușciov — incognito la București

Cu Brejnev în ce relații a fost Dej?

Nu prea au avut cînd să se deruleze aceste relații, pentru că schimbarea lui Hrușciov s-a petrecut în octombrie 1964, iar Dej a murit în martie '65. Îl cunoștea, însă, dinainte. Eu l-am cunoscut cu prilejul unei

delegații care-a fost în URSS, în 1960. O delegație condusă de Dej, din care făceau parte și Maurer, Apostol, Ceaușescu. Ne-au primit foarte bine. Ne-au dus la Tbilisi, la Kiev. Atunci l-am cunoscut și pe Brejnev, care nu mi s-a părut o figură remarcabilă. Era un tipic om al aparatului.

Din tot grupul mi-a plăcut mai mult Alexandr Șelepîn, ce-a fost după aceea șeful Securității URSS. El era, atunci, acolo ce-a fost Iliescu la noi — șeful Comsomolului. Un om ce-ar fi putut avea pretenții la succesiune, dar, trimis la Londra — era și acesta un test pentru conducătorii din lumea comunistă! —, a fost foarte prost primit pentru că fusese șeful KGB. Și asta i-a stricat cariera.

În timpul delegației, pe Brejnev l-am văzut mai mult la Moscova. Era un „bon vivant“, după cum mi-am putut da seama într-o seară, când după o cină dată de ambasada românească a rămas cu noi într-o crămă. Aflînd că mie îmi place fotbalul, m-a luat pe un stadion sovietic unde, stînd în tribuna oficială, am putut vedea ceva mai mult din viața intimă a protipendadei sovietice.

După cum se știe, tot ce-a spus sau a scris Brejnev a fost conceput de alții. Trebuie să fi fost și el viclean, dacă l-a putut duce pe Hrușciov! Nu m-am așteptat ca el să preia succesiunea.

Credeți că este adevărat că, printre „păcatele“ ce le-a citit Suslov la ședința extraordinară a Politbiroului, ce l-a înlăturat pe Hrușciov, se afla și „greșeala“ retragerii trupelor sovietice din România?

Cred că este adevărat. Putea să i se reproșeze că a fost dus de nas de români.

Cum a primit Dej informația înlăturării lui Hrușciov?

Nu ne-am așteptat să cadă Hrușciov. Și pe Dej l-a prins nepregătit. Eu eram în acel moment la Moscova, la o ședință a Comitetului Executiv al CAER. Trebuia să avem o ședință după-amiaza și s-a amînat ședința, pentru că nu a putut veni delegatul sovietic care era și membru al CC al PCUS.

Plutea ceva în aer. Toți știau că trebuie să se întîmple ceva la CC, pentru că alt motiv nu putea avea să lipsească de la o reuniune internațională. Leseciko — cu care mă aveam în relații bune, știind rusește, deși altfel purtam polemică pe linie CAER — îmi spune confidențial: „A fost ședință CC, aseară, și l-am zburat pe Hrușciov!“. Nu i-am cerut amănunte, pentru că era nepotrivit în asemenea secrete de partid.

Problema mea era cum să-l informez imediat pe Dej. Exista la Moscova o legătură telefonică specială „UC“. Ridicai receptorul și-i spuneai telefonistei „vreau să vorbesc cu Bucureștiul“. L-am rugat pe Leseciko să-mi dea voie să dau un telefon la București. „Să nu mă trădezi“, mi-a spus el. Dau telefon și îl caut pe Dej. Mi se face legătura cu Dej, dar nu puteam să-i spun direct, fără să audă telefonista sau să se înregistreze convorbirea. Și-atunci, îi spun: „Aici lucrurile merg bine, avem ședință...“. Iar Dej, grăbit: „Vezi-ți de treabă!“. Eu: „Dar știți, cu bătrînul acela ce ne-a sărutat pe aeroport, la București, ce s-a întîmplat?“. Făceam apel la o întîmplare. Cu vreo lună-două înainte, veniseră incognito, la București, Hrușciov, Brejnev și Kosîghin. Cu avionul, la Băneasa.

Incognito?... De ce?

Dej fusese nemulțumit de un articol pe care-l publicase Hrușciov în revista Cominform-ului. Și Hrușciov voia să se explice. Era vară. La aeroport ne-am urcat cu toții în mașină și ne-am dus la Scroviștea. Fosta reședință a regelui Carol, care făcea vînători în pădure. Acolo făcea și Dej primirile mai deosebite. Și le-a făcut și Iliescu. La acea primire, din partea română erau Dej, Maurer și cu mine.

Mai veniseră, vreodată, astfel conducătorii sovietici în România?

Nu. A fost prima și, probabil, ultima dată. Întîi a vorbit Kosîghin. A apărât tezele lui Hrușciov. Apoi a vorbit Brejnev care nu a făcut altceva decît că a citit cîteva pasaje din articolul lui Hrușciov. Mă miram eu, în gînd: el nu poate vorbi ceva din capul lui? Mi-aduc aminte că nu a fost o atmosferă proastă. Am stat cîteva ceasuri, ne-am urcat iarăși în mașină și ne-am întors la avion. Pe toți ne-a surprins faptul că, la plecare, Hrușciov ne-a îmbrățișat și ne-a sărutat, pe Dej, pe Maurer și pe mine. Și-atunci, la telefon, făcînd apel la acest episod, am spus „bătrînul ăla care ne-a sărutat pe aeroport...“. Dej nu pricepea. Cînd am revenit de la Moscova, Dej făcea haz cum l-am informat eu „că lucrurile merg bine și-mi vorbea de-un bătrîn ce ne-a sărutat“. N-a priceput atunci, dar a simțit că e ceva. După două ore de la convorbirea mea, l-a sunat Brejnev și l-a anunțat de cele ce s-au întîmplat. Atunci abia a priceput ce-am vrut să-i comunic eu.

Iată un episod extraordinar! Cine-ar fi bănuat că stăpînul Kremlinului vine, incognito, la Bucureşti pentru a i se explica lui Dej?

Nu m-am gîndit că acest episod poate prezenta atîta interes! Este, într-adevăr, relevant pentru statura ce-o dobîndise Dej în mişcarea internaţională comunistă. Le era frică, bineînţeles, şi de relaţiile noastre cu China. Aşa se face că au ajuns cele trei mărimi sovietice să vină la Bucureşti. S-a întîmplat să vină şi muntele la Mahomed!

VIII

„«NU» LUI HRUȘCIOV“

Kremlinul activează CAER-ul

Încă de la începuturile sale, URSS se adresa lumii prin două glasuri. Unul era al Cominternului — glasul comunismului internațional, dirijat de Moscova, care anunța că acolo se fac pregătirile pentru o singeroasă revoluție comunistă mondială. Celălalt — al Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, care căuta să dezvolte contacte diplomatice și oficiale tocmai cu acele state și guverne împotriva cărora era dirijată propaganda Cominternului.

Conducătorul de Troțki, partizanul revoluției proletare mondiale! Distanța enormă dintre intențiile reale și cele propagandistice ale URSS este, de altfel, o caracteristică a sistemului...

În 1943, consecință a alianței de război între URSS, SUA și Anglia, Cominternul se autodizolvă. Urmează pacea, punerea în aplicare a împărțirii zonelor de influență, începuturile Războiului Rece și aproape simultan, în 1947, respingerea Planului Marshall și apariția Cominform-ului. La doi ani, după aceea, este creat CAER-ul. Cum se simțeau aceste evenimente în cercurile puterii din România?

Efectele reale și globale ale unui fapt istoric pot fi determinate la câțiva ani buni după petrecerea lui. Din poziția de țară mică — am spus cum a fost la Conferința de Pace de la Paris — nu puteai avea ceva de spus, în acel timp, în politica internațională. Ce puteai ști despre Planul

Marshall? Ce spunea agenția TASS și se tipărea în ziare. Aflam întâmplător din ziarele occidentale că dintre cele 22 de state invitate de guvernul englez și francez la Conferința Planului Marshall de la Paris câteva nu au luat parte. Acestea erau România, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, Iugoslavia, Bulgaria și Albania. Ceea ce se va numi „lagărul socialist“. Nu spunea agenția TASS, dar puteam bănui că sovieticii au luat decizia de interzicere a participării. Ce putem ști despre apariția Cominform? În plus, față de propaganda „avantajelor“, că la ședința de constituire participaseră Dej, Ana Pauker și Chișinevski.

Istoria contemporană operează corecții în corelarea evenimentelor politice mondiale și interpretările lor. În 1947, prin practici care aparțin artei și specialiștilor în diversiuni și teroare, au fost desființate partidele istorice în România. La câteva zile după apariția Cominform, CC al PCR și BP al PSDR „și-au exprimat dorința de a colabora sub forma PMR“. Rămasă fără suport politic, monarhia este desființată, scena politică a României fiind ocupată, la sfârșitul anului 1947, de partidul unic „al muncitorilor și țărănilor“. Similar, în timp și proceduri, se petrec evenimentele și în celelalte țări-satelit ale URSS. La șase luni după ce Planul Marshall a fost respins de URSS, regimurile multipartide din Europa Răsăriteană își încetează existența. Planul Marshall, care pune sub control internațional proiectele sale economice, a fost respins de Stalin, deoarece partidele comuniste din țările-satelit ar fi fost lipsite de controlul total asupra pîrghiilor economice.¹⁰²

Vezi, așadar, ce lipsit de temei este să afirmi că un om sau altul din conducerea României a hotărât desființarea partidelor istorice și aruncarea liderilor lor în închisori? Sau că a determinat tipul de regim ce-a urmat! Coordonarea sovietică, în statele-satelit, se făcea pe două niveluri, la sfârșitul deceniului cinci: pe linie politică, prin Cominform — care avea sediul la București, iar pe linie economică prin CAER.

Cum a evoluat CAER?

În primii ani a vegetat. La început, a părut a avea un rol mai degrabă formal. Spre deosebire de Cominform. La CAER aveam un reprezentant permanent, la Moscova, pe Gogu Rădulescu. Locuia acolo și făcea doar oficiul de translator al unor date economice și statistice. Gogu Rădulescu nu a stat decît un an. Era adjunctul meu la Comerțul Exterior, iar eu, prin plecarea lui, rămăsesem fără ajutor. Cerea și el,

ceream și eu să se întoarcă de la Moscova. În locul lui au fost trimiși alții, Manea Mănescu, cred, și Pavel Donath.

Cînd ați fost numit dv. reprezentantul României la CAER?

În '56. S-a întîmplat, însă, că Dej m-a delegat pe mine, în calitate de ministru al Comerțului Exterior, la acțiunea care a însemnat primul gest de viață al CAER. La vreun an de la înființarea CAER a fost convocată, la Moscova, o ședință fără a li se comunica participanților tema ei. Ședința CAER a fost condusă de Molotov, care a pledat pentru construirea unui pod peste Dunăre, între România și Bulgaria. Întrucît podul Giurgiu-Ruse are o importanță strategică și economică nu numai pentru cele două țări — a spus Molotov — podul să fie construit, în comun, de toate țările lagărului socialist. S-a hotărît și cota de participare, în raport cu puterea economică a fiecărei țări. Bucureștiul a fost de acord cu această inițiativă și astfel s-a construit podul între Giurgiu și Ruse, denumit „Podul prieteniei”. După această inițiativă, CAER și-a reluat starea de vegetare. Ca un amănunt, aș vrea să spun că primele contradicții, în sînul CAER, au putut fi percepute încă de la primele ședințe ce-au avut loc sub președinția lui Malenkov. Atunci delegația bulgară s-a plîns, în plenul ședinței, de atitudinea Cehoslovaciei care, după spusele delegatului bulgar, i-a sfătuit să se preocupe mai mult de producerea de legume și fructe, necesare celorlalte țări și nu de dezvoltarea industriei proprii. A trebuit să treacă un timp de la înscăunarea lui Hrușciov pînă cînd acesta a căutat să facă din CAER mecanismul cu care URSS urma să domine celelalte țări din lagărul socialist. Hrușciov a activat CAER-ul.

Cînd a fost vizibil amestecul lui Hrușciov, în politica internă a țărilor din lagărul socialist, prin intermediul CAER?

Prin '56-’57. Chestiunile trebuie privite în timp, totul a variat de la un moment la altul. În ceea ce mă privește, prima ciocnire cu Kosîghin am avut-o în 1959, privind statutul CAER. A încercat să impună adoptarea hotărîrilor CAER cu majoritate de voturi. Lucru la care noi ne-am opus. Cînd zic „noi“, înțeleg conducerea partidului, poziția României. Înainte de fiecareia dintre aceste sesiuni CAER, le expuneam, lui Dej și Maurer, problemele ce se ridică și le propuneam poziția care credeam că este convenabilă. Iar ei luau decizia. Noi ne-am opus propunerii lui Kosîghin, care ar fi permis ca printr-o majoritate de voturi să se impună unei țări o politică neacceptată de această țară. Soluția

adoptată, pînă la urmă, a fost aceea ca nici o măsură hotărîită de CAER să nu devină obligatorie pentru o țară decît dacă aceasta își exprimă interesul de a participa la hotărîre.

Ce-a devenit „naționalistul“ Gomulka

Care-a fost etapa următoare?

La începutul lui 1960, Dej primea, prin intermediul CC al PCUS, din partea lui Gomulka, șeful partidului comunist polonez (PMUP), un document în care CAER-ul era aspru criticat.

Criticat?

Da, criticat. Polonezul propunea noi forme de organizare a Consiliului. Motivația era mai mult decît străvezie: știrbirea suveranității statelor membre.

Oficial, cum era denumită această intenție?

Lait-motivul materialelor era trecerea la o formă superioară de colaborare pe care o numeau „integrare“. Criticau CAER-ul, criticau formele de pînă atunci ale colaborării, numindu-le incipiente și propuneau integrarea. Ceea ce însemna, abandonînd limbajul diplomatic, pierderea suveranității. Era limpede că un asemenea document nu putea fi elaborat decît de sovietici. Iar Gomulka, vrînd-nevrînd, l-a semnat.

În ce relații se afla Gomulka cu Hrușciov?

Despre Gomulka, ca om politic, știu puțin. Știu că a fost unul dintre conducătorii partidului comunist polonez în ilegalitate. Cînd a început valul de procese Rajk, Slanski, Kostov, Pătrășcanu, Gomulka — care cred că nu era în relații bune cu Bierut — a fost condamnat pentru naționalism. Nu a fost executat, dar a stat în pușcărie. Foarte puțin după moartea lui Stalin, Gomulka a fost eliberat și propulsat în conducerea PMUP. Pe sovietici i-a speriat ascensiunea lui Gomulka. Acest lucru îl cunosc chiar din gura lui Hrușciov. Acesta ne-a povestit cum el, însoțit de cîțiva membri ai conducerii PCUS, au venit la Varșovia să oprească alegerea lui Gomulka în fruntea partidului. Le era frică și lor ca unul condamnat și exclus din partid să fie promovat în conducere.

Sovieticii n-au adus în conducere supraviețuitorii anchetelor staliniste!

Aceasta se face atunci cînd se schimbă sistemul, nu doar conducătorul! Revenind la episodul din Polonia, s-au dus sovieticii la ședința

conducerii poloneze și au încercat să oprească promovarea lui Gomulka. Dar polonezii au rezistat cu tărie la această intervenție. Și Gomulka a fost ales în fruntea PMUC. Ceea ce a trezit la polonezi un formidabil puseu de naționalism, independență și libertate. Am văzut cu ochii mei aceasta. Încă nu știam povestea cu Hrușciiov, dar curînd după promovarea lui Gomulka s-a întîmplat să fiu la Varșovia cu niște tratative comerciale. De la traducătorarea ce ne însoțea, de la alți polonezi cu care-am avut contacte, am avut posibilitatea să aflu ce reviriment a fost acest fapt. Au fost demonstrații de stradă, enorme, de simpatie față de Gomulka și de bucurie că devin un popor mai liber. În același timp, am constatat ce puternică era biserica catolică în Polonia. Neavînd timp destul să terminăm lucrurile noastre sîmbăta, am hotărît să continuăm duminica la Palatul Consiliului de Miniștri. Am fost aduși, în acel palat, prin poarta din spate, pentru că le era teamă că lumea de pe stradă va vedea că la Consiliul de Miniștri se lucrează și duminica. Ceea ce ar fi fost o ofensă pentru sentimentele religioase ale populației. Cred că și Hrușciiov a fost nevoit să țină seama de asemenea particularități.

Cum povestea Hrușciiov despre raporturile sale cu Gomulka?

Avea momente cînd îl apucau accese de sinceritate și povestea asemenea lucruri. Povestea și despre Stalin. Aveam ocazia să-l ascult și la CAER, în pauzele de gustare și la masă. Nu-mi povestea mie. Îi povestea lui Dej sau altora. Ca și ceilalți, eu mă afluam acolo și azeam. M-a mirat felul cum au evoluat relațiile lui Hrușciiov cu Gomulka. După un an, nu-i mai spunea altfel decît „Vaclav“ și mă întrebam de unde acest sentiment de prietenie cînd știam cum a venit Gomulka la putere. Poate că era și o tactică a lui Hrușciiov de a-l lega, prin prietenie, pe Gomulka, dar părea și sincer. După cum o tactică a lui Gomulka, de a se apropia de ruși, putea să fie și acceptarea rolului ce i-l desemnaseră aceștia. Poate și să-i fi convenit lui Hrușciiov că, prin Gomulka, acredita ideea destalinizării în lagărul socialist.

Îată ce-a devenit „naționalistul“ Gomulka: unealta prin care sovieticii încercau să-i lege mai strîns pe ceilalți din lagărul socialist!

În orice caz, așteptarea poporului polonez de destalinizare se soldase, după un an și ceva, cu prietenie și înțelegere ce părea perfectă între Hrușciiov și Gomulka.

Excursie, cu Dej, pe Dunăre

Ce-a spus Dej de materialul cu propunerile lui Gomulka?

Materialul lui Gomulka a fost trimis la începutul lui 1962, dar, pînă la sfîrșitul lui aprilie, Dej n-a pomenit nimănui despre existența acestui proiect. Era ajunul lui 1 Mai. Dej s-a decis să petreacă Ziua Muncii pe Dunăre, cu vaporeșul, alături de familie. Surprinzător, la acea excursie am fost invitați să luăm parte eu, reprezentantul țării la CAER, și Gaston Marin, președintele CSP. Abia după îmbarcarea la Oltenița, Dej ne-a dezvăluit adevăratele sale intenții: discutarea documentului trimis de Gomulka. Concluzia la care s-a ajuns după trei zile de dezbateri, în deplină liniște și izolare, era categorică: majoritatea propunerilor, începînd cu însăși ideea de integrare, nu puteau fi acceptate decît cu prețul renunțării la independența economică și politică a României. Un preț care nu putea fi plătit.

De ce tocmai în acele zile de vacanță ați discutat?

Să nu fie nici o interceptie, de aceea ne-a luat pe vaporeș. Eu n-am mai întîlnit un om la care deșteptăciunea să se îmbine atît de bine cu prudența și cu flerul politic, ca la Dej. Cînd îl compar cu alții, mai constat că Dej a fost omul cu cele mai multe calități politice și cea mai mare abilitate din cîți am cunoscut eu în viața mea atît de lungă.

De ce numai pe dv. și pe Gaston Marin v-a invitat la discuții?

Pentru că în chestiunile economice cu noi se sfătua. Nu amesteca răspunderile și specialiștii. Acesta era sistemul lui. Lua cîtiva apropiați, îi convingea și, cînd era sigur de sprijinul lor, mergea mai departe.

Pînă la ce nivel?

Depinde. Pînă la plenara CC, care adopta legal măsura, sau pînă la prelucrări de partid în organizațiile de bază. La scurtă vreme după discuția noastră de la 1 mai 1962, Moscova a găzduit o consfătuire a șefilor partidelor comuniste din țările CAER, tocmai pe această temă: așa-zisele propuneri ale lui Gomulka. La acea consfătuire au venit toți primii secretari ai partidelor. Poziția lui Dej a fost de neclintit. Nu a mai fost vorba de integrare — polonezii înșiși au retras această propunere —, ci o încercare de a împăca și capra și varza. Dej a subliniat necesitatea respectării suveranității țărilor membre, folosindu-se de hotărîrea Consfătuirii mondiale a partidelor comuniste și muncitorești din 1960, în care exista această idee a responsabilității fiecărui partid pentru ceea

ce se întâmpla în țara respectivă. Eu n-am participat la conferința mondială de la Moscova, din noiembrie 1960, dar știam, de la Dej, că acolo au izbucnit divergențele de opinii dintre comuniștii iugoslavi și albanezi, dintre sovietici și chinezi. Declarația comună din finalul conferinței a încercat să le camufleze, dar ulterior a reieșit că acolo a fost începutul conflictului declarat sovieto-chinez. După aceea a venit la București un emisar însemnat al chinezilor. Despre el ne-a spus Dej.

Cui a spus?

Mie și lui Maurer. Nu se ascundea de noi. Cuvîntarea ce-a ținut-o Dej la consfătuirea CAER cu primii secretari ai partidelor comuniste am lucrat-o împreună cu Dej.

Fără aportul celor care coordonau propaganda?

Fără. Nici Răutu, nici adjunctul lui, Mizil, n-au fost înștiințați atunci. De fapt, la Dej nu prea avea mare trecere propaganda. Ideile ce le exprimam voiau să ateste că, principial, nu negam posibilitatea unei colaborări mai strînse între statele membre ale CAER. Dar această colaborare o plasam într-un timp în care statele participante s-ar găsi la un nivel de dezvoltare economică cît de cît apropiat, dacă nu egal. Cînd avem un nivel aproximativ egal — așa cum se discută acum referitor la Uniunea Europeană — putem discuta despre integrare, altfel nu putem sacrifica suveranitatea națională. După consfătuirea de la Moscova, s-a convocat o Plenară a CC al PMR. Acolo am ținut și eu o cuvîntare. Plenara a hotărît poziția noastră: reorganizarea CAER în așa fel încît să fie o colaborare mai strînsă în cadrul lui, respectîndu-se, însă, suveranitatea fiecărei țări și dreptul fiecărui partid de a conduce destinele țării sale.

Paul Niculescu-Mizil povestește despre uriașa campanie propagandistică desfășurată, după acest episod, la îndemnul și sfaturile lui Dej. Dej cerea poziție critică față de manualele și articolele în care Hrușciov era citat cum fusese Stalin înainte. Cerea, însă, Dej ca propaganda să fie prin viu grai, nu în presă¹⁰³.

Da, să nu se poată prevala sovieticii de anumite lucruri scrise care incriminau oficialii de cel mai înalt nivel. Tot o tactică a lui Dej. Numai că aceste lucruri au avut loc mai tîrziu, în 1963, după alte tentative sovietice de a-și impune concepțiile în CAER.

Ce s-a întîmplat mai departe?

După aceea a început să lucreze CAER conform cu noul sistem organizatoric hotărât la Moscova. S-a creat Comitetul Executiv al CAER, în care eu reprezentam România. Unii dintre membrii săi de-atunci au ajuns prim-miniștri în țările lor: Iaroșevici în Polonia, Todorov în Bulgaria, alții, vice prim-miniștri: Apro Antal în Ungaria, Leuschner în Germania, Simunec în Cehoslovacia. Sovieticii nu s-au lăsat. În 1961, a apărut o nouă idee a lor care ar fi dus la aceeași subordonare. Ei susțineau elaborarea unei convenții de promovare a diviziunii internaționale a muncii, prin care țările membre urmau să capete preocupări preponderente în diverse domenii. Conform acestei diviziuni a muncii, noi nu aveam a ne ocupa de dezvoltarea industriei, ci să ne ocupăm, printre altele, de cultivarea porumbului iar nemții urmau să prepare porcii îngrășați cu porumbul nostru. Nu e o glumă, chiar așa a propus delegația RDG! România urma să aibă un statut de colonie a țărilor mai industrializate — Germania și Cehoslovacia, iar URSS să dirijeze totul. A trebuit să intrăm într-o mare bătaie a nervilor ca să ieșim cu bine și din acest plan. Dar nu a fost totul. În faza următoare, s-a pus problema creării unor uniuni de ramuri internaționale și hotărârile luate pentru o anumită ramură în aceste uniuni să fie obligatorii, chiar dacă nu concordau cu politica națională elaborată pentru acest domeniu de guvernul respectiv. În sfârșit, a fost și o încercare de a se crea zone economice transnaționale — planul Valev —, fără a se ține seama de frontierele statelor.

Cum decurgeau ședințele CAER?

Situația era de așa natură că pe noi nu ne susținea nimeni. de obicei. RDG era interesată să sprijine poziția sovietică deoarece se preconiza o dezvoltare mai accelerată a industriei nemțești. Cehoslovacia avea și ea prilejuri pentru realizarea propriilor interese. Bulgaria fie că era, pe tăcute, alături de noi, fie că nu era, din obediență politică față de ruși, nu se pronunța în favoarea tezelor noastre. Polonia, uneori era cu noi, alteori împotriva, nu te puteai baza pe ea. În ce constau disputele? Reprezentantul sovietic venea, bunăoară, cu teza că dacă ei, capitaliștii, în cadrul Pieței Comune, acceptă limitarea parțială a suveranității naționale în interesul unirii eforturilor în lupta contra comunismului, cu atât mai mult noi, statele socialiste, internaționaliștii, trebuie să plecăm de la interesele generale, să jertfim interesele particulare interesului comun. Aceasta, înșă, însemna negarea proprietății naționale asupra

potențialului de resurse materiale și umane al fiecărei țări! Sub teza comunismului mondial, Jivkov a inventat, apoi, noțiunea de proprietate interstatală. La un moment dat, în CAER a intrat Mongolia, a ieșit Albania, dar schimbările acestea nu contau câtă vreme sovieticii dădeau tonul. Aceasta era geografia politică a momentului și CAER o reflecta bine.

Luați cuvîntul în limba rusă?

Da. Știu rusește foarte bine din copilărie, de la colegii mei de școală din Tighina, și din anii petrecuți în timpul războiului în URSS. În timp ce noi ne împotriveam încercărilor de subordonare prin CAER, am trecut prin momente foarte grele. La un moment dat, din cauza opoziției ce o făceam noi, Hrușciiov a convocat pe toți reprezentanții țărilor la Kremlin. Cunoșteam bine năravurile KGB. Mi s-a întîmplat ca, în timp ce călătoream pe teritoriul URSS, să-mi dispară toate bagajele. Bineînțeles că, pînă la urmă, „hoții“ au fost găsiți și bagajele mi-au fost returnate fără nici o lipsă, dar după ce au fost bine controlate. Știam că mi se poate întîmpla orice — și exemple în acest sens oferă destule istoria sovietică — și atunci cînd Hrușciiov ne-a chemat la Kremlin nu eram siguri că ne vom reîntoarce cu bine înapoi.

Puteați face ceva, în sensul unor măsuri de protecție?

Puteam încerca. Înaintea ședinței pentru care fusesem convocat, i-am spus ajutorului meu că, dacă pînă la o anumită oră nu mă întorc, să ia primul avion spre București sau spre o altă destinație de unde poate ajunge repede la București și să informeze conducerea țării. Am început ședința la Kremlin și, încă din momentul deschiderii, Hrușciiov a început să-și expună tezele. Era vorba, atunci, și de un plan coordonat pentru toate țările socialiste. Spre sfîrșitul cuvîntului lui Hrușciiov, am ridicat mîna, în semn că vreau să vorbesc. Hrușciiov s-a făcut că nu mă vede și a continuat. Am ridicat, din nou, două degete și Hrușciiov iar „nu m-a văzut“. A treia oară nu a avut încotro și m-a lăsat să vorbesc. I-am spus că nu putem accepta o coordonare a planurilor prin care se stabilesc condițiile de viață pentru popoarele din care facem parte, prin hotărîri luate de alții. Fiecare partid dă socoteală în fața poporului său pentru politica pe care o duce și nu poate să o lase în mîna altora. La sfîrșit, l-am întrebat ce părere are despre ideea de suveranitate națională.

Ce v-a răspuns?

Spre surprinderea mea, Hrușciiov a zis în final: „Bârlădean ! are dreptate; nu putem încălca voința altor partide“. Nimeni nu a mai luat cuvîntul, așa că la acea ședință am vorbit numai Hrușciiov și cu mine, care am spus acele cîteva fraze. După ședință, mi-a venit mai ușor să mă împotrivesc propunerilor ce nu ne conveneau. Sovieticii știau că nu vom da înapoi, iar noi știam că putem impune o anumită limită. De altfel, lucrurile evoluaseră și în politica internațională, raporturile nu mai erau aceleași ca în anii '45-'50.

Intervenția dv. a fost remarcată de presa străină. Românii din emigrație care s-au ocupat de politica românească — Vlad Georgescu, Ghiță Ionescu, Ion Rațiu — observă că această opoziție a ieșit la iveală abia în 15 februarie 1963, cu prilejul cuvîntului dv. la ședința Comitetului Executiv al CAER din acea zi. Ziarul „Peking Review“, din 21 iunie 1963, menționa că România a fost singura țară din lagărul socialist unde a fost publicat rezumatul scrisorii trimise de PC Chinez PCUS, scrisoare în care se spunea că ar fi un „șovinism de mare anvergură să se impună voința altora în numele diviziunii internaționale a muncii sau a specializării“. În 27 iunie 1963, „The Times“ v-a reproduș punctul de vedere¹⁰⁴.

Da. Pe mine presa occidentală mă numea, atunci, „Omul care a spus «nu» lui Hrușciiov“. Eu am spus „nu“ avînd în spatele meu sprijinul lui Dej și al Biroului Politic. După acea ședință de la CAER, Dej a convocat o Plenară specială a CC, unde am fost ales membru supleant al Biroului Politic. Eram vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Pînă atunci, cu excepția lui Voitec, din Biroul Politic făcuseră parte doar vechi membri ai partidului, tovarăși de închisoare ai lui Dej. Am verificat cum a înțeles lumea aceste lucruri din conversațiile ce le aveam cu oamenii din afara conducerii de partid. Eram căsătorit cu actrița Marcela Rusu, atunci, și după ședință, a doua zi, împreună cu alți oameni din lumea artei, eram invitați acasă la actrița Natașa Alexandra. Soțul ei era pictor. Citiseră comunicatul CC din ziare și m-au întrebat ce înseamnă asta. „Ce-ați înțeles voi?“, am întrebat eu. „Am înțeles că ai avut divergențe cu sovieticii și partidul te-a aprobat“. Înțeleseseră corect.

„Declarația de independență“ din '64 și efectele sale

Coordonați în acea perioadă și economia românească, despre care astăzi se spune că a avut parte de o industrializare forțată și megalomanică...

Cînd sînt eu judecat de activitatea mea trecută, cei care sînt dispuși să nu mă critice cu orice preț și să-mi găsească și unele părți bune vorbesc de anumite merite ce le-am avut în legătură cu CAER-ul și deschiderile spre Vest. Eu, însă, dacă sînt mulțumit de ceva, sînt mulțumit de faptul că am pus ordine în economie, din '56 cînd am fost adus să coordonez economia. Primii ani au fost anii de reparație a greșelilor făcute de Miron Constantinescu și de alții. Și de plată a despăgubirilor de război. Din anii '60, oamenii au început să trăiască mai bine. Cînd a murit Dej, noi aveam o situație de invidiat, nu datorii! Ne invidiau ceilalți din lagărul socialist. Prin anii '60 aveam o industrie bine pusă la punct. Cumpăram tot ce era mai bun în America sau în Vest. Deși ei nu ne dădeau tehnologia de mîine, ci cea la zi. Ceea ce nu înseamnă că nu era o tehnologie bună. Dar, am impresia că am mai vorbit despre asta.

Din articolele apărute în presa occidentală și americană și din statisticile mondiale Ghiță Ionescu concluziona, din emigrație, că, începînd din 1959, progresul economic realizat de România a fost mare. Către sfîrșitul lui 1961, România evidenția cea mai rapidă rată a dezvoltării industriale din Europa de Est. Cauzele acestei dezvoltări sînt specialiștii buni ce coordonau economia și colaboreau cu Occidentul, afirmă el. Vă citez un extras din afirmațiile sale, din 1964: „La cel mai înalt nivel al partidului, oameni ca Alexandru Bârlădeanu și Gh. Gaston Marin sînt deopotrivă «buni» comuniști și buni tehnocrați, iar un om ca Maurer probabil că se bucură de o considerabilă simpatie în rîndurile noii «intelighenții»^{«105»}. După atîtea informații ce v-au afectat negativ, cred că aceasta este o revanșă!

Este o realitate. Mă afectează pozitiv sau negativ informațiile reale. Minciunile propagandistice — indiferent ce propagandă slujesc — nu merită a fi luate în seamă. Economia a mers bine în primii ani ai lui Ceaușescu mai mult prin inerție, dar, după aceea, el nu a mai ținut seama de dezvoltarea proporțională a industriei și de timpul în care trăia. A făcut tot ca-n timpul lui Stalin. Probabil și datorită Lenuței, a

dezvoltat mult industria de prelucrare a petrolului, pe care o moștenise la nivelul cerințelor noastre. Prin anii '60 am avut cea mai mare producție de petrol din toată istoria României. Se cifra în jurul a 15 milioane de tone. Și capacitatea de prelucrare era corespunzătoare.

Ceașescu a creat o industrie prelucrătoare de petrol pentru 30 milioane de tone. Adică a creat o industrie fără o bază de materii prime. La 60 km distanță de Combinatul siderurgic din Galați, la Călărași, Ceaușescu a construit un alt centru siderurgic. Ceea ce era în plus față de nevoile noastre. Așa a făcut și în alte ramuri. Aceasta e magalomanie. Iar din anii '80, când i-a intrat în cap să plătească datoriile — pe care eu nu mai știu pentru ce le-a făcut —, nu a mai importat nimic și toate instalațiile s-au învechit fizic și moral...

M-a surprins pozitiv acel citat provenit din emigrația românească pentru că, în primii ani, își băteau joc de noi că, de pildă, vrem să construim tractoare. Unul dintre foștii industriași a declarat că dacă românii sînt în stare să facă un tractor, el îl mănîncă. Nu l-a mîncat și sovieticii au fost împotriva siderurgiei noastre. Hrușciiov a fost foarte nemulțumit cînd a văzut că noi fabricăm locomotive electrice, la Craiova. Nici nu a vrut să vadă uzina aceea!... Anul 1963 a fost greu. Cu abilitatea de care vorbeam, în acel an, Dej și-a desfășurat pe mai multe planuri diplomația.

Vă rog să detaliați această afirmație!

Pe plan intern, a îndepărtat, ostentativ, din funcțiile mai însemnate pe cei care fuseseră școliți la Moscova. Au fost ținute ședințe de partid la toate nivelurile, în care oamenilor li s-a vorbit despre politica partidului în spiritul suveranității naționale. În același an, începe proiectul de cooperare cu RSFI pentru construcția hidrocentralei Porțile de Fier. În 1964, am avut bucuria să vorbesc la deschiderea lucrărilor de construcții. Iugoslavia nu făcea parte din CAER și asta însemna un avertisment că ne putem desprinde și noi.

La aniversarea a 70 de ani a primului secretar de la Berlin, Walter Ulbricht, unde s-au adunat conducerea partidelor comuniste din Europa, nici un oficial român nu a luat parte. Asta însemna că putem exista și în afara unității lor. În iunie 1963, însă, comunicatul special al CAER întrebuița formula românească de „coordonare a planurilor“ și nu cea de „integrare economică“, colaborarea urmînd a se face pe baza principiilor egalității în drepturi și strictei respectări a suveranității

naționale. Ieșiserăm, deci, victorioși din disputele din CAER! Dej nu s-a mulțumit numai cu atât și a trecut la conceperea „Declarației cu privire la poziția PMR în problemele mișcării comuniste și internaționale“, adoptată la Plenara lărgită a CC al PMR, din aprilie 1964, denumită pe scurt „Declarația din aprilie '64“.

Cum a fost conceput acest document de care propaganda din epoca Ceaușescu nu a pomenit?

După comunicatul CAER, din iulie 1963, au urmat alte acțiuni în sprijinul consolidării poziției noastre. În noiembrie, Dej a făcut o vizită la Belgrad unde a fost primit cu onoruri mai mari decât fusese primit Hrușciiov în august. Tito l-a invitat pe Dej să se adreseze Adunării Naționale iugoslave, fiind primul lider comunist străin cărui i se oferea o asemenea onoare. Faptul n-a trecut neobservat de politicienii străini și de presă, care l-au interpretat ca un gest de solidaritate în neîncrederea comună în CAER și în sovietici.

La indicația lui Dej, Maurer a scris un articol în „Problemele păcii și socialismului“, unde analizează declarația din 1960 de la Moscova, ce fusese un document politic semnat și de sovietici și de chinezi. Primul ministru afirma, deci, într-o publicație de circulație mondială, punctul nostru de vedere de la CAER. A urmat apoi vizita, din februarie 1964, din China, despre care am mai vorbit. Și după toate aceste mișcări diplomatice externe a urmat „Declarația de independență“, din aprilie 1964.

Tot ideea lui Dej a fost și promovarea ei?

Da, o cocea de mult. Cuvînt cu cuvînt, conținutul ei a fost conceput de un colectiv de oameni timp de trei luni de zile. După moartea lui Stalin, Dej nu a renunțat la conducere, dar a făcut o destalinizare prin această politică mai profundă decât ceilalți din lagărul socialist. Adăugați la aceasta și eliberarea deținuților politici din 1964.

Ce resorturi interioare credeți că l-au susținut pe Dej ca să adopte această poziție periculoasă din punct de vedere personal?

Problema e mare și importantă, dar pe aceasta istoricii nu o pot lămuri pe bază de documente. Eu îți voi spune cîteva gînduri fugare. Imperialismul Uniunii Sovietice, care impunea în diverse țări oameni convenabili URSS, pînă la urmă o deservea. Pentru că toți acești oameni din conducerea supremă erau stăpîniți de teamă că pot fi sacrificați oricînd. Și aceasta îi împingea spre căutarea unui oarecare grad de

independență, de securitate, de autoapărare, sau cum vrei să-i spui. Și la Tito, care a evoluat cel dintâi în acest sens, cred că sentimentul de independență față de Uniunea Sovietică s-a născut și din teama că Uniunea Sovietică putea să-l sacrifice fără șovăială. Așa a fost și cu Dej. Eu sînt convins că și la el, în afara unui sentiment de real patriotism, acest sentiment de teamă a jucat, mai ales la început, un rol important.

Să-ți spun că, așa cum sub stăpînirea turcească fiii domnilor români erau trimiși la Istanbul pentru a fi educați în maniera socotită potrivită de stăpînitori, dar mai ales ca garanți și ostateci ai fidelității tatălui lor, tot astfel copiii celor din conducerea partidului erau trimiși la Moscova. Lica era fata la care Dej ținea enorm de mult. Într-o zi, s-a scuzat de o impolitețe a ei comisă față de mine cu aceste cuvinte: „Te rog, înțelege-mă! Ani de zile am visat la acest copil pe care maică-sa nu a vrut niciodată să-l aducă la mine, la închisoare. Înțelege cît o iubesc, dacă-i suport lucruri pe care nu le accept de la alții“. S-a întîmplat că în '48-'49 el a trimis-o să studieze la Moscova. Ea însă nu voia să rămîna acolo. Prefera să stea la București și să se bucure de toate avantajele sale de fiică de secretar general, nu să rabde frigul Moscovei. Dar retragerea ei nu ar fi fost favorabilă în acel moment pentru prestigiul lui Dej la Moscova. Cum eu mergeam des la Moscova, Dej m-a rugat să stau de vorbă cu ea și s-o conving. Cred că mai am și acum biletul lui în care îmi scria: „Dragă Sașa, te rog stai de vorbă cu Lica și convinge-o!“. Și, ca să înțeleg bine lucrurile, de biletul acela atașase și scrisoarea ce-i fusese trimisă de fată cu „Dragă tăticule, eu nu mai pot, nu mai rezist, vin acasă...“ și alte asemenea văicăreli.

Ați reușit s-o convingeți să reziste la școlile Moscovei?

Nu. Am stat de vorbă cu ea. Lica, însă, nu a vrut să accepte nici un argument și ne-am certat rău. Eu înjur foarte rar, dar nu m-am putut stăpîni atunci și am înjurat-o. Am fost indignat de ingratitudea acesteia fete care nu accepta nici un sacrificiu, chiar temporar, pentru tatăl ei...

În orice caz, în istoria partidului comunist — cel puțin din '46 de cînd o cunosc eu — au existat două curente: cel cominternist și cel național. Dej a fost promotorul curentului național. Politica lui a fost, însă, foarte nuanțată. Diplomația este, în genere, un instrument al politicii. Iar Dej avea din plin calități de om politic. Datorită manevrelor sale diplomatice a putut, din 1963, să stabilească jaloanele politicii

externe românești. Ceaușescu nu s-a abătut un timp de la litera și spiritul lor.

După această politică de anvergură pe plan extern, ce proiecte avea Dej pentru politica internă a României?

Nu știu dacă Dej se gîdea, înainte să moară, la o reformă globală. Dar pe acea chestiune a autonomiei gospodăriilor colective despre care ți-am vorbit era ferm. De acest plan al lui mai știa doar Maurer și cu mine. Ce urma să mai facem după aceea era întronarea cointeresării materiale și a liberalizării în economie.

Despre ce cointeresare materială putea fi vorba într-o lume care-și propunea să funcționeze după principiul „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi?”

Formula aceasta este o construcție teoretică, o construcție ideologică. Economia este supusă eficienței: maximum de rezultate cu minimum de efort. Aceasta este legea fundamentală în economie. Călcîiul lui Ahile în sistemul economic socialist este absența cointeresării materiale a agenților economici. Despre acest lucru am discutat și cu Otta Syk, unul dintre reformatorii economiei „primăverii de la Praga”. Anul 1968 a fost un an de răscruce, cînd economia socialistă trebuia reformată. Cehii au ajuns în acest impas înaintea noastră pentru că aveau o economie mai avansată ca noi. Cu Otta m-am întîlnit de mai multe ori și amîndoi ne-am înțeles foarte bine, pentru că ne preocupa în comun căutarea de pîrghii economice noi.

Preconizați un abandon al economiei centralizate?

Atîta timp cît statul este proprietarul mijloacelor de producție, nu se poate ca economia să nu fie centralizată. După cum nu se poate ca un trust cu multe întreprinderi în apartenență să nu aibă o conducere centralizată. Nu mă gîndeam să abandonăm acest tip de economie, ci să-i găsim arcuri noi. Și concluzia la care ajunseseam aceasta era: lipsa cea mare a sistemului socialist era absența unui sistem de cointeresare materială în activitate economică.

În 1966, am fost invitat la Academia franceză, unde am ținut o conferință cu tema „Reflexiuni asupra unor probleme economice ale României”. România era atunci dată ca un exemplu de dezvoltare economică. De aceea m-au și invitat. Iar eu am spus că în acel moment se punea chestiunea cointeresării materiale și în industrie și în agricultură. Noi eram în căutarea acelor forme. Faptul că nu le-am găsit — că nu

am căutat să le găsim, sau poate nici nu era posibil să le găsim — a dus la prăbușirea sistemului socialist. Pentru că o economie nu se poate face cu funcționari. Ea cere agenți economici care să activeze pe propria răspundere și pe propriul interes.

După acea conferință, ambasada română de la Paris a organizat o cină la care au fost invitați mai mulți academicieni. Printre cei dornici să pună întrebări se aflau Raymond Aron și Alfred Sauvy. În discuția cu mine, îmi amintesc că Raymond Aron a spus: „Căutați modalități de cointeresare, dar nu vedeți că ele există, că alții le-au găsit?“. Voia să-mi spună că ele există în capitalism. Se rezolvaseră. N-am fost, însă, nici atunci convins și nu sînt nici acum convins că economia socialistă trebuie pur și simplu mecanic înlocuită cu una capitalistă, după cum nici reciproca nu e valabilă, fără a se împrumuta cîte ceva, dovedit via-bil, una alteia.

Cu ce sînteți convins?

Că trebuie o economie mixtă. O parte privată. Dar nici societatea să nu lase din mîini o parte a economiei. În primul rînd, industria energetică. Apoi activitățile mari — fundamentale — căile ferate, poate chiar siderurgia. Calea de mijloc, cea de-a treia cale care îmbină particularitățile pozitive ale economiei socialiste și a celei capitaliste este cea susținută și de Saharov. Acest disident sovietic era adeptul convins al căutării celei de-a treia căi.

***Perestroika* sovietică nu vi s-a părut o asemenea căutare?**

Gorbaciov a urmărit, în fapt, salvarea sistemului socialist. Toată *perestroika* a fost gîndită pentru a salva ceea ce exista, fardînd puțin realitatea economică. S-a reținut din ea că se voia eliminarea birocrăției și se acorda libertate de expresie — *glasnost*. Dar totul în cadrul sistemului socialist. Problema interesului personal al cetățeanului nu s-a pus. A rămas același principiu al interesului colectiv. Nici nu știu, de fapt, dacă se poate găsi în cadrul sistemului socialist o formă de cointeresare satisfăcătoare...

Dar *perestroika* a fost un amestec contra naturii. O mîncare făcută din lucruri necomestibile. Sau care nu merg unul cu altul. Pentru mine, această a treia cale nu poate fi în nici un caz un elaborat teoretic, aprioric, pe care politica să aibă apoi sarcina de a-l impune realității. Eu o văd ca o rezultată a soluționării treptate și permanente a problemelor pe care le pune la ordinea zilei realitatea, cu condiția absolut necesară

să fie respectate două comandamente fundamentale: primul — să se urmărească pe bază de libertate eficiența economică, al doilea — să se asigure prin intermediul statului democratic cîteva din necesitățile esențiale ale vieții sociale: protecția grupurilor defavorizate, asigurarea egalității șanselor de pornire, rezolvarea problemelor sănătății, ale învățămîntului și educației, ale ecologiei, ale energeticii. Prin acumularea soluțiilor în acest spirit avem posibilitatea ca, peste cîteva decenii, să constatăm că am mers pe calea a treia.

IX

TEZAURUL ROMÂNESC DE LA MOSCOVA

Un litigiu vechi de 80 de ani

Printre subiectele de senzație preluate de presa postcomunistă din istoria secretă a epocii precedente a fost și chestiunea tezaurului românesc de la Moscova. Ce știți despre el?

Multă vreme opinia publică din România și Rusia nu a luat cunoștință despre existența acestui diferend. După 1989, s-a scris destul de mult despre problema tezaurului românesc de la Moscova, dar aproape exclusiv în presă, articolele vizînd preponderent senzaționalul. Singura lucrare bine documentată pe care o cunosc este cartea lui Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul românesc de la Moscova*, apărută în 1934, care are și importantul merit de a reproduce, în anexele sale, o colecție de documente extrase din diverse arhive, toate tezele susținute în lucrare fiind argumentate prin documente oficiale. În 1990, a mai apărut o lucrare, semnată de Viorica Moisuc — coordonator, care reproduce, în fapt, documentele citate de Romașcanu, cu puține și irelevante alte informații suplimentare. Este bine, de aceea, să ne servim, în primul rînd, de documentarea lui Romașcanu. De ea însă nu m-am putut servi în '65 cînd a fost nevoie să mă pregătesc pentru discuțiile cu sovieticii, în legătură cu acest tezaur, căci nici nu știam de existența ei. Se găsea ascunsă în „fondul secret“ al bibliotecilor.

Rezumați, vă rog, epopeea tezaurului!

În 1916, mersul operațiunilor militare s-a dovedit a fi nefavorabil pentru România, trupele germane și ale aliaților lor fiind pe punctul de a ocupa Bucureștii. Așa se face că familia regală, guvernul, parlamentul, reprezentanții partidelor politice s-au mutat de la București la Iași. În urma unei hotărâri a guvernului a fost mutată la Iași și Banca Națională, cu tot depozitul de aur și valori ce se afla în proprietatea ei. Cum se va desfășura mai departe războiul, în acel moment nu se putea cunoaște, evident fiind acum pericolul ca trupele germane să ajungă și la Iași. În această situație, guvernul a intervenit din nou la Banca Națională, cerîndu-i să-și asigure securitatea tezaurului. Cum? Mutîndu-l mai departe de zonele de front.

Singura direcție unde se putea transfera mai departe era pe teritoriul aliatului principal al României, Rusia țaristă.

În urma unor tratative duse între guvernul român și cel țarist, s-a ajuns la înțelegerea ca acest tezaur să fie depozitat la Moscova, guvernul țarist garantînd intangibilitatea și restituirea lui integrală. Prin urmare, autoritățile rusești au trimis o garnitură de tren la Iași, împreună cu un puternic detașament militar de pază. În decembrie 1916, s-a încărcat aurul Băncii Naționale, care în cîteva zile a ajuns la Moscova. Trebuie remarcat că această operație s-a făcut în mare grabă, sub imperiul panicii s-ar putea spune — acest lucru fiind foarte clar demonstrat de datele calendaristice esențiale ale întregii operații. În timp scurt, garnitura a fost descărcată și aurul depozitat la Kremlin și Palatul Armurilor, într-o încăpere specială în care accesul era posibil folosind două rînduri de chei: una aflată la consulul de la Moscova și alta în mîna autorităților rusești. Atît la încărcarea în tren a tezaurului, cît și în momentul depozitării lui la Kremlin s-au făcut procese verbale semnate de ambele părți. În cursul anului 1917, înainte luptelor de la Mărășești, din aceeași prudență față de incertitudinea rezultatelor militare, s-a trimis un al doilea transport românesc de valori, în care, însă, rămășița de aur din posesia Băncii Naționale reprezenta partea cea mai mică. Restul era alcătuit din titluri financiare ale statului, din averi deținute pînă atunci de stat sau de instituții obștești, de biserici și mănăstiri, de muzee și pinacoteci. După cum se știe, printre valorile trimise atunci se găsea și „Cloșca cu pui de aur“, o serie de cărți religioase, ferecate în aur, de la mănăstiri. Valoarea primului depozit a fost evaluată la peste 321 milioane de lei aur, iar a celui de-al doilea la 9,4 miliarde lei aur.

Într-o călătorie de documentare gazetărească, pe care am făcut-o în 1991 în ținuturile românești din Ucraina, am aflat din ziarul „Plai românesc“, editat la Cernăuți, că valoarea totală a bunurilor depozitate de guvernul român la Moscova depășește valoarea sumei cu care țarul rus a vândut americanilor Alaska!

O valoare imensă după cum reiese din această aproximare! Din cele expuse anterior, de mare relevanță în tratarea diferendului privind tezaurul se reține, în primul rând, faptul că acest tezaur a fost primit spre păstrare de autoritățile rusești cu obligația respectării intangibilității și cu obligația de restituire a lui autorităților românești. Subliniez, în al doilea rând, faptul că în acest tezaur erau mai multe feluri de proprietăți: o parte era alcătuită din rezerva de aur, proprietate a Băncii Naționale, în alta se aflau valori aparținând unor diverse instituții și organizații și, în fine, o parte proprietate particulară. Distincția este absolut necesară, întrucât prin Convenția de la Haga semnatarii ei s-au angajat să nu ia nici o măsură de confiscare a proprietăților care nu aparțin statului dușman. După revoluția din 1917, din Rusia, în fața guvernului român s-a pus problema securității depozitului de la Kremlin și s-au făcut unele tentative de a găsi o cale pentru strămutarea lui fie în SUA, fie într-una din țările scandinave. Prima soluție era extrem de riscantă, din cauza nesiguranței transportului pe întinsul Rusiei până la Oceanul Pacific, la care se adăugau riscurile transportului maritim sub amenințarea submarinelor germane.

Ce relații avea România cu noua putere instaurată la Kremlin?

La sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918, raporturile României cu noua putere instaurată la Petrograd și Moscova s-au înrăutățit amenințător. Trupele rusești de pe teritoriul României, cuprinse de valul revoluționar, părăseau porțiuni întinse de front, lăsând descoperite trupele aliate românești. Provocau dezordine și panică, se dedau la jafuri și amenințau, în primul rând, depozitele armatei românești să trimită pentru paza acestor depozite câteva unități militare în Basarabia. Pentru a preciza și mai amănunțit complicata conjunctură istorică din acel moment, să mai amintim și că puterile aliate — Franța și Anglia, în fapt — intenționau să întreprindă unele măsuri de protecție în fața instaurării puterii sovietice pe teritoriul Ucrainei. După cum se știe, Franța a trimis, la Odessa, trupe și o flotă în Marea Neagră, guvernele

Franței și Angliei — și acest aspect trebuie luat în considerație ca important pentru chestiunea noastră — au cerut României să participe la așa-zisele „măsurî polițienești“.

Toate acestea au fost scoase din manualele și cărțile din care s-a învățat istoria României după 1944!

Primul ministru al României, Ionel Brătianu, a atras atenția că România riscă să fie victima unor contramăsuri din partea autorităților sovietice. Amenințarea pe care o viza era tocmai blocarea tezaurului. Din însărcinarea lui Brătianu, ambasadorul nostru de la Paris, Victor Antonescu, a cerut o audiență lui Clémenceau, primul ministru al Franței în acel moment, care i-a promis, verbal, protecția acestui tezaur. Situația este confirmată și de faptul că ambasadorii Franței și Angliei la Petrograd și consulii statelor respective de la Moscova au început să se preocupe de eventualele măsuri ce pot fi luate pentru protejarea tezaurului românesc. La 13 ianuarie 1918, însă, Consiliul Comisarilor Poporului, prezidat de Lenin, hotărăște, printre alte măsuri, expulzarea din Rusia a întregii ambasade românești și a tuturor reprezentanților oficiali ai României de pe teritoriul Rusiei, precum și blocarea tezaurului. Uite ce spune textul semnat de Lenin: „Fondul de aur al României, în păstrare la Moscova, este declarat intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică ia asupra sa răspunderea pentru păstrarea acestui fond și îl va transmite în mâinile poporului român“. Teama lui Brătianu se dovedea, deci, justificată, iar garanțiile promise de Franța și Anglia s-au dovedit ineficiente. Pentru reconstituirea ade-vărului mai trebuie spus și că, în timpul tratativelor de pace de la Paris ce-au urmat, guvernele Franței și Angliei au contestat acea garanție dată României prin ambasadorul nostru de la Paris

Ce explicații sînt?

Faptul s-ar putea explica prin aceea că Clémenceau, excedat de preocupările ce le avea în timpul războiului, a uitat de promisiunea ce-o făcuse ambasadorului nostru. Veridicitatea unei asemenea explicații poate fi însă probată prin preocupările ambasadorilor Franței și Angliei din Rusia de protejare a tezaurului românesc, preocupări care nu puteau să existe fără primirea indicațiilor corespunzătoare din partea guvernelor pe care le reprezentau. În principal, însă, situația aceasta dovedește gradul de incertitudine în relațiile dintre puterile mari și cele mici. În acel moment, ca de altfel în toate momentele decisive din isto-

rie, puterile învingătoare erau preocupate să obțină cât mai multe despăgubiri de război din partea Germaniei învinse și nu aveau nici un interes să se mai preocupe și de România. La Conferința de la Genova, din 1922, s-a recunoscut, însă, obligația puterii sovietice de a restitui acest tezaur României, dar această hotărîre a rămas fără nici un efect practic. Ulterior, România a mai făcut cîteva tentative de a ajunge la o înțelegere cu URSS în privința tezaurului, rămase fără rezultat. În 1936, la reluarea relațiilor diplomatice dintre România și URSS, guvernul sovietic a restituit României o parte din valorile expediate cu al doilea transport, începînd cu rămășițele pămîntești ale lui Dimitrie Cantemir.

Faptul a fost interpretat ca o restituire simbolică, survenită în urma unui acord între Litvinov și Titulescu, miniștri de externe ai URSS, respectiv României.

România a încercat, așadar, din anul 1917 să recapete acest tezaur, încercările din perioada interbelică soldîndu-se cu rezultatele amintite. În cei dintîi ani după cel de-al doilea război mondial — din cîte știu eu — chestiunea aceasta nu a mai fost amintită de noi. Explicația este ușor de intuit. În timpul lui Stalin și a ocupației rusești la care-a fost supusă țara noastră, a veni cu revendicări însemna a atrage o cruntă pedeapsă pentru cel ce îndrăznește s-o facă.

În 1956, a revenit în țară „Cloșca cu puii de aur“. Cunoașteți contextul?

Guvernul sovietic a hotărît restituirea unor valori din cel de-al doilea depozit ce alcătua tezaurul românesc de la Moscova. Au mai fost predate manuscrisele și colecția numismatică a Academiei Române și unele picturi. Cum pînă acum nu s-a făcut o confruntare oficială între listele de inventar a valorilor expediate în 1917 și bunurile restituite în 1956, nu se poate cunoaște ce valoare reprezintă acestea din bunurile ce ni se cuvin.

De ce s-a făcut restituirea tocmai în 1956?

Personal nu cunosc ca guvernul român din acel moment să fi făcut anterior vreo intervenție pentru acea restituire, după cum nu cunosc nici motivele care au determinat guvernul sovietic să recurgă la ea. Probabil motivațiile aparțin contextului politic extern al momentului. Cert este că tezaurul în aur al Băncii Naționale nu a fost restituit niciodată, nici total, nici parțial.

În 1958, a apărut la Editura Academiei volumul *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*. În "Cuvîntul înainte", acad. G. Oprescu afirmă că „întregul nostru tezaur românesc a fost total restituit, astăzi, cînd puterea de stat este în mîinile poporului însuși". Interesante sînt informațiile, din arhivele sovietice, aflate de istoricul Gh. Buzatu în legătură cu acest tezaur. Astfel, în septembrie 1956, Moscova a aprobat propunerea Biroului Politic de la București de a decora 14 funcționari sovietici pentru meritul de a fi pregătit bunurile istorice aflate în URSS. Iată, deci, că în 1956–1958 conducerile partidelor din URSS și România acreditau ideea că întregul tezaur a fost restituit. Pentru a întări falsul, pentru preluarea părții din tezaur restituite în 1956, la Moscova a fost trimisă o impresionantă delegație de academicieni din care făceau parte Mihail Ralea și Tudor Arghezi¹⁰⁶.

Dacă lucrurile ar fi stat astfel, în 1965 n-ar mai fi fost reluate discuțiile cu privire la soarta tezaurului românesc de la Moscova.

Discuții de înalt nivel

Discuțiile au fost reluate după venirea lui Ceaușescu la conducerea partidului. Cum s-a hotărît aceasta?

După Congresul al IX-lea al PCR, care a ales noua conducere, în prezidiul partidului s-a pus problema plecării unei delegații de partid și de stat la Moscova.

Sovieticii v-au invitat?

Era o cutumă înrădăcinată în țările din lagărul socialist ca orice nouă conducere a partidului, dintr-o asemenea țară, să facă prima vizită internațională la Moscova. Desigur această cutumă avea explicațiile, semnificațiile și simbolica respective. Delegația ce urma să facă deplasarea avea următoarea alcătuire: N. Ceaușescu, I. Gh. Maurer, Gh. Apostol, Al. Bârlădeanu, P. Niculescu-Mizil, Manea Mănescu, Corneliu Mănescu (ministru de externe), N. Guină (ambasadorul nostru la Moscova din acel moment) și A. Păcuraru (șeful Cancelariei CC, care făcea și oficiul de stenograf). După alcătuirea delegației, a venit rîndul să stabilim problemele ce le propuneam a fi discutate. Nu sînt dintre cei dispuși să exagereze meritele lui Ceaușescu, dar trebuie să spun că la alcătuirea listei problemelor pe care delegația română urma să le ridice

la Moscova Ceaușescu a avut o contribuție esențială. A susținut lista cu chestiunile ce aveau un caracter de controversă și erau susceptibile de discuții deloc plăcute. Printre ele era chestiunea restituirii tezaurului, apoi, mi se pare, chestiunea Insulei Șerpilor — luată de URSS României fără nici o îndrituire —, problema Convenției Dunării, a Arhivei PCR aflată la Moscova din timpul Cominternului. Pentru a înțelege mai bine conjunctura politică în care ne aflam în acel moment, trebuie să amintesc că toate acestea se derulau în urma Declarației de independență, din 1964. Ridicarea problemelor de discuție amintite avea, printre altele, și menirea de a demonstra sovieticilor că noua conducere nu se îndepărta de afirmațiile și principiile Declarației din 1964, ci, dimpotrivă, își manifesta ferm intenția de a le promova în practica raporturilor cu sovieticii.

Uza Ceaușescu și de tacticile lui Dej în abordarea subiectelor spinoase?

Atunci, da. Înainte de a pleca la Moscova, s-au repartizat sarcinile membrilor delegației. Cel însărcinat cu expunerea punctului de vedere românesc în problema tezaurului am fost eu. Paul Niculescu-Mizil a fost însărcinat cu pregătirea materialului documentar. Trebuie să recunosc că documentarea privind tezaurul românesc era destul de subțire deoarece, în acel moment, nu cunoșteam nici existența cărții lui Romașcanu, care în biblioteca Academiei era ascunsă în așa-zisul „fond secret“, la dispoziția cititorului neaflându-se nici o fișă asupra acestei lucrări. Paul Niculescu-Mizil mi-a atras, însă, atenția asupra textului unei telegrame semnate de Lenin care conținea exact hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului referitoare la tezaurul românesc.

De ce nu ați citit chiar acea hotărîre?

Se știe că acea hotărîre fusese făcută publică de Troțki, printr-o radiogramă. Cum am mai vorbit, reabilitările lui Hrușciiov nu-l includeau pe Troțki. A te sprijini la Kremlin pe un document semnat de Troțki era echivalent cu a-ți pune sub picioare o ladă cu dinamită. Era indubitabil că sovieticii, din disciplină stalinistă de partid, nu vor accepta un document semnat de Troțki. Pentru momentul și nivelul discuțiilor ce urmau să aibă loc, acea telegramă semnată de Lenin reprezenta pentru noi un document mai mult decît satisfăcător. Îi confeream chiar caracter de dovadă zdrobitoare pentru preopinienții noștri, prin ea confirmându-se simultan cîteva fapte. Întîi, că acest tezaur exista, odată ce

a fost confiscat. Apoi, se confirma însuși faptul sechestrării. În sfârșit, se făcea o declarație publică prin care guvernul sovietic își asuma răspunderea pentru păstrarea tezaurului și restituirea lui — într-o anumită conjunctură politică — „poporului român“. Toate acestea erau semnate de însuși Lenin și nu vedeam cum reprezentanții sovietici vor putea contesta obligația lor de a restitui tezaurul românesc.

Cum a decurs această întâlnire în care Brejnev vă era gazdă?

Delegația română a fost primită cu foarte multă atenție de amfitrionii sovietici, fiind evidentă grija acestora de a crea o atmosferă prietenească, poate cu speranța că noua conducere nu va continua linia politică a Declarației din 1964. Am fost cazați chiar în palatul de la Kremlin, astfel încât în odăile noastre, așezate în vecinătatea vechilor încăperi ale palatului — păstrate neschimbate — în care locuiseră țarii de pînă la întemeierea Sankt Petersburgului, ne găseam în imediata vecinătate a umbrei lui Ivan cel Groaznic. Întîlnirea a decurs, în prima ședință, conform scenariului obișnuit.

Din cine era alcătuită delegația sovietică?

Brejnev — secretar general al PCUS, Kosîghin — președintele Consiliului de Miniștri, Podgornî — președintele Sovietului Suprem, Novikov — omologul meu sovietic din CAER, Andropov și o serie de alte personalități din conducerea supremă a Uniunii Sovietice. După schimbul tradițional de informații asupra situației politice și economice din țările respective, Ceaușescu a arătat ce probleme intenționam noi să propunem părții sovietice spre discuție. Cînd mi-a venit mie rîndul să expun poziția statului român în problema tezaurului, reacția inițială a sovieticilor a fost cea așteptată: „Tezaur?... Ce tezaur?... Noi nu știm nimic despre acest tezaur!“. Atunci am apelat la folosirea „armei noastre secrete“: volumul de opere complete — în limba rusă — în care era tipărită acea telegramă a lui Lenin, căreia i-am dat citire. Sigur — așa cum, de altfel, mă așteptam —, efectul a fost distrugător. A produs derută completă în rîndul delegației sovietice, derută vizibilă și din privirile pe care și le schimbau membrii acesteia. Cînd am mai spus că Lenin a recurs la măsurile respective din cauza neînțelegerilor cu România privind Basarabia, Kosîghin m-a întrerupt, cu vădită enervare: „Basarabia? Care Basarabia? Noi nu cunoaștem acest termen!... Noi cunoaștem Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, cunoaștem poporul moldovenesc pe care-l stimăm și iubim, dar nu cunoaștem

cuvîntul Basarabia". La această întrerupere n-am mai avut a răspunde altceva decît atît: „Poate că așa este. Lenin, însă, folosea acest cuvînt". După care, Brejnev a cerut o întrerupere a discuțiilor pentru documentare. La următoarea ședință, Brejnev a recunoscut deruta din delegația sovietică, spunînd: „Noi nu știam despre această problemă și am ridicat totul în picioare ca să ne documentăm". Ne-am înțeles, deci, să revenim mai tîrziu la această chestiune și, atunci cînd acea revenire a avut loc, Brejnev a dat răspunsul părții sovietice la intervenția mea. Spre surprinderea noastră, a tuturor, Brejnev nu a expus direct poziția sovietică. A citit-o după niște hîrtii ce i-au fost puse în față.

Retorica „fratelui mai mare"

În timpul lui Stalin, lingvistul Marr a propus crearea unei limbi noi care va servi mai bine intereselor de clasă ale proletariatului mondial. Absurdul relațiilor într-o asemenea societate, în care nu mai există „crima de gîndire", pentru că nu mai sînt cuvinte care s-o exprime, a fost descris de Orwell în celebra sa ficțiune *1984*. Noi am trăit în această lume, paralelă realității, a limbajului propagandistic, iar dv. ați fost în contact direct cu emițătorul central. Sînt foarte interesată de retorica sovietică a momentului.

O să-ți citesc pasajele mai importante din discursul lui Brejnev, cu cîteva lămuriri. Declarația sa este tipică oficialilor sovietici. Este totodată relevantă pentru stilul de muncă și felul raporturilor pe care și le însușiseră sovieticii în relațiile cu celelalte țări. Declarația lui Brejnev este alcătuită dintr-o aglomerare de frînturi de fapte adevărate cu afirmații complet străine de adevăr, fiind, în același timp, un amestec de oferte de prietenie însoțite de surde și camuflate amenințări. Iată cum începe: „O problemă interesantă, în legătură cu aurul, cu tezaurul românesc. Înainte de toate, am vrea să vă spunem că punerea problemei cu tezaurul românesc, prezentată de tov. Bârlădeanu, ne-a provocat nedumeriri. De ce? Această problemă are o vechime de 50 de ani și ea se referă la socotelile dintre Rusia țaristă și România regală. Acum, însă, discuțiile au loc între două state socialiste, care între timp au încheiat diferite acorduri, au stabilit relații frățești, prietenești, au trecut împreună perioada neplăcută a celui de-al doilea război mondial, au găsit foarte necesar ca aceste neplăceri să fie stinse și cu toate pierderile

poporului sovietic în acest război și nenorocirile poporului român, partidele noastre au educat popoarele în spiritul respectului reciproc, respect față de prietenia noastră“. Aceste merite — zicea Brejnev — se datorează educației politico-ideologice și deodată, după 50 de ani — repeta el —, venim noi și amintim de relațiile dintre guvernul regal și cel țarist. Încă de la început, dacă s-a observat, ni se dădea un avertisment, deocamdată în surdină, că guvernul sovietic își poate aduce aminte de acele momente neplăcute și poate repeta întrebarea pe care Suslov a adresat-o unei delegații române, a cărei poziție nu i-a plăcut: „Ce ați căutat la Stalingrad?“. În ce privește declarația următoare ce-o face Brejnev — „programul nostru ne dictează: toate legăturile noastre comuniste internaționale au ca scop să căutăm prin aceste relații să ducem la întărirea suveranității, a independenței și aducerea celor mai bune sentimente internaționaliste“ —, adevărul ei va fi demonstrat nu mai târziu decât după trei ani, prin ocuparea Cehoslovaciei și proclamarea de către însuși Brejnev a doctrinei „suveranității naționale limitate“.

În continuare, Brejnev recurge la un conglomerat de ficțiuni sau frânturi de adevăr folosite în mod fals. „Cum arată chestiunea la noi?“, se întreabă el. Și tot el răspunde: „Din materialele care există reiese că, într-adevăr, în decembrie 1916, un reprezentant necunoscut, figură nu prea reprezentativă..., în numele Curții regale a transmis Comandamentul frontului de sud-vest — comandant era Miloradovici — aceste casete cu tezaur“. Iată ce „informații noi“ ne prezenta Brejnev. Când exista confirmarea Guvernului Imperial, prin reprezentantul său în România, existau și procesele verbale de primire-predare semnate de reprezentanții autorizați ai celor două părți. Dar el voia să ne oblige să acceptăm basmul după care „un reprezentant necunoscut“ al Curții regale a predat lui Miloradovici câteva sute de tone de aur aparținând Băncii Naționale și aceasta fără nici un fel de acte!

Mai departe, Brejnev urmărește să creeze intenționat o confuzie între casetele din primul transport cu cele din al doilea transport, în care conținutul lăzilor era constituit din obiecte de artă în principal. Brejnev continuă: „Ce s-a întâmplat mai târziu? Țarismul a fost înlăturat și toate aceste casete au căzut în mâinile guvernului provizoriu. Aici se sfârșesc informațiile. Nu mai găsim nici un fel de date din partea vreunei comisii pentru că a început războiul și o parte din aur a fost trimis la Perm, Omsk, Saratov, Kazan pentru a se păstra“. Brejnev are dreptate când

spune că aurul a căzut în mâinile guvernului provizoriu, dar minte când spune că aici se sfîrșesc toate informațiile... Nu suflă o vorbă despre hotărîrea Guvernului sovietic, din 13 ianuarie 1918, prin care se dovedește că tezaurul exista. Cert este că, dacă unele bunuri din cel de-al doilea transport au fost restituite în 1943 și 1956, din aur nu s-a restituit niciodată nimic!

Și-acum urmează partea de discurs care conține argumentele la care intenționau să facă apel interlocutorii noștri. „Dacă este vorba așa — spune Brejnev — la arhivă există și alte documente. Există un document din care reiese că România regală are datorii în sumă de 300 milioane de dolari, ceea ce ar corespunde cu 274 tone de aur. Dacă este să ridicăm această problemă, trebuie să ridicăm și cealaltă“. Bineînțeles că Brejnev nu ține seama de faptul că în acea perioadă și România a asigurat o bună parte din aprovizionarea armatelor rusești din România și că, în acest caz, ar fi necesară alcătuirea unui decont general.

În sfîrșit, Brejnev ajunge la adevărata poziție a părții sovietice: „În condițiile desfășurării de către partid, în spiritul prieteniei, în condițiile în care s-a reușit să fie înlăturată amărăciunea provocată de cel de-al doilea război mondial — iar dv. știți că această amărăciune a fost grea pentru noi, comisiile de împuțerniciți care au stabilit pierderile pricinuite de război la Odessa și Crimeea, precum și din documentele referitoare la acțiunile trupelor române, pierderile pricinuite depășesc de 100 de ori ceea ce discutăm noi astăzi. De aceea considerăm această problemă nu pur și simplu o problemă financiară..., aici este o problemă politică... Întregul partid, întregul popor știe că reparațiile de război de 300 milioane de dolari plătite de România au fost doar simbolice. Oare pentru refacerea Crimeei și a Odesei au ajuns numai 300 milioane de dolari?... De aceea noi considerăm că această problemă trebuie închisă și să nu ne mai întoarcem la ea. Numai o asemenea rezolvare ar sluji încrederii reciproce“. Cu acestea, Brejnev ne spunea clar: aveți de ales — renunțați la drepturile voastre sau schimbăm foaia. Un adevărat ultimatum.

După Brejnev a luat cuvîntul Kosîghin, pe care-l știam din diverse tratative ca un om extrem de dur, chiar brutal în discuții. El a susținut teza lui Brejnev — problema este politică, de natură a afecta relațiile dintre cele două țări —, dar a adus și unele accente proprii. Iar la sfîrșit, în veche și bună tradiție stalinistă, a adăugat: „Eu cred că, din punct de

vedere politic, nu numai că nu câștigăm, dar sînt convinși că există forțe care ar dori să aducă la suprafață această chestiune și să facă din ea obiceiul unor disensiuni“. Deci, fiți atenți cei ce susțineți asemenea pretenții, puteți fi taxați ca provocatori de disensiuni, cu toate urmările respective. Adică, cele făcînd parte din metodologia KGB — dacă există probleme incomode sau neplăcute, ridicate de unii oameni, trebuie eliminați oamenii. Nu există omul, nu mai există nici problemele respective.

Dar Lenin? La sfîrșitul intervenției sale, Brejnev mi s-a adresat mie. „Tovarășe Bărlădeanu, ați citat just ceea ce a spus Lenin. Dar hai să-l folosim exact pe Lenin“. Și iată cum „explică“ el spusele lui Lenin „just“: „Lenin spune că trebuie păstrate arhivele românești, însă el nu s-a referit la aceste casete. Nu, pentru că a început războiul și acest teritoriu a fost cucerit“.

Acestea au fost interpretările delegației sovietice în problema tezaurului. La chestiunea tezaurului nu s-a mai revenit cu ocazia acelei întâlniri din 1965. Noi n-am renunțat la pretențiile noastre și, în același timp, n-am declarat că acceptăm propunerea sovietică de a considera chestiunea închisă. Era singura modalitate de a ieși din ultimatumul care ne era, în mod evident, adresat, fără a ne antrena pe o cale ce putea aduce consecințe riscante pentru țară. În fond, ne-am supus vremelnice forței.

În 1990, la o conferință de presă, la care protagoniștii au fost Mihail Gorbaciov și Ion Iliescu, una dintre întrebările ce i-a fost adresată șefului statului sovietic s-a referit la tezaurul României. Unde se află acesta și cînd va fi înapoiat țării noastre. „Nu știu de chestiunea aceasta, dar mă voi interesa“, a răspuns cîtuși de puțin tulburat marele om politic.

Gorbaciov a preluat răspunsul predecesorilor: „nu știu“ și gata; „mă voi documenta“ și se documentează și acum...

Nici tezaurul arhivelor n-a fost recuperat!

Credeți că mai sînt sorți de izbîndă, pentru noi, în încheierea acestui diferend vechi de 80 de ani — recuperarea tezaurului românesc de la Moscova?

Guvernul este dator să pună la punct, în întregime, toată documentația respectivă. Sarcina diligențelor pentru redobîndirea tezaurului este

de natură specifică executivului, nu legislativului. Nu trebuie păcătit prin optimism exagerat. Romașcanu era convins, în 1934, că tezaurul românesc nu mai există, că sovieticii l-au valorificat în străinătate pentru a-și acoperi anumite nevoi economice. Chiar și în acest caz există posibilități de a rezolva acest diferend în mod realist, discutându-se nu numai înapoierea în natură ci și acoperirea valorilor însușite pe nedrept. Trebuie ales momentul și forma în care vom repune în discuție chestiunea, ea angajând aspecte politice și conjuncturale. Și încă un „trebuie“, pentru adunarea documentelor care să ne ajute a avea câștig de cauză. Referitor la documentație, trebuie să spun că în tot ceea ce am relatat, cu excepția declarației lui Brejnev și a hotărârii Consiliului Comisarilor poporului din 13 ianuarie 1918 — ca, de altfel, în tot ce-am discutat pînă acum — m-am bazat, în exclusivitate, pe memorie. Aceasta pentru că nu a existat, încă, posibilitatea de a avea la îndemînă documentele oficiale care însoțesc asemenea momente. Această situație mă obligă să ridic chestiunea altui tezaur, de data aceasta documentaristic — arhiva conducerii partidului comunist din România.

În ceea ce mă privește, cererile mele de acces la Arhivele Statului și la Arhivele SRI — depuse cu aceeași motivație și în aceeași zi — au fost tratate diferit de cele două instituții. Surprinzător, de la SRI am obținut acceptul de documentare în decurs de 20 de zile, de la Arhivele Statului nu am primit nici un răspuns. Cînd am revenit după șase luni de zile, solicitînd răspuns, mi s-a spus că Arhiva CC se află parțial la Pitești, că nu s-a pus, încă, ordine în ea... Aceasta se întîmpla în vara lui 1996, la aproape șase ani de la preluarea ei de către armată!

Este elocvent! Pentru a întregi imaginea din care se poate deduce că se întîmplă lucruri curioase cu această arhivă, în cele ce urmează voi relata două momente trăite de mine. Le consider, de asemenea, semnificative pentru nebănuitele dificultăți ce le ridică accesul la această importantă sursă de documentare și pentru modul inadecvat în care sînt tratate proprietatea arhivei și accesul la ea. După ce-am devenit președintele Senatului, m-am interesat unde se află arhiva CC. Am fost informat că ea a fost transportată la Pitești și predată armatei, spre a fi păzită de aceasta. Am vorbit, prin urmare, cu ministrul Apărării Naționale din vremea respectivă, generalul Spiroiu, și i-am atras atenția asupra enormei răspunderi ce-i revine, avînd în păstrare respectiva arhivă.

L-am sfătuit să nu permită nimănui accesul la această arhivă fără aprobarea corespunzătoare a autorităților, pentru a nu fi sustrate sau falsificate anumite documente. Generalul Spiroiu m-a asigurat că acestea sînt și ordinele date de el. În ceea ce mă privește, îmi recunosc vina de-a nu fi ridicat atunci problema arhivei la nivel de stat, chiar în Senatul României.

De ce n-ați făcut-o?

Era o perioadă foarte aglomerată. Se adunaseră atîtea chestiuni politice și economice și mai era activitatea de elaborare a Constituției, căreia eu, în calitate de co-președinte al Adunării Constituționale, îi acordam prioritate deosebită. Vedeam în elaborarea acestui act fundamental calea de a muta lupta politică din stradă în Parlament. Dar, după retragerea mea din viața politică, la începutul lui 1993, am primit un telefon de la generalul Spiroiu, prin care m-a informat că a avut ocazia să citească stenograma discuțiilor din 1965 cu Brejnev și — considerînd probabil că-mi face plăcere — mi-a adus o serie de complimente referitoare la felul în care am expus eu punctul de vedere românesc. L-am întrebat cu ce prilej a aflat acest lucru și mi-a spus că a fost nevoie de acea stenogramă pentru pregătirea unui material. Din ordinul cui s-a umblat în arhivă? Generalul Spiroiu mi-a răspuns că nu are voie să spună aceasta. I-am cerut o copie după acea stenogramă. „Nu am voie“, mi-a răspuns iarăși.

De la cine putea primi un astfel de ordin ministrul armatei române și ce grad putea să aibă acela care-l dădea, astfel ca general-locotenent Spiroiu să-l execute cu atîta scrupulozitate?

Asta m-am întrebat și eu! Am căutat să obțin măcar copia intervenției mele din acea stenogramă, apelînd la oameni cu alte funcții: senatori, un vicepreședinte de partid, directorul Institutului pentru Studiul Totalitarismului... Rezultatul a fost negativ. Cea de-a doua întîmplare care mi-a întărit și mai mult suspiciunea se datorează unor jurnaliști de la „București-Match“. Cînd s-au împlinit 30 de ani de la moartea lui Dej, am fost rugat să relatez două-trei amintiri scurte despre el, pentru publicația respectivă. Am satisfăcut cererea și probabil că, în semn de mulțumire, ziarista cu care vorbisem m-a întrebat dacă nu vreau să citesc stenograma discuției cu Brejnev, privitoare la tezaurul românesc. Cînd mi-a adus stenograma am observat că discuția respectivă era secționată în două. Lipsa din ea prima parte, în care se

prezenta poziția României în această chestiune, adică intervenția mea. A doua parte reprezenta răspunsul lui Brejnev, pe care l-am putut reda anterior. Am atras atenția tinerei jurnaliste asupra acestei inadvertențe și am rugat-o să transmită redactorului—șef rugămintea mea de a întregi documentul, pentru a putea fi interpretat și comentat în deplină cunoștință de cauză. Pentru a fi tratată în spiritul adevărului, o chestiune trebuie expusă integral și nu în virtutea practicilor anterioare de trunchiere a textelor, prin care a fost falsificată istoria. Peste câteva zile, mi s-a răspuns că acea primă parte care lipsește nu poate fi obținută.

Ce explicații aveți pentru aceste „întîmplări“?

Prima explicație pe care mi-am dat-o a fost cea mai nevinovată: se urmărea pur și simplu scoaterea din chestiune a numelui Bârlădeanu. Deși stupiditatea e evidentă pentru că, în textul lui Brejnev, prima fază spune că problema tezaurului a fost ridicată de Bârlădeanu. Eliminată persoana mea din discuție, întrebările sînt mult mai grave. Nu cumva aceste măsuri de fragmentare a documentelor urmăresc scopuri mult mai profunde? Nu cumva se mai practică aceleași obiceiuri care au ca urmare falsificarea istoriei prin omiterea sau trunchierea unor adevăruri și fapte?

Nu cumva, din aceste motive, la arhiva CC au acces persoane selectate pe niște criterii ce nu pot fi făcute publice? — aș adăuga eu, în urma experienței proprii cu această arhivă. Ce conține arhiva CC încît nici după șapte ani „nu s-a putut pune ordine în ea“?

Arhiva CC era organizată într-o deplină ordine. Nici nu se putea altfel, avînd în vedere documentele conținute. Cercetarea istoriei contemporane a României, în perioada în care partidul comunist a fost forța conducătoare a statului, nu se poate face fără o documentare asupra arhivei CC al acestui partid. Toate problemele mari ale țării — problema relațiilor cu URSS, problema colectivizării, a naționalizării, raporturile cu CAER-ul —, toate momentele mari prin care a trecut țara sînt reflectate, în primul rînd, în documentele CC. Trebuie să mai spun că, în '64, cînd am ajuns în Biroul Politic am constatat că ședințele Biroului Politic nu erau stenografiate decît în cazuri excepționale. Acesta era sistemul de lucru al lui Dej. Pînă la moartea lui Stalin, nu erau stenografiate, pentru că așa se făcea în URSS. După aceea, se recurge la stenogramă doar în cazul unor discuții deosebite despre care Dej spunea „să pună și ceilalți degetul“. Să existe, adică, scris și acor-

dul sau dezacordul lor în legătură cu o problemă spinoasă. În schimb, ședințele CC erau toate stenografiate și în aceste stenograme găsim documentația de bază necesară cercetării acestei perioade. Nu trebuie să se facă, însă, confuzie între arhiva CC și cea a Securității, despre care se discută atât de mult. Aceasta din urmă, oricât de interesantă ar fi, are caracter parțial, subiectiv, de represiune, în timp ce arhiva CC reflectă elementele principale de tratare ale momentelor nodale ale țării. Nu era nevoie să se pună ordine în ea. Cum putea fi altfel decât ținută în cea mai strictă evidență?

Vă mai amintiți de dosarul de la Securitate al lui Silviu Brucan, „salvat“ tocmai din flăcările revoltei din 1989? Din păcate, această manipulare a lui Brucan, în colaborare cu alți specialiști, face parte dintr-un sistem de practici de dezinformare și distrugere. În 1992, la o conferință de presă, generalul Spiroiu și șeful SRI, Virgil Măgureanu, au declarat că peste 39.000 de dosare au fost sustrase, în decembrie 1989, din arhivele Securității, din care 20.000 au fost folosite de diverse publicații iar 19.000 au fost scoase din țară. În ceea ce privește arhiva CC, 100.000 dosare din această arhivă istorică au fost puse la dispoziția Arhivelor Statului.¹⁰⁷ Cîte dosare au fost în total, de ce suta de mii de dosare pusă la dispoziția Arhivelor Statului nu a intrat nici după patru ani în circuitul cercetării științifice, nu se mai spune...

Este nevoie de o hotărîre specială a Parlamentului, în acest caz. Arhivele CC nu sînt proprietatea nimănui. Ele aparțin națiunii. Orice publicare parțială sau selectivă a materialelor poate transforma o operă științifică într-un act politic. Singura soluție concretă, în opinia mea, constă în editarea ei integrală. Astfel ar putea fi pus la dispoziția cercetătorilor și a clasei politice un corp prețios de documente.

X

CEAUȘESCU ȘI PARTIDUL

Simpatia Anei Pauker

După 1944, cum ați înregistrat evoluția lui Nicolae Ceaușescu?

Ca și în cazul lui Stalin, biografia lui este atît de uzată, din cauza propagandei oficiale, încît n-are rost să fie realuată. Din cele ce s-au scris, însă, după '89 lipsesc cîteva elemente utile în observarea evoluției lui. Bunăoară, eu știam în primii ani după ce-am venit de la Moscova că Ceaușescu era foarte simpatizat de Ana Pauker.

Cum se motiva simpatia ei, oare?

Adjunctul Anei la Externe a fost Eduard Mezincescu, care în ilegalitate nu a fost membru de partid, ci simpatizant. Mezincescu avea relații bune cu Ana. El este cel ce mi-a spus că Ana îl simpatiza pe Nicu pentru că acesta se comportase foarte frumos în închisoare. Acest lucru însemna că nu devenise informator al gardienilor și că era în relații bune cu cei vechi. Și nu cred că s-a purtat rău, pentru că Dej nu l-ar fi acceptat dacă ar fi avut un comportament nepotrivit. Și dacă Dej l-a acceptat, l-au acceptat și ceilalți.

Se vorbea, cumva, despre meritele revoluționare ale lui Nicolae Ceaușescu în acei primi ani de putere, despre faptele, în sprijinul partidului, pentru care a fost închis?

Nu se vorbea, dar, conform obiceiului, nici nu întreba nimeni aceste lucruri. Citeai ca orice cetățean de rînd, în „Scînteia“, biografiile membrilor Biroului Politic și ale unora din CC cu prilejul alegerilor,

cînd se prezentau astfel candidații de onoare. Cunoșteai, deci, biografia oficială, nu cea reală.

Puneam întrebările anterioare deoarece, în declarațiile ilegaliștilor anchetați în cazul Pătrășcanu despre activitatea partidului în anii ilegalității, nu am întâlnit nici o relatare despre Ceaușescu. Prin urmare, în această lume nu exista. Ceea ce confirmă afirmațiile lui Ion Gheorghe Maurer despre primele legături pe care le-a avut Ceaușescu cu partidul. El afirmă că N. Ceaușescu a fost arestat în timpul procesului din 1934, de la Craiova, pentru că a dus niște liste cu adeziuni pentru cei ce urmau a fi judecați pentru organizarea și incitarea grevelor din 1933. Ceaușescu a fost plătit să ducă acele liste întocmai cum anumiți oameni erau plătiți pentru a vinde ziare, afirmă Maurer¹⁰⁸. Însuși Ceaușescu, în declarația pe care a dat-o la Poliția Capitalei după arestare, menține respectiva versiune: „Am plecat duminică, 24 iulie 1934, la Craiova, împreună cu un individ cu semnalmente: înalt, gras, blond, robust, ras complet, care mi-a dat suma de 400 lei și un număr de 22 liste de subscripție și proteste semnate de muncitori pentru a le depune în instanță, la Consiliul de Război Craiova, unde se judecă procesul ceferiștilor, precum și a face o declarație ca informator în favoarea acuzaților, arătînd că muncitorimea se solidarizează cu ei”¹⁰⁹.

Se poate. Așa a spus și Pîrvulescu cînd a fost întrebat de cei de la Institutul de istorie a partidului ce știe despre Ceaușescu în trecutul mișcării muncitorești. Așa a spus: „Despre Ceaușescu nu știu nimic, pentru că nu am auzit, niciodată, nimic de el, înainte”. În orice caz, prin '46-'50, nu era o figură de rangul întîi. Dar, pentru că stătuse la închisoare și era tînr, îl aștepta un mare viitor politic. Cîțiva ani l-am pierdut din vedere pentru că el a trecut la armată și drumurile noastre nu s-au încrucișat deloc. Cred că în decembrie 1955, la Congresul II al PMR, cînd eu am fost ales în CC, Ceaușescu a fost făcut membru al Biroului Politic și atunci el a devenit șeful secției organizatorice. Prin funcția aceasta era omul cel mai apropiat de primul secretar al partidului. Pe linie de partid răspundea de interne, justiție, armată, adică partea represivă a organizării sistemului. Atunci, însă, am constatat și faptul că Dej îl critică. Îl critica pentru graba cu care voia să facă — în maniera Anei Pauker — colectivizarea. Fiind șeful organizatoricului, el aplica

în practică ideile moștenite de la ea. L-am auzit pe Dej chiar țipînd la el. Cam astea au fost relațiile. Nenorocirea este că Dej, fiind preocupat în acea vreme de dobîndirea independenței în raporturile cu sovieticii, de relațiile cu China, de linia ce voiam să o impunem în CAER, a lăsat problemele interne ale partidului în seama lui Nicu Ceaușescu. Acesta și-a impus oamenii lui la nivelul regiunilor și al controlului CC asupra lor. Și-mi mai aduc aminte de acel moment în care Ceaușescu a crescut în ochii lui Dej prin felul în care l-a atacat pe Miron Constantinescu, în 1957, bătîndu-l pe acela cu propriile sale discursuri.

Intrigi de curte

Pentru că nu se cunoștea istoria reală a PCUS, a fost un fapt de mirare, și în 1965 și în 1989, cum a ajuns Ceaușescu la conducere. Dacă se fac conexiunile potrivite cu istoria PCUS, reiese că Nicolae Ceaușescu nu a făcut altceva decît să urmeze calea de intrigă prin care Stalin i-a succedat lui Lenin, metoda fiind copiată ulterior de Hrușciov pentru a deveni urmașul lui Stalin. Pe Stalin l-a favorizat funcția de secretar general al PCUS — cîtuși de puțin importantă în Politbiuro, dar utilă prin aceea că l-a așezat în poziția ideală de a supraveghea și controla angajarea comuniștilor în diferite funcții de partid. Aceia deveneau „oamenii lui“. La fel cum Stalin nu conta ca succesor, înainte de moartea lui Lenin, nici Hrușciov nu a lăsat impresia, în 1953, de succesor al lui Stalin, fiind favorizat de funcția de secretar cu probleme organizatorice. Iar Ceaușescu a luat aminte și le-a copiat, la momentul potrivit, exemplul...

Avea interesul să ia aminte. Pentru aceasta se pregătea. Iar ceilalți nu-l băgau în seamă. Nu știa să facă nimic. În profesia lui nu făcuse nici măcar o pereche de papuci de casă! Și-a urmat linia de la început: voia să fie conducător de partid. La nivelul lui de cultură și învățătură, unde putea să facă altă carieră? În orice caz, pentru succesiune, Ceaușescu nu intra la început în discuție.

Afirmați aceasta și pentru că era cel mai tînăr membru al Biroului Politic?

În primul rînd, pentru că se afla în dizgrația lui Dej. Ți-am povestit momentul discuției cu Dej, referitoare la autonomia CAP-urilor, de la

începutul lui 1965, cînd Dej mi-a spus să-l las în pace pe Ceaușescu deoarece habar n-are de nimic, numai strică. Nu numai față de mine se exprima astfel despre Ceaușescu. Să povestesc alt moment. Se apropi-au alegerile din '65. Cu Maurer, care era președintele Consiliului de Miniștri, mă aflam în relații bune, prietenești. Aveam încredere în el. Cred că și el avea încredere în mine. Așa mi se părea, cel puțin. Eu îl stimam și subliniez cuvîntul, chiar îl îndrăgeam. Am avut un schimb de păreri cu Maurer despre configurația de după alegeri a noului guvern. Cîțiva oameni trebuiau schimbați pentru că se dovediseră incapabili. Maurer mi-a spus: „Îl aducem pe Ceaușescu la guvern și-i dăm un minister, poate chiar Ministerul Agriculturii, ca să învețe ceva. Nu se pricepe la nimic“. Vezi dar ce soluție era — să aduci un om, să-l faci ministru „ca să învețe ceva“. Dar era o soluție să scape Biroul Politic de el, acolo unde, se părea, face mai mult rău. Deci părerea lui Maurer era identică părerii lui Dej.

Nici din această perspectivă, Ceaușescu nu este un caz izolat în istorie. Fascinantele biografii ale celor mai mari dictatori ai istoriei contemporane — Stalin și Hitler — indică similitudini. Niciunul dintre ei nu a reușit să dobîndească o calificare în vreo meserie. Stalin a fost exmatriculat din seminarul teologic, Hitler respins de cîteva ori de la Academia de artă. Hitler excela ca orator, Stalin nu impresiona prin nimic. Figuri șterse, staturi sub înălțimea medie. Vă citesc considerațiile lui Troțki referitoare la ascensiunea lui Stalin, valabile și pentru Hitler ori pentru Ceaușescu: „Oameni lipsiți de imaginație istorică educată își pot imagina, cu greu, ca o persoană cu un trecut atît de ordinar să se ridice brusc la o asemenea înălțime“¹⁰.

Ar fi fost un păcat, în epocă, să-l cităm sau să-l citim pe Troțki! Ceaușescu a știut, însă, foarte bine să se folosească de moment. Acesta cred că e marele talent al oamenilor cu asemenea ascensiuni, nemotivate de calitățile prețuite, în general, la oamenii de rînd. Ți-am spus că Dej, după ce s-a întors din Polonia, la începutul lui 1965, credea că e răcit...

Referitor la moartea lui Dej și zvonurile privind cauzele ei, ce spunei dv.? Același Troțki observa că, în istoria modernă și contemporană, succesiunea nefiind dinastică, puterea e împletită cu crima.

Nu pot spune prea mult. Și cine poate să spună ceva cert? Ceea ce pot să spun eu este că Dej nu avea bănuiala că moartea sa ar fi fost pusă la cale. Cazuri, însă, sînt. Și probabil pe măsură ce vor fi cercetate arhivele și cei ce au lucrat în serviciile speciale vor face noi dezvăluiri, se vor afla alte lucruri interesante. Eu pot vorbi despre ceea ce cunosc direct din intrigile vremii. După cum singură te-ai convins, cîmpul nostru de investigație asupra lumii în care trăiam era foarte limitat. De aceea am și dorit să aflu cum apar Pătrășcanu și ceilalți în arhive. Unele din lucrurile aflate întrec puterea de imaginație. Și unele fapte pe care le-am văzut direct, dar al căror tîlc a fost dezlegat după o vreme nu fac parte din categoria celor firești și previzibile. Unul dintre acestea a fost „alegerea“ lui Ceaușescu. Iată cum s-au întîmplat faptele. În ianuarie–februarie 1965, Dej, bolnav fiind, începuse să lipsească. Și la una din ședințele Biroului Politic, la care Dej nu se afla, Ceaușescu ne comunică faptul că a fost adusă o echipă de medici din Franța care l-au consultat pe Dej, au constatat că e bolnav de cancer și-i mai dau de trăit șase luni de zile. Și mai cere Ceaușescu să nu se ducă nimeni la el, să nu-l deranjeze. Iar noi, ca niște copii necopți la minte, acceptăm propunerea, din disciplină de partid. Era o nenorocire această disciplină de partid, această unitate, monolitul introdus de Lenin și perfecționat de Stalin, care era forma cea mai adecvată și mai eficientă de a reduce la zero pe cineva. Ceaușescu era singurul care avea dreptul să-l vadă.

În ce calitate?

În aceea de secretar cu probleme organizatorice. El să fie singurul care să-i expună problemele ce apar și să-l izoleze de noi, iar pe noi de el. Și am acceptat acest lucru. Ba, mai mult, asta mi-a povestit-o Lica, fiica lui Dej, mai tîrziu, Ceaușescu a convins-o pe ea — care era vigilentă păzitoare a lui Dej — să plece cu soțul într-o excursie în țările scandinave. Și ea, nedîndu-și seama de nimic, a acceptat. Pînă a murit Dej, ea nici n-a știut că acesta este bolnav de cancer. Pentru ea, Dej avea icter. Asta ca s-o împiedice să cerceteze, de teama contaminării. Iar soțul ei, Rădoi, care a bănuțit ceva, a fost chemat și i s-a pus în vedere să nu sufle o vorbă fiicei despre boala tatălui ei.

De unde ați aflat?

Mă vedeam cu el la Consiliul de Miniștri. El a început să spună că are bănuțeli de unde vine boala aceasta. Și de ce sînt împiedicați să-l vadă pe Dej? Ceaușescu propusese în Biroul Politic să nu-l vadă

nimeni, noi am acceptat și acest lucru a devenit o hotărâre a Biroului, ce trebuia îndeplinită ca oricare alta. Lucrurile pot părea absurde, dar cine putea bănuîi intriga ce se țesea? Iar Lica tot telefona din călătorie: Ce face tata? Ce-i cu tata? — și nu putea să dea de tata. I se spunea că are o răceală. Totul pentru ca nu cumva să intervină ceva în intriga politică aflată în plină desfășurare. Și nu ne-am dus la Dej. Nici eu, nici alții pe care-i avea mai apropiați. Numai Ceaușescu s-a dus. Ce-i spunea, ce-l informa, nu știu... Trebuie să mai fi mers și Maurer, care era prim-ministru.

Cînd l-ați văzut ultima dată pe Dej?

În ziua alegerilor. Cînd l-am condus cu tot Biroul Politic la secția de votare — pe el, care abia se mai ținea pe picioare — și am făcut-o pe înserate ca să nu se vadă cît de rău arăta... Dej a murit în martie, deci cam la două luni după ce Ceaușescu ne-a anunțat că este bolnav de cancer și că mai are șase luni de trăit. În aceste două luni s-au așezat elementele intrigii ce se urzea...

Să ne oprim puțin asupra acestor pioni ai luptei pentru putere ce s-a dat la moartea lui Dej. În general, se vorbește despre două grupuri: primul constituit din alogeni, din oameni cu legături secrete sau cu mulți ani petrecuți în URSS, din care fac parte: Bodnăraș, Borilă, Coliu, Leonte Răutu, Leontin Sălăjan, și cel de-al doilea grup, denumit „aripa națională“, compus din: Apostol, Maurer, Chivu Stoica, Drăghici și Ceaușescu.

Așa par lucrurile pentru cel care recurge la citirea listei cu membrii Biroului Politic și nu cunoaște poziția lor în interiorul acestui grup de putere. Lucrurile au depins foarte mult de Maurer. Pentru că Maurer avea în acel moment cea mai mare autoritate în partid.

Cum o dobîndise?

În primul rînd, lumea știa că este prietenul cel mai bun al lui Dej. În al doilea rînd, lumea știa că el îl ferește pe Dej — și prin el partidul — de multe greșeli. Lumea știa că el este comunist din ilegalitate. Știa că el nu este subordonat sovieticilor. Lumea știa că este intelectual, că are legături de prietenie și autoritate în rîndul intelectualilor. Știa că nu este, cu nimic, amestecat în politica de represiune. Toate acestea îl făceau pe Maurer să aibă o mare autoritate. La care se adăugau calitățile intelectuale și politice ale acestuia. Iar problema succesiunii nu s-a rezolvat între cei pe care mi i-ai citit, ci între șase persoane: Apostol,

Bodnăraș, Maurer, Chivu Stoica, Drăghici și Ceaușescu. Alți membri ai Biroului Politic au fost îndepărtați din diferite motive: Moghioroș și Borilă sub pretextul că sînt străini, Moghioroș — ungur, iar Borilă — bulgar. Leonte Răutu și cu Leontin Sălăjan erau numai membri supleanți, nu contau.

Ce relații avusese Ceaușescu cu acești oameni?

Umil nu era față de ei. Poate, uneori, față de Dej. În ultima perioadă de viață a lui Dej, dar înainte de a se îmbolnăvi, cîteodată Dej își bătea joc de el chiar în Biroul Politic. Îi spunea: „Ia, zi, Nicule, Vietnam!“: „*Vienam*“, zicea Nicu, iar ceilalți se prăpădeau de rîs. Maurer îl domina. Era destul de respectuos și ascultător cu Maurer. Nu l-am văzut niciodată contrazicîndu-l.

Maurer declară că, înainte de a-l propune pe Ceaușescu la conducerea partidului, nu avusese cu el decît relații de salut...

E de crezut. Maurer nu-l băga în seamă. O disprețuia și pe nevastă-sa. Și nevasta lui Maurer la fel. Ca după aceea s-o lingusească pe Lenuța!

Sanda Stolojan, nepoata scriitorului Duiliu Zamfirescu, emigrată în Franța, a fost interpreta generalului de Gaulle în călătoria pe care acesta a făcut-o, în 1968, în România. Ea descrie culisele acestei vizite oficiale. Printre altele, relatează și relațiile dintre Lenuța Ceaușescu și nevestele celorlalți demnitari români. Lenuța, care nu intrase, încă, în viața politică, îi făcea dure și umilitoare observații publice soției lui Maurer...¹¹¹.

Era de-o rară orbăznicie! În ceea ce privește relațiile lui Ceaușescu cu Bodnăraș, nu știu să-ți spun. Cu Chivu erau mai egali. Cu Drăghici, Ceaușescu era în relații foarte bune. Relații bune erau chiar și între soții, la începuturi. Pe Drăghici îl simțea egal, fără să-l simtă concurent. Simțea că Drăghici e mai liniștit. Ceaușescu și cu Apostol se comportau în rivalitate. El știa că Apostol i-o va lua înainte. Simțea acest lucru și din faptul că Dej, atunci cînd a părăsit, în 1954, funcția de prim-secretar, pe Apostol l-a pus în locul lui. Și se aștepta ca Dej să-l desemneze pe Apostol succesor, ceea ce s-a și întîmplat. Și ceilalți se așteptau să fie Apostol conducătorul.

Cred că Apostol este un personaj nedreptățit și de atenția cu care a fost tratat de cei care cercetează epoca Dej...

Și Dej îl considera un fel de ghinionist. Dej rîdea cînd povestea cum a căzut Apostol și încă vreo cîțiva, ce-au evadat din lagărul din Tg.

Jiu, în urma sa, pe mîna jandarmilor. I-au prins jandarmii într-un sat și i-au ținut arestați pînă după 23 august. Apostol era considerat de Dej ca un copil al său. Un băiat nu prea strălucitor, dar în care se putea avea încredere că nu va ieși din cuvînt pînă la capăt. Ghinionist a fost Apostol și în '65. Aici a fost mai corect decît Ceaușescu și mai naiv. În sensul că l-a lăsat pe acela să-și facă toate combinațiile, în timp ce el s-a mulțumit cu atîtul propunerii lui Dej.

Contează și cît de dornic era Apostol să-i succeadă lui Dej... Din cele cunoscute în legătură cu personalitatea sa, reiese că Apostol era motivat pentru a-și oferi și alte compensații decît cele care derivă strict din relațiile de putere.

L-am cunoscut bine pe Apostol și pot să spun că nu era atît de ahtiat după putere. Cine știe cum ar fi evoluat, însă, pentru că puterea corupe. Se spune că orice putere aduce paranoia. Dar, probabil, n-ar fi ajuns la megalomanie. Dacă Maurer ar fi insistat ca Apostol să-i succeadă lui Dej — Apostol s-a simțit foarte nedreptățit pentru această lipsă de insistență —, atît de mare era autoritatea lui Maurer, încît partidul l-ar fi urmat pe el.

Cum credeți că și-a ținut Ceaușescu intriga, în Biroul Politic?

Cu Maurer n-a discutat înainte. N-ar fi îndrăznit. Și dacă ar fi discutat cu el, aș fi știut. Înainte, Ceaușescu a discutat cu Drăghici și cu Chivu Stoica. Apostol mi-a povestit amănunțit deoarece el, interesat să știe cum a pierdut, a făcut după aceea investigații. Înainte de moartea lui Dej cu vreo trei zile, s-a pus problema succesiunii. Iar Maurer a comunicat în Biroul Politic dorința lui Dej ca Apostol să-i succeadă. Drăghici s-a opus, spunînd că nu-i încă momentul; omul nu murise. Aveau nevoie de amîinare pentru că nu discutasese, încă, Ceaușescu cu Chivu Stoica. Imediat după moartea lui Dej, cînd Maurer a făcut în Biroul Politic propunerea alegerii lui Ceaușescu, conform obiceiului din timpul lui Stalin, nimeni nu a mai spus nimic.

Cum credeți că l-a „activat“ Ceaușescu pe Drăghici?

L-a promis că va fi a doua personalitate în partid. Asta o știu de la Apostol. O confirmă și faptul că Drăghici a fost mutat de la Interne și făcut Secretar al CC. Iar la Interne a fost adus unul dintre instructorii CC promovați de Ceaușescu. După părerea lui Drăghici a fost o „avansare“, dar în fapt, o dezavuare — prin pierderea Internelelor — și o înnarmare a unui om de-al lui Ceaușescu. Un om de mîna a doua, în raport

cu normele de-atunci, dar un om de-al lui. Nu știu exact ce i-a promis lui Drăghici. Dar, în general, a fost o tactică de a scăpa de oamenii de același nivel cu el, ca să nu mai vorbim de cei aflați mai sus.

Cu Chivu Stoica cum au decurs înțelegerile?

Lui Chivu i-a promis că-l va promova președinte al Consiliului de Stat. Postul era vacant prin moartea lui Dej. Tot de la Apostol știu că a fost Chivu cu o seară înainte pe la el pe-acasă, să-l întrebe dacă, atunci când va fi ales în fruntea partidului, va menține și funcția aceea. Iar Apostol i-a răspuns că va face ce va hotărî Biroul Politic. Se vede că, înainte, Ceaușescu i-o garantase lui Chivu. S-a ținut de cuvânt. O vreme. În felul acesta, Biroul Politic s-a împărțit în două grupe egale: de-o parte — Apostol, Maurer și Bodnăraș, de cealaltă parte — Ceaușescu, Drăghici și Chivu. Și în acea clipă a trădat Maurer.

Putea Ceaușescu să-l „cumpere“ cu ceva pe Maurer, în acel moment?

N-avea cu ce. Eu cred că Maurer și-a închipuit că-l va putea stăpîni și conduce pe acest „băiețel incult“. Precum Iisus a intrat, în Ierusalim, călare pe un măgar, așa l-a dus Maurer pe Ceaușescu în Ierusalimul puterii. Timp de doi ani, Maurer a făcut totul — cum ar fi spus Ceaușescu — pentru a-l înscăuna pe acesta deplin. L-a dus în toate județele țării, iar în Biroul Politic n-a fost propunere a lui Ceaușescu la care Maurer să spună „nu“. Explicația ce mi-a dat-o Maurer, în legătură cu promovarea lui Ceaușescu, a fost „n-am vrut să rup unitatea partidului“. Stalin îi executase pe toți ai lui, pe motiv de fracționism și mă gîndeam că Maurer a avut în vedere pericolul unei intervenții sovietice, sub pretextul unei disensiuni în conducerea noastră, disensiuni numite de ei fracționism. Când l-am întrebat pe Maurer „ce înseamnă să împarți partidul?“, mi-a răspuns „mulțumește-te cu ce ți-am spus“. A crezut că pe Ceaușescu îl poate învîrți în vîrfurile degetelor și îi era frică de Drăghici, de Interne. Cred că lui Maurer i-a fost frică de Ceaușescu și Drăghici că, împreună, pot organiza unele manevre. Sigur că este de condamnat și Apostol. Ar fi putut să se opună mai mult lui Ceaușescu. Sigur că sînt de condamnat și ceilalți care știau că Apostol fusese desemnat și au tăcut nepăsători. Și sînt de condamnat toți ceilalți apropiați ai lui Dej. Lucrurile au curs, după aceea, în cascadă. Au fost, întîi, cei șase din Biroul Politic, după care Biroul Politic în întregul său,

cu membrii supleanți, care au confirmat alegerea. În sfârșit, oițele au mers după măgar: Comitetul Central în unanimitate.

Tainele Doftanei

În Comitetul Central, propunerea alegerii lui Ceaușescu a fost făcută de Apostol pentru a întări și mai bine ideea de unitate a conducerii partidului. Întocmai ca în 1945, când rivala lui Dej, Ana Pauker, în mod public, îl propunea pe acesta pentru prima funcție. Ion Gheorghe Maurer afirmă că, în particular, Dej i-a propus lui să preia succesiunea.

Știu că a declarat. M-ar fi mirat, însă, ca Dej să fi propus pe cineva care nu avea origine muncitorească.

Dar nici iluștrii ideologi, Marx și Engels, nici marii precursori, Lenin și Stalin, n-au fost muncitori, nici Ceaușescu nu avea vreo calificare de muncitor!

Maurer nu era, după părinți, nici român. În legătură cu problema succesiunii lui Dej am avut marea — și, aș putea spune, dureroasa — mea deziluzie cu Maurer, adîncită și de atitudinea lui Maurer de după aceea. Bodnăraș cred că a fost singurul care a rămas pînă la capăt alături de Apostol. După aceea s-a supus hotărîrii majorității.

Dv. cum ați primit vestea alegerii lui Ceaușescu?

Sigur că eram nemulțumit că un om de dimensiunea lui Ceaușescu a preluat puterea. Cunoșcîndu-i valoarea, de la Dej, nu aveam încredere în ce va face el. Era, însă, un mare demagog.

O altă calitate tipică dictatorilor!

La începuturi m-a dus. Cîteva luni de zile am crezut că e cinstiț, că vrea să facă bine, că se va lucra chiar mai ușor decît cu Dej, nefiind această diferență de nivel.

La ce diferență de nivel vă referiți?

Dej, în ultima perioadă, era șeful de necontestat. Nu din obediență. Pe merit. Credeam că se va munci cu Ceaușescu într-un fel mai apropiat.

După unii analiști ai „epocii Ceaușescu“, după Congresul al IX al PCR și pînă în 1967 România a fost condusă de un triumvirat alcătuit din Ceaușescu, Maurer, Chivu Stoica. În linia a doua, un alt triumvirat, compus din Apostol, Bodnăraș și viceprim-ministrul Alexandru Bârlădeanu. Intră în această etapă, în joc, alți

triumviri — cei ce alcătuiesc prima gardă a lui Ceaușescu: Ilie Verdeț, fost șef de secție în Direcția de organizare a lui Nicolae Ceaușescu, Paul Niculescu-Mizil — secretarul agitație-propagandă și relații cu alte partide, ce-i succede lui Leonte Răutu, și Virgil Trofin, care preia direcția organizare cadre. Rînd pe rînd, Ceaușescu se va descotorosi de cei din prima și a doua linie a puterii, în favoarea oamenilor săi. Nu este nici această metodă o invenție proprie, ci tot o rețetă stalinistă, conform căreia oamenii nu sînt ținuți în aceeași funcție mai mult de trei ani, pentru a nu dobîndi prea multă putere, prin informațiile și relațiile acumulate în același loc. Primul cade Chivu Stoica. Ce cunoașteți despre Chivu Stoica și moartea lui?

Chivu Stoica era un primitiv. Era mai în vîrstă și mai sus decît Ceaușescu în partid. De altfel, cînd a venit la putere partidul, după alegerile din '46, Chivu era membru în Biroul Politic pe cînd Ceaușescu era un începător.

Cum se face că el nu a evoluat în ritmul lui Ceaușescu, cu acele premise?

Nicolae Ceaușescu era, la rîndu-i, limitat și primitiv ca nivel de cultură și caracter, dar nu ca istețime. Chivu era limitat și ca istețime. În ceea ce privește moartea sa, cred că, Chivu Stoica a fost asasinat. Nu era el omul care să se sinucidă.

În opinia publică a reverberat zvonul că s-a sinucis din cauza faptului că urma „să fie pus în discuția conducerii de partid“ pentru abateri de la morală comunistă. „Tehnica“ pe care-o avea plasată în propria casă dovedise relațiile sale amoroase cu o nepoată ce locuia în familia sa. Aceasta a fost o versiune oficială, difuzată pe căi neoficiale. S-a întîmplat, însă, să aflui de la oameni care aveau relații cu alții din cercurile puterii — bunăoară, de la un arădean, fost prieten cu Miron Constantinescu — că la Doftana s-a cercetat un caz de homosexualitate — Ceaușescu și Dej. Iar Chivu Stoica era un martor al respectivei cercetări.

A vorbit și scriitorul Titus Popovici despre aceasta într-o emisiune de televiziune, după 1989. Cunosce și eu povestea de la cei care au fost la Doftana. Din comisia de anchetă, constituită de organizația de partid a închisorii, a făcut parte și Chivu Stoica. Unul dintre acuzați a recunoscut, Ceaușescu — nu... Crezi că aceste lucruri sînt relevante pentru istorie?

Cred că sînt foarte relevante pentru partea de istorie pe care o discutăm acum. Cazul, încadrat în tipologie, nu este neobișnuit. Personalitatea umană se adaptează la mediu, însăși inteligența poate fi definită ca "funcție adaptativă. Închisoarea, lagărul, cazarma sînt medii care privesc organismul de exercitarea unora dintre funcțiile vitale. Așa se face că indivizi normali devin temporar homosexuali. Lesbianismul și homosexualitatea sînt practici destul de frecvente în închisori. Oamenii ajung să se automutilizeze, în moduri grave, numai pentru a li se acorda, în timpul îngrijirii medicale, o atenție personală. Din nevoia de afecțiune. Psihologii și cei ce lucrează în astfel de medii deosebite cunosc asemenea realități, dar în opinia publică sînt condamnate. Oamenii sînt familiarizați mai mult cu principiile eticii, ce-și propun să reglementeze viețile oamenilor în condiții de normalitate, decît cu cunoștințele științifice de psihosociologie. În ceea ce-l privește pe Ceaușescu și istoria ce-a urmat — istorie care n-a fost creată de „masele populare“, cum postula ideologia sa — cazul acesta poate fi o cheie de interpretare a relațiilor sale atît de deosebite cu Elena Ceaușescu. Și a efectelor politice ce au decurs din aceasta.

Dej era un bărbat matur cînd a ajuns la închisoare și probabil că nu a dat faptului multă importanță.

Ceaușescu, însă, care pînă la sfîrșitul vieții a rămas țaran ca mentalitate de viață, în acea perioadă, aproape adolescență, a fost profund și iremediabil marcat. În mediul rural, faptul este catalogat ca păcat capital ce stigmatizează, definitiv, individul. Că la Doftana s-au întîmplat lucruri ce nu concordă cu titulatura de „universitatea comunistă“ care i-a fost acordată ulterior, o dovedește și moartea fostului director al închisorii, Dafinescu, poreclit „Balaurul“. În ancheta din 1967, la care a fost convocat și procurorul Grigore Râpeanu — care a făcut parte din completul de judecată al lui Pătrășcanu —, acesta a dat și o declarație separată, în legătură cu moartea lui Dafinescu din iarna 1946-47. Râpeanu era atunci procuror cu delegație provizorie de a conduce parchetul civil din Cluj și în această calitate a fost dus de colonelul Patriciu, șeful Securității din Cluj, pentru a constata moartea „Balaurului“. Râpeanu declară că s-a eschivat să servească de „acoperire“, deoarece era cert că Dafinescu fusese transportat

între Cluj și Oradea pentru a fi simulată o încercare de fugă de sub escortă, prilej cu care a fost executat într-un loc pustiu, din zona Huedin¹². Dacă faptele deținuților politici de la Doftana ar fi fost în concordanță cu propaganda ce li s-a făcut, acest Dafinescu putea fi subiectul unui răsunător și educativ proces public!... Cum explicați dv., acum, moartea lui Chivu Stoica?

Chivu a trecut de partea lui Ceaușescu pentru că acesta a fost atât de abil încât să-i promită funcția rîvnită. După aceea, Chivu a început să-l urască. Mi-aduc aminte de o ședință a Marii Adunări Naționale cînd, în pauză, Chivu voia să-mi dovedească că e în dispută cu Ceaușescu. Nu este exclus să fi existat și acea poveste amoroasă depistată de microfoanele din casa sa. Povestea ascultării era mai veche. Eu nu mai știu cu ce ocazie l-am auzit pe Chivu plîngîndu-se că i s-au pus microfoane și în pat. Cu mult înainte, însă, de moarte.

Practica era foarte veche. Un colonel, Golumbovici, specialist în „tehnică“, a declarat, în 1967, că interceptarea telefonică a convorbirilor era socotită insuficientă, încă din 1948. Atunci s-a recurs și la ascultarea interioară prin modificarea aparatului telefonic, ca atunci cînd aparatul este pe furcă să rămînă deschis. Din ordinul lui Teohari Georgescu, această metodă a fost folosită pentru Pătrășcanu, Maurer, Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec¹³.

Asta era în '48. În cazul lui Chivu, lucrurile s-au întîmplat mai tîrziu, cînd tehnica se perfecționase. Referitor la timpul dinaintea morții sale, probabil că în urma celor dezvăluite de acele aparate a avut loc o discuție dură între Chivu, Nicolae Ceaușescu și nevastă-sa, cînd s-a spus lucrurilor pe nume.

Probabil că, atunci, Chivu a apelat la argumentele de nivelul simțului comun, în genul „tu vorbești de morală comunistă, tu care...”

Poate să fie adevărat că așa a decurs cearta cu Ceaușescu și nevastă-sa. Aveam și un capăt de informație, după care, înainte de a veni Chivu pentru ultima dată acasă, fusese o mare ceartă. Iar ei, speriați că va vorbi lucruri neconvenabile lor, au hotărît să-l execute. De altfel și moartea lui Trofin este dubioasă. În general, Nicolae Ceaușescu s-a descotorosit de acei oameni ce puteau ști ceva despre el. Trofin a început ca om de încredere, din garda cu care el a venit la putere: Verdeț, Patilineț, Mizil. Ei fuseseră instructorii CC ridicați de

Ceaușescu. Alcătuiau garda lui Ceaușescu pe care el îi trimitea cu diverse misiuni la toate județele de partid. Nu știu pe ce motiv, dar la un moment dat Trofin s-a certat cu Ceaușescu. Iar Ceaușescu l-a trimis la o fermă de prin Călărași-Ialomița, unde a murit de inimă. Toți cei care-l cunoșteau pe Trofin consideră moartea lui dubioasă. Patilineț, iarăși, a murit dubios, într-un accident de mașină, în Turcia. Era ambasadorul României la Ankara. Versiunea lui Apostol este că i s-a pus un drog într-un pahar de whisky.

De ce?

Patilineț devenise, înainte de moartea lui, un dușman al lui Ceaușescu. Știu dintr-o scrisoare de felicitare trimisă de Patilineț lui Apostol, scrisă în doi peri, din care se putea înțelege că e alături de Apostol împotriva lui Ceaușescu. Deci, era clar că Patilineț își schimbă rolul care la început fusese de executant al ideilor lui Ceaușescu.

Destăinuirile unor ofițeri de Securitate, care au fost trimiși în străinătate cu misiuni de compromitere sau chiar de eliminare a unor emigrați români care aveau activitate publică de disidenți, confirmă asemenea practici pentru regimul Ceaușescu¹⁴. Dv. ce credeți în legătură cu accidentele de mașină suferite de Ion Gheorghe Maurer și Gheorghe Apostol? Credeți că încercau să acopere eliminarea lor?

Sigur că da. Pe Apostol și pe nevastă-sa i-am văzut pe paturile de spital.

Nu cumva erau niște încercări de a-i face să se retragă, în tăcere, din viața publică? Nu cumva voia să-i sperie?

Nu. Accidentele erau foarte grave. În mașina în care se afla Apostol, un alt pasager — femeia lor de serviciu — a murit. Iar Maurer — pe care l-a ajutat să scape constituția sa robustă — nu a mai mers, de-atunci, cu mașina decât dacă el se afla la volan. Și nu conducea cu mai mult de 30 de kilometri pe oră! Salariații ce deserveau locuințele unde domiciliau conducătorii partidului, șoferii, însoțitorii, bucătăresele, femeile de serviciu erau, de fapt, salariați ai Securității. Își terminau ziua de lucru cu încheierea raportului către superiorii lor. Din afară, totul poate fi cotelat ca privilegiu: personal de serviciu și vilă cu tot confortul. În realitate, totul era prestabilit. Tu nu puteai decide asupra acestor privilegii. Prin ele, Securitatea decidea asupra ta. De aceea, când Elțin a refuzat „privilegiile nomenklaturii“, s-a stîrnit atîta zarvă. În

opinia publică, Elțin a dobândit popularitate de om din popor care nu vrea să trăiască în îmbuibare; în realitate voia, în primul rînd, să scape de sub control. Ceea ce contravenea sistemului.

Sistemul a fost organizat de Stalin, după încercarea lui Troțki de a prelua puterea utilizînd acea tactică a „manevrelor invizibile“, creată de el și datorită căreia bolșevicii au ieșit victorioși, în 1917. Între timp, însă, Stalin își crease propria sa armată subterană — GPU —, îi mutase pe toți conducătorii cu familiile lor în chiar incinta Kremlinului. Apoi a construit, pentru fiecare funcție, cîte o „dacea“, dotată cu echipamentul necesar. Vila, în realitate, era o locuință de serviciu. Luxul ei desemna rangul ocupantului căruia nu-i aparținea nimic, după schimbarea din funcție. Urca pe scara ierarhică, era mutat într-o vilă mai luxoasă, era eliminat din sistem, pierdea totul. Toate obiectele din dotarea acestor vile purtau număr de inventar¹⁵. Se știe, acum, că începînd din 1942, Stalin a ordonat introducerea aparatelor de ascultare și în locuințele și în birourile demnitarilor săi. La noi cum era?

Sistemul era copiat în timpul vieții lui Dej doar în ceea ce privește vilele de vacanță. Eu încercam să mă sustrag. Toți stăteau la Eforie, eu locuiam la Costinești, în fosta casă a liberalului Costinescu. Din cauza izolării mele voite, Dej îmi spunea „sihastrul de la Costinești“. Cînd m-am mutat eu acolo, în acel sat cu case modeste, românești și nemțești, nu erau electricitate, șosea, canalizare, plaja era aproape goală. Mi-am dat seama ce zonă turistică putea deveni și, conducînd economia, am introdus în plan electricitate, drum modernizat și canalizare pentru Costinești. Uite, pot spune acum că datorită acelor șederi ale mele — cînd încercam să am o viață proprie în care să nu intre ceilalți — s-a dezvoltat Costineștiul. Chiar în '65, însă, Ceaușescu a pus să se construiască șapte vile noi la Neptun, pentru membrii Prezidiului CPEx. Era vila lui, a lui Maurer, apoi veneau în ordine alfabetică: Apostol, Bărlădeanu, Bodnăraș. Era în '66, al doilea an de domnie și Ceaușescu, ajutat de ceilalți, mă tot presa să mă mut de la Costinești unde „nu sînt condiții“.

Cum ați refuzat? Diplomatic?

Am recurs la o stratagemă ce putea părea ciudată pentru un bărbat de vîrsta mea. Am luat-o pe mama, care avea 70-80 de ani, și m-am dus să văd vila care era de un lux ți pător, primitiv: multă marmură, mese de masaj, băi mari. Am stat vreo jumătate de oră, după care i-am spus

administratorului că nu pot locui acolo, din cauza curenților de aer, care-o îmbolnăvesc pe mama. Iar eu fără ea, nu mă mut. N-am stat nici o zi, acolo.

Drumul spre glorie

Dacă recapitulăm faptele, din primii ani de domnie ai lui Ceaușescu, reies multe similitudini cu istoria PCUS. Ca și Nikita Hrușciov în 1953, în 1965 Ceaușescu își începe epoca după principiul conducerii colective. Alt principiu generos în enunț — „adîncirea dezvoltării democrației“, preluat, de asemenea de la Hrușciov, îi permite să-și aducă oamenii lui în conducere, prin mărirea numărului componentelor organismelor politice existente și prin schimbarea denumirii lor. „România liberă“ și „Scînteia“, din 25 iulie 1965, publică noutățile fără a le explica: Nicolae Ceaușescu este secretar general al partidului — ca și Stalin, nu ca Gheorghiu-Dej. Biroul Politic se numește Prezidiul Permanent al CPEx și din el dispar Moghioroș și Borilă; CC care înainte de congres avea 21 membri plini, după — 79. Această din urmă modificare își are sorgintea în noua cartă a PCUS, adoptată de Stalin în 1952, cu puțin înainte de a muri, cînd a dublat Politbiroul concentrînd, în fapt, puterea în Secretariatul acestuia, patronat de el. Nu v-au dat de gîndit „inovațiile“ lui Ceaușescu și rezultatele la care puteau duce, prin comparație cu modelul stalinist adoptat?

Nu aveam de unde cunoaște aceste amănunte deoarece eu coordonam sectorul economic, nu avem tangențe cu organizatoricul. Ceaușescu, lucrînd la organizatoric, fără îndoială, le-a cunoscut din informările oficiale provenite din URSS și s-a folosit de ele. Credeam chiar că noile forme de organizare vin din capul lui și îl credeam stăpînit de „mîncătorime organizatorică“. Nu credeam că poate ajunge la un sistem de dictatură. Mai ales că în prima etapă a continuat politica lui Dej.

A urmat momentul din august 1968, cînd cota sa de popularitate și aura de naționalist și patriot au depășit cu mult pe cele ale predecesorului său...

Da. Aceasta deoarece Ceaușescu a preluat politica lui Dej, fără a mai aminti de meritele acestuia.

Dv. ce-ați văzut din condamnarea invaziei Cehoslovaciei, coordonată de sovietici?

În '68 domnea un sentiment de îngrijorare. Știam ce gânduri au cei din conducerea partidului de la Praga. Înainte de declanșarea evenimentelor, Ceaușescu, Maurer și Bodnăraș fuseseră invitați la Praga pentru a fi informați și pentru a li se solicita sprijinul. Fusesem și eu la Praga, delegat al PCR la Congresul partidului ceh, împreună cu Manea Mănescu. Am avut chiar convorbiri cu Shick. Ceaușescu evolua în acea perioadă în relațiile prestabilite, în care Maurer era cel deștept și cuvîntul acestuia conta. Concret, eu am fost trezit în dimineața zilei de 22 august și convocat la ședința Prezidiului CPEx.

Fusese anunțată dinainte?

Nu fusese anunțată dinainte. Știam că invazia este iminentă și că situația este încordată. În ședință ni s-a comunicat că a avut loc invazia. S-a discutat care va fi atitudinea noastră și am hotărît ce vom face. La acordul tuturor de împotrivire, s-a hotărît convocarea unei adunări populare în care Ceaușescu să expună situația.

Din cele spuse de dv. reiese că adunarea populară convocată de Ceaușescu în 22 decembrie 1989 a urmat aceeași procedură. El se închipuia pe sine în situația din '68! S-a stabilit, la ședința din 1968, un plan de acțiune cu variante în funcție de evoluția evenimentelor?

Plan oficial cu ce urma să facem nu era. Nu s-a discutat despre un astfel de plan. Ce pot să mai spun este că, la adunarea populară, l-a luat limba pe dinainte pe Ceaușescu. S-a înflăcărat și s-a montat singur.

Nu v-a plăcut cuvîntarea lui?

Nu era momentul ca după ce ieși în fața tigrului să-l tragi și de coadă. Asta este ceea ce-a făcut Ceaușescu. Însă a prins foarte bine la lume, care a fost foarte impresionată de discursul lui. În acea perioadă de început îl lua gura pe dinainte. Mi-aduc aminte că într-o delegație, unde eram cu el și cu Dej, la Moscova, Dej l-a pus să vorbească într-o uzină. Și-acolo l-a luat gura pe dinainte. N-a spus nimic grav, dar s-a înflăcărat copilărește, nu s-a putut stăpîni. Printre altele, se visa și orator ce înflăcărează masele.

Momentul din vara lui '68, însă, a rămas cu cele mai pozitive semnificații în istorie!

Ceașescu s-a priceput foarte bine să exploateze moștenirea lui Dej. A început ca opozant al URSS, pentru ca în final să se acrediteze ideea că este agent al URSS. Iar evoluția aceasta nu a fost dictată de contextul internațional. Dimpotrivă.

Am mai întâlnit această ipoteză. A fost, oare?

Eu am auzit prima dată despre acest lucru prin '82-'83, de la un gazetar de la „Le Monde“. Fusese și în '65 la noi, la înscăunarea lui Ceașescu. Nu credea, atunci, că se construiește hidrocentrala Porțile de Fier și i-am oferit posibilitatea să o vadă. După '80, eram la pensie și a trecut pe la mine. Atunci mi-a povestit că el și-a schimbat părerea despre Ceașescu, că în Vest acesta este considerat agent al sovieticilor. Și aceasta nu din cauza relatărilor ce le făcuse Pacepa după fuga sa din țară, ci din politica ce-o duce.

XI

STALIN AL ROMÂNIEI

Stil și metode de muncă

După eliminarea lui Chivu Stoica și Alexandru Drăghici, a venit rîndul dv. Cine consultă ziarele vremii află că la Plenara CC din decembrie 1968 Bârlădeanu, Borilă și Moghioroș demisionează din funcții din motive de sănătate. La sesiunea MAN ce urmează curînd, Bârlădeanu, Apostol și Bodnăraș își pierd funcțiile de vice-președinți ai guvernului. În ianuarie 1969, Alexandru Bârlădeanu părăsește guvernul. Ce se ascundea dincolo de litera tipărită a comunicatului oficial?

Era, după cum s-a văzut, o lume ciudată aceasta, a conducerii de partid. Eu nu puteam să nu-i respect pe ceilalți pentru anii petrecuți în pușcărie, în slujba unui ideal. Eram singurul dintre ei care nu fusese nici în lagăr, nici în închisoare. În același timp, nu puteam alteori să-mi reprim o anume desconsiderare. Cei mai mulți știau despre marxism-leninism atît cît conțineau broșurile de popularizare. Dar nu aceasta era păcatul, ci faptul că ei, oameni curajoși înainte, deveneau, uneori, lași cînd ajungeau la conducere. Dej mă adusese printre ei, deși nu puteam spune că aveam mari merite de revoluționar.

Iar Ceaușescu v-a ridicat la demnitatea de membru plin al Prezidiului CPEx. Aceasta poate să însemne că erați unul dintre oamenii pe care conta...

Eu n-am avut relații cordiale și de încredere cu Ceaușescu. Nu i-am vorbit nici măcar cu „tu“. Ceilalți îi erau mai familiari. Relații bune n-au fost nici înainte. Simțea din partea mea neîncredere, chiar adversitate. Dar am urcat, atunci, cu el, acreditînd involuntar ideea că este continuatorul lui Dej și că politica ce-o face este de independență. Iar eu eram destul de cunoscut în străinătate, după popularitatea ce mi se făcuse în urma opoziției României în CAER. Mai este și un alt raționament pentru care Ceaușescu nu a putut face mari schimbări de la început. În partidul unic nu erau posibile schimbări de echipă. Conviețuirea cu Ceaușescu a devenit, la un moment dat, insuportabilă. Am hotărît, atunci, să mă retrag, pentru că nu voiam să fiu părtaș la ceea ce făcea el. Cum fusesem bolnav de o boală de sînge și tratat de un doctor din Franța, i-am cerut acestuia un certificat de sănătate. Acolo se arată că trebuie să renunț la muncile stresante și tensionate. Aveam 55 de ani cînd am cerut pensionarea, prima dată, dar Ceaușescu, socotind că încă nu-i momentul să se debaraseze de mine, nu a fost de acord. După mai multe ciocniri, s-a aprobat pensionarea și apoi a urmat acea serie de eliberări care se știe din presă. Mai întîi, însă, am fost eliberat din funcția de președinte al Consiliului Național Științific, apoi din cea de vice-președinte al Consiliului de Miniștri. După, din Prezidiul CPEx. Apoi, din cea de membru al CC. S-au ținut lanț aceste eliberări, publicate, pe rînd, cu o plăcere sadică.

De ce vi se pare că e vorba de sadism cînd, de fapt, dv. ați cerut să fiți pensionat din motive de sănătate?

Și eu și Ceaușescu, ca de altfel toți cei din conducere, știam care sînt adevăratele motive ale plecării mele. În condiții politice normale, cînd nu ești de acord cu ceva, îți expui public motivele. Dar aici lucrurile comportau acest aspect de sadism pentru că în spatele tău — și chiar în fața ta — se spunea orice, fără ca tu să ai posibilitatea să-ți expui poziția, mai ales în mod public. Plecai din funcții însemnate de la conducerea țării, în cel mai fericit caz intrînd în anonim, dar supravegheat îndeaproape de Securitate, fără a putea spune ceva. Așa a fost eliberarea mea.

Funcționa mecanismul anterior. Unii erau lichidați, alții epurați, alții pensionați, alții mureau de moarte bună. Conduita celor rămași în funcții de partid, față de ei, era reglementată de princi-

piul concordanței cu linia partidului. Cum ați intrat în dezacord cu Ceaușescu?

Prima ciocnire a fost pe tema interzicerii avorturilor. În '65, imediat după congres. Eu eram la mare, el la mare. Eu stăteam la Costinești, ceilalți, însă, la Eforie, deoarece nu se terminaseră vilele de la Neptun. La un moment dat, a venit la mine, la mare, Mihaela.

Sotia dv.?

Nu eram căsătoriți atunci. Ne-am cunoscut în chiar ziua morții lui Dej, dar de căsătorit, ne-am căsătorit abia după pensionarea mea. Am fost chemat de Ceaușescu, prin telefon, la o ședință CPEX. S-a ținut acea ședință într-o vilăsoară de lângă vila lui. Nu mai țin minte ordinea de zi a ședinței, dar la un moment dat Ceaușescu a ridicat pe neașteptate problema avorturilor: susținea că trebuiau interzise. A adus și cifre de la Ministerul Sănătății, din care reieșea cîți copii pierduse națiunea din cauza avorturilor. Eu îmi dădeam seama că interdicția va aduce implicații sociale, dar el se grăbea să ajungă conducătorul unei țări cu 30 milioane de locuitori. I-am spus, atunci, să nu ne pripim, să studiem ce urmări va avea o astfel de măsură. Nicolae Ceaușescu mi-a închis gura, spunîndu-mi: „Să mai termine tovarășul Bărlădeanu cu încurajarea prostituției!”. Din ce mi-a mai spus, se vedea că era informat asupra musafirei mele. Iar eu, în loc să-i răspund cum trebuia, am tăcut, pentru ca să nu se pronunțe numele Mihaela... Primul a luat cuvîntul Patilineț, ce era, atunci, ajutorul lui, cîntîndu-i în strună. L-a pedepsit pentru asta Dumnezeu: fata lui a murit, dintr-un avort provocat, la cîțiva ani după aceea! Maurer a propus să mai studiem. „Ce să mai studiem?”, s-a opus Ceaușescu. Nu ne-a susținut nimeni. Și s-a adoptat propunerea lui. Așa au apărut „decrețele”.

Și au murit atîtea femei! O statistică din 1990 arăta că, în perioada 1966-1989, în România au murit 11 000 de femei, în urma avorturilor provocate. După '89, s-au ridicat troițe în cinstea eroilor Revoluției, dar dintr-o altă pudoare — ce poate fi explicată tot ca mentalitate remanentă — despre acele femei nevinovate, ucise printr-o aberantă măsură politică, nu se vorbește. De fapt, femeile au urît mai mult regimul Ceaușescu. Ți se cerea să naști și să crești copii ca o femeie medievală, să fii instruită la nivelul secolului XX și obligată să prestezi munci de aceeași dificultate cu ale bărbaților.

Lucruri cu neputință de îndeplinit simultan, dar impuse fără drept de replică de regimul politic!

Da. Și uite cum măsuri ce marchează destinul a milioane de oameni sînt determinate de fapte mărunte. În aceeași zi a ședinței CPEx, am dus-o pe Mihaela la avionul de București. Viața personală era urmărită pentru a fi speculată. În aceeași perioadă, am ieșit cu Mihaela și cu cei doi copii ai mei, într-o duminică, la un restaurant la Băneasa. Chiar a doua zi, Ceaușescu mi-a spus: „Nu se face să ieși în public cu o femeie cu care nu ești căsătorit!...“.

Dej nu intervenea cu sfaturi în viața personală? Nu specula amănunte din viața intimă pentru a impune anumite constrîngerii în relațiile politice?

Dej era înțeleghător în asemenea chestiuni. El, fiind holtei, era fericit dacă se mărea numărul holteilor din Biroul Politic. Îi plăcea statul de vorbă la un pahar de vin. Lua cu el tot Biroul Politic la cîte-un restaurant, la Băneasa sau la Cazinoul din Constanța. Ca să nu fie ostentativă ieșirea, ne înghesuiam cîte cinci-șase într-o mașină. Cu însoțitori cu tot, încăpeam în două mașini. Cum el era holtei și nu avea obligațiile obișnuite familiștilor, îi făcea plăcere să fie și alții la fel.

Ce alte discuții contradictorii ați avut cu Ceaușescu?

După moartea lui Dej, Ceaușescu s-a gîndit să convoace repede Congresul IX pentru a fi pe deplin înscăunat în fruntea partidului. Pînă atunci fusese însărcinat de CC să conducă provizoriu partidul, congresul fiind organismul care putea conferi puterea deplină. În pregătirea materialelor economice pentru congres, s-au ivit între noi discuții în legătură cu repartitia venitului național între fondul destinat consumului populației și cel alocat investițiilor. Acest raport determină politica economică și viața materială a națiunii. Ceaușescu voia un procent mai mare pentru fondul de acumulare, eu n-am cedat. Pînă la urmă, s-a declarat de acord cu mine — mă sprijinea Maurer —, dar a făcut-o numai pentru a nu întîrzia congresul. După congres a cerut modificarea și iar am avut discuții. De data aceasta a învins el. Pe mine nu m-a mai susținut nimeni. În 1966 sau 1967, mi s-a propus din partea Prezidiului CPEx să trec din funcția de coordonator al problemelor economice și reprezentant în CAER la Consiliul Național Științific. În prealabil, fusese o altă discuție în legătură cu propunerile de reformă economică pe care eu o susținusem și în cuvîntarea mea la Congresul IX al PCR.

Maurer a spus: „Să facă Sașa propunerile“. Pe rînd, ceilalți, Apostol, Chivu, Bodnăraș și Drăghici, membrii Prezidiului au fost de acord cu propunerea lui Maurer. În acel moment, cu totul pe neașteptate, a sărit în sus Ceaușescu, foarte nervos: „De ce numai Sașa? Ce, el e singurul care se pricepe? Toți ne pricepem și toți trebuie să lucrăm la acest material“. I-am răspuns că n-am nici o ambiție să pregătesc acel material, dar, conform obiceiului, fac proiectul și-l discutăm în Prezidiu. La care Ceaușescu, foarte hotărît și foarte brutal a replicat: „Trebuie să-l facem cu toții“. Spre amuzamentul și, mai mult, spre tristețea mea, în aceeași ordine, începînd cu Maurer, Chivu Stoica, ș.a.m.d., fiecare s-a dezis de ceea ce spusese mai înainte și a fost de acord cu noua propunere a lui Ceaușescu: „Bine, să-l facem noi!“. Pentru mine a fost și aceasta o lecție politică! Curînd după aceea, mi s-a propus să fiu mutat de la economic la sectorul științific. Fără îndoială că și pentru această măsură Ceaușescu a știut să obțină asentimentul celorlalți. Din acel moment am fost scos din profesia mea. Din acel moment nu m-am mai ocupat de economie. Foarte curînd a fost scos și Gaston Marin.

Cînd a contractat datoriile externe?

Asta nu mai știu. La plecarea mea, în '68, țara nu avea datorii. Ca orice cetățean ce nu mai avea acces la culisele deciziilor politice și economice, nu pot face decît presupuneri. Știu numai că s-au contractat datorii foarte mari pentru țară prin '77-'78. Bănuiesc că s-a îndatorat din cauza acelei megalomanii în industrializare despre care am vorbit. Ar trebui întrebați cei care-au condus economia în acei ani. Și au condus-o diverși: Emilian Dobrescu, care a fost la CSP, Ion Oprea, Manea Mănescu. Din afară nu ai cum ști.

În 1967, Ceaușescu era stăpîn pe situație. Renunțase public la principiul separării puterii, introdus în Constituția din '65, asumîndu-și și funcția de președinte al Consiliului de Stat, după moartea lui Chivu Stoica. Se mai putea discuta contradictoriu cu el?

Nu erau discuții contradictorii propriu-zise, care să se finalizeze cu o decizie imediată. Povestite acum, par fără importanță, dar atunci erau decisive. Pe parcurs, divergențele s-au concentrat pe diverse probleme și au ajuns la un moment dat la paroxism, în 1968, pe o problemă aparent secundară, a indemnizației academicienilor. Să povestesc cum. Academicienii, artiștii emeriți și profesorii emeriți primeau niște indemnizații, pe care Ceaușescu a vrut să le anuleze pe motiv că nu se

prestează nici o muncă pentru ele. Eu le-am luat apărarea, din aceleași considerente ale cointeresarilor materiale, care lipsea în sistem. Am argumentat cu exemplul bugetului de familie al chimistei Raluca Ripan, de la Cluj, și cu cel al profesorului cardiolog Tantineli Iliescu care îi trata pe unii membri ai Comitetului Politic Executiv. „Iată — am spus eu, dînd exemplul cardiologului — el muncește trăindu-i de inimă pe cei din conducerea partidului, dar nici unul dintre aceștia nu-i plătește nimic. Toți academicienii au cheltuieli mari cu abonamentele la revistele de specialitate, mai ales cele străine, au cheltuieli cu lucrările de specialitate, sînt oameni în vîrstă“. Cu toate argumentele mele, ceilalți membri ai Comitetului Executiv nu au intervenit în discuție. Și atunci, exasperat, am declarat: „Văd că tovarășul Nicolae Ceaușescu are ceva împotriva academicienilor. Să mai aibă puțină răbdare. Fiind bătrîni cu toții, o să scape curînd de ei. Și o să scape și de Academie“. Ceaușescu s-a înfuriat, a cerut sancționarea mea. Cum eu n-am cedat, Ceaușescu a revenit și bătîndu-mă pe umăr, prin spatele lui Maurer, care stătea între noi, mi-a spus: „Uite, Sașa, tu pleci, în curînd, în America și trebuie să te concentrezi pe ce faci acolo. Discutăm chestiunea asta a indemnizației academicienilor cînd te întorci“. Cînd m-am întors, printre cei care mă așteptau la aeroport se aflau și academicienii Miron Nicolescu, președintele Academiei, și Horia Hulubei, care mi-a comunicat că nu mai aveau indemnizațiile în urma unei sesiuni a Marii Adunări Naționale care a anulat prevederile respective.

Mai vreau să vă întreb dacă, la discuțiile din Prezidiul CPEx sau în discuțiile cu caracter particular, ați fost informat că, în '53, urma să fiți anchetat și dv.

Nu mi-a spus nimeni, nimic. E prima dată cînd aud. De ce să fiu anchetat?

În 20 octombrie 1967, în fața comisiei de anchetă instituită de Ceaușescu, Belu Zilber a declarat că, puțin înainte de moartea lui Stalin, i s-a cerut să dea declarații despre Maurer, Voitec, Vijoli. Maurer urma să fie înfățișat drept sabotor al economiei naționale, ca și Vasile Luca. Lui Jacques Berman i s-a cerut, de asemenea, să spună tot ce știe despre „banditul Maurer“. Ceea ce însemna că-l așteaptă soarta lui Pătrășcanu. Belu Zilber urma, în continuare, să dea declarații despre Bărlădeanu și Gogu Rădulescu¹⁶. Arestat, Vijoli a fost bătut „cum rar s-a întîlnit în politica organelor Secu-

rității“, după spusele unui anchetator”¹⁷. George Ivașcu a fost arestat în vederea unui proces avînd ca inculpați pe Lothar Rădăceanu, Ștefan Voitec, Ion Pas. Nu v-a spus nimeni că, în ’52-’54, partidul urma să fie descotorosit de intelectualii de care s-a servit în anii de preluare a puterii?

Nu s-a discutat nimic în Prezidiul CPEX, al cărui membru eram în ’68.

Cei care vor studia dosarele întocmite de Securitate în primii ani de domnie ai lui Ceaușescu vor avea prilejul unei alte revelații: pentru exact aceeași perioadă a deceniului șase, experții lui Ceaușescu, de această dată, fabricau dovezi pentru incriminarea dv. ca agent sovietic. Dacă nu solicitați pensionarea, Ceaușescu urma să se descotorosească de dv. — și de alții — din considerente „patriotice“!

În ceea ce mă privește, așa cum am mai spus, pledez să devină publice documentele din arhivă. Doresc, de asemenea, ca ele să nu fie folosite în scopuri politice, falsificîndu-se adevărul prin omisiune.

„Urîțel, sărac, bîlbîit, cu școala nefăcută...”

Maurer ce făcea după înscăunarea lui Ceaușescu?

Pe jumătate-n glumă, pe jumătate-n serios, pot să afirm că prima dată cînd l-am auzit pe Maurer spunînd „nu“ lui Ceaușescu a fost la propunerea acestuia de a înjumătăți cei o mie de dolari pe care membrii Biroului Politic aveau dreptul să-i cumpere cu lei de la Banca Națională. Unii cumpărau din ei cărți, reviste străine, alții îi foloseau pentru călătorii, pentru cadouri la neveste etc. Abia atunci cînd Ceaușescu a vrut să micșoreze acest privilegiu, Maurer a spus că nu este de acord. Este în ceea ce povestesc eu și adevăr și răutate. Pînă atunci fusese de acord cu toate prostiile lui Ceaușescu.

Am stat mult de vorbă cu Ion Gheorghe Maurer și am constatat că este puțin comunicativ, mai ales în ceea ce privește chestiunile personale. Simțeam dorința de a păstra o imagine oficială asupra personalității sale. Din păcate, în secolul XX, care este sub semnul lui Gutenberg, cînd dovezile și defulările se produc pe hîrtie, aceasta nu mai este posibil decît dacă libertatea de expresie este interzisă. Am găsit, bunăoară, printre zecile de mii de pagini din dosarul

Pătrășcanu, o notă a unuia dintre însoțitorii lui Maurer, din perioada '44-'48, în care viața lui personală este descrisă cu amănunte, insistându-se, bineînțeles, asupra acelor considerente scandaloase...

Maurer a fost un bărbat frumos, un bărbat cu succes la femei. A și fost căsătorit de trei ori. A avut mari calități și mari defecte. Maurer este mai puțin vorbăreț tocmai dintr-un sentiment de superioritate. Comportamentul acesta i-a devenit o a doua natură. El se credea — și realitatea este că rareori se întâmpla altfel — că este mult mai deștept decât interlocutorul. Își spunea, probabil, că nu merită să strice orzul pe gîște vorbind. Cu Dej era mai locvace, mai ales cînd voia să obțină ceva. La replică era extraordinar de bun, nu la povestit. Maurer are un dar al replicii formidabil! Cîștiga mult prin inteligență, strălucea printre ceilalți membri ai Biroului Politic... De 30 ani nu l-am mai văzut... Unde-l acuz eu pe Maurer este că s-a împotrivit prea tîrziu lui Ceaușescu. Prin '72 a început. A văzut că nu mai poate face nimic atunci. I s-a organizat și accidentul și după asta s-a pensionat.

Pe Elena Ceaușescu cum v-o amintiți?

Rareori am întîlnit un om care să conțină un buchet de caracteristici negative ca ea! Urîță, proastă, rea, nesimțită și obraznică — erau caracteristicile cele mai vizibile. Nu știu cum s-au găsit unul pe altul și cum au alcătuit acel mariaj.

O asemea căsătorie se numește, în psihologie, mariaj asortativ.

Nu de mult, am avut vizita unui român, rezident în Olanda, care lucrează în televiziune și care dorea să facă un film pe tema femeilor în istorie. De la noi o voia pe Lenuța. Nu i-am spus prea multe, că nu-mi place să vorbesc rău despre morți. I-am povestit o întîmplare în care Dej i-a interzis ei și Marthei Drăghici să asiste la meciuri de fotbal. Se înființaseră prin anii '50 două echipe: Dinamo — făcută de Drăghici, a Ministerului de Interne, și CCA — făcută de Ceaușescu, care lucra la Direcția Politică a armatei. Între cele două echipe se născuse o mare rivalitate, iar aceasta era dusă mai departe de soțiile celor doi. La un meci, cele două se aflau în tribuna oficială și acolo au început să se certe ca două mahalagioaice. Tribuna era puțin depărtată de celelalte locuri, iar lumea făcea haz. A aflat Dej de poveste și le-a interzis accesul la meciuri.

Maurer afirmă că acest cuplu celebru nu a avut decât un singur copil, pe Nicu Ceaușescu, ceilalți doi fiind înfiați. Opinia sa

poate fi argumentată cu datele de personalitate ale părinților: Elena Ceaușescu nu părea a aparține categoriei de femei cu pronunțată vocație maternă; atenția acordată carierei politice a mezinului; faptul că mezinului i s-a dat numele tatălui, deși, în familiile tradiționale, numele tatălui se dă primului născut de parte bărbătească. Maurer susține chiar că Zoe și Valentin sînt copiii naturali ai Lenuței, înfiați, după căsătoria cu ea, de Ceaușescu. Puteau fi înfiați Valentin și Zoe fără ca acest lucru să devină cunoscut de multă lume?

Se putea. Dar, concret, eu nu cunosc nimic. Așa se și întîmpla de fapt. Este posibil să se fi întîmplat cum spui. Aproape toți cei din conducerea partidului înfișeră copii din orfelinate în urma secetei din Moldova. Viețile personale ale celor din conducere erau puțin etalate și, cum soții Ceaușescu au stat o vreme la Constanța, sigur că se putea. Relațiile soților Ceaușescu n-au fost, însă, atît de idilice cît s-a presupus. La începutul perioadei de cunoștință a mea cu Ceaușescu. l-am surprins uitîndu-se la ea cu o fizionomie disprețuitoare care voia să spună „ce vorbește asta?“. L-am auzit chiar înjurînd-o: „Mai dă-te dracului!“ Tîrziu, în ultimii ani, cînd vorbea în fața mulțimii, Ceaușescu se întorcea spre ea, să vadă dacă-l aprobă... Cu Lenuța Ceaușescu n-am lucrat. Ea a venit la conducerea partidului la cîțiva ani după ce-am plecat eu. Ea, însă, indirect, a generat ultima discuție contradictorie cu Ceaușescu înainte de pensionarea mea.

Pe ce temă?

Cerusem pensionarea și Ceaușescu, cum am spus, nu fusese de acord. La un moment dat, stăteam la Otopeni, și în calitate de președinte al Consiliului pentru Cercetare Științifică, pregăteam un material pentru Comitetul Executiv în care arătam că aveam nevoie de fonduri mai mari pentru cercetarea științifică și că trebuie să ajutăm, în mod special, filialele Academiei din Cluj și din Iași, în fața celor din Chișinău și Budapesta. Au venit, la Otopeni, colaboratorii mei cu redactarea materialului hotărît și am constatat că din acesta lipsește pasajul respectiv. Întreb de cauză și primesc explicația: „Tovarășa Lenuța nu este de acord“. „Cine este tovarășa Lenuța — izbucnesc eu — că nu o cunosc? Nu cunosc nici o tovarășă Lenuța nici în Comitetul Central, nici în Comitetul Executiv. De ce nu v-ați dus la milițianul din colț, să-l întrebați dacă el este sau nu de acord?“. Am întrerupt discuția

și am suspendat ședința, dar prevedeam consecințele. A doua zi, primesc un telefon de la Maurer: „Sașa, poți să vii, azi, la București?“. „Bineînțeles“. Și peste o oră, Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, îmi explică: „Știi, noi ne-am gândit că nu avem dreptul să te omorîm și am hotărît să te pensionăm“. A doua zi, Ceaușescu este cel care mă cheamă: „Știi, mi se pare că Jean a exagerat spunînd că este vorba de pensionarea ta“. Și îmi propune să revenim asupra hotărîrii. Am văzut în spusele lui o simplă tatonare, îmbinată cu o tentativă de a băga zîzanie între mine și Maurer. După care, fără să mai stea nimeni de vorbă cu mine, a urmat seria de eliberări din funcții despre care vorbeam.

În 1968, cînd dv. v-ați pensionat, Ceaușescu era gata pregătit pentru a juca rolul de personalitate politică mondială. În ianuarie apăruse primul volum al operei sale *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste* — modificată ulterior în *România pe drumul societății socialiste multilateral dezvoltate* — ce va fi continuată cu alte 32 volume. În august, ținuse celebrul discurs împotriva invaziei Cehoslovaciei, care îl propulsează pe prima pagină a ziarelor din lume. În același an, de Gaulle vizitează România.

Vizita aceea fusese aranjată de Maurer, în '64 pentru Dej.

În nucleul puterii, prin reabilitarea lui Pătrășcanu și Foriș și compromiterea vechilor membri ai Biroului Politic, redistribuie puterea centrînd-o pe oamenii săi și totodată dobîndește, în ochii mulțimii, prestigiul comunistului cinstit, patriot și curajos.

Să-ți mai spun aici, pe lîngă cele discutate anterior, referitor la adevăratele scopuri ale reabilitării, că Nicolae Ceaușescu nici măcar nu și-a schimbat opiniile despre cei pe care i-a reabilitat. Țin minte o scenă cînd se discuta, la partid, în legătură cu ședința ce urma să aibă loc pentru reabilitarea lui Pătrășcanu. Iar Ceaușescu, stînd de vorbă cu Maurer, îi spune „Lasă că și Pătrășcanu era...“ și face cu mîna în jos, gestul care semnifică disprețul cu care te lepezi de un om. „Avea și el păcatele lui“.

„Avea și el păcatele lui“ — este fraza pe care o preluat-o Geo Bogza, într-o tabletă din „Contemporanul“, intitulată „Lumumba“, în care, voalat, exprimă protestul pentru felul „cum s-a tras plapuma peste cap“, fără ca nimeni să plătească pentru nedreapta condamnare la moarte a lui Pătrășcanu¹¹⁸.

Trebuia să dispară. Asta era părerea intimă a lui Ceaușescu cu privire la Pătrășcanu și nu alta care să difere de a lui Dej.

După cum dovedesc astăzi istoricii, nici Hrușciov n-a gândit altfel decât Stalin sau Beria în privința victimelor acestora. Dv., care i-ați cunoscut personal, nu sînteți de părere că Hrușciov i-a servit de model comportamental lui Ceaușescu?

Avea în multe privințe asemănări cu Hrușciov. Și Hrușciov a inițiat combaterea cultului personalității cu scopul de a se descotorosi de ceilalți rivali ai săi. A făcut-o în momentul în care a socotit că are sorți de izbîndă — nu în '53, cînd a murit Stalin. I-a îndepărtat în etape. Nu în '65 a început Ceaușescu, ci mai tîrziu și tot pe rînd. Amîndoi aveau boala schimbărilor organizatorice. Totdeauna voiau să organizeze și să reorganizeze ceva. Amîndoi țărani isteți, amîndoi cu intelect puțin hrănit. Nu știu dacă a procedat conștient Ceaușescu cu Hrușciov sau numai acestea erau singurele proceduri pe care le cunoștea. Semănau și ca structură. Dar Hrușciov era mai sincer, mai vesel. Ceaușescu nu era vesel deloc. Nicolae Ceaușescu era uscat ca o iască. Discordant este faptul că-i plăceau romanțele, care denotă sentimentalism. E adevărat, sentimentalism de frizer cu mandolină. Mai avea o caracteristică ciudată: nu putea suferi oamenii fericiți. Îi făceau rău fizic starea de bine a altuia. Dacă voiai să-l indispuai cu ceva, nu trebuia decât să-i povestești cît de bine te-ai simțit la o masă în ajun sau cît de plăcută este o anumită femeie. În viața de toate zilele, nu putea suferi oamenii fericiți. Doar la modul general vorbea continuu de fericirea poporului. A învățat, însă, din greșelile lui Hrușciov. Hrușciov a fost detronat în '64 de CC, chiar de oamenii din apropierea sa care-i cunoșteau bine greșelile și slăbiciunile. Era posibil acest lucru, pentru că CC alegea conducătorul, conform statutului. Pentru a se proteja de acest pericol, Ceaușescu a schimbat sistemul: secretarul general urma să fie ales de congres, de delegații care habar nu aveau care sînt relațiile și competențele la vîrfurile puterii. În ultimii ani, muncitorii, țărani și reprezentanții celorlalte categorii sociale veneau de-acasă cu sarcina de a-l alege pe Ceaușescu. Pentru a fi eliberat Ceaușescu din funcție nu mai era suficientă hotărîrea CC, ci trebuia convocat un congres special. Lecția lui Hrușciov i-a servit lui Ceaușescu pentru a-și asigura, pînă la moarte, conducerea.

Hotărîrea ca secretarul general al partidului să fie ales de congres s-a adoptat devreme, în 1969, la numai patru ani de la luarea puterii!

În numai patru ani, Ceaușescu a pus mîna pe armată, pe partid și pe conducerea statului, a reînnoit cadrele, a pus pe picioare o armată de subordonați. Nu trecuse decît puțină vreme de la plenara cu activul de partid, din aprilie 1968, cînt tot el spusese că nu-i nevoie de idoli, nu trebuie să facem din oameni port-drapel. În 1969, în ultima noapte a Congresului X al PCR, Ceaușescu a scăpat și de Apostol, cu sprijinul unuia dintre oamenii săi. Constantin Dăscălescu, care a pus chestiunea „neîncrederii” într-un astfel de tovarăș „imoral”. Nereales în CC, Apostol a fost obligat să renunțe la funcția de președinte al Consiliului Uniunii Sindicatelor. A fost trimis cît mai la distanță de București: ambasador într-o țară din America Latină. În 1969, cu excepția lui Maurer, Bodnăraș, Ștefan Voitec, toată vechea gardă de ilegaliști era eliminată... Pentru că-mi puneai chestiunea aceasta a comparației cu Hrușciiov, sînt într-adevăr și alte asemănări. Mîncătorimea organizatorică de care vorbeam își avea și scopurile ei. Nu lăsa oamenii să prindă rădăcini într-un loc, nu cumva să dobîndescă acolo popularitate, să se facă și ei cunoscuți. Eu, bunăoară, eram deputat MAN de Iași. A insistat foarte mult să fiu mutat la Constanța. După o legislatură, cînd a văzut că mă înțeleg bine și cu cei de-acolo, a vrut iarăși să mă mute. Linia aceasta a păstrat-o pînă la sfîrșit sub denumirea principiului de rotație a cadrelor și aplicarea democrației de partid.

Cred că a învățat aceste lucruri și în modul cel mai direct cu putință. Așa cum la dv., pe linie economică, se încerca direcționarea unitară prin CAER, secretarii cu propaganda și cu organizatoricul erau instruiți la nivel de Cominform.

Despre aceste instruiți nu se dădeau informații, însă. În ceea ce privește asemănările cu Hrușciiov, interesul lui Ceaușescu pentru agricultură este, de asemenea, caracteristic regimului lui Hrușciiov. Hrușciiov a creat modelul orașelor „agroindustriale”, preluat de Ceaușescu, și a înrolat, cel dintîi, membrii Comsomolului în lucrările agricole. În timpul lui Hrușciiov se accentuează dezvoltarea industriei chimice și mecanice. La fel va face și Ceaușescu. Fapt de neconceput în timpul lui Stalin, Hrușciiov face numeroase vizite prin țară și în afara blocului estic. La ce-a ajuns Ceaușescu în domeniul vizitelor, știm.

Știu că și „părțile sociale“, la care i-a obligat Ceaușescu pe toți cetățenii României, au fost introduse de Hrușciov, care a obligat ofițerii să cumpere „bonuri guvernamentale“.

Sînt multe punct comune, dar nu Hrușciov a fost modelul politic al lui Ceaușescu, deși i-a folosit metodele. Pentru el, idoli politici au fost și Stalin și Antonescu, parțial i-a copiat și pe legionari. O combinație rară!...

În legătură cu idealul de tinerețe al lui Ceaușescu, sora acestuia, Niculina Ruscescu, în casa căreia viitorul lider al României a locuit pe vremea cînd își făcea ucenicia de cizmar, a povestit, după '89, o întâmplare. Vă citez relatarea sa: „Pe atunci, meșterii își trimiteau ucenicii, calfele tinere pe la clienți, fie pentru a primi ce-i de lucru, fie pentru a înapoia cele lucrate. De multe ori, Nicolae pleca de dimineață și venea pe înserat. Îmi amintesc, era după grevele de la Grivița, a apărut într-o zi mult mai tîrziu. Soțul meu s-a supărat rău de tot. Cînd Nicolae a intrat în atelier, s-a repezit și l-a pămuit pe băiat, strigînd: «Ce ne facem noi cu tine? Ce vrei tu să faci? Ce-ai să ajungi?»“. La care a căzut năpraznicul răspuns: «Nene, eu vreau să fiu Stalin al României!». Ceaușescu avea 16 ani”.

O întâmplare cu tîlc. Dar despre Ceaușescu nu se poate spune că avea prea multe cunoștințe istorice și politice, încît să discearnă modelele politice.

În ce raporturi se afla cu lectura? Citea ceva?

Citea. Rămăsese, ca gust, la Bolintineanu. La un moment dat, prin '65-'66, am găsit în revista rusească „Novîi mir“ o nuvelă a unui scriitor, Voinovici, care descria existența insuportabilă din URSS, relatînd despre viața unui inginer constructor. Nuvela era categoric disidentă, de altfel, după aceea, scriitorul s-a și stabilit în străinătate. Pentru mine, nuvela era revelatoare. Vedeam din ea, după 20 de ani de la plecarea mea din URSS, că viața nu devenise mai bună și că toate acele greutăți și păcate, pe care eu le pusesem pe seama războiului și a lui Stalin, rămăseseră la fel, neschimbate. M-am apucat seara și am tradus-o. Un exemplar i l-am dat lui Ceaușescu, secretarul general al PCR, cu scopul de a-l ajuta să cunoască realitățile din URSS. Peste cîteva zile, l-am întrebat ce părere are și mi-a răspuns: „Din această nuvelă nu se vede deloc rolul partidului“. Dar acolo tocmai asta se vedea! Am văzut că nu am cu cine sta de vorbă!

Ceașescu, însă, a știut să cultive scriitorii și artiștii ca lideri de opinie și, în același timp, să-i constrângă să se așeze în acel „pat al lui Procust” reprezentat de realismul socialist. Voia, probabil, să vă spună prin acea observație că nu se vede rolul partidului ca în literatura română, unde toate conflictele din societate și familie erau rezolvate de secretarul de partid. Cum ați receptat campaniile sale ideologice?

Despre campaniile acestea ar trebui întrebat Dumitru Popescu. La Congresul IX, de înscăunare a lui Ceașescu, a stîrnit unele valuri cuvîntarea mea. Maurer chiar mi-a făcut atunci observația că eu sînt deștept, dar nu sînt înțelept. Mi-a explicat că nu trebuia să fac o cuvîntare care să placă mai mult decît a lui Ceașescu. La Congresul XI, a stîrnit valuri cuvîntarea lui Dumitru Popescu. Maurer se pensionase, Ceașescu își confecționase și sceptru pentru președinție...

Culmea ridicolului: un președinte ce-și atribuie un simbol de putere feudal! De altfel, în istoria României pe care am învățat-o noi, epoca modernă era un hiatus neînsemnat între epoca medievală și epoca socialistă.

Ceașescu se vedea în rîndul domnitorilor. Iar Dumitru Popescu, în cuvîntarea care a dat tonul glorificării lui, îl făcea pe Ceașescu egalul lui Cezar, Napoleon, Alexandru Macedon, Pericle și Petru cel Mare. Numai împreună, toți la un loc, mai marii lumii valorau cît Ceașescu al nostru! „De zece ani ne este baci”, zicea Dumitru Popescu parafrazănd o replică dintr-o piesă ce-l avea ca erou pe Ștefan cel Mare și asigurînd auditoriul că elogiile acestea nu sînt inventate. Și-atunci, de ce să nu le facem?

Iată logica timpului în care am trăit! Multora, Ceașescu le-a părut înțelept. Dacă privești pe cineva de la o anumită distanță, și acela e stăpînit de un singur scop în viață, te poate induce în eroare: te poate face să crezi că e înțelept. Ceașescu era stăpînit numai și numai de ideea puterii. Dar, în nici un caz, persoana lui nu poate fi asociată cu ideea de înțelepciune. Țara ar fi fost mult mai departe fără el!

Preocupată de studiul reprezentărilor sociale ale ideologiei, din perspectiva psihologiei sociale, m-am documentat și asupra modelului liderilor comuniști asiatici și categoriilor ideologiei naziste. Nazismul a fost, în fapt, un bolșevism fără evrei. Cîteva din aspectele ideologiei lui Ceașescu aparțin arsenalului propagan-

distic creat de Goebbels și de Hitler. Bunăoară, lozinca din faza de luare a puterii de naziști a fost „pîine, muncă, libertate“, Hitler a declarat ziua de 1 Mai zi națională a muncii și a sărbătorit-o cu fastul și în formele ce le cunoaștem, s-a identificat cu partidul, poporul și armata, a tratat mulțimea ca națiune, a introdus ideologizarea programată de la vârste fragede, a organizat pentru muncitori concedii și excursii turistice. Credeți că a cunoscut acestea Ceaușescu, că le-a utilizat conștient?

N-avea cum cunoaște Ceaușescu metodele propagandei naziste. Putea afla doar ceea ce reverbera în practicile legionare. Mai curînd Stalin a preluat, direct, anumite forme și metode propagandistice, în admirația față de efectul pe care-l avuseseră în Germania. Cu atît mai mult cu cît, pînă la invazia URSS de către Germania nazistă, Hitler fusese singurul conducător din Occident cu care Stalin putuse intra în relații.

Ce-a învățat Ceaușescu din ideologia nazistă a provenit prin filiera sovietică. Se poate spune că prin ceea ce a făcut, Ceaușescu a reușit să-și împlinească visul tinereții: a ajuns un fel de Stalin al României! Nimeni din cei care au stat în preajma sa și spun adevărul nu pot afirma că a fost inteligent. Ai văzut relatările ce-au apărut după moartea sa: n-a fost nici în clasele primare elevul strălucit descris de biografii oficiali. Dimpotrivă, în cele patru clase — singura școală absolvită de el — a fost un elev mediocru printre colegii săi. Cred că din copilărie a fost marcat de multe complexe. Urîtel, sărac, bîlbîit, cu școala nefăcută, cred că toate acestea i-au imprimat niște complexe care l-au făcut nefericit pe toată viața. Refugiul lui era puterea, care-l făcea și frumos și genial, chiar mare orator. Devenea isteț doar cînd era vorba de cariera lui. Atunci nu se dădea în lături de la nimic. Și mai avea o calitate. O avea și Lenuța. Un instinct de animal sălbatic ce simte, în pădure, de la distanță dușmanul.

„Iliescu a fost protejatul lui Ceaușescu...”

Dușmanul? Ce însemna categoria aceasta pentru Ceaușescu cînd lupta de clasă se încheiase, de mult, cu victoria clasei muncitoare?

Dușmanul? Potențialul succesor. Cu un instinct de fiară l-a simțit pe Iliescu.

Cum s-a manifestat opoziția acestuia?

Nu știu care vor fi fost cuvintele prin care Iliescu s-a împotrivit cultului personalității, la întoarcerea din China. Prea dure nu puteau fi, de vreme ce totuși a ajuns prim-secretar la Iași. Și aceasta era o funcție în care nu puteai ajunge dacă nu erai socotit om de încredere.

Însă, când vorbim despre opoziție în cadrul unui regim totalitarist — cum au fost cele ale lui Hitler, Stalin, Mao, Ceaușescu, trebuie să fim atenți la cuvinte. Deoarece un asemenea sistem, prin însăși esența sa, exclude opoziția. Despre ce fel de totalitarism mai poate fi vorba dacă sistemul oferă posibilități pentru manifestarea opoziției? Un sistem totalitarist elimină orice formă de împotrivire, prin anihilarea celui ce o încearcă. De aceea la începuturile istoriei unui asemenea sistem funcționează, din plin, închisorile și lagărele. După ce intră groaza în oameni, prin această teroare, și se pun la punct mecanismele instituționale care nu permit afirmarea opoziției, societatea trece printr-o perioadă în care constrângerile acționează prin multiple forme. În momentul în care încerci să ieși din tiparul „omului nou” — nazist sau comunist — devii un paria. Cei care nu țin cont de aceste caracteristici ale totalitarismului vorbesc cu mirare de absența disidenților la noi, spre deosebire de Cehoslovacia sau Polonia. Acolo societatea era mai liberală decât în România lui Ceaușescu.

Cît despre opoziția lui Iliescu, o fi comentat și el în vreun fel ce nu i-a plăcut la Ceaușescu. Cert este că Iliescu a fost, un timp, protejatul lui Ceaușescu. Ceaușescu l-a pus pe Iliescu la conducerea tineretului. Era un post de mare încredere, de vreme ce Ceaușescu povestea, cu mîndrie, de timpul cînd îl deținuse el, iar după aceea l-a încredințat propriului său fiu.

Cum i-a intrat în grații?

Nu știu cum a ajuns Iliescu în grațiile lui Ceaușescu. Probabil, influențat de conduita lui Dej, care nu-l putea suferi pe Ion Iliescu din cauză că-i amintea de taică-su. „Luați-l de aici și numiți-l unde vreți — mi s-a povestit că a spus Dej — deoarece îmi amintește de intrigantul de taică-su”.

Regimul Ceaușescu n-a avut deținuți politici, n-a făcut martiri, se spune.

Deținuți politici nu mai puteam avea din 1964, cînd s-a declarat amnistia lor generală. Cît despre martiri... În orice caz, nu la multă vreme după înscăunarea lui Ceaușescu, eu i-am făcut lui Gogu Rădulescu o prezicere despre viitorul acestuia. Prezicere pe care Gogu i-a spus-o, la mulți ani după aceea, lui Adrian Păunescu. Acesta mi-a redat-o, cu complimentul că am un simț al prezicerii viitorului.

Ce i-ați prezis lui Ceaușescu?

Am spus că acest om nu poate sfîrși decît în catastrofă.

Dar despre viitorul lui Iliescu ce-ați spune?

Că mi-e teamă să nu sfîrșească în indiferență publică generală.

XII

“SCRISOAREA CELOR ȘASE N-A EXISTAT MATERIALICEȘTE...”

În afara conducerii partidului

După pensionare ce ați făcut?

Am lăsat locuința, am lăsat vila, am lăsat totul și am devenit un simplu cetățean, cu greutățile pe care le aveau toți cetățenii. Ceașescu, este adevărat, mi-a lăsat pensie de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Cum nu am putut trăi fără să fac ceva, mai ales că nu aveam decât 57 de ani, am procedat ca acel celebru personaj roman, retras din viața publică — m-am apucat de agricultură. M-am așezat la Breaza și am început să cultiv flori. Până ce am dat faliment. Dar asta m-a ajutat să-mi găsesc un echilibru sufletesc.

Cu foștii dv. tovarăși din CPEx și CC n-ați mai avut în nici un fel de-a face?

Nu mai prezentam nici un interes. Ba era chiar periculos pentru ei să mai aibă relații cu mine. Iar pentru mine nu mai erau interesanți căci confirmau părerile mele despre mutațiile morale pe care le sufereau în sistem cei ce ajungeau șefi. Excepție a fost Apostol, dar și el ajunsese într-o situație asemănătoare cu a mea. De două ori am fost chemat la CC, o dată prin 1970, de către Bodnăraș, și a doua oară prin 1980, de către Bobu, Verdeț, Dăscălescu. Acesta din urmă a fost chemat undeva, așa că au rămas ceilalți doi să mă judece pentru vina de a critica parti-

dul, între altele în discuțiile mele cu Apostol, discuții care erau perfect interceptate.

Vi se purta, în continuare, de grijă chiar dacă erăți simpli pensionari!

Eram supravegheat, cred, mai atent decît în timpul cînd mă aflam în conducere. Supraveghețile proveneau din neîncrederea generală ce-o aveau unii în altul oamenii din vîrfurile sistemului. Sentimentul că nu ești la locul tău, pe merit, te face suspicios față de oricine. Și pe celălalt la fel.

De la ce treaptă a ierarhiei s-a procedat la supravegherea dv. directă?

Cînd am fost numit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și însărcinat cu coordonarea economică, mi s-au dat trei însoțitori de la Securitate ce trebuiau să mă păzească permanent. Cei trei însoțitori făceau cu schimbul, fiecare opt ore, după care își predau „postul“ — adică pe subsemnatul — și mergeau să-și facă raportul. Așa cum era cel ce spui că l-ai citit despre Maurer. Pe mine mă incomoda foarte tare prezența lor. Aveam o viață personală diferită de a altora din conducere și alte preocupări. Am încercat să-l conving pe Chivu Stoica — el era președintele Consiliului de Miniștri — să mi-i ia. Dar el a insistat să rămîină. Și-atunci, i-am spus: „Voi îi puneți ca să mă supravegheze, nu să mă apere“. Iar el mi-a confirmat presupunerea, fără urmă de jenă. De altfel, un fost coleg de universitate, Mihai Novicov, care a jucat un anumit rol în stalinizarea culturii și care stătuse la Doftana cu Dej, fiind cam de vîrsta lui Ceaușescu — și era, cred, și el puțin amestecat în cazul cu homosexualitatea — a plecat la un moment dat, cu treabă, la Viena și mi-a povestit apoi că și acolo a fost trimis un securist să se țină după el. Asta s-a întîmplat prin '70-'75.

Cum s-a derulat filmul întîlnirii cu Bobu și Verdeț?

Mi-au reproșat că în discuțiile mele cu Apostol critic partidul. Le-am răspuns cam așa: „Nu vă dau nici un fel de explicații. Eu vă rog numai să-i transmiteți lui Ceaușescu, din partea mea, că duce țara la nenorocire prin politica lui economică și cea de cadre. Toți ne-am jurat, după Stalin, că nu vom mai admite cultul personalității, or el își calcă acest jurămint. Vă rog să-i transmiteți acest lucru“. Mi-au promis că-i vor transmite, dar nu știu dacă au făcut-o. Cît despre atmosferă, au fost destul de politicoși. Eram mai în vîrstă decît ei, mai vechi în partid. Nu

știu dacă i-au transmis ceva lui Ceaușescu, dar eu am făcut cu intenție acea declarație. Sistemul practicat în partid cerea ca atunci când cineva era judecat pentru critică, pentru „fracționism” adică, să i se impute: „Dacă ai avut obiecțiuni, de ce nu le-ai transmis conducerii de partid, de ce nu ai venit la partid să le spui?”. Prin declarația mea cream posibilitatea ca, în fața unei asemenea situații, să răspund: „Ba am fost la partid, dar fără folos”.

Dar Bodnăraș pentru ce v-a chemat?

După ce m-am pensionat, am început să public, la „Contemporanul”, unele tablete critice. Fusesem coleg de studenție cu George Ivașcu, lucraserăm împreună și la „Manifest”, la Iași, și ne înțelegeam foarte bine. La un moment dat, am fost chemat la CC de Bodnăraș, care m-a primit foarte prietenos în cabinetul lui. M-a tratat cu o cafea și mi-a spus că trebuie să-mi aducă la cunoștință hotărîrea Prezidiului, care-mi interzicea orice activitate publicistică. „Eu eram la Iași — zice — și a venit secretarul de-acolo cu «Contemporanul» și mi-a spus: uite ce se scrie aici. Și cînd am citit, mi-am dat seama că tu îl critici pe Ceaușescu”. „N-am voie să mai scriu nimic?”, am întrebat eu. Nici măcar în domeniul meseriei mele?”. „Ba da, dacă respecti linia generală a partidului”, mi-a răspuns el. Or eu tocmai asta voiam: să critic linia generală a partidului, impusă de Ceaușescu. Așa că am rămas la Breaza să mă ocup în continuare de cultivarea florilor.

Ce scriați în tabletele din „Contemporanul”?

N-am apucat să scriu decît trei sau patru. Era prin '70-'71, la puțină vreme după pensionarea mea și mă refeream la situația ce-o crease Ceaușescu. Despre prima pe care am scris-o, îmi amintesc că Gogu Rădulescu a spus unor prieteni ai mei că „nu-nțelege poanta”. Era vorba de-un soldat ce-a îndrăznit să-i spună plutonierului că omul se trage din maimuță. Plutonierul i-a răspuns că oamenii poate, dar gradații nu. Făceam aluzie la Ceaușescu, care se considera în afara muritorilor de rînd. Ultima pe care-am publicat-o se numea „Rîsul”. Am scris-o cînd Ceaușescu și-a asumat dublul rol de secretar general al partidului și președinte al Consiliului de Stat. Lucru pe care, tot el, îl criticase aspru în '65. Eu scriam că metoda cea mai bună de păstrare a sănătății este rîsul. Iar rîsul îl putem obține, într-un mod puțin costisitor, în afirmațiile oamenilor politici, citite după cîtiva ani. Ivașcu a pățit-o mai rău.

A fost, cumva, schimbat de la conducerea „Contemporanului“? El zăcuse vreo cinci ani în închisoare și prin anii '50...

Nu a fost schimbat, însă a fost criticat mai tare ca mine. La nu mai știu ce ședință, într-o pauză, ieșind la toaletă după mine, mi-a spus: „De-ai ști ce-am pățit din cauza ta! Cum m-au criticat!“. Aceasta a fost colaborarea mea cu Ivașcu. Interesant a fost că, după aceea, întâlnindu-mă cu Ana Blandiana, printr-un concurs de împrejurări, m-a întrebat de ce nu mai scriu la „Contemporanul“. Deci, Ana Blandiana observase, atunci, atitudinea mea pe care, acum, se pare că n-o știe. Și Geo Bogza mi-a trimis o carte cu dedicație și regrete că nu mai public la „Contemporanul“.

Nu v-ați gândit să vă scrieți memoriile și să le puneți spre păstrare, pînă la timpul potrivit, așa cum s-a întîmplat și cu memoriile generalului Sănătescu?

În perioada cînd le-a scris, Sănătescu nu cred să fi fost supravegheat. Nici nu cred că Sănătescu putea bănuî sistemul ce va urma. Dacă ar fi știut, nu le mai scria, din convingerea că nu mai apucă ele să vadă lumina tiparului. Cît despre mine, nici nu putea fi vorba de memorii. Încă de la Stalin, istoria partidului se rescria periodic, eliminîndu-se din ea faptele și numele celor căzuți în dizgrație și adăugîndu-se merite în funcție de rangurile celor aflați la putere. Nu puteai scrie nimic adevărat. După zece ani de la pensionare, am vrut să scriu o carte despre C. Stere. Înainte de a începe, m-am adresat lui Valter Roman, care era directorul Editurii Politice. „O publici?“, l-am întrebat. „Da, mi-a răspuns el, dacă-mi aduci aprobare scrisă de la Ceaușescu“. M-am dus la un moment dat la Iași, la Arhiva Universității și la Arhivele de Stat, să mă documentez în legătură cu Stere. Securistul era după mine. Prieten fiind cu directorul Arhivei de Stat — ceea ce „păzitorul“ meu nu știa — acesta mi-a spus că i s-a atras atenția să nu-mi pună la dispoziție material documentar. Așa mi s-a interzis orice exprimare publică. Rămăseseră doar discuțiile cu Apostol.

„De la Gorbaciov apreciez o singură frază...”

Erați prieten bun cu Gheorghe Apostol?

Nu eram prieteni, eram în relații normale. Însă, după ce-a pățit el cu Ceaușescu, eram în situații asemănătoare. Cît a fost el ambasador în America de Sud ne vedeam foarte rar.

Ce viață frumoasă trebuie să fie cea de ambasador într-o țară a Americii de Sud!

Foarte bună. Prin comparație cu locul de unde fusese debarcat Apostol și cu meritele revoluționare ale lui Ceaușescu și oamenilor săi — criteriul de promovare al timpului — lui Apostol i se făcuse o mare nedreptate.

Ce discuțați împreună?

Voiam să-l îndepărtăm pe Ceaușescu. Nu ne puneam sarcina să doborîm comunismul. Ar fi fost o aberație să-ți propui un astfel de proiect — schimbarea sistemului politic — în absența unei revolte populare. Însă nici eu nu eram încă suficient de copt ideologiceste. Iar revolta aceea părea de neînchipuit în condițiile vremii. România și partidul trebuiau, în primul rînd, eliberate de dictatura lui Ceaușescu. Asta socoteam că e primul pas ce trebuie făcut. Doi-trei ani de zile m-am tot frămîntat cu Apostol: ce să facem. Acum lucrurile pot părea caraghioase, dar la un moment dat chiar ne-am gîndit dacă n-ar fi bine să trecem în ilegalitate. Intenționam să atragem atenție la nivel internațional și pe linie de syndicate. Prin Fazekas, Apostol i-a dat un material pentru a fi trimis în străinătate. Poate că l-a trimis, poate nu, pentru că n-am auzit nici un ecou.

Cum interpretați dv. — doi buni cunoscători ai sistemului comunist — schimbările intervenite în URSS după venirea la putere a lui Gorbaciov? Analistii politici le consideră astăzi ca fiind manipulate de KGB.

Vor trece cîteva zeci de ani — dar poate că în această fază de accelerare a istoriei contemporane va fi nevoie de mai puțin — pînă se vor afla lucruri mai concrete și mai amănunțite despre surparea și prăbușirea sistemului socialist. La Gorbaciov apreciez o singură frază: aceea în care a afirmat că există valori general umane mai importante decît valorile luptei de clasă. Aceasta era o afirmație mai mult decît revoluționară în acea vreme, ea contesta toată politica lui Lenin și a lui Stalin care, în esență, este exprimată prin afirmația că hotărîtoare este lupta de clasă. Atît pot aprecia la Gorbaciov.

De ce numai atît?

Pentru că nu știu exact rolul ce l-a jucat în prăbușirea lumii socialiste. Să nu înțelegi prin aceasta că eu consider această prăbușire o pierdere pentru istoria omenirii. E o experiență socialismul și a costat

zeci de milioane de vieți omenești. Poate că a fost doar o tatonare a istoriei, în care socialismul a apucat-o pe un drum greșit și din această greșeală a rezultat stalinismul. Orice ar fi fost, din socialism vor rămîne unele lucruri într-un eventual program al omenirii. La care omenirea nu va renunța. La unele din valorile sale, societatea va reveni.

În campusurile americane se constată un reviriment al lui Marx. Nu știu ce valori actuale îi conferă tineretul american. Dv. la ce valori vă gândiți?

Frăția dintre oameni, apărarea celor nedreptățiți și a dreptului la șanse egale, la însărcinarea statului cu protecția învățămîntului și a sănătății. Toată problema este dacă poate exista socialism fără totalitarism.

Credeți că poate?

Dacă aș ști, mi-ar fi mai ușor și mie.

Pînă acum nu a existat.

Eu aș spune că pînă acum nu a existat socialism, dacă luăm socialismul în sensul lui inițial.

Deși e aproape sigur că Stalin nu a citit *Capitalul* lui Marx, ideile sale cunoscîndu-le doar din dezbaterile intelectualilor grupați în jurul lui Lenin —, Stalin este cel ce a pus în aplicare principiile acestuia, după care a fost creată și a funcționat economia etatizată și planificată. În ceea ce privește politicul, dacă abandonăm conceptele „luptei de clasă“ și „dictaturii proletariului“, ieșim din dogmă. Ce mai rămîne din socialism?

Acestea sînt chestiuni tactice pentru realizarea scopurilor, chestiuni care au dus la metode imorale sau direct criminale. Terenul cred că acum ar fi bun pentru a ne gândi la valorile general valabile. Dar, deocamdată, se aruncă din baie și copilul cu apa. Acesta este anticomunismul fundamentalist prin care criticăm și renunțăm și la ideile generoase ale socialismului. Timpul de acum seamănă cu ceea ce se întîmpla la instaurarea dictaturii proletariului, în numele căreia trebuie renunțat la toate valorile de cultură și civilizație create de epocile anterioare ca fiind burheze. Cei care le apărau păcătuiau prin „cosmopolitism“ sau „obiectivism burhez“ care puteau duce la închisoare. Cine apără acum unele valori create înainte de 1989 este învinuit că e un nostalgic comunist. Nu ajunge la închisoare dar, de multe ori, este criticat cu aceeași virulență și folosindu-se aceleași invective ca-n deceniul cinci. Eu îmi

aduc aminte de fraza unui ministru liberal, prieten cu Brătianu, spusă în Parlamentul încă de dinainte de 1917: „Nu criticați ideea socialistă, pentru că ea este copilul suferinței“. De cînd există omenirea, există lupta pentru justiție socială, pentru dreptate socială. A luat multe și diferite forme. Marea greșeală a socialismului este că a îngenuncheat, a subordonat, a împins spre anihilare ideea de persoană umană, ideea de personalitate. A eliminat ideea de respect a personalității umane, nu pentru că este plasată undeva pe scara ierarhică, ci pentru că este un om. Altă mare vină a socialismului, acela pe care l-am cunoscut noi, este faptul că tot ce a cîștigat omenirea, de-a lungul secolelor, în lupta ei pentru progres a fost contestat de așa-zisa noua societate. Egalitatea formală, juridică a oamenilor, libertatea, toate aceste lucruri socialismul real le-a călcat în picioare. Pentru ele, zeci de generații, milioane de oameni au luptat, s-au sacrificat. Forma de realizare a socialismului pe care l-am cunoscut a plătit aceste greșeli prin aceea că a fost condamnat la dispariție.

În locul „omului nou“, considerat triumful construcției ideilor socialiste, a rezultat o „schizofrenie de masă“, după cum spune Iakovlev, teoreticianul *perestroikăi*.

A fost împotriva sensului istoriei. La aceste lucruri m-am gîndit mult în decursul celor 20 de ani cît am stat în pensie. Acestea erau subiectele discuțiilor noastre cu Apostol. Noi discutam plimbîndu-ne pe-un trotuar, iar pe trotuarul opus mergea un „amic“ de la Securitate, cu o valioară în care se afla aparatul de înregistrat de la distanță.

Au încercat, cumva, cei de la Securitate să vă prelucreze în sistemul învățămîntului politic în care erau integrați toți cetățenii României, de la intrarea în grădiniță pînă la pensionarii membri ODUS?

Metodele au fost mult mai subtile, menite să ducă la compromiterea mea pe temeiuri „legale“. Voiau o culpă penală, nu politică.

Cine a refuzat semnarea scrisorii?

Cum a început? Am recitat capitolul referitor la „scrisoarea celor șase“ din cartea autobiografică a lui Silviu Brucan, *Generația irosită*, dar impresia pe care am avut-o la prima lectură — că se adresează unui public de consum pe care-l socotește incapabil să

discearnă adevărul istoric, mai ales din cauza lipsei de informație —, a rămas neschimbată. Povestea scrisorii este foarte încâlcit prezentată. Cine a avut inițiativa protestului difuzat, în martie 1989, de Radio Europa Liberă sub denumirea de „scrisoarea celor șase“?

Mai întâi să-ți spun că „scrisoarea celor șase“ n-a existat materialmente. Nu a fost, adică, nici o hîrtie pe care să o fi semnat cei care-au fost denumiți semnatarii ei. Ideea scrisorii a venit de la Apostol și de la mine. Aceasta era ultima formă de luptă împotriva lui Ceaușescu pe care o găsiserăm noi. Dar nu eram decît noi doi și multă vreme n-am găsit alți oameni să ni se alăture. Au fost de acord cu scrisoarea Corneliu Mănescu, Constantin Pîrvulescu și Grigore Răceanu. Pe Răceanu nu-l cunosc nici acum personal, nu l-am văzut în viața mea. Pe Brucan n-a fost discuție să-l rugăm să semneze. Le-am propus altora mai importanți să semneze, dar au refuzat.

Dumneavoastră i-ați chemat?

Nu eu, personal, ci Apostol, prin alte persoane.

Ce-au răspuns?

Unii că sînt prea bătrîni. Alții că sînt prea sever urmăriți. Nu vreau să mă extind asupra acestei probleme, nu vreau nici să dau numele celor care ne-au refuzat. Pericolul era într-adevăr mare. Corneliu Mănescu mi-a povestit că s-a întîlnit odată cu Fazekas pe un acoperiș oblic și că au fost înregistrați și acolo. Avea Securitatea mijloace tehnice foarte bune.

De ce v-ați adresat tocmai lor?

Ne-am adresat acelor oameni care au fost scoși din conducere de Ceaușescu, care aveau și un motiv principial sau personal să fie împotriva lui. Sînt oameni, însă, care poartă ghinion și lor și altora. Așa a fost Apostol cu găsirea lui Brucan. Apostol a avut mîină nefericită cu Brucan. L-a întîlnit prin parc, Brucan i-a spus că urmează să plece în străinătate iar Apostol a avut ideea că Brucan ar putea să transmită scrisoarea. Am fost de acord, ținînd cont de faptul că Brucan dovedise curaj, publicînd un articol în legătură cu evenimentele de la Brașov din '87. A rămas ca Apostol să-l trimită pe Brucan la mine ca să-i spun ce să conțină scrisoarea, mai ales în problemele economice. Rămînea ca, după aceea, Brucan să redacteze scrisoarea, să nu umblăm cu ea după noi. De două ori a fost Brucan la mine acasă. Din obișnuința conspirativă a studentiei, i-am spus: trebuie să găsim un motiv identic pentru întîlnirea noastră

dacă va trebui să dăm explicații. Iar el scrie în carte; „L-am găsit pe Bârlădeanu foarte speriat; căuta numaidecât un alibi“. Păcat că se dovedește a fi un martor fals, și în lucrurile mici și în cele mari.

Brucan se recomandă pe sine profesor universitar, fost membru al Biroului Politic, prieten al lui Dej, iar din presa străină extrage citatele care-l recomandă „figura cheie a mișcării care a dus la răsturnarea lui Ceaușescu“, „creierul revoluției române“, „principalul cap gânditor din CFSN“. Dv. în ce ipostaze l-ați cunoscut?

Brucan a lucrat în subordinea lui Miron Constantinescu, a lui Chișinevschi și apoi a lui Răutu. Nu a fost membru al Biroului Politic, nici prieten al lui Dej. Dej discuta uneori cu el. Chiar dacă găsim la Brucan unele trăsături ale „Revizorului“ lui Gogol, el rămîne totuși un analist politic destul de pătrunzător, un om inteligent. Păcat că e depășit deseori de abilitatea proprie, în dauna adevărului. Ca ziarist, are o calitate esențială a profesiei, are un bun miros și știe să-și vîndă marfa. Cine-l admiră, astăzi, pe Brucan nu cunoaște articolele lui din „Scînteia“ deceniului cinci. Știe ce-i la modă, ce este căutat la un moment dat. Un negustor bun. Ca un negustor ne-a vîndut și pe noi...

De ce spuneți că v-a vîndut?

Am hotărît cu Apostol — era în vara lui 1988 — să nu dăm încă drumul la scrisoare, pentru că avea prea puține semnături. Brucan era al șaselea. Riscam să compromitem acțiunea, iar pînă la Congresul din 1989 mai era un an. Eu i-am comunicat lui Brucan prin soția lui — tocmai se pregăteau să plece în străinătate — să nu întreprindă încă nimic. Fără să ne spună, Brucan s-a dus la ambasada americană, a povestit de scrisoare și, în acest fel, ne-a trădat pe toți. Întrucît Securitatea avea o „cîrtiță“ tocmai acolo unde a informat el de pregătirile noastre, Securitatea nu știa cînd se va da drumul scrisorii. Și-atunci, oamenii s-au pregătit să-i anihileze anticipat efectul. Pentru mine s-a pregătit o compromitere ce putea fi urmată de o condamnare pentru o culpă penală.

Anchetă la Securitate

Ce acuzații vă aduceau?

În vara lui '88, vîndusem un scrin unui român ce pleca, legal, în Germania. Peste puțină vreme, a venit o citație prin care soția mea era

chemată, la sediul din Calea Rahovei, în legătură cu acea vânzare. Eu am sfătuit-o să răspundă la orice cu „întrebați-l pe soțul meu“. Peste o jumătate de oră, mi-au telefonat că-mi trimit o mașină să mă prezint și eu acolo. Atunci am stat prima dată de vorbă cu cel ce s-a recomandat „colonelul Dima“. El l-a anchetat, după aceea, și pe Corneliu Mănescu. Mă acuzau că am vîndut cu bună știință, pentru a fi scos în afara granițelor țării, un obiect de patrimoniu. Dar acela era un scrin obișnuit, recondiționat de mine, un scrin din care se găsesc sute în București. Urmăreau, deci, să mă condamne pornind de la un fapt real — vânzarea scrinului. Falsificînd valoarea obiectului, încadrau fapta în rîndul culpelor penale. Pentru a avea certitudinea că nu mă-nșel în bănuielele mele, i-am strecurat „colonelului Dima“ această relatare a celor petrecute între mine și cumpărător: „Am avut impresia — am spus eu — că acel cumpărător a fost trimis cu o sarcină anume pentru mine, că m-a întrebat de ce nu acționez împotriva tovarășului Ceaușescu, în calitate de vechi luptător“. În paranteză, fie spus, că peste cîteva luni am avut ocazia să ascult această conversație înregistrată cu ajutorul aparatelor din locuința mea. Dacă n-ar fi fost cumpărătorul trimis de Securitate, colonelul s-ar fi sesizat imediat de acest aspect, mai important decît scrinul. Dar a rămas impasibil, ceea ce-mi dovedea că totul era aranjat.

O misiune de provocare!

I-am găsit numele „clientului“ meu după o vreme printre cei ce se aflau la Versoix. Bănuiesc că tot în misiune se afla și acolo. Așa au început lucrurile. Cei de la miliție — prin care acționa de fapt Securitatea, pentru că erau aceiași anchetatori — s-au purtat foarte urît. La ancheta în legătură cu scrinul au adus-o nu numai pe soția mea, ci și pe fiica mea, pe mama nevestei mele și chiar și pe sora ei. La mătușa nevestei mele s-a făcut și o percheziție. La un moment dat, au organizat o confruntare între mine și un necunoscut, care s-a repezit la mine urlînd: „Te strîng de gît, criminalule!“ Fără știrea mea, au filmat scena și au prezentat caseta neveste-mi și fiică-mi. Pe deasupra, căutau să le facă, pe fiica și pe soția mea, să se certe între ele.

Nu vi se pare interesant că, în această perioadă, Brucan pleacă în străinătate? În noiembrie 1988, se oprește la Moscova, „în drum spre casă“ de la Washington și Viena. După această vizită, s-a întîlnit în particular cu un analist al postului Radio Europa Liberă, căruia îi exprimă dezamăgirea de a fi fost primit, la Moscova,

„numai“ de oameni de știință și cercetători¹²⁰. Aceasta nu-l împiedică să declare, în '90, că a avut convorbiri „la Kremlin“, pentru ca în cartea sa, apărută în 1992, să declare că a fost primit de însuși Gorbaciov. Prezintă chiar temele discuției după un protocol potrivit unei întâlniri între șefi de state... Ce credeți despre acest rol de curier internațional asumat de Brucan?

Nu pot afirma nimic, pentru că nu am dovezi, în afară de ceea ce scrie el însuși. S-a dus pe la toate instanțele în SUA, Anglia, URSS. Cred că a fost util peste tot. Sînt convins că s-a prezentat drept inițiatorul și conducătorul acțiunii — și oamenii nu aveau de ce să nu-l creadă. Cu sovieticii s-a înțeles să-i asigure o anumită protecție la București. S-au înțeles — așa scrie el — ca reprezentantul „Pravdei“ la București să treacă zilnic pe la el ca să vadă ce i se întâmplă. Nici nu i-a trecut prin cap să se gîndească la ceilalți. Numai de sine a avut grijă. În cinismul său nici n-a căutat să sulemenească acest aspect în cartea sa... Bun tovarăș de luptă!

Mai afirmă Brucan că, după acea întorcere din străinătate, a pus „scrisoarea celor șase“ în cutia poștală din fața Hotelului „Intercontinental“ din București, înșelînd vigilența securistului din fața hotelului¹²¹. A uitat că, numai cu cîteva pagini înainte, relatase cum se verifica de Securitate corespondența trimisă din România în străinătate! Ceea ce este cert, în 10 martie 1989 textul scrisorii prin care este criticat regimul lui Ceaușescu este transmis de Europa Liberă. Care au fost urmările pentru dv.?

Cum să pună Brucan scrisoarea la poștă, cînd nu exista nici o scrisoare? A lăsat acel text cuiva, în călătoria ce-o făcuse în străinătate, cu un anume consemn cînd să fie difuzată. Ceea ce nouă nu ne-a mai adus la cunoștință. În chiar ziua difuzării textului, seara tîrziu, m-am pomenit cu doi colonei de la Securitate. N-aș fi știut ce grad au, dacă nu s-ar fi prezentat. Stăteam, atunci, în strada Rabat, soția mea se afla internată la spital, după o gravă operație. La început, n-am vrut să le deschid, dar ei au insistat foarte politico: „Nu aveți grijă, vrem doar să vă punem cîteva întrebări“.

La ce vă așteptați?

Să fiu ridicat. Au insistat să mă duc cu ei la Securitate, pentru a lămuri dacă e adevărat că eu am semnat acea scrisoare. Destul de politicoși, m-au transportat la sediul din Rahova, la un general. Era în civil,

dar s-a prezentat cu numele și gradul. Știam că numele sînt inventate, de aceea nu l-am reținut. Acela a încercat să mă intimideze, vorbindu-mi dur și la persoana a doua. „D-ta ce crezi?...“, mă întreba el; „Dar d-ta?“, îi replicam eu, cu același ton. Prima întrebare: „Ați semnat sau nu?“. „Da“. „Nu vă cred. Ca să vă cred, spuneți-mi dacă scrisoarea a fost scrisă de mîină sau bătută la mașină?“. Or, scrisoarea — obiectul ei material — nu exista. I-am răspuns adevărul: n-am semnat o foaie de hîrtie, dar mi-am dat o semnătură morală. „Veți răspunde de asta!“, m-a amenințat el. „Poate dv. veți răspunde“, i-am spus eu. Nu era o amenințare din partea mea, ci un apel la răspunderile ce-l așteptau și pe el. Contradicția dintre general și mine a continuat pe tema cine va învinge. El susținea, vizibil lipsit de o convingere fermă, că noi vom fi înfrinți. În socotelile mele, scontam faptul că și în Securitate nu pot să nu fie oameni care doresc ca lucrurile să meargă altfel. Ceea ce s-a și întîmplat. Securitatea, pînă la urmă, l-a trădat pe Nicolae Ceaușescu. Discuția a durat vreo două ore, după care m-au așezat în mașină și m-au dus acasă. Au început zilnic să mă aducă în Calea Rahovei.

Cum decurgea ancheta?

Îmi dădeau, de fiecare dată, o temă pe care să fac declarații. Mă duceau într-o cămăruță mică, la o măsută. De-o parte era anchetatorul, ce s-a prezentat de la un moment dat lt. col. Ionașcu, de cealaltă parte, eu. Îmi dădea o temă și-mi cerea să dau declarații despre ea.

Din ce domeniu?

La un moment dat, anchetatorul a adus cuvîntarea mea de la înscăunarea lui Ceaușescu, la Congresul IX, subliniată și notată. Ce-am vrut să spun cu o frază sau alta — cerea să știe. Altădată știu că am scris despre modul de escrocare a poporului utilizat de Ceaușescu, prin măsurile sociale pe care le adopta. Am arătat că așa-zisa creștere a salariului celor ce muncesc este o înșelăciune: înainte de a crește salariile, cresc mai mult prețurile. M-a întrebat dacă există vreo țară din lume unde s-ar accepta asemenea declarații. I-am răspuns că, fără îndoială, de pildă în Polonia. Mă așteptam să fiu reținut, poate chiar torturat. Eram pregătit să le spun că nu mi-e frică, deoarece sînt bolnav de inimă și n-o să rezist. Cîndva vor avea ei de suferit, după ce se vor schimba lucrurile. Dar gesturi de brutalitate, nici măcar verbală, n-au fost de la anchetatorul care a rămas același pînă la sfîrșit. Ciudat este că am rămas cu o amintire destul de bună despre el. Nu era un om rău inten-

ționat. Era numai și dorea să rămână de bunăcredință în serviciul lui. Un om care, oriunde ar fi lucrat, ar fi fost de bunăcredință.

Cît durau declarațiile?

Trei-patru ore.

Cît dorea el? Cît voiați dv.?

Cînd eram gata cu foile scrise pentru ziua aceea, i le dădeam, le citea și uneori îmi mai punea două-trei întrebări. Mă duceau cu mașina, mă aduceau cu mașina. Chinuitoare era senzația de captivitate, de lipsă de drepturi și libertate.

Întrebam de metodele de anchetă utilizate cu dv. deoarece, după lectura dosarului Pătrășcanu, pot crede că faza prin care ați trecut era preliminară. Declarațiile acestea libere, din primele întrevederi, seamănă cu un năvod. După care plasa se strînge și din ochiurile sale se scot anumite teme sau afirmații făcute de anchetat, pe care în faza următoare se centrează ancheta. Atunci anchetatul nu mai relatează liber, ci răspunde la întrebările ce-i sînt adresate în formularea anchetatorului, cu scopul declarat de a se stabili vinovăția sa și complicitii avuți. Prezumția de nevinovăție nu funcționează. Dv. n-ați ajuns în această fază?

Nu. Am avut, în tot ce-a fost, senzația că anchetatorii tergiversau lucrurile, presimțind schimbarea. În aprilie 1989, am fost anunțat că sînt obligat ca, în termen de 48 de ore, să eliberez locuința și că voi fi dus în domiciliu obligatoriu. „Ce fac cu gospodăria, cu biblioteca?“. „Vă privește!“, mi-au răspuns.

Sub paza Securității

Și iată-vă ajuns, în numai cîteva luni de zile, de la carnetul de partid cu numărul de înregistrare 5 la „domiciliu obligatoriu“. Cum se motiva o asemenea măsură inexistentă în Constituția României, care legifera libertatea cuvîntului? Era prezentată ca fiind, pur și simplu, o reîntoarcere la viața clasei muncitoare?

Nu urma să trăiesc în condițiile clasei muncitoare, ci sub continuă supraveghere. Nu mi s-a pus pe buletin acea șampilă „DO“ — adică „domiciliu obligatoriu“ — din timpul deportărilor, dar eram păzit continuu de trei mașini. În fiecare mașină, șoferul și un agent. 24 de ore din 24. Cît au costat aceste măsuri? Am făcut la un moment dat o socoteală

— cît întreținerea unui mic spital la țară. Lucrurile se petreceau în văzul lumii. Tot cartierul știa. În fața blocului era o stație de troleibuz. La un moment dat, am ieșit să mă duc la fiica mea și agenții m-au pierdut printre oamenii din stație. A doua zi au mutat stația cu vreo 200 de metri mai departe, dar după decembrie 1989 a fost readusă la loc. Mă cunoșteau toți din bloc și chiar de pe stradă și mă încurajau din priviri. A fost la început o perioadă în care mi se dădea voie să ies din bloc. În momentul în care ieșeam, două mașini plecau după mine, iar a treia își continua staționarea în fața blocului. Mă urcam în autobuz, cele două mașini însoțeau autobuzul.

Cu agenții de pază n-ați comunicat defel?

O singură dată. Am ieșit din bloc și am văzut că într-una din mașini se adunaseră mai mulți agenți. Stăteau la taclale. În bătaie de joc, m-am dus la mașină și le-am spus; „Măi, băieți, eu mă duc la fiica mea să vorbesc la telefon. De ce să mai urc în autobuz? Duceți-mă voi!“. „N-avem voie“, mi-au răspuns. Prima dată cînd a trebuit să ridic pensia de la noul domiciliu — pensie pe care mi-o păstrasera —, a trebuit să mă duc la poștă. Agentul de Securitate ce a intrat cu mine în clădirea poștei era o tînără femeie. S-a așezat la coadă, în spatele meu, iar cînd mi-a venit rîndul a trecut înaintea mea, să mă țină sub ochi. Funcționara, crezînd că trece peste rînd, a interelat-o: „Duduie, vrei ceva?“. „Duduia e cu mine, e de la Securitate, mă urmărește“, am răspuns eu, iar funcționara s-a grăbit să-mi dea banii. Acestea au fost singurele „relații personale“. A venit și un timp mai greu cînd au postat, la ușă, un agent să mă împiedice să ies din apartament. Eram într-o situație foarte grea — și ei știau asta — din cauza soției, operată la plămîni. A avut curajul profesorul academician Voiculescu să vină să o vadă, dar nu l-au lăsat să intre în casă. Auzind zgomot afară, pe coridor, am deschis și l-am tras de palton înăuntru. A venit și momentul cînd se rugau de mine să mă dezic de scrisoare — în fond, asta voiau atunci —, căutînd să mă convingă că voi putea în aceste condiții să-mi îngrijesc soția.

Șantajul cu familia a fost întotdeauna o metodă funcțională!

Poate fi, dar numai atunci cînd crezi că promisiunile vor fi ținute. După difuzarea textului scrisorii, fiul meu, care locuia la Paris, a început să se agite, să dea declarații la Europa Liberă despre relațiile mele cu Ceaușescu. Mi-au pus în vedere că dacă nu se astîmpără, au ei posi-

bilitatea să ceară francezilor să-l extrădeze. Vor da și ei ceva în schimb și va fi gata aranjat târgul. Bineînțeles că n-am crezut nimic. Le-am spus că, atîta timp cît băiatul nu știe nimic despre soarta mea, el se va agita. Mi s-a cerut să scriu o scrisoare în care să-l rog să nu mai continue invectivele la adresa lui Ceaușescu. Am acceptat, dar în scrisoare am strecurat o frază ce l-a putut lămuri că e falsă intenția mea: „Tu știi sentimentele mele de considerație față de Nicolae Ceaușescu, așa că nu-i nevoie să prezinți acest lucru în altă lumină“. Băiatul a citit-o și a înțeles exact mesajul meu. Mi s-a dat, însă, voie, în continuare, ca o dată la zece zile să mă duc la fiica mea, să primesc telefon de la băiatul meu ca să se convingă că sînt în viață.

Cu ceilalți, care și-au dat adeziunea la scrisoare, ce-au făcut?

Amănunte nu prea cunosc, din cauza lui Brucan, care a semănat între noi neînțelegeri. Cu Corneliu Mănescu am vorbit ceva mai mult. El locuia în momentul scrisorii în imobilul unde stau eu acum. Cînd i s-a comunicat că trebuie să plece în domiciliu obligatoriu, a refuzat. Au venit cu armata, cu cagule, și l-au mutat forțat la Chitila. Ca și pe mine, l-au plasat, acolo, sub pază. S-a urmărit reducerea noastră la tăcere, izolarea de restul lumii, dar nu ne-au făcut pe niciunul să dispărem. Lui Ceaușescu îi era, cred, frică de reacția Vestului. Mitterrand declarase public că „acești oameni curajoși trebuie apărați“. Iar Securitatea cred că tergiversa.

Din cei șase, ați intrat în Consiliul FSN doar trei. Cum s-a decis eliminarea celorlalți din rîndul disidenților care urmau să fie răsplătiți cu această onoare publică?

Nu știu, pentru că n-am participat la alcătuirea Consiliului. Pîrvulescu, cred, pe motiv că a rămas comunist pînă-n vîrful unghiilor. El fusese de acord cu acea scrisoare, cu condiția să fie publicată mai întîi în „Pravda“, nu în mass media din Vest. Același Pîrvulescu, însă, fusese singurul care a avut curajul ca, în plin congres, să se ridice împotriva lui Ceaușescu.

Îți reamintesc aceste lucruri, dar precum ți-am spus, eu nu am luat parte la decizia de constituire a Consiliului FSN. Răceanu, probabil, din cauza fiului dovedit ca agent CIA și condamnat de Ceaușescu la moarte, fiu care, după căderea lui Ceaușescu, a și plecat urgent în America. Și Apostol, despre care Brucan zicea că s-a dezis în timpul

anchetei. Dar toate acestea sînt speculațiile mele ulterioare; motivele din acel moment nu le-am cunoscut.

Cunosc versiunea lui Brucan. Am înregistrat-o și pe cea a lui Gheorghe Apostol. Există un mare semn de întrebare și pentru această afirmație a lui Brucan relaționată cu logica anchetei. Dacă Apostol s-a dezis de scrisoare și de Brucan — pe care l-a acuzat de spionaj în favoarea unor puteri străine, recomandînd pînă și legea conform căreia putea fi condamnat —, de ce-a fost nevoie de prezentarea înregistrată a acestei deziceri? Normal era să se recurgă la confruntare directă, de vreme ce scopul anchetei era să vă facă, unul cîte unul, să vă deziceți de scrisoare, pentru a putea fi astfel acuzate de dezinformare posturile străine. Și de ce numai lui Brucan i se spune despre dezicerea lui Apostol?

În ceea ce mă privește, eu n-am fost confruntat în anchetă cu nimeni, nici nu mi s-a spus nimic în anchetă despre dezicerea lui Apostol. De ce nu s-au făcut confruntări, nu știu. Mi s-a ridicat doar chestiunea că Brucan e trădător, e spion. Le-am spus: „Dacă puteți dovedi, faceți ce credeți“.

De dosarul lui Brucan, de la Securitate, pîrlit de flăcările Revoluției și salvat ca-n poveste, publicat în “Expres” cu comentariile eroului, vă amintiți? De previziunile “oracolului din Dămăroaia”, scos pe post de televiziunea națională, la ore de maximă audiență, ca să tălmăcească „stupidei” nații românești ceea ce urma să i se întîmple, vă amintiți?...

Prevedea un viitor pe care-l hotărîseră probabil alții, înainte.

Ce sperați dv. să se întîmple, în timpul anchetei, pentru a scăpa de paznici?

Habar n-aveam la ce să mă aștept. Nu mi-am pierdut însă speranța că va veni într-o zi sfîrșitul dictaturii — fără să bănuiesc cît de aproape e acea zi. După experiența ce-o avusesem cu dificultățile găsirii de semnături pentru scrisoare, nu puteam fi prea optimist. Radio nu aveam, să ascult posturi străine, telefonul era interzis, așa încît rămîneam cu ce se vedea la televizor. Am avut însă parte și de momente care-mi renășteau încrederea în oameni. Colegii soției mele, de la Institutul de lingvistică, se interesau de ea, căutau s-o ajute, să-i procure diverse alimente necesare pentru sănătatea ei. Această solidaritate ne-a încălzit inimile.

Cum a venit vestea evenimentelor din decembrie 1989?

Văzusem la TV discursul lui Ceaușescu în legătură cu niște tulburări la Timișoara, din care n-am înțeles mare lucru. Credeam că se petrecea ceva asemănător evenimentelor de la Brașov. Ce m-a frapat mai mult decât orice era prezența lui Gogu Rădulescu lângă Ceaușescu. Am interpretat faptul ca un indiciu că situația este destul de serioasă și că se încearcă a se da de înțeles intelectualității, pe care Gogu credea că o reprezintă în conducerea partidului, că e nevoie de sprijinul ei. Dacă Gogu era mai puțin egoist și mai puțin fricos, mi-am zis, ar fi găsit de mult posibilitatea de a se depărta de Ceaușescu. Așa l-am sfătuit eu încă din 1972, la o ședință a MAN, și am primit răspunsul că Ceaușescu nu-l va lăsa.

N-am crezut nimic din discursul lui Ceaușescu, dar încă nu mi-am putut da seama de amploarea evenimentelor. În 22 decembrie, pe la ora 12,30, îmi bate la ușă cineva care se prezintă: „Sînt locotenent-colonel cutare, din paza dv.!”. Nu i-am deschis, l-am întrebat ce vrea. “Vreau să vă comunic din dispoziție — nu mi-a spus din a cui — că din această clipă sînteți liber și puteți face ce doriți”. Acum, știind ora fugii lui Ceaușescu, mă tot întreb ce ordine s-au dat pentru ca, într-un timp atît de scurt, să fiu eliberat. Nu știam ce să cred. Peste o jumătate de oră, a venit o colegă a soției cu o sticlă de șampanie. De la ea am aflat că Nicolae Ceaușescu a fugit, că sînt mulțimi în piață, la sediul CC și la Televiziune.

Cum ați ajuns la Televiziune? V-a chemat cineva?

Nu m-a chemat nimeni. De la o vecină, i-am dat un telefon fiicei mele, să vină cu o mașină să mă ducă la Televiziune. După atîta vreme de clausturare, am fost bucuros să văd cum oamenii îmi fac loc să trec prin mulțime. O fată m-a dus la etajul XI, unde era emisiunea. Preț de trei-patru minute am vorbit și eu. Am spus că, prin starea în care a dus națiunea, partidul s-a dovedit incapabil să conducă țara, iar acum, prin sîngele vărsat, se dovedește nedemn de această misiune. În emoția și hărmălaia de atunci, n-am apucat să spun nimic despre economia de piață, dar am făcut-o într-o emisiune la TV după vreo 10–15 zile. După ce-am vorbit, atunci în 22 decembrie, am hotărît să trec pe la Apostol, să aflu ce se întîmplă cu el. Pe Apostol l-am găsit acasă, nu fusese trimis în domiciliu obligatoriu.

Cum a motivat favorul?

“Nu m-au trimis — mi-a spus — din bunăvoința lui Iulian Vlad“, șeful Securității. M-am gândit că Vlad n-ar fi îndrăznit să aibă asemenea inițiativă fără acordul lui Ceaușescu! De fapt — am aflat ulterior —, nici Pîrvulescu nu a fost trimis în domiciliu obligatoriu. Uite, încă o chestiune ce se va dezlega probabil cu trecerea vremii... Apostol mi-a spus că, între timp, vorbise Iliescu la Televiziune, invitînd pe toți „oamenii de bine“, inclusiv pe semnatarii scrisorii, să vină la ora cinci, la sediul CC. Am mai stat cu el de vorbă pînă cînd s-a apropiat ora și am plecat, împreună, la sediul CC.

XIII

ILIESCU ȘI POPORUL

Aura lui Iliescu a fost creația Securității

Printre personalitățile cu care am dialogat, în mai multe rânduri, din 1990 încoace, a fost și academicianul David Prodan. Deși deținea o foarte interesantă și bogată experiență de viață, marele istoric refuza să comenteze evenimentele istoriei contemporane. Pentru obiectivitatea opiniei, pentru integrarea sensului și semnificațiilor faptului în context istoric, trebuie să se aștearnă o anumită perioadă de timp peste cele petrecute, spunea el. În consonanță cu această convingere, vă propun o incursiune în perioada postcomunistă din perspectiva calității de martor. Asemenea mărturii, coroborate cu celelalte izvoare documentaristice tipice timpului, vor ajuta, cred, la dezlegarea misterelor schimbării sistemului politic din România. Prin urmare, la 22 decembrie 1989, împreună cu Gheorghe Apostol, ați ajuns la orele 17, la sediul CC. Ce-ați făcut și ce-ați văzut acolo?

Am ajuns într-o sală mare, cu foarte multă lume. Printre cei prezenți, i-am zărit pe Verdeț, soții Drăghici, Fazekas, Brucan, dar și mulți necunoscuți. La un moment, dat se apropie de mine Cornel Burtică și-mi spune: „Vă roagă tovarășul Iliescu să coborâți la el, în cabinet“. Ne-a condus numai pe mine și pe Brucan. Pe Apostol, nu. Corneliu Mănescu nu era prezent.

Ce rol îi atribuiți lui Ion Iliescu în acel moment?

Cineva trebuie să organizeze evenimentele în asemenea momente. Cineva trebuie să aibă inițiativă, să înceapă să împiedice anarhia. Asta mi-am închipuit eu că face Iliescu. În acel moment, nu m-a interesat pe ce merite. Nu m-am întrebat dacă are bilet pentru trenul în care se urcă.

Ce relații fuseseră între dv. și Iliescu?

L-am cunoscut foarte puțin, pe când își începea cariera, înlocuindu-l pe Drăghici ca membru în CC, în '68. În '71, când a ajuns secretar cu propaganda, eram pensionat. Mai bine-o cunoșteam pe mama lui Iliescu. Anuța Toma, adjuncta mea la minister prin 1952–53, este aceea ce mi-a recomandat-o ca ilegalistă, rugându-mă să-i dau la Comerțul Exterior un loc de muncă. M-a și avertizat că nu știe dacă acest lucru îi va plăcea lui Dej. Eu nu prea știam de conflictele lor din ilegalitate. Am aflat că Iliescu–tatăl, ca și Dej, fusese părăsit de prima nevastă în anii ilegalității. N-am ținut seama de avertismentul Anuței, iar Dej nu mi-a spus niciodată nici un cuvînd în această chestiune.

Mi se pare firesc ca o soție, nu neapărat din simț pragmatic, ci din rațiunile unei stări normale, să se declare împotriva unor acțiuni politice periculoase și fără perspectivă, cum era apartenența la partidul comunist în perioada interbelică. Cu atît mai mult cînd în familie sînt și copii.

Soția lui Dej a crescut, totuși, cele două fete ale lor. De bună voie au venit apoi fetele la Dej, după 23 august 1944, cînd acesta ajunsese într-o situație care le permitea și lor să intre în altă lume. În ceea ce-o privește pe Marioara Iliescu, era o femeie întru totul stimabilă; cred că nu avea prea multă carte. După ce-a lucrat, un timp, în Ministerul Comerțului Exterior, ca s-o ajut materialicește, am trimis-o atașat pentru comerțul exterior la ambasada României din Sofia. Relațiile noastre economice cu Bulgaria erau destul de reduse și nu riscam să facă vreo greșală mare. Cred că a stat acolo o vreme destul de lungă și cred că mi-a păstrat o amintire bună. Prin '90, ne-am înîlnit pe sală, la dentist, și am văzut că este realmente bucuroasă să mă revadă.

Ion Caramitru afirma că popularitatea de disident a lui Ion Iliescu și zvonul că va fi succesorul lui Ceaușescu se datorează unor manipulări practicate de specialiștii Securității, manipulări menite să-i deschidă calea spre putere. Caramitru recunoștea că le-a căzut victimă.

Eu nu pot afirma acest lucru și nici nu știu în ce măsură e adevărat ce spune Caramitru. Aura i s-a creat înainte de '89. Auzisem și eu, de la niște foști colegi din CC, că după Ceaușescu trebuie să vină, numai-decît, Iliescu, deoarece e mai deschis, mai de treabă, mai cult. În realitate, pe Iliescu nu-l cunosc ca un luptător împotriva lui Ceaușescu, ci doar ca o victimă a acestuia într-o carieră politică începută strălucit. Știam că l-a vizitat înainte de '89 fratele lui Virgil Trofin, trimis de Apostol, să-i ceară adeziunea la scrisoarea noastră publică împotriva lui Ceaușescu. L-a refuzat. Acest lucru îl știu de la Apostol, din vremea cînd căutam adeziuni la scrisoare, dar nu răspund de veridicitatea informației.

Probabil că și de aici graba cu care s-a procedat la sustragerea unor dosare ale Securității, măsluirea altora în scopul acreditării anumitor versiuni, compromiterea lui Apostol pe motivul dezicerii de protest...

Se vor descoperi toate, adevărul iese pînă la urmă la iveală. Abil, Iliescu știa să facă fraze în doi peri. Țin mine cît de exploatată a fost o astfel de frază a lui. Scrisese într-un articol, înainte de '89, că știința e putere, dar nu este adevărată reciproca: puterea nu este știință. Fraza era interpretată ca un atac la adresa lui Ceaușescu. Și-a creat reputația de om deschis, săritor, iubitor de artă. Știa să se poarte cu oamenii. Unuia i-a repartizat personal o locuință, altuia o butelie, a trimis flori și felicitări artiștilor. De altfel, această gesticulație face parte din îndatoririle conducătorilor.

Este, de asemenea, o tehnică de manipulare a mulțimii prin cultivarea oamenilor de artă, care sînt lideri de opinie. Nu întîmplător în evenimentele din decembrie 1989, în manipularile practicate au fost antrenați, la București și în celelalte orașe din țară, mulți actori. Să revenim la întîlnirea dv. cu Iliescu, în 22 decembrie 1989.

L-am găsit — în urma invitației sale — pe Iliescu gata instalat într-un cabinet. Intrînd pe ușă, primul pe care l-am văzut a fost generalul Militaru, care mi-a spus: „De șase luni pregătim acțiunea asta!“. Am avut impresia că e o simplă lăudăroșenie, date fiind greutatea pe care le știam din perioada căutării de semnături. Iliescu ne-a poftit să ședem și ne-a informat că e vorba de „Proclamația pentru țară“. Cum vedem noi lucrurile? Cu această ocazie, l-am văzut, prima dată, pe

Petre Roman. Ulterior, Roman a scris că și-a anunțat sosirea și Coposu, iar eu cu Iliescu ne-am opus primirii lui. În acel moment, habar n-aveam cine e Coposu. Altă versiune — tot a lui Roman — plasează scena în aceeași seară la Televiziune, unde eu n-am participat. În ușa de la cabinetul unde ne chemase Iliescu băteau să intre Apostol și Verdeț.

Vă mai amintiți cine era înăuntru?

De Gușe îmi amintesc. Ceilalți îmi erau necunoscuți.

Vă citesc un fragment dintr-o sinteză a materialelor de presă publicate pe această temă: „La 22 decembrie, se aflau în cabinet cu Iliescu, Petre Roman, Ștefan Gușe, șeful Statului Major al Armatei, Nicolae Militaru și, straniu, câteva persoane legate strict de vechiul regim și anume: colonelul Ardeleanu, comandantul faimoaselor USLA (acronimul pentru Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă), colonelul Pîrcălăbescu, comandantul național al Gărzilor Patriotice (trupele civile ale lui Ceaușescu), și chiar cei doi secretari executivi ai dictatorului, Dumitru Apostoiu și Vasile Nicolcioiu. Silviu Brucan și Alexandru Bârlădeanu li s-au alăturat celorlalți”¹²². Ce s-a întâmplat în cabinet?

La întrebarea lui Iliescu în legătură cu „Proclamația pentru țară”, am propus câteva idei — și eu și Brucan — despre pluripartidism, democrație, drepturile omului. În timp ce noi vorbeam — sper că și acele convorbiri sînt înregistrate, așa cum am fost filmați fără să știm —, au început împușcăturile. Cabinetul avea ferestrele spre fostul Palat Regal și se părea că se trage de acolo. Cineva a strigat: „Stingeți lumina! Culcați-vă pe jos!”, ceea ce am și făcut-o cu toții. Cum sufăr de angină pectorală de mulți ani, m-am simțit la un moment dat rău. Medicamentele rămăseseră în buzunarul pardesiului lăsat sus în sala mare. Am ieșit pe coridor, la aer. Pe lîngă mine a trecut Cornel Bogdan, fostul nostru ambasador în SUA, care, ajutat de încă două persoane necunoscute (în acel moment), m-au scos din sediul CC și m-au dus acasă, în Vatra Luminoasă.

Ce credeți despre împușcături?

Toți treceam printr-un șoc emoțional iar eu, în plus, aflîndu-mă abia la câteva ore de la eliberare, eram în acele clipe complet dezorientat. Prima impresie era că e un atac al trupelor de Securitate. Nu puteam identifica nimic, dar chiar atunci am remarcat că n-am auzit zgomot de

țândări, de geamuri sparte, deci gloanțele păreau a fi îndreptate în altă parte.

„Cu Ceaușeștii s-a comis o crimă“

În 23 decembrie, ce-ați făcut?

A venit de dimineață fiica mea să mă ducă la fostul sediu CC, cu o mașină. Împrejurimile erau pline de tineri, civili și ostași. Se trăgea intens. Am fost introdus într-o clădire mai mică de lângă fostul sediu. În sala unde am fost dus, pe masă era un telefon la care răspundea o fată, pe care-am rugat-o să anunțe la sediul central locul unde mă aflau eu. După vreo trei-patru ore, a venit cineva să spună că domnul Mazilu mă roagă să poftesc.

Pe el îl cunoașteți?

Pe Mazilu nu-l cunoșteam decît după nume. Cînd am intrat în clădire, m-am întîlnit cu acad. N. N. Constantinescu și cu prof. Constantin Ionescu, de la ASE, amîndoi economiști, pe care-i cunoșteam bine. Ca și mine, veniseră și ei să sprijine revoluția. Cu ei am convenit că trebuie să pregătim rapid un program simplu, cu propuneri urgente pentru aprovizionarea populației și măsuri economice de împiedicare a anarhiei. Ne-am retras într-o cameră și am făcut acel plan. Împrejurul nostru era o hărmălaie generală și se-auzeau împușcături. Am dat lui Mazilu planul, cu rugămintea să i-l transmită lui Iliescu. Atunci am aflat că Iliescu este la Ministerul Apărării Naționale, unde eu n-am fost invitat.

Cum ați devenit membru al CFSN?

Habar n-am cine m-a propus. De la televizor am aflat. Probabil, în calitate de semnatar al Scrisorii. M-am bucurat că n-a fost uitat Corneliu Mănescu, deși el nu se afla la CC în 22 decembrie.

Din presa acelor zile, am alcătuit o cronologie a evenimentelor ce se țin în jurul lui Ion Iliescu. În 22 decembrie, Iliescu transmite către țară „Comunicatul CFSN“. În 23 decembrie, tot prin televiziune, prezintă „din partea CFSN“ o informare despre „prioritatea acțiunilor coordonate de luptă împotriva teroriștilor“, care sînt descriși întocmai ca niște extraterestre, malefici și misterioși. În zilele acelea, în țară, domnește haosul luptei cu teroriștii. Victimele lui Ceaușescu, pînă în 22 decembrie, sînt în număr de 162, iar vic-

timele „teroriștilor“ sînt 942 de oameni uciși. În 25 decembrie, televiziunea transmite stupefianta știre a execuției soților Ceaușescu, numită de Ion Iliescu „act de justiție populară“. Ziarele titrează știrea: „O, ce veste minunată!“. Abia în 26 decembrie sînt făcute publice decretul CFSN prin care Petre Roman este numit prim-ministru (decretul 1), se constituie, organizează și funcționează CFSN și consiliile teritoriale ale FSN (decretul 2), iar Nicolae Militaru este numit ministru al MAPN. Despre decizia privind moartea Ceaușeștilor s-a vorbit mai tîrziu la presiunea presei. În ce raporturi ați fost cu procesul soților Ceaușescu?

Am aflat despre cele întîmplate ca oricare cetățean, de la televizor. Cu Ceaușeștii s-a comis, după părerea mea, o crimă. Mi-a fost rușine de cele întîmplate în chiar momentul cînd am văzut scenele respective. Acela a fost proces? Dar culpele ce i s-au adus? 60.000 de morți! Că avea conturi în străinătate!

Nu credeți că avea conturi valutare în bănci externe? Legionarii și Antonescu aveau fonduri în străinătate. Cît despre Mihai Antonescu și Ion Antonescu, aceasta a fost una dintre rațiunile pentru care au fost anchetați în URSS. Și cei care-au făcut lovitura de palat din 23 august 1944 făcuseră pregătiri în caz de eșec...

Știu. S-a și judecat guvernul pentru a obține restituirea fondului constituit de Vișoianu la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, dar a pierdut procesul! În ce privește fondurile din străinătate, trebuie făcută o distincție clară între cele destinate lui Ceaușescu și familiei acestuia și între depozitele ce-ar fi avut un anumit scop politic. Încă imediat după 1968, cred că era elementar, chiar obligatoriu, ca în conducerea partidului să fie discutată problema constituirii unui fond în străinătate, în eventualitatea în care țara ar fi fost ocupată de către ruși din cauza politicii ce-o duceam. Eu nu cunosc împrejurările, pentru că eram deja pensionat. Dar, în această situație, cei care ar fi putut sau ar fi fost desemnați să emigreze și să constituie un grup de rezistență în străinătate aveau nevoie de resurse materiale. Nu știu în ce măsură Ceaușescu ar fi respectat diferențierea între aceste două categorii de fonduri. Ceaușescu vînduse, prin Securitate, ca pe niște sclavi, nemți și evrei, așa încît aceste fonduri erau de la început moralmente pătate. Astfel, problema fondurilor lui Ceaușescu se prezintă mult mai complex decît se vorbește în general. Eu nu am nici un fel de documentație

și pentru asemenea lucruri trebuie dovezi. Faptul, însă, rămîne să fie cercetat, lucru făcut cu totul insuficient pînă acum. Se vor face și corelațiile cu anumite morți misterioase ce s-au petrecut din '90 pînă acum ca și cu proveniența neașteptată a unor averi la anumiți oameni care nu pot dovedi, legal, o bază de pomire. Fără îndoială că va veni momentul cînd toate aceste lucruri vor fi aflate și bine știute. Adevărul nu poate fi ascuns decît pentru un timp, nu pentru eternitate.

S-au făcut numeroase supoziții despre diverse interese în reducerea lui Ceaușescu la tăcere: implicarea în comerțul cu arme, raporturile deosebite pe care le avea cu lumea arabă... Credeți că ar fi spus mai multe dacă era lăsat să se dezmeticească din buimăceala în care fusese adus?

Sigur că da. Dacă ar fi fost altfel, i s-ar fi organizat lui Ceaușescu un proces normal, în care el ar fi spus ce avea de spus și ar fi avut dreptul elementar la autoapărare. Cred că asta ar fi ajutat la o trecere mai simplă, mai ușoară, dacă vrei chiar mai curată de la comunism spre noul viitor. Dacă cineva ar fi dorit să se șteargă urmele, nu exact așa ar fi procedat cum s-a petrecut? Consider și acum că a fost o greșeală politică, deși Iliescu, nu de mult, mi-a reproșat această opinie. În istorie va rămîne impresia că lucrurile au fost grăbite pentru că Ceaușescu era sau putea deveni incomod prin cele ce le știa. Să-ți povestesc ce s-a petrecut mai departe. Cînd am aflat din mass media despre decretele CFSN, difuzate în 26 decembrie, în urma unei ședințe a Consiliului, după moartea lui Ceaușescu, eu, care făceam parte din Consiliu, dar n-am fost convocat la ședință, i-am trimis o telegramă de protest lui Iliescu. Ceream explicații pentru faptul că nu am fost convocat la o ședință a Consiliului, pentru ale cărei hotărîri port răspundere ca membru. Iliescu a trimis o mașină să mă aducă în palatul din Piața Victoriei. Mi-a explicat că a fost o greșeală birocratică, deși la ședință au participat și unii care nu erau membri ai Consiliului. Nu de mult a fost publicată o așa-zisă stenogramă a ședinței, ședință a cărei menire era în fapt, pe de-o parte, ratificarea indirectă a execuției lui Ceaușescu, iar pe de altă parte numirea lui Roman ca prim-ministru. Ana Blandiana, pe drept cuvînt, a calificat această „stenogramă” drept un proces-verbal agramat. Dar nu este nici atît, căci într-un proces-verbal chiar agramat se arată cel puțin cine a participat la ședință — iar aici nu putem afla nici acest lucru. Din procesul-verbal apare că singurul care a pus între-

bări logice și la locul lor a fost Mircea Dinescu. Publicarea acestei stenograme readuce pentru mine problema: unde este arhiva CFSN, ca și cea a CPUN? De ce nu este folosită de istorici? Care sînt motivele acestei discreții?

În funcție de timp, au fost corectate anumite versiuni. Unul dintre inițiații în misterele de-atunci, Sergiu Nicolaescu, afirmă că Roman a fost propus prim-ministru de Brucan. Procesul și execuția lui Ceaușescu s-au hotărît în 24 decembrie 1989, la sediul MAPN, organizarea fiind încredințată lui Victor Stănculescu¹²³.

Îi reproșez lui Iliescu faptul că, în momentul în care se decidea soarta lui Ceaușescu, de fapt soarta țării, lucrurile le-a hotărît numai el cu câțiva anonimi, apăruți din neant. A fost ocolit organul răspunzător al FSN, căruia i s-a substituit un grup de oameni în acel moment nealeși și nenumiți de nimeni. Nu este folosirea acelorași metode pe care le cunoașteam din practica bolșevică? Adevărat, erau momente fierbinți de revoluție, dar și revoluțiile au logica și legalitățile lor. Aceste metode au permis apoi să se ridice problema legitimității noii puteri — „revoluția furată” etc.

Tactica „manevrelor invizibile”, pentru care Troțki a socotit necesar cel mult o mie de oameni plasați în punctele cheie pentru a cuceri Imperiul țarist, și a „trupelor de asalt” create de Hitler sînt, probabil, inferioare în raport cu tehnica „revoluției în direct” aplicată la noi...

Tehnica a evoluat, ca în orice domeniu, paralel cu înaintarea civilizației. Motivarea o constituiau teroriștii.

Să revenim la datele cronologice. În 26 decembrie, CFSN dă un ultimatum teroriștilor: cei ce nu depun armele și muniția pînă în 28 decembrie, vor fi judecați de tribunalele extraordinare constituite. Iar ei dispar fără urmă. În 29 decembrie, la propunerea lui Brucan, este arestat Iulian Vlad, fostul șef al Securității. În dezbaterea de la proces, exasperat, la un moment dat, Iulian Vlad întreabă: „Vreți să știți cine sînt teroriștii?”. Dar se suspendă ședința. Dv. credeți în frica lui Ion Iliescu și a celor din jurul său, în frica de teroriști?

Lucrurile se văd într-un fel cînd ești în vîlmășagul lor și în altul cînd ai acces la informația posterioară sau de sinteză. Cum poți să ai frică de o mîină de teroriști atunci cînd știi că revoluția o face tot popo-

rul, într-o desăvârșită unitate împotriva lui Ceaușescu și când întreaga armată este de partea revoluției? Chiar dacă erau câteva zeci, câteva sute de opozanți sau fanatici înarmați, cum putea să-ți fie frică avînd în spate poporul și armata cu toată tehnica ei? Desigur, au fost momente încordate, confuze —, dar conducătorilor li se cere luciditate, chiar dacă muritorilor de rînd li se poate ierta absența ei.

„Apărînd libertatea, pierzi totdeauna“

Ați rămas mai departe în CFSN. Cum au evoluat relațiile lui Ion Iliescu cu noua instituție politică?

În CFSN am participat la diverse ședințe. La unele din ele, ținute la Palatul Victoria, erau convocați și reprezentanți din județe. La una din aceste consfătuiri, Iliescu, cu totul neașteptat pentru mine și fără ca această chestiune să fi fost discutată în Consiliul FSN, a propus ca FSN să devină partid. Eu m-am declarat împotrivă. Am spus că FSN trebuie să rămînă ceea ce este, iar dacă cineva dorește să intre în vreun partid, să-și facă partid. După mine a luat cuvîntul Andrei Pleșu, care a spus: „Eu sînt de acord cu ce-a spus domnul Bărlădeanu“. Apoi Ana Blandiana, care a fost și ea de acord cu punctul de vedere de a nu se transforma FSN în partid. În acea etapă, vedeam FSN-ul ca un areopag din care să facă parte toate curente de opinie democratică din țară, mai ales că încă nu aveam parlament. Inițiatorii propunerii și-au dat seama ce capital politic acumulasă FSN și doreau să-l speculeze.

Brucan și-a revendicat ulterior și paternitatea ideii de transformare a FSN în partid.

N-am știut. Problemele dezbătute în CFSN erau pregătite de Comitetul Executiv, alcătuit din Iliescu–Mazilu–Roman–Brucan. Din acel comitet eu nu făceam parte. Ca și în cazul comisiei de anchetă instituită de Ceaușescu pentru reabilitările din 1968, habar n-aveam de activitatea lui, în afară de ceea ce devenea public și oficial. „Consensul național“, de care vorbea atîta Iliescu, nu putea însemna subordonarea celorlalte opinii la cea a lui, care urma să fie prezentată ca o opinie generală. Faptul venea în contradicție cu ideea de pluripartidism. În 22 decembrie, au fost incluși mulți, chiar fără a fi întrebați, în CFSN — toți opozanții lui Ceaușescu, printre care și Doina Cornea și Ana Blandiana —, dar fiecare cu convingerile proprii, iar Iliescu a apărut ca

un coordonator. Dacă FSN se transforma în partid, ce diferențe de opinii mai puteau exista? Unde era pluripartidismul? Nu ajungeam, din nou, la partidul unic? Cred că acest moment a fost un izvor de înveninare a relațiilor dintre diversele curente politice, care a dus la dezbinări și contradicții pe cît de dăunătoare unei vieți politice normale în așezare, pe atît de inutile. A fost o mare greșeală din punct de vedere al instalării unui regim democratic, chiar dacă era un succes din punct de vedere partizan.

Funcționau, probabil, teoriile ideologului Brucan. În scrierile sale politice, apărute înainte de '89 în străinătate, promovează un sistem de factură *perestroika*, în care „pluripartidismul“ se realizează cu ajutorul partidului unic, sindicatelor, organizațiilor de masă și obștești¹²⁴.

Am impresia că sensul politic al propunerii a fost cel mai bine înțeles atunci de Corneliu Coposu care s-a opus radical, ieșind cu susținătorii săi în stradă — ceea ce cred că a fost o altă greșeală. Au urmat contramanifestațiile susținătorilor FSN. Pînă la urmă, din toată această frământare, a ieșit o bălăcăreală din care țara a pierdut cîștigul obținut prin revoluție. Nu a fost un timp ușor. Constituția veche nu mai era valabilă, vechile structuri și instituții politice erau desființate. În acest context trebuie integrate și mișcările naționaliste din Transilvania și ciocnirile violente dintre masele mari de oameni reprezentate de mineri sau de populația Bucureștilor, aflate de-o parte și de cealaltă a baricadei. Mișcările de stradă sînt tot o remanență a luptelor de clasă, care numai la bine nu puteau duce țara. Pot spune acum că, personal, eforturile cele mai mari le-am depus în calitatea de co-președinte al Adunării Constituante, pentru a grăbi cît mai mult elaborarea Constituției. Aceasta era singura cale pe care o vedeam pentru transferarea luptei politice, manifestată sub formă de ciocniri populare, într-o confruntare politică democratică în cadrul instituției Parlamentului și a partidelor politice.

Înainte de Parlament a fost CPUN. Cum se conturau centrul de putere în el?

Țărăniștii și liberalii păreau bine închegați. Nu se putea bănuia cum se vor sparge liberalii, cum se vor diviza în bucățele tot mai mici. În momentul înființării, CPUN putea fi perceput prin două categorii de forțe: forțele politice renăscute, vechi, ale țărăniștilor și liberalilor și

forțele izvorâte din vechiul partid, cu aspirații democratice mai mult sau mai puțin cristalizate, al căror reprezentant era Iliescu. Peste puțină vreme, Iliescu a avut de-a face cu „tinerii lupi cu colții mari“. Așa i-am numit într-un interviu, gândindu-mă la psihologia haitei și a conducătorului ei, descrise de Lorenzo. Niște lupi ce așteaptă momentul potrivit de slăbiciune pentru a se azvîrli la grumazul bătrînilor haitei. Mă gîndeam la Roman, la Severin, care erau cei mai de prim-plan.

Nu puteați bănui apariția altor „lupi“. Era de neconceput atunci prestația lui Vadim, Păunescu, Patriciu, Funar, Cataramă... Tandemul Iliescu-Roman cum a intrat în discordie?

Iliescu era cunoscut dinainte, dar Roman era un necunoscut. Iliescu spune că nu l-a știut, dar nu-mi vine să cred. Dacă așa era, cum a putut să-l aducă pe Roman, un necunoscut pentru el, în funcția de prim-ministru, într-o perioadă confuză, după o revoluție? Nu pot crede că Iliescu a fost atât de lipsit de simțul de răspundere. Tatăl lui Roman fusese director al Editurii Politice, iar Iliescu director al Editurii Tehnice. Fiind colegi, făceau parte din aceeași organizație de partid. Pentru mine, în acel moment, între linia lui Iliescu și a lui Roman nu era deosebire. La început, în ședințele din CPUN, m-am înțeles foarte bine cu Roman, care mi-era chiar simpatic. Nu-l cunoscusem pe el înainte, ci pe tatăl său și mai puțin pe mama sa. Un caz aparent mărunț m-a lămurit însă asupra raporturilor reale Iliescu-Roman și mai ales asupra perspectivei evoluției acestora. După alegerile din mai 1990, se constituiau Camerele și a ajuns la ordinea zilei problema salarizării parlamentarilor. Aceștia cereau cît mai mult, iar Iliescu nu era de acord cu acele pretenții. El a hotărît să convoace o ședință cu toți parlamentarii FSN, la care să vină personal și să-i convingă să renunțe la pretenții. Eram cîtiva cînd se discuta această idee. Ne găseam într-o situație deosebită, era primul Parlament al României, în care FSN deținea majoritatea absolută. M-am opus ca președintele țării să participe la ședința unei fracțiuni de partid a Parlamentului. În paranteză, vreau să spun că, la instalarea lui Iliescu ca președinte, în cadrul festivității ce-a avut loc la Ateneu, eu am ținut, ca președinte al Senatului, cuvîntarea respectivă. În acea cuvîntare am insistat pe două-trei idei, din care cel mai mult pe aceea că el trebuie să fie de acum înainte președintele tuturor românilor și nu reprezentantul unui partid. Acum se intenționa încălcarea acestui principiu. Iliescu a fost de acord cu punctul meu de

vedere și mi-a spus: „Eu vă rog pe dv. să fiți purtătorul meu de cuvânt. Dv. și cu Roman“. Ne-am dus în Dealul Mitropoliei. Primul am luat cuvântul eu și am căutat să le explic parlamentarilor faptul că în acele condiții economice grele autoritatea lor morală va avea de suferit dacă vor apărea în fața lumii ca niște profitori. Roman, în cuvântul său, a spus în esență: eu, ca președinte al guvernului, voi căuta să vă creez facilități privind cazarea și aprovizionarea în București; dar, în ceea ce privește salarizarea, dv. hotărâți. Adică a trădat în fond misiunea ce-o primise, apărînd în ochii parlamentarilor plin de bunăvoință față de pretențiile lor, în timp ce hapsînul de Iliescu li se opune. Purtarea lui Roman mi s-a părut neloială. Mi-am dat seama că el a căutat să cîștige popularitate proprie, scăzînd-o pe cea a lui Iliescu. Atitudinea lui m-a indignat atît de mult, încît m-am dus direct la Iliescu. „Uite — i-am zis —, nu vreau să-ți spun pentru ce am venit, ca să nu aibă iz de intrigă. Cheamă-l pe Roman și o să-ți spun în fața lui“. Roman a afirmat că acuzațiile ce i le aduc sînt exagerate, dar a recunoscut că ar fi trebuit să-și îndeplinească mai bine sarcina primită. Au continuat o vreme să apară ca un tandem strîns sudat, dar pentru mine devenise clar că, mai devreme sau mai tîrziu, Roman va căuta să-și pună în aplicare strategia de debarcare a lui Iliescu, învinuindu-l — cel mai comod — de criptonism. S-a grăbit prea tare.

Pregătindu-mi tema de interviu cu conspecte din presă, m-am gîndit cît de actuală este tableta dv. despre rîs din „Contemporanul“. Iată niște mostre: la mitingul electoral FSN, din 8 aprilie 1990, Ion Iliescu declară că FSN e „fibră din fibra poporului“. La 27 aprilie, într-un alt miting, cu vreme mohorîtă ce se luminează la apariția președintelui CFSN, mulțimea scandează: „Soarele răsare — Iliescu-apare!“, iar Dan Iosif declară: „Frontul știe să manipuleze pe Dumnezeu!“... Cum vi s-a încredințat onoarea de a prezida primul Senat al României de după '89?

După cum se știe, în primele zile după decembrie 1989, am cerut să nu mi se dea nici o funcție, fiind prea bătrîn și obosit după internarea în domiciliu obligatoriu și ancheta de la Securitate. Cu timpul, totuși, munca m-a atras, nu puteam rămîne inactiv, și din cauza temperamentalului, și dintr-un sentiment de datorie. Înainte de alegeri, am comunicat (e adevărat, fără să fiu întrebat) că vreau să candidez pentru Senat, ori la Iași — orașul meu —, ori la București. Nu sînt convins că Iliescu

ținea să fiu senator. Mi s-a comunicat că la Iași nu se poate, pentru că acolo candidează Iliescu. La București, pe primul loc candidează Lia Manoliu, președinta Comitetului Olimpic, o fată foarte bună. „Bine — zic eu —, după ea“. După ea, vine Vulpescu. „După Vulpescu“. După Vulpescu, vine Anagnoste. „Bine, după“. După, vine altul. În orice caz, am avut impresia că se încerca îndepărtarea mea cît mai mult. Și, pentru că eu am acceptat orice, am intrat totuși în Senat. Atunci cînd, desigur cu acceptul lui Iliescu, obținut în împrejurări pe care nu le cunosc, s-a pus problema alegerii mele ca președinte al Senatului, s-a conturat o anume opinie, exprimată astfel de un tînăr lup (dispărut apoi de pe scena politică) ce s-a ocupat de organizare: „Îl alegem pe bătrînul ăsta, dar conducem noi“. Convingerea mea neabătută, pe care eram hotărît s-o urmez cu orice preț, sta în credința că, în aceste împrejurări de introducere a democrației, sarcina principală este proclamarea și apărarea drepturilor Parlamentului ca formă supremă de organizare democratică. Parlamentul trebuie impus, după decenii de sugrumare a lui în viața noastră politică. Cînd, pe parcurs, am avut neînțelegeri cu executivul pe de-o parte, din cauză că apăram drepturile Parlamentului, pe de altă parte și pe motive de fond în politica economică, unii au vrut să scape de bătrîn. De două ori mi-a cerut Iliescu să demisionez de la președinția Senatului.

Atît de simplu este să ceri demisia din asemenea funcție?

Mulți se găseau încă sub imperiul metodelor comuniste de conducere. Democrația au învățat-o mai tîrziu, pe viu. Eu o știam pe cea șchioapă, dar reală, din perioada interbelică, fiindcă am trăit 30 de ani în ea. Cum ceilalți nu erau familiarizați decît cu vechile instituții și cu raporturile dintre ele, vedeau în Parlament o „Mare Adunare Națională“, unde cuvîntul șefului continua să fie literă de lege, iar raporturile dintre executiv și legislativ căutau să le organizeze prin prelungirea celor din timpul partidului unic.

Desigur, intervenea aici și o anumită inerție psihologică, dar încă o dată o spun, proporția mare de voturi obținute de FSN nu era de natură să faciliteze introducerea în viața publică a unui regim democratic pluripartid. Situația era chiar periculoasă dacă ținem seama de faptul că Iliescu venise la cîrma țării cu 85% din voturi, iar FSN avea mai mult decît majoritatea absolută în Parlament, în timp ce voturile opoziției, în acea primă legislatură, erau puține. De altfel, această situa-

ție prelungită parțial și după alegerile din 1992 s-a dovedit pînă la urmă nefavorabilă FSN (PDSR) —, căci l-a împins spre greșelile pe care le aduce totdeauna o situație prea comodă și prea sigură de impunitate.

De altfel, în structurile economice și administrative din teritoriu, FSN s-a substituit organizațiilor de partid. Oamenii nici nu și-au dat seama, pînă cînd s-au pomenit înregimentați în noua organizație politică care a dobîndit astfel caracter de masă. Îmi amintesc cu ce ură a fost primită lozinca lansată de opoziție „FSN=PCR“. Cei care o promovau erau tratați după tipicul „dușmanilor de clasă“.

Dar aceste trăsături nu au fost proprii numai simplilor cetățeni din România postcomunistă! La fel s-au comportat oamenii politici, la fel s-a comportat presa — care a devenit, treptat, într-adevăr, a patra putere. Cînd se va scrie în perspectiva timpului o istorie obiectivă a acestei perioade hotărîtoare din viața României, se va examina bineînțeles și aportul presei la construirea noii societăți, examinîndu-se cu grijă și ce-a fost pozitiv, și ce-a fost negativ. Cu părere de rău trebuie s-o spun că presa a fost deseori un instrument de răsîndire a urii și a calomniei, de pe poziții pur partizane, în timp ce noi trebuia să evoluăm spre pluripartidism, spre toleranță. Înțeleg că și presa era în acea perioadă în căutarea drumului său în noua societate, într-o fază de explozivă creștere cantitativă, cu pătrunderea unor nechemări — poate la fel ca și în viața publică. Nu există nici un temei să credem că într-un corp social bolnav, infectat în ansamblul său, putea rămîne o parte a corpului intactă și pură. Cel mai nedrept și chiar josnic a fost atacat Iliescu, și nu pe culpe reale, ci doar prin calomnii. Și despre mine s-a scris că nu sînt român, că mă cheamă Bodnarenco, că am venit în țară cu tancurile sovietice, că am fost gardian într-un lagăr de prizonieri români, pe care îi chinuiam, că am o pensie extraordinară etc. Iar cînd un grup de foști colegi de liceu a întocmit o dezmințire, ea nu a fost publicată. În fine, sînt bucuros că această perioadă a trecut. Consider că am făcut o greșală cît am fost președinte al Senatului, că n-am ajutat presa insistînd pentru adoptarea unei legi a presei.

În ce spirit?

Al răspunderii gazetarului pentru probitatea informației difuzate, mai ales într-o perioadă ca cea prin care treceam. Singura pedeapsă — concepută de mine — ar fi fost amenda, fără nici o pedeapsă privativă de libertate. Președintele comisiei de cultură, de care depindea acest

sector, era liberalul Săndulescu, cu care în genere m-am înțeles foarte bine. L-am rugat să întocmească împreună cu ziariștii un astfel de proiect. Mi s-a promis, dar nu s-a realizat nimic. Aș fi dorit să văd și eu un caz în care organizațiile profesionale ale oamenilor de presă ar fi sancționat din proprie inițiativă un membru pentru o culpă reală — așa cum se întâmplă uneori în ordinul medicilor sau în consiliul magistraturii. Uneori mă gîndeam în glumă că avea și duelul în timpul său un rol educativ — probabil că riscul de a te găsi în fața unui pistol încărcat reducea din elanul calomnios al unor penițe. Cu bucurie pot spune că, în cea de-a doua parte a perioadei scurse după 1989, un număr mare de jurnaliști curajoși și inteligenți, o serie de publicații cotidiene și periodice, precum și unele emisiuni permanente la diverse posturi TV constituie acum o adevărată școală de democrație și civism pentru o bună parte din populația țării noastre.

Cum s-a sedimentat în memoria dv. conflictul cu Petre Roman, vizibil în opinia publică abia din 14 ianuarie 1991, cînd îl atacați deschis pe premier pentru liberalizarea prețurilor?

Începutul l-am spus. După aceea, conflictul s-a dezvoltat și adîncit pe două linii. Prima, s-a datorat tendinței lui Roman de a subordona Parlamentul guvernului. Că în acea perioadă Roman se purta ca un ucenic dictator este vizibil și din proclamarea sa ca „lider național”. Cum atunci nu aveam Constituție și nu era clar definit rolul Parlamentului, această tendință a executivului de a subordona legislativul putea fi împiedicată doar prin asemenea atitudini categorice, care în presa manipulată erau prezentate drept conflicte dintre vechi și nou, etichetate ca o formă a luptei anticomuniste. Iar diferența de vîrstă dintre mine și Roman ușura intențiile...

Această viziune maniheistă, tipică regimurilor totalitare, se prelungește în asocierea vechi-rău, nou-bun. Brucan descrie astfel conflictul dv. în „Adevărul”, din 19 martie 1991: „O luptă aprigă între «junii turci» reformatori, conștienți că partidul are nevoie de o nouă forță și grupul marțienilor, bârlădenilor și ștefangeorghienilor din Dealul Cotrocenilor ce se agață cu disperare de pozițiile-arici ale nomenclaturii”. Brucan se situează deschis alături de „noul” reprezentat de nepotul său, Adrian Severin.

„Adevărul”, prin directorul său, era atunci de partea lui Roman. A trebuit, sub semnătura mea și-a lui Marțian Dan, să public un articol

polemic. Ceea ce s-a întâmplat ține de specificul politicului. „Apărînd libertatea, pierzi totdeauna“, spunea Curzio Malaparte. Cine-a avut dreptate se vede doar mai târziu, de multe ori cînd protagoniștii disputelor nu mai există. Legea privatizării a fost, de asemenea, motiv de dispute cu „junii turci“, cum îi numește Brucan. Nici nu a fost votată legea de opoziția de-atunci. Am avertizat în Parlament că privatizarea e un butoi cu miere de care se vor lipi multe muște. Roman și locotenentul său, Severin (care îmi evocă totdeauna imaginea unui martor fals), împreună cu experții străini care le-au pregătit proiectul de lege priveau privatizarea ca un scop în sine: ideologic, politic, propagandistic. Am criticat proiectul de lege, deși nu eram în opoziție. Văd că guvernul de azi anunță modificări ale Legii privatizării. Nu știu ce vor conține aceste modificări, dar nu m-aș mira să regăsesc în ele unele din criticile mele din 1991, ca de pildă critica creării celor șase mamuți, cum am denumit eu FPS și FPP-urile, sau a faptului că FPS era scos din subordinea executivului, împreună cu administrarea fondurilor respective — lucru pe care nu l-am întâlnit în nici o privatizare făcută în țările vestice. Eu priveam privatizarea ca unul din instrumentele principale pentru trecerea la o altă formațiune socială și economică, dar folosit în primul rînd pentru motive de eficiență economică. Din păcate, unii din guvernanții noștri, printre care și Brucan, pe care tocmai l-ai pomenit, erau mai preocupați de sustragerea dosarelor Securității. Nu s-a pus frîu corupției pe care o ademenea butoiul cu miere, s-a creat o pepinieră de rechini în economie, în fața muritorilor de rînd care nici nu prea știau ce se întîmplă, nici nu aveau instituții menite să-i protezeze. „Cine nu se descurcă să piară“, era sloganul după care Severin își propunea să dirijeze economia. Este interesant de recitat dezbaterile parlamentare din momentele respective. N-aș fi putut crede că economia României poate merge mai prost ca în timpul lui Ceaușescu și iată că mi-a fost dat să văd că se poate! Îmi reamintesc de *motto*-ul pe care l-am pus pe o broșură a mea, din 1992: „Dacă o țară ca România nu se poate întreține pe sine însăși, de vină este clasa politică“. Subliniez: toată clasa politică! Mari probleme am avut și pe tema certificatelor de proprietate. Se hotărîse să se acorde gratuit populației 30% din capitalul întreprinderilor, dar Severin susținea ca certificatele respective să fie nenominale. Adică să fie lăsate pe mîna speculei, pentru a se forma cît mai repede

capitalurile — susținea el în Parlament. Pînă la urmă, eu nici n-am semnat propunerea de promulgare a legii.

Vi se poate argumenta în spiritul legilor dure ale economiei de piață. Nu era firesc să le cumperi și să le vinzi, ca pe orice marfă, în raport de cerere și ofertă?

Nu, în acel timp. Nu era o competiție cinstită între masa celor ce nu cunoșteau, încă nu pricepeau aceste legi și mafia celor care urmăreau să le folosească în interesul lor. Legile dure! Sînt uimit de numărul mare de oameni tari sufletește, apăruiți peste noapte, gata să înfrunte cu stoicism suferințele altora. Li se aduc și elogiile pentru curajul de care dau dovadă. Am auzit deunăzi la TV un sudor, semișomer, declarînd *menu*-ul său din acea zi: dimineața ceai cu pîine, la prînz mămăligă cu cartofi prăjiți. Și are și un copil! Într-adevăr, trebuie să ai curaj pentru a pretinde altora o astfel de viață. Am întîlnit desigur și naivi, care își închipuie că o orînduire socială se poate schimba în decurs de o generație, chiar mai puțin. Și eu nu mă refer la eliminarea deprinderilor societății vechi, pătrunse în toate cutele sufletești individuale și sociale, ci vorbesc numai de așezarea pilonilor de bază ai noii economii, de întronarea noilor instituții, și încă sînt necesari ani și ani. Am trăit perioada de tranziție de la capitalism la socialism, cînd procesul era facilitat, după expresia lui Marx, de violența care juca rolul de mamoș al istoriei, dar mai greu este drumul înapoi. Îți aduci aminte, din copilărie, de versurile lui Alecsandri: „Mai lung îmi pare drumul, acum la-ntors acasă, aș vrea să zbor, dar rana-mi din pulpă nu mă lasă“. Decretele — și numai cele bune — sînt un element absolut necesar, dar nu suficient. Decretele sînt doar începutul. Toate acestea le spun nu pentru că n-ar trebui înfăptuită reforma, ci pentru că îndeplinirea ei nu trebuie să se facă în dauna omului. Nu călcați peste om, căci asta poate fi o gravă amenințare pentru ideea reformei. Nu trebuie uitat nici o clipă că nu este omul pentru liturghie, ci liturghia pentru om. Repet mereu aceeași întrebare: ce rațiune este să faci politică dacă ea nu aduce îmbunătățiri în viața oamenilor?

Poate aduce politica actuală deplasări spre vechile metode dictatoriale?

Fără îndoială, cînd scopul ultim este puterea în sine și nu puterea pusă în slujba oamenilor. Mari divergențe am avut în problema liberalizării prețurilor, în 1990. Acum se vede cît de pripită a fost acea

măsură, care a deschis poarta inflației în care ne zbatem și acum! Nici Roman, nici Severin nu aveau un bagaj de cunoștințe sau o experiență economică. Altfel și-ar fi dat seama cât de aberant era să introduci liberalizarea prețurilor într-o economie lipsită de concurență. Măsurile la care mă opuneam generau dispute lungi și aspre în ședințe la președintele Iliescu. Ar trebui odată făcute publice stenogramele sau înregistrările de la acele ședințe — dar, bineînțeles, nu prelucrate ca cea așa-zisă stenogramă a ședinței FSN din 26 decembrie 1989. Iar domnul Iliescu oscila și manevra. Severin povestește — dacă este adevărat —, în cartea sa *Lacrimile dimineții*, cum îl îndemna Iliescu să folosească televiziunea împotriva mea. Sau dădea indicații conducerii TV să cenzureze intervențiile mele din Senat. Când l-am întrebat de ce sînt cenzurat, mi-a răspuns că nu e momentul de a difuza tezele mele. Pînă la urmă, după o intervenție a mea în care am criticat prăbușirea producției, precum și ideea de a înscrie în statutul FSN obligația parlamentarilor acestui partid de a vota totdeauna propunerile guvernului — ceea ce însemna încălcarea dreptului la libertatea de opinie a alesului poporului — am fost exclus din FSN pe motiv că m-am pus în afara liniei partidului! Aceeași motivație ca la excluderea din PCR. După mine au mai fost excluși cîțiva, care au constituit nucleul inițial al PDSR (în acel moment avea un alt nume).

Numele partidului a fost dat de Petre Ninosu, ginerele lui Corneliu Mănescu. Nu v-ați înscris în PDSR?

Nu m-am înscris nicăieri. Exclus din PCR, exclus din FSN — mi-era de-ajuns. Și toate acestea pentru că mi-am păstrat neschimbate convingerile. Vedeam cât de îndreptățită era o glumă pe care o știam încă din URSS: „Oameni cu convingeri în linie dreaptă, fiți atenți la cotiturile politicii, să nu cădeți din căruța istoriei“.

Ultimul cuvînt aparține istoriei

Cînd ați plecat din Senat?

Atunci cînd s-a terminat legislatura. N-am mai candidat. Poate că am făcut o greșală cînd m-am lăsat atras, după 1990, în politică, ceea ce era contrar intențiilor mele inițiale. Eram destul de dezgustat, dezgustat și de calomniile din unele ziare, de unii „amici politici“ care voiau să scape de mine. Criticaseam partidul și am fost exclus, critica-

sem unii miniștri pe probleme de politică economică, declarându-i ori diletanți, ori aventurieri, ori și una și alta. Domnul Iliescu îmi ceruse de două ori să demisionez, ceea ce nici nu m-am gândit să accept, căci nu voiam să renunț la lupta pe care o consideram îndreptățită doar pentru a-i ușura domnului Iliescu manevrele politice. La rîndul meu, în '92, l-am sfătuit să nu mai candideze. Viorel Sălăgean, în cartea în care povestește aventura candidaturii sale la președinția României, scrie despre opinia mea din acel moment. După mine, Iliescu ar fi trebuit să înțeleagă că timpul lui a trecut — la fel ca și al meu, de altfel. Nu-i imputam greșelile, dar credeam că trebuie să înțeleagă că instaurarea democrației în România trebuie făcută cu oameni noi, cu o altă generație. Imaginea țării și redobîndirea încrederii lumii, obținute prin revoluție, cereau acest sacrificiu. Chiar dacă, uneori, vîrșnicii sînt de partea noului mai ferm decît cei tineri. Ca economist, am înțeles de la început că economia noastră se va îndrepta spre capitalism și consideram acest lucru ca inevitabil și salutar. Într-o ședință a Adunării Constituante, am declarat: „Vorbim mereu despre economia de piață, dar evităm să spunem că în fapt ne îndreptăm spre economie capitalistă“. Agentura de propagandă a junilor reformatori (căci se organizase și așa ceva) a făcut din această afirmație un cap de acuzare împotriva mea, învinuindu-mă că eu, un reprezentant al vechilor structuri, vreau să îndepărtez lumea de ideea reformei, sperînd-o cu stafia capitalismului. Da, așa se scrie uneori istoria, dar numai trecător.

Lui Iliescu ce reproșuri ați avea să-i faceți?

Să povestesc un lucru. După patru ani de zile în care n-am stat niciodată de vorbă cu Iliescu — voi reveni la acest fapt mai tîrziu —, el mi-a trimis o invitație la lansarea candidaturii domniei sale la alegerile din 1996. I-am răspuns că nu pot veni. Mi-a telefonat cu două ore înainte de întrunirea respectivă — nu m-am putut debarasa de sentimentul neplăcut că avea nevoie de personaje, așa cum a avut nevoie în 22 decembrie 1989, la alcătuirea Consiliului provizoriu al FSN — întrebîndu-mă dacă, „totuși, îl susțin sufletește?“. „Nu pot răspunde afirmativ, pentru că am prea multe reproșuri să vă fac“. Deci, aș putea răspunde la fel cum i-am răspuns lui.

Domnul Iliescu bănuia ce reproșuri îi puteți face...

În primul rînd, în acel moment dl. Iliescu era președintele țării și se spera să mai fie. Această situație îmi dădea o libertate morală de a-i

spune verde în față tot ce gîndeam. Eram obișnuit cu o astfel de postură căci — mi se pare că am mai spus — eu am avut în viață conflicte numai cu șefii, cred că niciodată cu subalternii. Acum dl. Iliescu nu mai este președinte, a pierdut alegerile, este mai vulnerabil decît era atunci. Această situație nouă mă obligă să fiu mult mai atent cu reproșurile mele, să evit orice urmă de senzație că l-aș nedreptăți, că m-aș lăsa antrenat de eventuale resentimente — deși unele le consider, moral, justificate. În al doilea rînd, dl. Iliescu duce, în continuare, o luptă politică în calitate de șef al opoziției și nu vreau ca reproșurile mele, care sînt atît de natură personală, cît și cu semnificații politice, să poată fi folosite în lupta politică în curs, să servească, eventual, adversarilor lui, pe care nu am motive să-i cred nici mai răi, nici mai buni decît domnia sa. Așa încît lucrurile sînt mai complicate decît erau înainte. Asta trebuie să arate cît de îmbibate de relativitate sînt elementele vieții politice. De aceea mă voi abține să dau răspunsuri mai detaliate la întrebarea pusă — cel puțin pînă în momentul cînd și dl. Iliescu se va retrage din politică, deci pînă în momentul cînd spusele mele vor deveni simple mărturii istorice și nu argumente în lupta politică.

Cînd un om — ca dl. Iliescu — își asumă răspunderea conducerii țării, trebuie să fie pregătit și pentru a-și asuma adevărul.

Să nu crezi că nu mi-am pus întrebarea dacă am dreptul la această tăcere, dacă ea nu este cumva o dezertare — eu știind foarte bine din experiență că tăcerea poate contribui mai mult la triumful neadevărului și mult mai puțin la cel al adevărului. Totuși, consider că la vîrsta mea am dreptul de a nu mă mai lăsa — cum am făcut-o în 1990 — atras într-o formă sau alta în disputa politică. M-am întrebat și dacă această atitudine a mea n-ar fi altceva decît o simplă naivitate față de unele aspecte din comportamentul domnului Iliescu față de mine. Dar te rog să mă crezi că pînă la urmă nu-i port nici un fel de pică. Pentru greșelile mai mari, dl. Iliescu a fost sancționat de electorat și, dacă va putea, va trage el singur învățămintele cuvenite. De pildă, acela că eficiența ingratitudinii, mai ales în politică, despre care s-a glosat atîta, nu este nelimitată, precum și acela că a fi capabil de toate uitările e o dovadă de un simplu pragmatism miop. Mai bine păgubaș decît pungaș, spune undeva Maiorescu, afirmînd respectul valorilor morale chiar în politică. Avea dreptate istoricul Prodan, citat anterior, atunci cînd cerea o dis-

tanțare în timp pentru o judecată corectă. Mai ales că un om politic trebuie judecat după înfăptuirile sale, nu după intenții sau declarații.

Așa îl va judeca istoria. Va cântări greu în balanță „procesul Ceaușesților” și „afacerea teroriștilor”. Cum v-ați despărțit de el?

Într-o zi din aprilie 1992, mă găseam la el, la Scroviștea. Problema dominantă în acel timp erau alegerile parlamentare și prezidențiale ce trebuiau organizate după adoptarea Constituției. Atunci i-am expus părerea mea: „Cred că e mai bine să nu candidați. Dacă, totuși, țineți să fiți în continuare președinte, părerea mea este că nu veți putea avea nici o împlinire dacă nu sînteți sprijinit în viitorul Parlament de un partid cu cel puțin 40% din numărul parlamentarilor. Așa că, dacă vreți să realizați ceva, trebuie întîi să vă organizați un nou partid, în noile condiții constituționale și politice. Dar nu o puteți face, nici nu aveți dreptul, rămînînd în continuare președinte. Așa că ar trebui să demisionați din postul de președinte și să vă ocupați de organizarea partidului care să obțină încrederea electoratului”. Întrucît răspunsul întîrzia și am putut citi pe fața lui că, mai mult decît propunerea, îl interesează motivele pentru care am făcut-o, i-am adăugat: „Și pentru ca să nu fie nici o îndoială, vă promit că la un ceas după demisia dv. demisionez și eu din președinția Senatului și vă ajut la organizarea partidului”. Pînă la urmă mi-a răspuns că poziția pe care o are îi oferă o logistică la care nu poate renunța. Întorcîndu-mă la București și recapitulîndu-mi în minte conversația, nu mi-am putut închipui că a fost ultima mea convorbire cu dl. Iliescu. Au trecut cinci ani de atunci, domnia sa n-a căutat nici o explicație cu mine — eu cu atît mai puțin, astfel încît în tot acest răstimp ne-am văzut de cîteva ori, dar niciodată mai mult de o secundă-două, la unele solemnități, cînd n-am mai schimbat niciodată o frază întreagă, cu atît mai mult n-am avut o discuție. Auzisem de la unii colegi, care-l cunoșteau mai de mult, că este ranchiunos și vindicativ, dar faptul că n-a reușit să se ridice deasupra unor orgolii și ambiții personale, pentru a înțelege corect o situație politică, a fost pentru mine un șoc. De altfel, se pare că acum face exact ceea ce l-am sfătuit eu în urmă cu cinci ani — cu diferența că o face nu de bună voie, ci silit de o înfrîngere electorală. Nu știu cine a pierdut pînă la urmă din faptul îndepărtării noastre, probabil că avem păreri diferite asupra subiectului, dar cred că situația nu era în folosul țării, după cum mi-a arătat-o un alt moment ulterior. Prin 1994, frămîntîndu-mă asupra unor soluții care ar

contribui la redresarea economiei, am crezut că pot propune unele măsuri, de care însă nu eram nici eu absolut sigur și care excedau în unele aspecte competența mea. Trecînd peste momente firești de mîndrie, i-am scris o scrisoare în care îl rugam să constituie un grup de oameni de specialitate, în care să se examineze o propunere a mea. Nu am fost refuzat, dar nici n-am primit răspuns. Nu ceream nimic pentru mine, voiam să propun spre examinare o idee în folosul țării. Dl. Iliescu știa foarte bine că nu sînt un inventator de *perpetuum mobile*, și ca fost activist în CC cunoștea aportul meu la redresarea economiei din anii '60-'65, cînd am coordonat economia, după anii de dezastru din perioada lui Miron Constantinescu. Și totuși, ranchiuna sau nu știu ce alt resentiment personal l-a făcut să nu se intereseze de un lucru care eventual ar fi fost în favoarea țării; o astfel de atitudine e străină de obligațiile unui șef de stat și nu are nimic comun cu spiritul larg, conciliant, dispus la controverse, la toleranță pe care și-l atribuie domnia sa în autopoortretele psihologice pe care și le face la TV sau cu alte ocazii. Mă opresc aici, pentru a nu-mi călca eu însumi hotărîrea mea de a mă abține de la reproșuri.

Ca să folosim o expresie mai veche, aș spune că a făcut valuri declarația dv. la moartea lui Corneliu Coposu. Cît de bine l-ați cunoscut?

Am dat de cîteva ori mîna, la recepții. Dar să stăm de vorbă mai mult, nu. Mă gîndeam încă în timpul vieții lui că ar fi fost bine să fi discutat.

Ce-ați fi vrut să-i spuneți?

I-aș fi spus că respect puterea lui de abnegație, care l-a făcut să-și sacrifice 17 ani din viață pentru o idee. Dar i-aș fi propus să se gîndească la faptul că sînt și alții care și-au sacrificat viața pentru o idee — chiar dacă ea îi este lui străină. Dej a stat 13 ani în pușcărie și lagăr, pentru că organizase o grevă în timpul guvernării național-tărăniste, pentru apărarea muncitorilor ceferiști de curba de sacrificiu la care trebuiau să fie supuși. Datoria politicianilor este să împiedice întronarea acelor sisteme care privează de libertate pe cei ce-și pun viața în slujba unei idei. El a făcut-o. Iar cele spuse la moartea lui au fost absolut sincere și spontane. Am spus exact ceea ce credeam și cred. Am spus că facem parte din aceeași generație și că am început de pe poziții opuse. Istoria însă i-a dat pînă la urmă dreptate lui. Eu am fost partizanul unei

teoretice democrații construite prin dictatura proletariatului, el susținea democrația pluralistă. A învins cea din urmă. El era partizanul economiei de piață, eu al desființării proprietății private asupra mijloacelor de producție. La ce concluzie am ajuns acum? Istoria i-a dat dreptate lui, dincolo de orice tribunale de judecată. Ultimul cuvânt aparține istoriei.

Înseamnă declarația dv. o dezicere de ideile de stînga?

Nu, eu am fost și rămîn pe poziții de stînga, înțelegînd prin aceasta apărarea celor mulți. Adevărul unei structuri sociale îl aflî dacă te plasezi în situația categoriei sau categoriilor celor mai defavorizate. Nu mă dezic de stînga, ci de greșelile ei. Stînga — fără totalitarism. Iar prăbușirea sistemului socialist-bolșevic trebuie s-o acceptăm, așa cum acceptăm structura sistemului solar în care trăim — ne place sau nu ne place. Apropo de stînga, aș spune că este crezul meu politic. Observi că această sintagmă, atît de uzitată acum cîteva decenii, începe să dispară din limbajul curent? Acum se spune *ideologie*, *doctrină*, *concepție*, *program*. Oamenii parcă se feresc să spună: „acesta este crezul meu politic“. Cred că motivul constă în faptul că în ideea de crez stau, în afară de elemente conceptuale, de gîndire, și elemente de afectivitate, abnegație, eventual chiar sacrificiu. Crezul meu politic este stînga, apărarea intereselor celor mulți. În fapt, nu este vorba de un curent politic sau altul, ci de felul cum înțelegi să servești ideea de umanitate și care sînt valorile fundamentale pe care le aperi: adevărul, libertatea, dreptatea. Poate cam naiv pentru unii, dar adevărat din punct de vedere al istoriei omenirii.

NOTE

1. Giță Ionescu, *Comunismul în România*, Buc., Ed. Litera, 1994, p. 71 (traducere după ediția a II-a, tipărită în 1968, în Anglia și SUA)
2. P. Istrati, *Spovedanie pentru învinși. După șaisprezece luni în URSS*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990 (apărută în 1929, Ed. Rieder, Paris)
3. Gh. Buzatu *Românii în arhivele Kremlinului*, Buc., Ed. Univers Enciclopedic, 1996, p. 139
4. Stenograma Ședinței Plenare a CC al PCR, din ziua de 22 oct. 1945, reprodusă de „Sfera Politicii“, nr. 37-39, an. V, Buc., 1966 (cu mențiunea „Arhiva Biroului Politic al CC al PMR, nr. 850/1945“)
5. Arhivele Serviciului Român de Informații, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 310 (în continuare, ASRI)
6. L. Betea Maurer și lumea de ieri. *Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Ed. „Ioan Slavici“, 1995, p. 266
7. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 136
8. V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Buc., Ed. Humanitas, 1990 (reeditare a ediției a II-a, apărută la Aarhus — Danemarca, Ed. Nord, 1984)
9. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 319-320
10. Stenograma Ședinței CPEx din 17 dec. 1989, în M. Bunea, *Praf în ochi. Procesul celor 24-1-2*, Buc., Ed. Scripta, 1994, p. 29
11. S. Brucan, *Marele secret de stat din România*, în *ibidem*, p. 161
12. Fr. Thom, *Sfârșiturile comunismului*, Iași, Ed. Polirom, 1996
13. *Tirani și călăi*, în „Memoria“, nr. 9/1993, editată de Uniunea Scriitorilor din România
14. Al. Saucă, *KGB-ul și revoluția română*, Buc., Ed. Miracol, 1994, p. 68
15. P. Sudoplatov, *Misiuni speciale*, Buc., Ed. Elit-Comentator, 1996, p. 300 (traducere după ediția apărută în 1994)
16. V. Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Buc., Ed. Univers, 1995
17. *Tirani și călăi; Fișă de nomenclaturist — Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Memoria“, nr. 7/1992, p. 38-39
18. T. Olaru, *Primul candidat al Capitalei, Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Scînteia“, 8 noiembrie 1946, p. 1

19. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 347–352
20. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 296; 21. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 45, f. 91–92; 22. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 52, f. 42; 23. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 46, f. 256; 24. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 56, f. 133; 25. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 45, p. 135–136; 26. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 28; 27. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 54, f. 18; 28. ASRI, fond P, dosar 9604, vol. 4, f. 337–338; 29. ASRI, fond P, dosar 40.009, vol. 2, f. 107–109; 30. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 207; 31. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 56, f. 58; 32. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 111
33. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 218
34. L. Betea, *op. cit.*, p. 43–50
35. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 159–160
36. R. Falligot, R. Kauffer, *Serviciile secrete chineze*, Buc., Ed. Nemira, 1993, p. 320
37. S. Tănase, *Ultimele scrisori ale lui Emil Bodnăraș*, în „Sfera politicii“, 43/1996, p. 37–38
38. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 14, f. 90–91; 39. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 204–205; 40. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 10, f. 468; 41. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 268; 42. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 73; 43. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 291–293; 44. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 22; 45. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 128, f. 36–37; 46. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 270; 47. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 324; 48. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 197; 49. ASRI, fond P, dosar 9604, vol. 4, f. 341–342; 50. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 1, f. 174
51. R. Medvedev, *Oamenii lui Stalin*, Buc., Ed. Meridiane, 1933, p. 111
52. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 2, f. 109
53. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 296
54. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 137–138
55. I. Chiper, F. Constantiniu, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, în „Arhivele totalitarismului“, INST, nr. 3/1995, p. 28–42
56. Stenograma Ședinței Plenare a CC al PCR din ziua de 22 octombrie 1945, în „Sfera politicii“, nr. 37/1995, p. 28–32
57. A. Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, Buc., Ed. Humanitas, 1991
58. L. Constante, *Evadarea tăcută*, Buc., Ed. Humanitas, 1992

59 ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 143; 60. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 6, f. 51–52; 61. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 234–235; 62. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 12, f. 954; 63. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 234–235; 64. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 267–269; 65. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 217; 66. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 38, f. 270; 67. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 38, f. 520

68. I. Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. IV, Buc., Ed. Albatros, 1994

69. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 14, f. 149; 70. ASRI, fond P, dosar 40.009, vol. 2, f. 458; 71. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 37, f. 455; 72. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 49, f. 17; 73. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 37, f. 429

74. L. C. Gardner, *Sferele de influență*, Buc., Ed. Elit, 1993, p. 195

75. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 1, f. 51

76. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 376–379

77. „Scînteia“, 9 noiembrie 1961

78. I. Chiper, F. Constantiniu, *op. cit.*, p. 37

79. Carmen Silva, *Moise și evreii*, în „Biruînța“, an. IV, nr. 160, 23 VIII 1909

80. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 38, f. 571; 81. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 3, f. 127

82. „Scînteia“, 21 II 1947

83. *Memoriile generalului Sănătescu*, Buc., Ed. Humanitas, 1990

84. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 6, f. 33

85. D. Popescu, *Am fost și cioplitor de himere*, Buc., Ed. Expres, 1994

86. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 50, f. 174; 87. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 180

88. A. Rațiu, *Cumplita odisee a grupului Pătrășcanu*, Buc., Ed. Gestiunea, 1996

89. I. M. Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, Buc., Ed. Venus, 1993

90. P. Sudoplatov, *op. cit.*

91. D. Drăgoescu, *Caruselul crimelor și liderii comuniști români*, în „Dosarele istoriei“, 2/1996, p. 20–34

92. M. Oprea, *Biografia unei înscenări: Devierea de dreapta*, în ibidem, p. 48–53

93. P. Sudoplatov, *op. cit.*

94. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 301

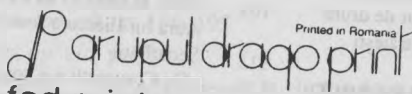
95. L. Troțki, *Stalin (biografie politică)*, Iași, Ed. Timpul, 1996

96. Arh. CC al PCR, Stenograma ședinței BP din 29 XI 19 1961, f. 14
97. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203
98. M. Lynch, *Stalin și Hrușciiov: URSS, 1924–1964*, Buc., Ed. All, 1994
99. F. Dobre, *Imre Nagy: De la Ambasada iugoslavă din Budapesta la Snagov*, în „Dosarele istoriei”, 1/1996, p. 36–40
100. S. Brucan, *Generația irosită*, Buc., Ed. Univers & Calistrat Hogaș, 1992
101. Stenograma ședinței din 2 XI 1956 cu tov. Aurel Mălnășan și Valter Roman, în „Sfera politicii”, 43/1996, p. 32–35
102. J. Karpinski, *Istoria comunismului polonez și mondial*, Timișoara, Ed. de Vest, 1993, p. 27–32
103. P. Niculescu–Mizil, *Bătălia pentru CAER*, în „Vremea”, 28 XI 1995
104. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 378
105. *Ibidem*, p. 366
106. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 52–53
107. „Adevărul”, 10 IV 1992
108. L. Betea, *op. cit.*, p. 171
109. I. Petcu, *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie nerelușată*, Buc., Ed. Românul, 1994, p. 60
110. L. Troțki, *op. cit.*, p. 99
111. S. Stolojan, *Cu De Gaulle în România*, Buc., Ed. Albatros, 1994, p. 58–60
112. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 255–256; 113. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 318
114. T. Wolton, *KGB-ul în Franța*, Buc., Ed. Humanitas, 1992, p. 294–299
115. C. Malaparte, *Tehnica loviturii de stat*, Buc., Ed. Nemira, 1996
116. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 202, f. 122; 117. ASRI, fond P, dosar 40.002, vol. 203, f. 20
118. Geo Bogza, *Lumumba*, în „Contemporanul”, 18 IV 1969
119. I. Petcu, *op. cit.*, p. 45
120. N. Rateș, *România: Revoluția încâlcită*, Buc., Ed. Litera, 1994, p. 125
121. S. Brucan, *op. cit.*, p. 194–195
122. N. Rateș, *op. cit.*, p. 69
123. S. Nicolaescu, *Un senator acuză*, Buc., Ed. PRO, 1996, p. 125
124. S. Brucan, *Pluralism și conflict social*, Buc., Ed. Enciclopedică, 1990

CUPRINS

I. NICI REVOLUȚIONAR	„Devierea de stînga“	129
DE PROFESIE, NICI APARATCIK... 7	Vîntul destalinizării	131
Nepot de preot român dintr-un sat	Sub „umbrela“ chinezească	136
de răzeși	Hrușcirov — incognito la București	138
Mișcarea de stînga la Iași	VIII. „«NU» LUI HRUȘCIOV“	142
„Țara de vis“ creată de Stalin	Kremlinul activează CAER-ul	142
În „aparatură de partid“	Ce-a devenit „naționalistul“ Gomulka	145
II. MARI IMPROVIZAȚII POLITICE:	Excursie, cu Dej, pe Dunăre	147
CC, ÎN 1945, ȘI CFSN, ÎN 1989	„Declarația de independență“	152
Între legendă și adevăr	din '64 și efectele sale	152
Actori și improvizații politice	IX. TEZAURUL ROMÂNESC	
pe scena istoriei	DE LA MOSCOVA	159
Linia a doua a puterii	Un litigiu vechi de 80 de ani	159
III. COMUNIȘTI ȘI TOVARĂȘI	Discuții de înalt nivel	164
Comunist din închisoare	Retorica „fratelui mai mare“	167
„Trădarea“ lui Foriș	Nici tezaurul arhivelor	
Misterul Bodnăraș	n-a fost recuperat!	170
IV. LUCRETIU PĂTRĂȘCANU —	X. CEAUȘESCU ȘI PARTIDUL	175
MOARTEA UNUI LIDER	Simpatia Anei Pauker	175
COMUNIST	Intrigi de curte	177
„Cioara albă din cîrdul comunist“	Tainele Doftanei	184
„Reabilitarea“ lui Pătrășcanu	Drumul spre glorie	190
„Fracționismul“ — crima	XI. STALIN AL ROMÂNIEI	193
revoluționarilor de profesie	Stil și metode de muncă	193
Execuția lui Pătrășcanu	„Urîtel, sărac, bîlbîit,	
V. GENIILE POLITICII	cu școala nefăcută...“	199
SÎNT MONȘTRI	„Iliescu a fost protejatul	
Participant la Conferința	lui Ceaușescu...“	207
de Pace de la Paris	XII. „SCRISOAREA CELOR ȘASE	
Falsificarea rezultatelor electorale	N-A EXISTAT MATERIALICEȘTE...“	210
Intellectualii și partidul	În afara conducerii partidului	210
Legionar sau comunist?	„De la Gorbaciov apreciez	
VI. SUB STAELE	o singură frază...“	213
KREMLINULUI	Cine a refuzat semnarea scrisorii?	216
Cine credea în „viitorul luminos“?	Anchetă la Securitate	218
„Adevărul iese ca sula din sac!“	Sub paza Securității	222
Întuiția deschizătorului de drum	XIII. ILIESCU ȘI POPORUL	228
„Uneori, nu-i bine să trăiești	Aura lui Iliescu a fost creația	
prea mult!“	Securității	228
VII. „VULPEA DIN CARPAȚI“	„Cu Ceaușeștii s-a comis o crimă“	232
„Ana, Luca, Teo, Dej...“	„Apărînd libertatea, pierzi totdeauna“	236
Întîlniri cu Stalin	Ultimul cuvînt aparține istoriei	245
Ultimul revoluționar din URSS	NOTE	251

Redactor: **Mircea Suci**
Bun de tipar: 11 VIII 1997
Tehnoredactare computerizată:
Editura „Evenimentul Românesc”,
Trustul de Presă „Național”
Tipărit la:


Printed in Romania
grupul dragoo print
fed print sa  O societate Buian Gai

6-10 Tudor Vladimirescu, nr. 31, sector 5, București, ROMANIA
Telefon 335 93 18, 335 97 47
Fax 337 33 77



● „Dej a fost promotorul curentului național. Politica lui a fost, însă, foarte nuanțată. Diplomația este, în genere, un instrument al politicii. Iar Dej avea din plin calitate de om politic. Datorită manevrelor sale diplomatice a putut, din 1963, să stabilească jaloanele politicii externe românești. Ceaușescu nu s-a abătut un timp de la litera și spiritul lor“.

● „Ceaușescu nu era vesel deloc. Nicolae Ceaușescu era uscat ca o iască. Discordant este faptul că-i plăceau romanțele, care denotă sentimentalism. E adevărat, sentimentalism de frizer cu mandolină. Mai avea o caracteristică ciudată: nu putea suferi oamenii fericiți“.

● „Iliescu a fost, un timp, protejatul lui Ceaușescu. Ceaușescu l-a pus pe Iliescu la conducerea tineretului. Era un post de mare încredere, de vreme ce Ceaușescu povestea, cu mândrie, de timpul când îl deținuse el, iar după aceea l-a încredințat propriului său fiu. (...) Nu știu cum a ajuns Iliescu în grațiile lui Ceaușescu. Probabil, influențat de conduita lui Dej, care nu-l putea suferi pe Ion Iliescu din cauză că-i amintea de taică-su. «Luați-l de aici și numiți-l unde vreți — mi s-a povestit că a spus Dej — deoarece îmi amintește de intrigantul de taică-su»“.



Lavinia Betea: Absolventă a Facultății de Istorie-Filosofie, Secția Filosofie-Istorie a Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca. Doctorand în psihologie socială a aceleiași Universități. Bursă HESP, acordată de Fundația Söros pentru o Societate Deschisă (1996). Lector la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș“, din Arad. Apariții editoriale: *Sfârșitul*

libertății, Timișoara, Ed. Mirton, 1993; *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Ed. Fundației „Ioan Slavici“, 1995